MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

IV.

D. BARTHA KATALIN ÉS PAPP ISTVÁN
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI
KÁLMÁN BÉLA

UN RÉSUMÉ SE TROUVE À LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST
1957

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

IV.

D. BARTHA KATALIN ÉS PAPP ISTVÁN
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI
KÁLMÁN BÉLA

UN RÉSUMÉ SE TROUVE À LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST
1957

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉVKÖNYVE

E KÖNYV KIADÁSÁT
A MŰVELŐDÉSÜGYI MINISZTER
RENDELTE EL

„Ö-ző nyelvjárás Debrecenben"

I.

Bár a történeti nyelvjáráskutatás új ága a magyar nyelvtudománynak, és még csak most tisztázza problémáit, módszereit is, mégis régi nyelvünk nyelvjárásiasságáról már nyelvtudományunk úttörői nyilvánították véleményüket. RÉVAI és tanítványai két nyelvjárását különböztetik meg a régi magyar nyelvnek (vö. NyK. VII, 381). HUNFALVY PÁL szerint az ómagyar nyelvben is voltak nyelvjárások (Magyarország Ethnographiája. 385; vö. MNy. XXI, 53). Az ilyen, keveset mondó megállapításokat a múlt század utolsó negyedében kezdik felváltani az egyes nyelvemlékek tájnyelvi sajátságainak megállapítását célzó vizsgálatok. Egyik első fecskéje ennek a módszert és bizonyos iskolát teremtő kísérletnek SIMONYI ZSIGMOND tanulmánya (A „Halotti Beszéd" tájnyelvi sajátságai: Nyr. IX, 145—9). A magyar nyelvjárásokkal kapcsolatos kérdések tisztázásában amúgy is jelentős szerepet vitt BALASSA JÓZSEF Codexeink és a nyelvjárások címmel közöl értekezést a Hunfalvy-Albumban (Bp., 1891.; vö. HORGER: Nyr. XXVI, 193). Ekkor kezdődik egyes kódexeink monografikus feldolgozása a nyelvjárási jelleg megállapítására.[1] A megállapított nyelv(járás)i sajátságokat megpróbálják helyhez is rögzíteni.

Ennek a kísérletnek megvannak a maga veszélyei, amelyekre akkor nem figyeltek fel eléggé. Azt meg lehet állapítani, hogy milyen nyelvjárási sajátságok jellemzik ezt vagy azt a kódexünket vagy bármely más nyelvemlékünket, de nem tudjuk megállapítani, melyik területre volt jellemző az a nyelvállapot a nyelvemlék iratása idején. Ezt csak perdöntő külső bizo-

[1] Vö. KAUSCH MIHÁLY, A Tihanyi codex nyelvezete. 1891. VEINSTEIN-HEVESS KORNÉL, A Jordánszky és Érdy Codex: Nyr. XXIII; a nyelvjárás egyezése i. h. 400–4. HORGER ANTAL, Ráskai Lea nyelvjárása: Nyr. XXVI, 193–202, 245–51. SZAKÁCS BÉLA, A Vitkovits-codex nyelvi sajátságai. Győr, 1898; vö. RUBINYI: Nyr. XXXVII, 35. SIMONYI KÁLMÁN, A Lobkovitz kódex hang- és alaktani sajátságai. 1898. FISCHER IZIDOR, Az Ehrenfeld-kódex nyelvjárása. Bp., 1902; vö. SIMAI ÖDÖN: Nyr. XXXIV, 516–9. NÉMET GÁBOR, A Vitkovits-kódex nyelvjárása. Bp., 1907; vö. RUBINYI: Nyr. XXXVII, 35–6. ERDÉLYI LAJOS, Legrégibb bibliánk nyelvjárásához: Nyr. XLI, 146–8. ERDÉLYI LAJOS, A Halotti Beszéd mint nyelvjárási emlék: Nyr. XLIII, 293–301. ERDÉLYI LAJOS, A Halotti Beszéd nyelvjárása: Nyr. XLIII, 7–11, 61–5. ERDÉLYI LAJOS, A Gyulafehérvári Glosszák nyelvjárásához: MNy. X, 30–1. LOSONCZI ZOLTÁN, Kódexeink és a nyelvjáráskeveredés: Nyr. XLV, 280–9, 373–80; vö. ZOLNAI: Nyr. XIX, 414. KILÁR ISTVÁN, A magyar kódexeknek nyelvi sajátságai: NyF. 74. sz.; vö. Nyr. XLV, 397–9. ERDÉLYI LAJOS, A Halotti Beszéd mint nyelvjárási emlék: NyF. 71. sz.; vö. KOVÁCS MÁRTON = SIMONYI ZSIGMOND: Nyr. XLV, 261–2, LOSONCZI ZOLTÁN: Nyr. XLVI, 42–4 stb.

nyítékok alapján lehetne megnyugtató módon eldönteni. Az ugyanis, hogy valamely régi nyelvemlékünk nyelvjárása valamilyen módon kapcsolatba hozható valamely mai nyelvjárással, még nem bizonyítja azt, hogy az emléket azon a területen írták. A nyelvjárási határok állandóan mozgásban vannak s voltak a múltban is, így szinte semmi biztosítékunk sincs arra nézve, hogy a mai nyelvjárási határok egybeesnek kódexeink és régebbi nyelvemlékeink korának nyelvjárási határaival. Utalok a Pais-emlékkönyvben megjelent dolgozatomra (466—72), ennek az *í*-zéssel és az *ié*-zéssel foglalkozó részére. Az ott elmondottak, illetőleg az ott felhasznált adatok alapján úgy látom, hogy a tiszántúli *í*-zés két gócból indult ki: az egyik Szatmár megye területén volt, a másik Szilágy megyében a Kraszna mellékén. Ebből a két sugárzó központból terjedt aztán azokra a területekre, amelyeken ma is megvan. A Kraszna mellékéről terjedő sugárzás már a XVI. században elérte Nagyváradot és Debrecent is (vö. MNy. LI, 370—7), de a Szatmárból kiinduló még nem borította el a XVI. században sem Szabolcs déli, sem Bihar északi részét. A két irányból kiindult *í*-zés később ért össze, akkor, amikor a Tiszántúl északi részén az *ié* váltotta fel az *í*-t. A Nagykároly környékén található *í*-zés a régi állapot megőrzése.

A múlt század végén, e század elején megkezdődött a helyi levéltári adatok felkutatása és nyelvjárástörténeti adalékként való közlése is.[2] Az ilyen jellegű közlések között különös figyelmet érdemel ZOLTAI LAJOSnak *Ö*-ző nyelvjárás Debrecenben című cikke (Nyr. XXXV, 123—9). Debrecen múltjának ez a lelkes búvára[3] arra hívja fel nyelvészeink figyelmét, hogy Debrecen XVI. századi jegyzőkönyveiben erősen *ö*-ző bejegyzések is találhatók, s ennek magyarázatára megemlíti azt a lehetőséget, hogy a Szegedről s más *ö*-ző helységekből menekülők hozták magukkal Debrecenbe az *ö*-zést. Egyebekben azonban a nyelvészekre bízza a kérdés tüzetesebb megvizsgálását.

A továbbiakban nem is folytatom ezt a történeti áttekintést, csupán GOMBOCZ (vö. MNy. XX, 60—3), MELICH (vö. MNy. XXI, 52—3) s még LACZICZIUS ilyen vonatkozású munkáira, megállapításaira utalok (vö. BÁRCZI GÉZA, Régi magyar nyelvjárások 2; I. Oszt. Közl. VI, 83). BÁRCZI GÉZÁnak e tárgykörbe vágó tanulmányai (MNy. XLIII, 81—91; Régi magyar nyelvjárások. Bp., 1947; TihAl. 118—20; A magyar történeti nyelvjáráskutatás: A III. Országos Magyar Nyelvészkongresszus előadásai 301 kk.; vö. PAIS DEZSŐ: I. Oszt. Közl. VI, 111) a magyar nyelvtudomány legmaibb kérdésének mutatják ezt a diszciplínát (vö. MOLLAY KÁROLY: Pais-eml. 667). A Pais-emlékkönyv számos tanulmánya ebből a körből meríti tárgyát (ABAFFY ERZSÉBET, KUBÍNYI LÁSZLÓ, PAPP LÁSZLÓ, VÉGH JÓZSEF), de a nem kifejezetten nyelvjárástörténeti tanulmányokban is megcsillan vagy éppen uralkodik ez a szempont (ECKHARDT SÁNDOR, TÖRÖK GÁBOR, BERRÁR JOLÁN; BENKŐ LORÁND, DEME LÁSZLÓ; SZABÓ T. ATTILA).

Ötven évvel ezelőtt (a Nyr. 1906. március 15-i számában) jelent meg a ZOLTAI közleménye. Hosszú ideig a Nyr. akkori szerkesztőjének, SIMONYI ZSIGMONDnak egy lapalji jegyzete az egyetlen nyelvészeti hozzászólás.

[2] Vö. BERNÁTH LAJOS, Adalék a kecskeméti nyelvjárás múltjához: Nyr. XXXII, 22—7. PÁLFI MÁRTON, Nyelvjárás-paródia 1702-ből: Nyr. XXXIV, 506—8. GYÖRFFY ISTVÁN, Nyelvjárástörténeti adatok a Nagy-Sárrétről: MNy. XVI, 48—54 stb.

[3] Vö. SŐREGI JÁNOS, Zoltai Lajos élete és működése. 1861—1939. A debreceni múzeumi gondolat története. Debrecen, 1942. Különlenyomat: Déri Múzeum Évkönyve 1939—1940.

„A nyelvemlékeknek mélyebb boncolgatásába nem bocsátkozom — írja ZOLTAI (i. h. 126) —, ezt hozzáértő mesterekre bízom. Ők döntsék el azt is, hogy íme a régi debreceni beszéden is fölismerhető *ö*-ző sajátosságokat Méliusz prédikációinak, avagy a szegedi telepedőknek, vagy mindkét felől érkezett befolyásnak tulajdonítsuk-e. Nem hiszem, hogy tisztán az akkori városi nótárius egyéni írásmódjára volna visszavezethető az *ö*-zés használata. Böszörményt és Szentgyörgyöt például mind a két időbeli jegyzőkönyv következetesen Byszermen, Beszermen és Szent Gyergynek írja."

Ezekben a sorokban felveti ZOLTAI mindazokat a kérdéseket, amelyeket nyelvészeinknek kellett volna megválaszolni — természetesen a tények ismeretében. ZOLTAI ugyanis a XVI. századi debreceni jegyzőkönyvek kb. 20 nyomtatott ívet kitevő magyar nyelvű szövegeiből mindössze négy, nem is túlságosan terjedelmes iratot közöl (vö. MNy. LI, 370). A debreceni *ö*-zés problémája a legújabb nyelvjárástörténeti irodalomban került ismét az érdeklődés előterébe. A vizsgálódások körébe azonban nem vontak be új adatokat, nem vizsgálta meg még senki a jegyzőkönyvek egész adattömegét. ZOLTAI közlése s a debreceni nyomda XVI. századi termékei alapján írja pl. BÁRCZI, hogy az *ö*-zés „a XVI. század második felében Debrecenben is általános volt, hogy a többi *ö*-ző területtel összefüggően-e vagy attól függetlenül, esetleg az *ö*-ző területekről odamenekültek nagy száma folytán, átmenetileg, az homályos" (MNy. XLIII, 86). DEME LÁSZLÓ Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái. Bp., 1956. című könyvében (290—1) — részben BÁRCZIval vitázva — szintén foglalkozik ezzel a kérdéssel, és hivatkozik arra a felszólalásomra, amely a III. Nyelvészkongresszuson BÁRCZI előadásával kapcsolatosan hangzott el. Akkori felszólalásomban csupán az eredményeit mondtam el ilyen irányú kutatásaimnak, s már akkor jeleztem, hogy szándékomban van a teljes bizonyító anyag közzététele. Ezt az ígéretemet szeretném most beváltani, de egyúttal valamivel túl is menni ezen az ígéreten: nemcsak a debreceni jegyzőkönyvek adatait közlöm a következő lapokon, hanem az Országos Levéltár családi levéltáraiban végzett gyűjtéseim alapján egybevetem ezeket azokkal az adatokkal, amelyeket főleg az északkeleti nyelvjárás területére tudok lokalizálni (vö. Pais-eml. 466—72).

II.

Debreceni forrásaimat ismertettem Az *í*-zés Debrecen XVI. századi nyelvében című dolgozatom bevezetőjében[4], szóltam a jegyzőkönyvek íróiról, a városi nótáriusokról is (MNy. LI, 370—1). Ott említettem, hogy a korszak harmadik, névszerint is ismert nótáriusa „Nobilis A n d r e a s T h ÿ b a j", akiről 1597. február 12-től adatszerűen igazolható, hogy debreceni nótárius. Egy 1594. szeptember 19-i adat arra látszik mutatni, hogy Tibai András előző állomáshelye Eger volt: „Mÿ Zekÿ Pall Hewes es kwlseo[5] Zolnok

[4] Az adatok idézésében az ott ismertetett és követett eljárást megtartom ebben a munkában is: az A-tól E-ig terjedő nagybetűk az egyes köteteket jelölik, az utánuk álló szám a lapszámot, a kötőjellel összekapcsolt szám pedig azt jelenti, hogy a két számmal jelölt lap közé utólag behelyezett — de egykorú írással írt — levélen áll az adat.

[5] Adataimat betűhíven közlöm, de — mint lényegtelen külsőséget — elhagyom a ſ és ʒ jeleket (vö. MNy. LII, 233—4). — Minthogy valamennyi nem debreceni adatom az Országos Levéltárban őrzött családi levéltárak anyagából való, a lelőhely megjelölésében elhagyom az OL. jelzést (vö. MNy. LII, 234).

Warmegjek Vice Ispannia | Sarkeozÿ Janos Egrÿ Praedicator, Mochjarÿ Gergell, Chorba | Mÿhalÿ, Danch Pall, Bernatt Gjeorgh, Beken Pall es | T h j b a ÿ A n d r a s, Aggjuk mindeneknek tuttara az kiknek illik, ..." (Csoma cs. lt.). Maga ez a név még nem jelentene semmi különöset, hiszen Egerben is élhetne éppen Tibai András nevű személy. De minthogy ugyanennek az iratnak az aláírásokat tartalmazó záradékában, az aláírások között így találjuk ezt a nevet: „Andreas Thjbaj N o t a r[ius] mppa" — ez az adat csaknem teljesen bizonyossá teszi, hogy az 1594-ben Egerben nótáriuskodó személy azonos azzal, aki 1597. február 12-én tűnik fel Debrecenben. Ennek a kérdésnek további boncolgatása — úgy vélem — mostani dolgozatomnak nem feladata. Talán alkalmam lesz bővebben is foglalkozni vele abban a munkámban, amely a literátusok és a magyar nyelv, illetőleg nyelvjárások problémáival foglalkozik.

Mint korábbi dolgozatomban (Pais-eml. 466) rámutattam: „Nyelvjárástörténeti tanulmányainkban ... az adatgyűjtés a legfontosabb tennivalónk, de rendkívül fontos a megfelelő módszer kialakítása, a feldolgozás módszertani lehetőségeinek felvetése és megvitatása is." Ez a munka — *adatközlő jellegéből* következően — módszertani szempontból arra nézve kísérlet, hogy hogyan lehet rendezni egyetlen helyre vonatkozó nagyobb adattömeget, a másik főrészben pedig az említett dolgozatomban megpróbált „nyelvatlasz-módszer" segítségével szeretném szemléltetni a labializációval kapcsolatos főbb kérdéseket egy nagyobb területen.

E kérdések vizsgálata — azt mondhatnók — ellanyhult Losonczi nagy munkája után (vö. NyK. XLIV, XLV). Bárczi Géza és tanítványai kezdik újra boncolgatni ezeket a problémákat (vö. Bárczi, TihAl. 82; Magyar hangtörténet 35 kk, 99). Ezek az 1950 körül megindult újabb vizsgálódások azonban elsősorban nem a labializáció eredetével, hanem inkább földrajzi elterjedésével és egy-egy zártabb nyelvi egységen — esetleg egy írónak vagy egy nyelvemléknek a nyelvén belül — a labiális hangok funkcionális megterhelésével foglalkoznak. Csupán megemlítem Péter László munkáját (Az *ö*-zés kérdéséhez: MNyj. I, 118—35), hivatkozom P. Hidvégi Andrea (A magánhangzók labializációja Anonymus magyar szórványaiban: MNyj. I, 95—117) és B. Lőrinczy Éva (Palatális magánhangzók labializációja a königsbergi töredékben és szalagokban: MNyj. I, 136—42; vö. még A königsbergi töredék és szalagjai mint nyelvi emlék. Bp., 1953. 24—5) tanulmányaira. Abaffy Erzsébet A XVI. századi nyomtatványok és a magyar nyelvjárások című kéziratos tanári szakdolgozatában[6] bőségesen foglalkozik az *ö*-zéssel. E kéziratban levő munka részlete A labializáció ingadozása Pesti Gábor nyelvében című, nyomtatásban is megjelent cikk (MNy. XLIX, 335—41). Mint a következőkben mi is, Abaffy sem csupán az *ö*-zést vizsgálja, hanem a labializációval kapcsolatos más kérdéseket *(ő ∼ é, ü ∼ i)* is. Végső megállapítását ebben a mondatban találjuk: „... egy erősen illabializáló nyelvjárásba kezdenek behatolni egy labializáló nyelvjárás alakjai" (i. h. 339). Azt találja ugyanis, hogy Pesti adatai ellentétben vannak Losonczi fejtegetéseivel. Abaffy szerint Pestinek eredetileg illabiális nyelvjárása labializáló nyelvjárás hatására veszi át készen az *ördög, tömlöc* típusú szavakat; ezek az autochthon formákkal harcolva hozzák létre a Pestinél található alakokat (i. h.).

[6] A szakdolgozat Bárczi Gézához készült; a szerző szívességéből használtam.

Az ö-zés

I. A szótő ö-zése

1. *Hangsúlyos szótag*

a) *Az ë ~ ö váltakozást mutató szavak.* 1547 : *Weres* A 5, számtalan adatban minden évből ~ 1551 : *Vĕrĕs* A 310 (az *ĕ* más esetekben is jelöl *ö*-t) ; erre az alakváltozatra mindössze két másik példám van ezen az aránylag korain kívül 1569 : *weorĕs* B 321 és 1592 : *veoreos* D 333 | 1547 : *Therek* A 10, számos adat 1565-ig ~ ugyancsak 1547-ben felbukkan a *thewrek* A 29 alakváltozat és még számosabb példában szerepel 1556/1557-ig ~ 1550 : *Therewk* A 232, mindössze hat példában ~ 1554 : *Thőrők* (az első köznévi, népnévi adat) A 527, ez válik általánossá | 1547 : *temeswari* A 23 ~ 1597 : *teomeoswarra* E 303, *Theomeoswarj* E 353 | 1547 : *Ethwes* A 8, számtalan példa 1557-ig ~ 1550 : *ethews* A 211 (valószínűleg íráshiba *ethwes* h.) ~ 1551 : *ĕttwes* A 311, ez a forma még négy példában 1567-ig ~ 1564 : *Ewtwos* B 38, ez válik általánossá ; vö. Nyr. XXXV, 125 | 1547 : *eklelew* A 9, 1548 : *eklele* A 75, számtalan adat 1555-ig ~ 1551 : *öklelew* A 312, még számos adat, de 1564-ben az utolsó ; vö. Nyr. XXXV, 125, MNy. XXVI, 150 | 1547 : *kewer* A 16, számos adat 1556-ig ~ 1564 : *keower* B 34 | 1548 : *kereztes* A 59, számos adat végig az egész vizsgált koron ~ egyetlen *ö*-ző alak 1599 : *Keoreoztheos* E 671 (a 675-n ugyanez a Körösztös Balázs már *kerezthes*-nek van írva) | 1548 : *Ersÿ*, *Ersi* A 71, számos adat 1552-ig ~ 1548 : *őrsy* A 51 (tehát az *ö*-s alak még előbb felbukkan ; különben ugyanarról az Örsi Tamásről van szó mindkét idézett példában ; vö. 1527 : „Thomae *Eőrsy* civis Debrecinensis" HERPAY, A debreceni ref. ispotály 16) ; mind az illabiális, mind a labiális alak előfordul szókezdő *h*-val is : 1549 : „Thomā *hoersi*" A 105 ~ „Thomas *herssi* A 133, és van 1550-ből egy *wrsÿ* A 221 alak is | 1548 : *chemetei* A 89, számos példa, hiszen a város egy ma is meglevő utcaneve (Csemete utca), ez az általános forma ~ egyetlen *ö*-s példa 1592 : „Jn vico *czeomete* vcza vcto" D ; vö. MNy. XXV, 234 | 1550 : „Bech *Welgÿ* A 187 ~ 1571 : „de Ver *Völgh*" C 118 | 1548 : „kÿs*gÿergh*" A 67, számtalan adat ~ csak 1571-ben bukkan fel az *ö*-s alak : *giörgh* C 76, de a *Szentgyörgy* terra vel territorium mindig *e*-vel (pl. B 108, 246) ; vö. Nyr. XXXV, 126 | 1550 : *kelesth* A 233 ~ 1587 : *keóles* D 103 | 1550 : „*Beÿt*elew" A 255, összesen négy példám van az *e*-s alakra ~ 1565-től *ö*-vel : „*Bewth*eleo" B 46 stb., 1572 : „*Böytt* előnek" C 244 ; vö. MNy. XXV, 150 | 1551 : „de *ketheles*" (Köteles puszta) A 279 ; maga a *köt* ige és különböző származékai is számos adatban *e*-vel, még 1596-ban is : „odo *keteo*" E 258 ~ az első *ö*-s alakváltozat 1556/1557 : *kőtthe* A 695 ; a hatvanas évektől ez az általános | 1551 : „*kerthwelÿ* fiatal" A 290, 1553 : „pÿros *kertwel* fakat" A 427 ~ 1565 : „de *keorthwelyes*" B 64, 1567 : „de *keorthwelÿes*" B 147 | 1554 : „w *kezettek*" A 506, 1556/1557 : „azon *kezbe*" A 695, számos adat ~ 1556/1557 : „azon *közben*" A 696 ; a hatvanas évektől az *ö*-s alak az általános ; a *Sárközi* név viszont 1551-től kezdve csak *ö*-s formában jelentkezik : A 322 stb. | 1553 : „Reconciliauit ẘ megh *kewetthe*" A 436, csak ez az egy illabiális alak ~ 1566 : „megk *keowetthe*" B 136—7 stb. | 1533 : „Lucas *Zeld*" A 443 ~ 1568 : „Georgius *Zeoldes*" B 216, számos adat ; vö. MNy. XXVI, 411 | 1554 : *Ezwe* A 506, 1556/1557 : *Ezwe* A 695 ~ de már ugyan-

akkor, ugyanazon a helyen *őszwe* is | 1554 : *zeren* A 507, általában a *szer* és minden származéka 1586-ig *e*-vel ~ 1586 : *zeórzest* D 61, 1595 : „*zeórzeódeót* meg" E 180 és ettől kezdve végig így | 1554 : *tőrwenÿre* A 507, általában *ö*-vel, származékaiban is ~ 1566 : *therweny*, *therwennek*, *therwenth* B 136—7, 1567 : *therwenÿben* B 213, *therwennek* B 214 és 1569 : *therwenÿ* B 312 | 1554 : *tertennek* A 508, általában így 1569-ig ~ de már 1556/1557 : *tőrtennek* A 695 ; ez azonban csak a hetvenes évektől állandósul | 1554 : *kelcheget* A 508 ~ 1556/1557 : *kőlcheggel*, *kőlchegewel* A 695, de uo. „az szőlőkre valo *kelcz*" (!) | 1554 : „Ennek *felette*" A 508, általában így ~ egy *ö*-s alak 1567 : *fölotte* B 187 | 1554 : „fene*szemo*" A 536, összesen három adat ; a *szem* általában *e*-vel ~ de már 1556 : „fene*szomo*" A 638, ahol ugyanazon Fényesszemű Bálintról, illetőleg a feleségéről van szó, 1569 : *zeomere* B 312, 1594 : *zeomere* E 19, 1595 : „*zeómeók* lattara" E 178 ; vö. MNy. XXV, 234 | 1554 : *chetertek* A 551, számos adat az egész vizsgált koron át, még 1599-ben is : *chetertek* E 766 ~ 1571 : *Czötörtök* C 100 stb., az utolsó szótagban már 1565-ben jelentkezik az *ö* : *chÿeterteok* B 46 stb. | 1555 : „de *kebel*kwth" A 600 ~ 1571 : „*köböl*kuthÿ" C 134, 1572 : „de *köböl*kuth" C 316 | 1556 : *kenthes* A 681 ~ 1564 : *keontheos* B 18, számos adat, ez válik általánossá, de 1565 : *keonthes* B 57, 58 és 1567 : *keonthes* B 198 ; vö. Nyr. XXXV, 125 | 1567 : „az haz *Bechÿwÿe*" B 163, 1556/1557 : *bechiwltenek* A 695, *Bechŵltek* A 696, 1567 : *bechÿwletes* B 213 ~ 1567 : *Beochÿwlteteot* B 214, ettől kezdve ez az általános, van ugyan még egy *e*-s példám 1569-ből : B 290 | 1566 : *erekseg* B 138—9, ez az egy példa ~ már 1556/1557 : *őrőksegeket* A 695, ez az általános alak minden származékban, de van két példám 1567-ből a hangsúlytalan szótagbeli *e*-re : *Eoreksege* B 162 és *Eorekke* B 181 | 1556/1557 : „ky *telÿk*" ~ „kÿ Nē *tïlnek*" A 695 ; ez azonban nem általános, mert zárt szótagban is csaknem a korszak végéig kitart az *e* ; az arány 2 : 1 az *ö* javára | 1557 : *Rendiben* A 706, ez az általános ~ egy *ö*-s alak 1557 : *Rondÿben* A 707 | 1557 : *pechetemmel* A 707 ~ 1584/1586-ban jelentkezik az *ö*-s alak : *peoczetwnkel* D 37 stb., és kivétel nélküli 1597-ig (*pechetes* E 324) | 1557 : *kolt* ~ *kelt* A 707 ; ettől kezdve zárt szótagban mindig *ö*-vel, nyílt szótagban *e*-vel | 1564 : „Jn *gÿengyes*" B 2, számos adat ~ az *ö*-s alak 1570-től általános : „de *gÿöngiös*" C 21 | 1566 : „Joannes *chÿerleo*" B 88 ~ 1566 : „Joānj *chyeorleo*" B 102, „Joannē *chÿeorleo*" B 137 | 1566 : *zemelÿeket* B 136—7 ~ 1584/1586 : *zeomeliek* D 37, 39 ; ez lesz általános egészen 1596-ig (*zemely* E 225) | 1566 : *theresdÿ* B 139, 1567 : B 172 ~ 1567 : *Teoresdÿ* B 166, 174, 1567 : *Theoreosdÿ* B 172 (ugyanaz a Törösdi Ferenc) ; ettől kezdve kivétel nélkül így | 1569 : *per* B 290 ~ 1586-tól kezdve *por* D 72, csak 1597-ben tér ismét vissza az illabiális alak : *peres* E 289, 293 stb. | 1570 : *genczÿ* C 8, 1571 : C 74, C 129 ~ 1586 : „Georgius *Geónczy*" D 32, 1590 : „Geor[gius] *Geónczi*" D 230 | *Debrecen* neve illabiális alakban fordul elő ; csupán 1588-ban, ugyanazon a lapon találjuk a következőket : *deobrni* [!], *deobreoceonire*, *Deobreocĕniek* D 146 | Ugyanígy az *eszik* ige minden alakja és származéka *e*-vel fordul elő ; ebben is van azonban két kivétel 1598 : *eotte* E 461 és „Megh *eotte*" E 561.

Vö. még 1550 : *kenÿves* A 236 | 1554 : *gőrgel* A 527, a. m. Gergely !

b) *Állandóan ë-vel jelentkező szavak.* Néhány adatban az egész vizsgált korszak folyamán csak az ë-s változat jelentkezik. Természetesen csak az olyan alakokat sorolom itt fel adatszerűen, amelyekben a köznyelvi vagy a mai debreceni alak *ö*-t mutat ; ha mindazt felsorolnám, amelyben adva van

az *ö*-vé válás lehetősége, hatalmas listát kellene bemutatnom; ennek azonban kevés értelme volna. Így pl. csak *e*-vel írva találjuk a *fel* és *meg* igekötőt, a *nem, sem, kell, gyenge* szavakat. *Szeged* és *szegedi* sem fordul elő soha *ö*-vel, pedig számos adat van rá. Ide vettem egy hapaxot is 1547: „Anthonio *tertel*" A 2.

1547: *Berchek* A 31 | 1548: *keresÿ* A 65 | 1548: *cheregh* A 66 stb. (a. m. csörög?) | 1548: *Bezermen* A 61, így 21 adatban egészen 1599-ig; 1564: *Bÿzermen* B 4, így ötször: B 18, 1566: B 120, 1567: B 164, 1568: B 245; vö. Nyr. XXXV, 125 | 1548: *temer* A 99 (a. m. *tömör?)* | 1549: *Zeke* A 111 stb., 1553: *Zekew* A 448 stb. (a. m. *szökő?)* | 1549: *gheder* A 128, 153 (a. m. *gödör?)* | 1549: *terle* A 162 (a. m. *törlő?)* | 1552: „*ser*ffezew" A 398, az alapszó is, *seres* származéka is csak *e*-vel jelentkezik végig | 1555: *kewesdj* A 594 | 1556: *derge* A 660, *dergew* A 690, 1567: „*dergeo* Ambrus", „*dergeo* Balas" B 181 (a. m. *dörgő?*); vö. MNy. XXV, 235 | 1565: *chÿerz* B 65, 1566: kétszer B 112 | 1568: *thekeos* B 275, 1569: *thegeos* B 299, ugyanaz a személy, 1571: *Tekes* C 101, 1572: C 234 (a. m. *tökös?*) | 1572: *Eruendj* C 241 | 1573: *gÿekes* C 385 (a. m. *gyökös?*) | 1590: *Berweÿ* D 220 | 1599: *Demsedj* E 696.

c) ***Állandóan ö-vel jelentkező szavak.*** Vannak olyan adataim is, amelyekben az *ö* állandó és kivétel nélküli. Így pl. a *föld* és származékai, *Kömlődi, kökényes, ökrös, több, görög, ördög, öl* (ige), *könyörög, körmös*. Adatszerűen azonban csak azokat sorolom fel, amelyekben a mai debreceni nyelvszokással ellentétben van *ö*.

1567: „az *zeogleteon*" B 213 | 1587: *czeóbeórtwl* D 121 | 1588: *Beokesÿ* D 146 (?) | 1591: *feóllywl* D 296 stb. (összesen 5 adat) | 1594: *zeópleósiteni* E 53 | 1594: „*zeomerē* testet" E 73 | 1594: *Seoprwie* E 83 | 1594: *Peorditeo* E 92, 93 | 1598: *Eorsebet* E 475 stb. (összesen 5 adat) | 1598: „megh *porselte*" E 561.

2. *Hangsúlytalan szótag*

a) ***Az ë ~ ö váltakozást mutató szavak.*** Az ide sorolható adatok közül a következők fentebb találhatók: *török, Temesvár, keresztes, csütörtök, Köböl-kút, köntös, Törösdi, örök, Dẹbrecen.* — 1548: *lekes* A 51, nyolc adat ebből és a következő évből ~ 1548: *lekews* A 60 ~ 1548: *lewkes* A 86 ~ 1551: *Lewkus* A 297 ~ 1589: *leokeos* D 170 | 1548: *Ersek* A 72 stb. (még két adat) ~ 1564: *Erseok* B 33, 1568: B 247 ~ 1570-től *Ersek* C 9; vö. Nyr. XXXV, 125, MNy. XXV, 235 | 1549: *Ember* A 163, általában így ~ csak egy *ö*-s adat 1567: *embor* B 187; vö. MNy. XXV, 235 | 1551: *bewder* A 359, 1567: *Beoder* B 200 ~ 1551: *bewdewr* A 325, 1568: *Beoldeor* B 259, 1596: *Beódeór* E 271.

b) ***Állandóan ë-vel jelentkező szavak.*** A *gyermek, mester*-féle szavakat nem számítva, a következő adatok csak *e*-vel fordulnak elő:

1547: *Thůker* A 9 | 1553: „*pispek* ladan" A 440 stb., még három adat. L. még fentebb *chereg, Böszörmény, Dömsödi.*

c) ***Állandóan ö-vel jelentkező szavak.*** Valamennyinek az adatait l. fentebb: *görög, ördög, könyörög, csöbör.*

II. A *tött, lött, vött* alakok

1565 : *theotth* B 53, 1568 : *teot* B 232—3, 1574 : *tött* C 493, 1575 : *tött* C 614, 1587 : *teótt* D 87, 1594 : *teott* E 19, *teótt* E 36, 1595 : *teott* E 121, *teótt* E 143, *teót* E 147, *teott* E 166, 1596 : *teót* E 242, *teott* E 264, *teótt* E 267, 1597 : *teot* E 281, *teott* E 351, *teotth* E 357, *teott* E 382, 383 | 1567 : *theottem* B 190, *teottem* B 213, 1571 : *töttem* C 151, 1575 : *töttē* C 575, 1575/1576 : *töttem* C 659 | 1594 : *teótte* E 67, 1595 : „le *teotte*" E 109, 1598 : *teotte* E 420, háromszor | 1595 : *teottek* E 147 | 1565 : *theottenek* B 53 | 1569 : *thet* B 290 | 1567 : *thettunk* B 181 | 1567 : *tezek* B 200, 1575/1576 : C 659 | 1567 : *teszöm* B 187 | 1567 : *thezunk* B 181 | ? 1555 : *teon* A 630—1, 1591 : D 268, 1597 : E 318 | 1556/1557 : „le *Tennëk*" A 696 | 1566 : *thenne* B 136—7 | 1554 : „le *tenni*" A 507.

1556/1557 : *leőtt* A 695, *lőtt* A 696, 1566 : *leotth* B 136—7, 1567 : *leotth* B 162, 213, 1570 : *lött* C 51, *lötth, Lött* C 66, 1571 : *lötth* C 149, 1575 : *lött* C 575, 1575/1576 : *löth* C 659, 1586 : *leott* D 72, 1591 : *leót* D 269, 1595 : *leot* E 120, 129, 1597 : *leotth* E 404 | 1567 : „*leottenek* wolth" B 200 | 1557 : *let* A 707, 1591 : *lett* D 269 | 1554 : *lezen* A 507, 1567 : *leszon* ~ *lezen* B 187 | 1565 : *legÿen* B 54, 1566 : B 136—7, 1567 : *legion* B 187, 1567 : *legÿen* B 214 | 1556/1557 : *legenek* A 695 | 1567 : *lenne* B 213 | 1567 : *lennj* B 187, *lennÿ* B 213 | 1567 : *lehetne* B 214.

1568 : „*weotth* fel" B 192—3, 1570 : *vött* C 51, 1597 : *weott* E 305, 352, *veott* E 392, 398 | 1555 : *Veottē* A 630—1, 1570 : „*Vöttem* fel" C 65, 1568/1572 : *vöttē* C 296, 1572 : *Vöttem* C 291, 1575/1576 : *vöttem* C 695 | ? 1555: *veotted* A 630—1 | ? 1555 : „*veotte* volna", *veotte*, „*veotte* vala" A 630—1, 1556/1557 : „*vőtte* meg", „meg *vőtte*" A 695 ; 1570 : „fel *vőtte*" C 51, 1571 : „be Nē *vötte* Volnais" C 196, 1597 : *veotte* E 303, *weotte* E 316, 339, 351, „fel *weotte*" E 353, „*weotte* fell" E 354, „Megh *weotte*" E 355, „*weotte* Megh" E 366, „Meg *veotte*", „fel *weotte*" E 382, „Megh Nem *veotte*" E 394, *veotte* E 398, „*Veotte* el" E 405, *veotte* E 406, 1598 : *weotte* E 416, „el *veotte*", „*weotte* ell" E 421, „Megh Nem *weotte*", *weotte* E 421, „fel *weotte*" E 422, „*veotte* el" E 424, „fel *weotte*" E 427 | 1566 : „*weottenek* fel" B 136—7 | 1597 : *veottek* E 388 | 1598 : „eleo *vette*" E 487, 1599 : „megh *wette*" E 603 | 1566 : *vettek* B 138—9, 1598 : „*vettek* ell" E 434 | 1565 : „megk *wezÿ*" B 53 | 1556/1557 : „fel ne *vegÿe*" A 696 | 1556/1557 : „*végek* fell" A 696, 1569 : „el *wegÿek*" B 312 | 1556/1557 : „fel *vennj*" A 696, 1569 : „fel *wennÿ*" B 290, „be *wennÿ*" B 311 | 1599 : „fel *veowen*" E 708 | 1554 : „el *veheti*" A 508 | 1568 : „meg *vehesse*". B 232—3 | 1565 : „megk ne *wehessenek*". B 53.

III. A tővéghangzóban jelentkező *ö*-zés[7]

a) *Igei személyragok előtt.* 1554 : *yowek* A 527, 1567 : *teszok* B 187 | 1567 : „megh *fyzetmeō* (a *t* utáni *m* ki van húzva) B 187, 1567 : *epitöm, ŭiselom*, „fel *ŭeszöm*", *teszöm* B 187, 1569 : *Ertheom, ertheom* B 311 | 1567 : *leszon* ~ *lezen, legion* B 187.

b) *Birtokos személyragok előtt.* 1554 : „hitemre es *tiztesegomre*" (kétszer) A 527, 1567 : *engom, penzömon* B 187, 1567 : *wegezeseom, keoteseom* B 213, *bechÿwltethneom* B 214, 1569 : *Ennekeom* B 311.

[7] Csak a köznyelvben szokásostól eltérő alakokat közlöm.

c) *A tárgyrag előtt.* 1557 : „meg *Erositetott*" A 707, 1567 : *öröksegot* B 187, *Eoreoksegeotth* B 213, 1568 : *nehezekeotth* B 192—3, 1569 : *keowethsegeotth* B 311.

d) *Az -n és a -tt határozóragok előtt.* 1567 : *penzömon* B 187, 1567 : „az *zeogleteon*" B 213, 1568 : „*ezön* kiuûl" B 232—3, 1588 : „az fel bonto *feleon*" D 137 ; vö. még 1591 : *eoreokeóseon* D 268 | 1554 : „w *kezettek*" A 506, 508, *kezet* A 508, 1556/1557 : *kőzet* A 695, 1567 : *keozeth* B 162 (kétszer), 1599 : *keozet* E 659.

e) *A többesjel előtt.* 1567 : *zemelÿeok* B 190, *kezeseok* B 200, „mynd *Ezeoknek*" B 213, 1568 : *Ezeokkel, myndeneok* B 192—3, 1568 : *szemeliok* B 232—3 ; vö. 1588 : *peoreok* D 137.

f) *A múlt idő -t, -tt-je előtt.* 1556/1557 : „Ezwe *gÿwitöttek*" A 695, 1566 : „megk *newezeotth*", *Jlleott, kelleott* B 136—7, *Veretêt* B 138—9, 1567 : *Jntÿzteteotth* B 162, *ereztot* B 187, „megk *Elegÿteottek*" B 201, 1568 : „*Elegÿteottek* kÿ" B 192—3, 1569 : „*eseotth* wala", „megh *teczeotth*", *Esseotth*, „nē *kelleotth* wolna" B 311, 1569 : *weteottunk*, „megk *ertetteteotth*", *Esseotth* B 312. A következő ö-ző alak csak 1586-ban jelenik meg újra : „meg *elegiteot*" D 61, 1587 : „meg *elegiteotte*" D 90, 1591 : „meg *elegiteótte*" D 274, 275, 1594 : *eyteótte* E 12, 1595 : „meg *elegiteotte*" E 109, *eppiteotte* E 111, „ky *elegiteottek*", „*elegiteottek* meg" E 122, *teriteottek* E 126, „ky *elegiteottek*" E 128, „el *keriteotte*" E 143, „meg *elegiteotte*" E 146, 148, „meg *elegiteottek*" E 147, „meg *elegiteótte*", *elegiteotte* E 158, „meg *elegiteótte*" E 164, „meg *sebesíteótte*", „meg *Sebesiteotte*" E 196, „megis *elegiteótte*" E 200, 1596 : „megis *elegiteottek*" E 242. Ezekkel szemben 1594 : „fel *fegyuerkeözett*" E 88, 1596 : *szerszeodettis* E 640.

Vö. 1567 : „megh *Jegÿzeotth*" B 213, „az nekÿ *Beochÿwlteteot* hazamath" B 214.

g) *Az -s melléknévképző előtt.* 1552 : *Zelews* A 398, 1568 : *zeleosth* B 192—3 ; 1564 : *Ewthwes* B 1, még négy adat ; 1564 : *weores* B 25, még hét adat ; 1564 : *zepews* B 22, 1565 : *Eokres* B 74, 1567 : *Beores* B 166, 1568 : *thekeos* B 275, 1569 : *thegeos* B 299 ; 1568 : *theores* B 299, 1569 : *tÿztessegeos* B 311, 1572 : „*Jszöges* zēt peter Napian" C 245, 1595 : „All *peores*" E 153.

h) *A -d igeképző előtt.* 1566 : „megk *Elegeodeotth* az Ew Rezen" ~ „*Elegeggÿek* megh" B 136—7, 1568 : „megh *Elegeodeotth*" B 192—3, 1591 : *elegeodendeó* D 274.

i) *Az -l igeképző előtt.* 1567 : *Tisztolendo* B 187, 1597 : *zeokeolleo* E 335, 1598 : „megh *porselte*" E 561.

j) *A -t igeképző előtt.* 1566 : *etêssen* B 138—9.

k) *A minden szó hangsúlytalan szótagjában.* 1567 : *mindon* B 187, 1569 : *mÿndeonnwtth* B 311.

Vö. 1565 : *kwlemben* B 53 (hapax).

IV. Ö-zés suffixumokban

1. *A (-kod), -këd, -köd és a (-koz), -këz, -köz képző.*

1557 : *kereskedem* A 707, 1565 : *chÿelekeodneÿek* B 54, 1586 : *diczekeodhessenek* D 1b, 1587 : *teórekeódesere* D 89, 1590 : „*czelekothwnk* volt", *czelekednek, czelekódtetnenk* D 233, *czelekeódetemert* D 245, 1591 : *kereskeódesre* D 295, 1594 : *czelekeòdetwnk* E 1, *diczekeódhessenek* E 2, *czelekeódeóknek* E 3,

kereskeodesben ∼ *kereskettek* E 42, *teorekeodenek* E 93, *teorekeódenek* E 98, 1595 : *czelekette* E 130, 132, *verekeodesre, veszekeodes* E 190.

1557 : *tőrwekezem* A 707, 1567 : *Emlekezettre* B 190, *Jgÿekeozeom* B 191, 1569 : *Jgÿekeozÿk* B 290, 1594 : *gwlekeozetwnkben* E 1, *keóuetkeózendeó* E 13, *elenkeózeó* E 56, *ellēkeózeó* E 62, „fel *fegyuerkeózett* E 88.

2. *A (-hoz), -hëz, -höz határozó rag.*

1556/1557 : *kezehez* A 695, *kezekhez* A 696, 1566 : *kezehez* B 138—9, 1567 : *kezehoz, Örökseghoz* B 187, 1592 : „bor *vetelheóz*" D 334, 1595 : „Thot *leorinczheoz*" E 120, 1596 : *kezehez* E 221, 1599 : *Gjeorğhez* E 721.

A labializáció más esetei

I. Az *ő* ∼ *é* váltakozás

a) *Szó belsejében.* 1547 : „Bor*thethe*" A 4, még három adat ; a *tölt* ige származéka lévén, a *tőt* ∼ *tét* megfelelést mutatja | 1547 : *hegÿe* A 17, kétszer s még négy adat ∼ 1549 : *helgÿe* A 129, 136 ; a *hölgy* származéka lehet, ma *Hőgye* | 1547 : *Werbechÿ* A 22, 26 | 1547 : *zeer* A 28, még négy adat 1554-ig ∼ 1548 : *zör* A 44 | 1547 : *techer*, „*techer*gÿarto" A 31 ∼ 1551 : *tölczer* A 370, 1566 : *Theolchÿeres* B 88 ; vö. MNy. XXVI, 409, l. még fentebb *Borthethe* | 1547 : *theser* A 32, 1550 : A 199 ∼ 1550 : *Thwsser* A 260, 1551 : *Thẘsser* A 264, 1551 : *Thẅsser* A 268 ; ma *tőzsér*, illetőleg *Tőzsér* | 1548 : „saletrom*feze*" A 66, 89, 1553 : A 445 ; vö. MNy. XXVI, 329 ; 1549 : „zappan-*feze*" A 144, 155, 181, „Zapan*fezew*" A 476 ; vö. MNy. XXVI, 330 ; 1552 : „ser*ffezew*" A 398 ∼ 1586 : „Ser*feozeo*" D 36, 1595 : E 192, 1599 : „apud Ser*feozeo* haz" E 611 ; vö. MNy. XXVI, 329 | 1550 : *teke* A 188 ∼ 1550 : *Thewke* A 263, 1564 : B 15 | 1553 : „fraxinos *keres*fakat" A 427, csak ez az egy adat | 1556/1557 : *zeleott* A 695 ∼ de vö. uo. *szőleo, szőlők.*

b) *Az ő igenévképző.* 1547 : „Bort*h*ethe" A 4, még három adat | 1547 : *Nÿre* A 14, még tizenegy adat 1551-ig ∼ 1551-től *Nÿrew* A 269 stb. | 1547 : „pozto*methw*" A 30, számtalan adat még 1594-ben is : E 10 ∼ 1550-től „Pozto*methew*" A 209, további öt adat ∼ 1556 : „pozto*methe*" A 654, csak ez az egy ; vö. még MNy. XXVI, 328 : „Pozto*mety*" A 400 | 1547 : „Boreg-*hethe*" A 38, még három adat 1556-ig ∼ 1565 : „Bor*egethew*" B 81 | 1548 : *eklele* A 75, még tizenkét adat 1554-ig ∼ de már 1547 : *eklelew* A 9, további tizenegy adat 1555-ig ; 1551 : *öklelew* A 312, ez állandósul ; vö. Nyr. XXXV, 125, MNy. XXVI, 150 | 1548 : „saletrom*feze*" A 66, 89, 1553 : A 445 ; vö. MNy. XXVI, 329 ; 1549 : „zappan*feze*" A 144, 155, 181 ∼ 1552 : „ser*ffezew*" A 398, 1553 : „Zapan*fezew*" A 476 ; vö. MNy. XXVI, 329—30 | 1549 : *Zeke* A 111, még öt adat 1554-ig ∼ de már 1553 : *Zekew* A 448 | 1549 : *terle* A 162 | 1550 : „Tegla*wetthe* A | 1551 : „por*therw* A 277 ∼ 1551 : „por*therew*" A 293, ez lesz általános ∼ de 1553 : „por*tere*" A 486 ; vö. MNy. XXVI, 328 | 1556 : *derge* A 660 ∼ 1556 : *dergew* A 690, 1567 : *dergeo* B 181, kétszer | 1556/1557 : „Ez *Jőwe* kÿ keletre" A 695.

c) *Formansok előtt.* 1548 : *zeoles* A 46 ∼ 1598 : „*zeoleos* kertt" E 550 | 1550 : „Beyth *ewlere*" A 255, nyilván íráshiba *elewre* h. | 1549: *Erdes* A 104, 149 ∼ 1551 : *Erdöss* A 312 | 1553 : *fferedees* A 440 ∼ 1568 : *fÿrÿdeos* B 239

stb.; vö. MNy. XXV, 236 | 1554: *Eresseghere* A 506 ~ 1554: *Eros* A 525 stb. | 1557: „de *Endred*" A 712, ellenpélda nincs | 1597: *szeorejerwll* E 369, több adat és ellenpélda nincs | 1599: „98 *Eztendeben*" E 677, „Niolcz *eztendes*" E 698 ~ 1567: *Eztendeonkenth* B 190.

d) *Az elő szóban.* 1554: *Elettenk* A 506, *Elezer*, *ele* A 507, *elet* A 507, 508, ? 1555: *elembe*, „meg *eleze*" A 630—1, 1557: *elebÿ* A 707, 1594: *elebi* E 46, *eleb* E 95, 1596: *elebi* E 234, 1597: *eleb* E 365 | 1554: *ellot*, *elot* A 527, ? 1555: *eleomben* A 630—1, 1556/1557: „mÿ *eleottunk*" A 695, 1557: *elot* A 707, 1565: *Eleozeor* B 54, 1566: *Eleottunk* B 136—7, 1567: „mÿ *Eleottűk*" B 181, *elöt*, *elot* B 187, 1569: „Ew *Eleotteǫk*" B 290 stb.

e) *Az -őd igeképzőben.* 1556/1557: „*zerzettek* megh" A 695, 1557: *szerzedeszwnket* A 707, 1599: *zeghedeott* ~ *szegeodsegh* E 744.

f) *A felől névutóban.* 1554: „Az ele adas*felel*" A 507, 1556/1557: *felol* A 695, 1565: „az hal *felel* Adogk *feleol* Abrak *feleol*, es chÿk meres *feleol*" B 53, 1566: *feleol* B 136—7.

g) *A -vén igenévképzőben.* 1557: *Erositwon* A 707 (hapax).

h) *Az -ő kicsinyítő képzőben.* 1547: „Lucas *Bẻde*" A 13, „Lucas *Bede*" A 36, 1548: A 41 ~ 1548: „pro luca *Bedö*" A 59 | 1549: *pethe* A 119, 1550: A 233, 261 ~ 1550: *petew*, *pethew* A 261 | 1548: *sebe* A 83, 1555: *Sebe* A 597; ellenpélda nincs.

II. Az *ü* ~ *i* (*ű* ~ *í*) váltakozás

1. *Hangsúlyos szótag*

1547: „Georgius *fwle*" A 6, számos adat 1549-ig ~ 1550: „Georgiū *file*" A 220 stb.; az illabiális alak válik általánossá mint családnév; de köznévként is 1599: *file* E 724, kétszer; vö. MNy. XXV, 236 | 1548: *swegh* A 72 ~ 1550: *sywegh* A 223 | 1549: *siket* A 143, 1594: *Syket* E 67, 1596: *Syketh* E 227; ellenpélda nincs | 1551: *fizes* A 287, ellenpélda nincs | 1552: *figedi* A 413 | 1553: „*pispek* ladan" A 440, még három adat, ellenpélda nélkül; vö. MNy. XIII, 254 | 1554: *Nÿwedj* A 504, 1598: *Nÿuedi* E 536 | 1554: *pinkest* A 507 | 1554: *zwkseg* A 508, még két adat 1565: B 53, 1567: B 187 ~ 1570: *sziksseginkbennis* C 2 | 1555: *tÿriek* 'türjek' A 472 | 1565: *kwnn* B 53 | 1565: *kwlemben* B 54, 1570: *külső* C 2 ~ 1570: *Kilső* C 2, 1575: „*kilen* haznal" C 614 | 1566: *fÿres* B 104, még három adat ~ 1573: *fwres* C 342, 1568: *fÿwred* B 256 | 1567: „az *Sÿtheo* hazath" B 162, még négy adat ~ 1572: „kalacz *swthö*", ez lesz általános | 1567: *Sÿweoltheos* B 198, 1568: *Sÿwëltheos* B 254; vö. MNy. XXVI, 329 | 1568: „*hÿwelÿ* kesth" B 192—3, még két adat ellenpélda nélkül | 1572: „*Jszöges* zēt peter Napian" C 245 | 1572: *Jueggel* C 257, 1597: *Jweghes* E 307, 1599: *Jweges* E 738 | 1586: *dwczeoseges* D 1, még egy adat a következő lapról (D 1b) és kettő 1594: E 1; csak a tisztújító gyűlés előtt tartandó imában | 1587: *wdeók bē* D 89, csak most bukkan fel az *ü*-s alak, de 1596-ig általános ~ 1596: *Jdeigis* E 269; ingadozás van még 1599-ben is, pl. „*wdeo*keoznek" ~ „*Ideo* keozben" E 663 | 1594: *igÿben* E 62, még hat adat ellenpélda nélkül | 1595: *Jnnepe* E 135 | 1598: „megh *izente*" E 443 | 1598: *Filep* E 537.

2. *Hangsúlytalan szótag*

Egyetlen példám 1553: „Erde*kerilew*" A 462; vö. MNy. XXV, 235.

3. *Az ű ∼ í váltakozás*

1548: *Wasarimiwes*, A 46, 1549: *Zekermÿes* A 156, 1550: *kwmiues* A 184, 1556/1557: *mÿwre*, *mÿwett*, „meg *mÿweltetti*", *mÿwel* A 695, 1588: *mywet* D 136, 1594: *mieltesse*, *mieltetí* E 13, 1596: *miuellië* E 254, 1599: *Miwet* E 595, 621, *miwe* E 598 | 1598: „4 harmad*fy* tinott 2 eőteod*fw* tulkot" E 493 | 1575: *gilösegh* C 614 ∼ 1570: *giwlösegett* C 2 | 1568: *szÿros* B 218 | 1547: „pozto*methw*" A 30, számtalan adat ∼ „Pozto*mety*" A 400, MNy. XXVI, 328, 1567: *hegedys* B 144, még két adat ∼ 1568: *hegedews* B 244 ∼ 1570: *hegedûs* C 56, még egy adat.

III. Egyéb szórványos esetek

1596: *eskwsse* E 254, 1597: *eskezjk* E 364, 1599: „megh *eskezik*" E 587, *eskeggjenek* E 614, *eskezik* E 638 | 1570: „*fűsűs* peter" C 31.

*

Adataim bőségesen igazolják azt a korábban adatok nélkül kifejtett véleményemet, hogy Debrecen nyelvjárása eredetileg nem *ö*-ző, és az *ö*-k jelentkezésének módjából (előbb a hangsúlyos szótagban) az is nyilvánvaló, hogy nem magában a debreceni nyelvben meginduló spontán változás. De nemcsak az *ö*-zés tekintetében, hanem az *ő* ∼ *é*, *ü* ∼ *i*, sőt néhány példában még az *ű* ∼ *í* viszonylatban is tapasztaljuk, hogy az adatok egy korábbi illabiális(abb) hangállományt mutatnak. Az *ö*-zés a hatvanas években meghaladja még a mai köznyelvi *ö*-zés mértékét is, a vizsgált korszak vége felé azonban megállapodik nagyjából a mai köznyelvi *ö*-zés fokán. — Nyilván az *ö*-ző vidékekről betelepülők nyelvi hatására kell gondolnunk magyarázatul, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül Méliusz és az ebben a korban meglehetősen nagyszámú *ö*-ző irodalmi-nyomdai termékek hatását sem (A III. Orsz. Nyelvészkongresszus előadásai 338; vö. Deme, Nyelvatlaszunk 290).

III.

Dolgozatomat ugyan — mint fentebb is mondottam — adatközlésnek szántam, de nem akarok megelégedni pusztán a debreceni jegyzőkönyvek adatainak közzétételével. Az Országos Levéltárban végzett anyaggyűjtő munkám során olyan gazdag XVI. századi magyar nyelvű anyag van birtokomban, hogy a további kutatások céljaira érdemesnek látom közölni azokat, amelyek a most vizsgált kérdésekkel kapcsolatosak.

Az Országos Levéltárban gyűjtött anyagomat — minthogy egy-egy helyre vonatkozóan lényegesen kevesebb az adatok száma, mint Debrecenre vonatkozóan — nem tagoltam olyan részletesen. Az adatok kicédulázásának

szempontjait közöltem a Pais-emlékkönyvben megjelent cikkemben. A tárgy természete szerint ebben a munkában csak az 1—10. „kérdések", a labializációval kapcsolatos adatok közléséről lehet szó. Jól látom, hogy a nem azonos szempontok szerint összehordott adatok egybevetése, illetőleg egybevethetősége kérdéses lehet, lényeges eltérés a debreceni és a nem debreceni adatok elrendezésében azonban csak az 1. és 2. pontban van. A debreceni anyagban együtt tárgyalom — illetőleg mutatom be — az *ë* ∼ *ö* szembenállást, a következőkben — mint a Pais-emlékkönyvben megjelent cikkemben is — külön pontba veszem a köznyelvhez viszonyított *ö*-zést és *ë*-zést. A továbbiakban már nincs eltérés, éppen csak annyi, hogy — a dolog természeténél fogva — a nagyobb tömegű debreceni anyagot jobban széttagoltam.

Forrásaim — valamennyi az Országos Levéltárban — a következő levéltári állagok: I. a Barkóczy-család levéltára, II. a Becsky-család levéltára, III. a Bónis-család levéltára, IV. a Bugarin—Horváth-család levéltára, V. a Csáky-család levéltára, Miscellanea, VI. a Csáky-család központi levéltára, VII. a Csáky-család kassai levéltára, VIII. a Csicsery-család levéltára, IX. a Kállay-család levéltára, X. az Ibrányi-család levéltára, XI. a Kölcsey-család levéltára, XII. a Csoma-család levéltára, XIII. a Dessewffy-család margonyai ágának levéltára, XIV. a Dobos-család levéltára, XV. az Uray-család levéltára, XVI. a Gámán-család levéltára, XVII. a Hanvai-család levéltára. Az adatok után — abban az esetben, ha az iratanyag évrendben van — pusztán a megfelelő római számot közlöm; egyik-másik állag esetében szükséges a fasciculus és a numerus megadása is, ilyenkor ezt is közlöm.

Területileg így oszlanak meg adataim: I. Zemplén és Ung megye területéről Homonna, Varannó, Nagymihály, Butka, Lasztóc, Deregnyő, Ráska, Kapos, Csicser, Imreg, Felsőregmec, Zemplén, Sátoraljaújhely, Sárospatak, Bénye, Szegi, Tarcal, Tokaj. II. Bereg megyéből és Ugocsának a Tisza jobbparti részéről Munkács, Tag, Salánk, Szőlősvégardó, Vári. III. Ugocsa Tisza balparti részéről és Szatmár megyéből Bocskó, Halmi, Szinérváralja, Kölcse, Kömörő, Zajta, Peleske, Atya, Panyola, Kérsemjén, Szamoskér, Nábrád, Tunyog, Cégény, Ecsed, Komlód, Csenger, Nagykároly; ide sorolom a Semjénben kelt adatokat — Szatmár és Szabolcs megye községei közé —, mert nem tudom megállapítani, hogy Kérsemjénről vagy Kállósemjénről van-e szó. IV. Szabolcs megye területéről Kisvárda, Anarcs, Tiszavarsány, Ibrány, Vaja, Oros, Nagykálló, Kállósemjén, Gáva, Nagyfalu, Tiszalök. V. Bihar megye területéről Mihályfalva, Szentjobb, Bihartorda, Nagyvárad, Körösszeg. VI. Szilágy megyéből Sződemeter, Kémer, Szilágysomlyó, Kraszna, Horvát, Kecel, Sereden. VII. Békés megyéből Gyula. VIII. Szolnok megye területéről Szolnok és Mezőtúr. — Az egyetlen településhez köthető adatokon kívül vannak olyanok is, amelyekről csak azt tudom, hogy melyik megye területéről valók; ilyenek vannak Zemplén és Ung, Szatmár és Szabolcs, továbbá Bihar megye területéről. Ha ezek közül példákat közlök, akkor az illető területtel kapcsolatosan legelöl sorolom fel őket.

Az adatok megoszlása nem egyenletes. Van olyan hely, amelyről kétszáznál is több adatom van, és van olyan, amelyről csupán tíz egynéhány. A megfigyelt vagy megfigyelendő jelenségek sem egyenlő arányban fordulnak elő forrásaimban. A felhasznált források különben műfaji tekintetben igen változatosak: missilisek, magánjogi szerződések, végrendeletek, tanúkihallgatások és más hatósági kiadványok, az erdélyi fejedelmekhez intézett fel-

terjesztések és egyszerű feljegyzések az ünnepélyesebb memorialetól a költségjegyzékig, követi utasítás stb., stb.

Mint fentebb jeleztem, a nem debreceni adatokat kevésbé részletezve csoportosítom. A Pais-emlékkönyvben jelzett 31 „térképlap"-ból (i. m. 467) álló atlasz első tíz térképének adatait veszem számba: 1. *ö*-zés a szótőben *(kelt; rend, szerez, személy; ember)*; 2. *ë*-zés a szótőben *(föld; köz, György, törvény; pünköst)*; 3. a *tett, lett, vett* alakok *ö*-zése; 4. az *ö* ~ *ë* váltakozás a tővéghangzóban; 5. a *(-koz), -këz, -köz* és a *(-kod), -këd, -köd* képzők *ö*-zése; 6. a *(-hoz), -hëz, -höz* és a *(-szor), -szër, -ször ö*-zése; 7. az *ő* ~ *é* váltakozás; 8. az *ü* ~ *i* váltakozás; 9. az *ű* ~ *í* váltakozás; 10. az *ü (ö)* ~ *ë* megfelelés.

Az 1—4. és a 7—8. kérdésekre csaknem valamennyi „kutatópont"-ról van adatom; a többire csak szórványosan. Helykímélés miatt célszerűnek tartottam csak a pozitív adatok közlését, az 1. pontban csak az *ö*-zőkét, a 2. pontban csak az *ë*-zőkét stb. Ettől csak akkor tértem el, illetőleg a köznyelvivel megegyező alakokat csak akkor közlöm, ha ugyanabban az írásban vagy esetleg csak ugyanabban az időben ingadozást tapasztalok. Még csak annyit elöljáróban, hogy a nyolc kisebb területi egységet vizsgálom különkülön, nem az egészet egyszerre.

I. 1. A közelebbi keltezési hely megállapíthatósága nélkül, Ung megye területéről, a vármegye nótáriusának tollából való adataim a szótőbeli *ö*-zésre 1562: „megh *léolthem*", *leőlth, Beőchÿt*, „megh *Beochwlthetthe* wolna" (VIII.) | Homonna 1571: *kólth* (IX.) | Nagymihály 1573: *keolth* (XIII.) | Butka 1561: *lǫlte* ~ „*lelje* megÿ", 1560: *kewlth*, 1561: *kǫlt*, 1593: *kelth* (XIII.) | Lasztóc 1590: *fölol* (XIV.) | Deregnyő 1575: *keolt* (VIII.) | Ráska *kělt, lěltěk* (VIII.) | Csicser 1570: *költ* ~ *kelt* (VIII.) | Imreg 1571: *költh, fölwl*, 1596: „el *telûen*" ~ „el *tólt*" (I.) | Felsőregmec 1598: *peorbennis, peörteöl* (IX.) | Újhely 1596: *Bóchiullóttük*, „meg *bóchiulenek*" (VIII.) | Patak 1564: *Mőnnyönek* (VIII.) | Szegi 1577: *Kólt* (XI.).

2. Zemplén megye (Fassiones et attestationes) 1568: „az *teb* dolgokrűl Semmÿth Nem tűd" (I.) — itt a *teb* lehet íráshiba, vö. ugyanabban: „mÿlith georgh", „Veres *georgh*", „ẅn *keozteok*", *kozeoth*, „w Magok *keozth*" stb. | Butka 1560: „*Ezwe* Gÿwlwen", *kezeth*, „Ew *kezetthek*", *kewetkezendew, kethe-les, therthennek*, „*Terwen zerenth*", *Therekedem, feld*, „zantho *feldeketh*", *feldeknek* (XIII.), 1561: *terekegjk, tǫrekedew, tob, kozolje*, „*tǫrwjn* tiwo wrak" (XIII.) | Csicser 1541: *chetherteken* (VIII.), 1552: *[t]herekedesemuel* (VIII.), 1586: *Ewrekbe* (VIII.) ~ 1569: *kéozeőnetemnek, feoldek* stb. (VIII.) | Imreg 1571: „hazÿ *ezkezth*" ~ „hazÿ *ezközth*", „*ozwe* szamlalwan", *töb, között* stb. (I.) | Szegi 1577: *cheterteken* ~ „az en *Kwlchegēnek*", *thórthenne* stb. (XI.).

3. Zemplén megye 1568: *teottek, veottÿk*, „*veotteo* el" [!] (I.) | Varannó 1589: „fel *veóttē*" (XIV), | Lasztóc 1561: „le *tǫtte*" ~ 1560: *leth*, „*thetthenk* es wegezthenk" (XIII.) | Deregnyő 1575: *tewtthewnk* (VIII.) | Kapos 1576: *leotth*, „*veotthe* kÿ" (I.) | Csicser 1552: *thwt* (VIII.), 1588: *vöttẅnk* (VIII.) | Imreg 1571: „elö *wöttwk* (I.), 1591: *wět*, ~ *vette* (I.) | Zemplén 1592: „*vót* vot", „*vóttem* fel" (XIII.) | Patak 1592: *teötth, vottem* (XIV.) | Szegi 1577: „*lót* wolna" (XI.).

4. Homonna 1571: „megh *Ereossetheótthem*" (IX.) | Butka 1593: „Megh Nem *Engedeom*" (XIII.) | Lasztóc 1584: „meg tartanom es *oriznöm*" (XIV.) | Kapos 1576: *igeō*, „meg *leszeō*", „añak *feleotthe*" (I.) | Imreg 1571:

lewelwnköth (I.), 1591 : *ezustes, ezustekel, ezwstet* (I.) | Újhely 1596 : *Tizenkettôd* (?) (VIII.) | Patak 1564 : *Mőnnyönek, Ennekön* [!], *felethkòznőm*, „el *kezdöth*", *kerön* [!] (VIII.).

5. A kutatópontoknak csak a feléről van adatom, a köznyelvitől eltérő pedig csupán egy : Patak 1564 : *felethkòznőm* (VIII.).

6. Butka 1560 : „Legh *Eleŵzer*" (XIII.) | Kapos 1576 : *kezheoz* (I.) | Csicser 1586 : *Elewzer* (VIII.) | Imreg 1591 : *elözer, Legelőzer* (I.) | Patak 1564 : „Jo *weghöz*" (VIII.).

7. Zemplén megye 1568 : „az Berűa *Newe* telek" ~ „Bÿkes, *Neweo* telek" (I.) | Butka 1560 : „Egh *felewl*, Mas *felel*", *zewleth, zerelmebel*, „*Ezÿ* wetthes", „Ez *Ezthendeben*", „Az Saroswarmegej Jozagh *felel*", „megh *Eressethwen*" (XIII.) | Deregnyő 1575 : *eressewgyek* (VIII.) | Csicser 1595 : *Jdesbik* (VIII.) | Imreg 1571 : *eleꞵÿ*, 1596 : *elebj* ~ 1591 : *előbÿ* (I.).

8. Ung megye nótáriusa 1562 : *Jzenne* (VIII.) | Zemplén megye 1568 : „predio *Bÿkes*" (I.) | Homonna 1573 : „Melÿ dolognak el Mulasa chak az Mÿnapÿ *wdóról*is ez *ideyg*" (IX.) | Deregnyő 1575 : „*Jzent* wala" (VIII.) | Ráska 1570 : *pinkeşt* (VIII.) | Kapos 1576 : *izenthe* (I.) | Csicser 1541 : *fÿlek*, 1569 : *Jzentenek, Jzenethÿbwl* (VIII.) | Imreg 1571 : *pÿnkest*, 1591 : *hÿwele* (I.).

9. Ung megye nótáriusa 1562 : „*Mÿwelheteth* wolna" (VIII.) | Homonna 1573 : *Mÿuelne* (IX.) | Butka 1560 : *mÿwellÿenek, Mÿwelesere* (XIII.) | Csicser 1568 : *mÿuelnwnk* (VIII.) | Patak 1596 : *miunek* (III.).

10. Butka 1560 : „Therwenÿ *kÿwel*", „Eznek *kywele*" (XIII.).

II. Az egész terület a legkevesebb eltérést mutatja a mai köznyelvi formától.

2. Munkács 1568 : „Orban *fÿlep*" (IX). **3.** Salánk 1587 : *weotteok*, „fel *weottewk* (XIII.) | Szőlősvégardó 1585 : *teottem, lottenek* (XI.) | Vári 1572 : *Totenek* (XI.). **4.** „*Eônnen* magok" (IX.) | Salánk 1587 : *lewelewnkeot* (XIII.).

III. 1. Szinérváralja 1570 : *kĕlt, kewlt* (IX.) | Kölcse 1575 : *kolt*, 1576 : *költ*, 1578 : *kolt, keolt*, 1579 : *keolt*, 1580 : *keolth*, 1583 : *Keolt*, 1592 : „*feólwll* megh Jrt", „*feólwll* megh Wagyon Jrwa" (XI.) | Atya 1551 : *kewlt* (IX.) | Kérsemjén 1577 : *kolt, bochel* 'beccsel', „ez *fwlwl* Mondot" ~ „Ez *felŵl* Meg Jrtth", 1581 : *költ*, 1597 : „*beóchiŵ* zerentt" (IX.) | Szamoskér : 1573 : *kolt*, „megh nem *bochÿolenek*" (IX.) | Ecsed 1573 : annak *feoletthe*", 1577 : *keolth* (X.) | Komlód 1579 : *koltj* (II.) | Csenger 1597 : *Keolt* (II.) | Semjén 1573: *cÿopoŗodnek, emboŗ* = *syghoŗm, gÿermoŗk* (IX.).

2. Szinérváralja 1570 : „*mÿ keZZettonk*" ~ „mÿ *kewZettonk*", *keZettem, keuzeth, kewZeth, kewZteunk* (IX.) | Atya 1551 : *chieterteken*, „Ezer *Ewtt* zaaz *ethuen* Egj" (IX.) | Ecsed 1573 : „egÿ *kertwelÿ* bokornal" (X.) | Komlód 1579 : *cheterteken* (II.) | Csenger 1597 : *eőregben* 'örökben' (II.) | Semjén 1574 : „ez *setÿt tel*" (IX.).

3. Szatmár megye 1572 : *lwttem*, „hire *lŵt* bene" (XI.) | Szinérváralja 1570 : *leut* (IX.) | Kölcse 1575 : *löt*, 1576 : „El *vőthe* volna", 1578 : *lòttonk, weótthŵk* (XI.), 1580 : „*veot* vala" (IX.), 1583 : „*lottem* uolt", 1590 : *leót, leoth*, 1593 : „fel *votte*"; *löt* (XI.) | Kömörő 1582 : *Lòt, lött*, „*vöttwk* ki" (XI.) | Peleske 1574 : *lŏttem, wŏttem* (II.) | Panyola 1562 : *toŗttenek*, 1575 : *toŗttek*

(IX.) | Kérsemjén 1577 : *Theottem*, ,,*lűtt* legen'', 1581 : *Tottwnk*, 1588 : *totem*, *totenek*, 1592 : ,,*lót* v[ol]na'' (IX.) | Nábrád 1574 : *leoth*, *tottonk*, *tottenek* (I.) | Cégény 1565 : *Teőtthem*, ,,el *veottem*'', *veottem* (XI.) | Ecsed 1577 : *teotteonk* (X.), 1584 : *leőtteűnk* (IX.) | Komlód 1579 : *vót*, *vóttem*, ,,megh *uótte*'', *tottik*, *tóth*, *uöt* (II.) | Csenger 1597 : *Teottünk*, ,,fel *ŭeottwk* (II.) | Nagykároly 1574 : *wotték* (IX.) | Semjén 1573 : ,,ffel Nem *wotte*-wolna'', *woth*, 1574 : *twttek*, ,,fel *vöttem*'' (IX.).

4. Szinérváralja 1570 : *wegozest* ~ *wegezess* (IX.) | Kölcse 1575 : *Leuelonkot*, *mjndenekot*, ,,*nemès* szolga'', ,,*nemès* Ember'', *nemessekot*, *nemtelenekot*, *vigozist*, *vegoztònk*, 1576 : *Eőkòt*, 1578 : *erdeókèn Mezeokeón*, 1579 : ,,Filisdj *feolden*'', 1592 : *penzomet*, ,,megh *lezeon*'', *felesegomet*, *engóm*, *felesegeóm*, *egÿeteómben*, *ennekeòm*, 1593 : *leuelonkot* (XI.) | Kömörő 1582 : *Mÿnkeot* (XI.) | Panyola 1562 : ,,*ewnnen* maga'', *fegÿ=weros*, 1576 : ,,megh *Jelentot*'', ,,nem *mehetok*'' (IX.) | Kérsemjén 1592 : *emberoknek* (IX.) | Cégény 1565 : ,,*kileon* kenÿere zallo tham'' ~ *kuleon* (XI.) | Ecsed 1573 : ,,az *Bwdes* halomra'', *Kewzeth*, *kewzeth*, *eothedÿk* ~ *Ewtheodik* (X.) | Semjén 1573 : *Kozonetomet*, *embor=sÿghom*, ,,megh *ertottem*'', *ennekom*, *ezoknekÿs*, *hÿzom*, *tÿztoth*, ,,*Jlletoth* wolna'', *tÿztossyghot*, ,,*tÿztossÿg* kÿwano'' (IX.).

5. Szinérváralja 1570 : *emlekoZetre* ~ *emlekezetre* (IX.).

6. Kölcse 1592 : ,,wdwar *helÿheóz* walokat'' (XI.) | Atya 1551 : *Elewzer* (IX.) | Ecsed 1573 : *Elewzer*, *Lewkhez* (X.).

7. Atya 1551 : *geotrednim*, ,,gond *wÿseleÿe*'' ~ ,,gond *Wÿseleoiul*'' (IX.) | Ecsed 1573 : ,,az *zelleo* halomra'', 1577 : *Jdesbÿk*, ,,az *Elebbÿ*'' (X.).

8. Szatmár megye 1572 : ,,*filep* Miklost'', ,,*sÿtő* fabyannenak'', ,,*sÿtö* fabyane'' (XI.) | Kölcse 1575 : ,,hiak es *gÿchek*'', *philesden*, 1579 : ,,*Filisdÿ* feolden'', ,,*filesdi* ormanban'', 1593 : ,,*filesden* mel *filesd* sekmar [!] Var megeben vagon'' — vö. 1576 : *felesden* —, 1588 : ,,*kÿleonb kÿleòmb* fele'', 1568 : ,,*hüvtj* le tjwin'', ,,*hüvtj* szerint'', 1575 : ,,*küvs* azzon napÿa'', ,,*küvs* veza vigin'', ,,*küvs* vezaban'' (Kölcsében), 1576 : *hüvtömüel*, ,,*hüvtöm* szerint'', 1583 : *hwtomwel*, ,,az *üdo* kozbe'', ,,ez mult *üdokben*'' (XI.) | Kömörő 1582 : *files=dÿ* ~ ,,*kwssebik* kende georgh'' (XI.), 1576 : ,,megh *Jzenem*'', *Jzenghetÿsÿt* (IX.) | Kérsemjén 1588 : *Jzentē* ~ 1597 : ,,*hüvtos* emberek'' (IX.) | Cégény 1565 : ,,*kileon* kenÿere zallo tham'' (XI.) | Komlód 1579 : *huti*, *hüti* (II.) | Nagykároly 1574 : ,,az *filepi* iobagiok feleol'' (IX.).

9. Nagykároly 1574 : *bÿntetésseis* (IX.).

10. Ecsed 1577 : *esskeosseonk* ~ *esskesseonk* (X.), 1584 : ,,teörwénnel *kuell*' (IX.).

IV. 1. Kisvárda 1573 : *költ* (I.) | Tiszavarsány 1584 : *embörrel*, *emböre* ~ *embert* (IX.) | Vaja 1576 : *keolth* (X.) | Oros 1565 : *keolth* (IX.) | Nagykálló 1556 : *kolth*, ,,*bochwltek* wolna'', *bochÿw letÿben*, 1598 : *Belteokeoth* (IX.) | Kállósemjén 1567 : *költ* (IX.).

2. Szabolcs megye 1532 : ,,Vnā subā sub ductā Cum pelle hermelli wlgo *helgh*'', ,,sub ductam cum pelle hermellis wlgo *helgh*'', ,,Vnum wlgo kanicham *zeldh*'', ,,Tres wlgo *genges* parthakath'', ,,Vnam Camisiam depictam wlgo *genges*'', ,,Vnam picturam wlgo *genges* hÿm'', ,,Vnam Vittam wlgo *genges feketheketh*'', ,,Vnā vestem, *kenthes*'', ,,Vnam Vestem *kenthes*'' (IX.) |

Ibrány 1551: „*Kötes* leve lem" ~ „*ketes* levelemett" (I.) | Nagykálló 1552: „*philep* dekannal", 1556: *cheterteken*, „*kezenseghes* akarathbol", „*kezben* Jarwan" (IX.) | Gáva 1591: *theruinnÿel*, *Erókes*, „Sem Buczuual sem *szekue*", „*szekue* vagj Buczuua [!] (XIII.) | Tiszalök 1584: „Czeller *filep*" (IX.).

3. Ibrány 1575: „el *weottek*", *leoth* (IX.), 1594: *Theoth* (X.) | Vaja 1576: *leoth*, „*leottenek* wolna", *Theotthenek*, „Jgazat *Theottem*" (X.) | Nagykálló 1593: *uotuk*, 1598: *ueottuk*, „kÿ *Vote*", *lot* (IX.) | Nagyfalu 1599: *teot* (IX.).

4. Szabolcs megye 1532: „Christina de nadan *con*iux Egregÿ domi*ni* Joannis *lewkes*", „Tres wlgo *genges* parthakath" (IX.) | Kisvárda 1572: *wtthethe* 'ütötte' (I.) | Tiszavarsány 1584: „*Jelentöt* Volna" (IX.) | Nagykálló 1556: „Cimeres *pechetomwel*", „megh *fÿzetoth*", *Nekom*, *Ennekom*, „megh *eleghetoth*", *zemelyok* (pl. nom.), *Newezetos*, „megh *eleghodwen*", 1583: *Jgiekozó* 'igyekezem', *tisztessegó rę*, 1598: *Belteokeoth* ~ 1593: *Belteken* (IX.) | Gáva 1591: *kulen kulen* (XIII.).

5. Nagykálló 1583: *Jgiekozó* 'igyekezem' (IX.).

6. —

7. Szabolcs megye 1532: „Vnam Vittam wlgo genges *feketheth*" (IX.).

8. Anarcs 1566: *Jzenne*, *Iduessiges* (IX.) | Ibrány 1575: *wdowel* (IX.) | Vaja 1576: *pÿnkeost* (X.) | Nagykálló 1556: „*pinkesd* Nap taÿaban" (IX.).

9. Kisvárda 1572: *mÿwelÿen*, *mÿwelne* (I.) | Oros 1565: „[ezü]sth *Mÿwem*" (IX.).

10. Ibrány 1551: „ezen *kivel*", „az 20 napi szulgalaton *kivel*" (I.).

V. 1. Bihar megye 1565: *kezkönö* (I.) | Szentjobb 1566: *keölt* (II.) | Nagyvárad 1562: *feólÿewlj*, *zeórenth* (II), 1569: „kereszeog", *zeorzest*, „Ew *feolsegethewl*", „*Embeor* Eoles", *Embeornek* (VI. Fasc. 10. N. 24.).

2. Bihar megye 1565: *gÿengÿ*, *gÿengÿes* ~ 1564: *Góngos* (I.) | Bihartorda 1575: *ecemnek* (IX.) | Nagyvárad 1562: *gierg*, *Ereksegett*, 1563: *gierg* (II.), 1569: „*terwent* teonny", „*terwenÿ* tetelre", *keores* (VI. Fasc. 10. N. 24.), 1572: *gÿergnek* (~ *ǵeorǵ*), *Eorekbe* (II.) | Körösszeg 1562: „*kereszegi*", „*kereszegÿ* (VI. Fasc. 158. N. 1.).

3. Bihar megye 1565: *Lött* (I.) | Nagyvárad 1569: „kÿ *veotte*", *leott* (vö. *leonne*, *teonnÿ*) (VI. Fasc. 10. N. 24.), 1577: „*leóth* wolna" (II.), 1584: „*Veott* volt", „meg *veotte*" (IX.) | Körösszeg 1562: *löt* (VI. Fasc. 158. N. 1.).

4. Bihar megye 1565: *lepödö*, „pegÿwet mallal *bellöt*" (I.) | Szentjobb 1566: *lewelünkeöt* (II.) | Nagyvárad 1562: *tiszteólendeó*, *Engeömeth*, *vetkeókerth*, „Meg *kegielme=zeóth*", *felesegeóm*, *veteokben* (II.), 1569: *mÿndeon*, *kertheokel*, „megh *Newezeot*", *Epÿteot*, *lezeon*, *Rezeon*, „Vgÿan *Ezeon*" ~ *Eotedzer*, „Tÿzen *eoted*", *keozensegel*, *keozenseges* (VI. Fasc. 10. N. 24.), 1572: *Ertheom*, 1577: „en *ereóttem*" (II.).

5. Nagyvárad 1569: „megh *Emlekeozuen*" (VI. Fasc. 10. N. 24.).

6. Nagyvárad 1569: *Eleozer*, *Eotedzer*, *werheoz* (VI. Fasc. 10. N. 24.).

7. Bihar megye 1565: „*fe* kötö" (I.) | Nagyvárad 1563: *else*, 1562, 1563: *týztelende*, 1563: *Eresýlteth* (II.) | Körösszeg 1562: *hetphen* (VI. Fasc. 158. N. 1.).

8. Bihar megye 1565: „*týndeklö* taffota" (I.) | Szentjobb 1566: *pýnkewsd* (II.) | Bihartorda 1575: *fùzetessem* (IX.).

9. Bihar megye 1564: „Ezuszt *Mùẃw*", 1565: „ötöd *ffýre* kelö" (I.) | Nagyvárad 1569: *mýwel, mýweltek* (VI. Fasc. 10. N. 24.).

10. Bihar megye 1564: *fekennem* (I.).

VI. 1. Sződemeter 1558: *kolt* (XI.) | Kémer 1571: *keolt* (II.) | Szilágysomlyó 1572: *beocchel*, „*beochiwllettek* wolth", 1574: „fel *keolt*" (II.) | Kraszna 1570: *Keolt, philóp, zeomelýebe*, 1577: *keölth*, 1579: *kolt* (II.) | Ballaszentmiklós 1577: *kolt* (IX.).

2. Sződemeter 1558: *gencen* 'Göncön', „*edenfi* ianosnak" (XI.) | Szilágysomlyó 1575: *ketellelis* (II.) | Kraszna 1570: *keztek, filep*, 1580: „zenth *Gýergi* Napian", *feld, feldek* (II.) | Kecel 1570: *Eorek, Eorekbe, feldtewl, feldeýt, terwin*, 1583: *Ereokbe* (II.).

3. Szilágysomlyó 1572: „*weott* el", *leott*, „el *weott*", „fel nem *weottwk* wolna", *weottem, weott*, 1574: „fel nē *veottem* wolna", „*leott* wolna", „be *weotte* wolt", „*leott* wolna", 1575: „fel nem *weóttem* wolna", *lótt, lóttek*, „*wótte* ký", „*lóttem* wolna" (II.) | Kraszna 1570: „fel *vóttenek*", „*teóth* wolt", „be *wŏttẃk*", „fel *vót*", 1571: „fel nem *weottwk* wolna", 1579: *tottem*, „*votenek* ký" (II.) | Kecel 1563: *teóttónk* (II.) | Seredèn 1572: *leott* (II.).

4. Kémer 1571: „týzen *eoted* Nap", „Týzen *eoted* Napot" (II.) | Szilágysomlyó 1572: *bwnes* ∼ *bwneos*, 1574: *gýwteonek* 'gyűjtenek' (II.) | Kraszna 1568: *Bydeskwthý* (II.) | Kecel 1563: *zeoket* 'szökött', 1583: *hiteos* (II.).

5. Kémer 1571: *Emlekozetýre* (II.) | Szilágysomlyó 1574: *keowetkeozýk* (II.).

6. Szilágysomlyó 1574: *eleozzerys* (II.).

7. Kraszna 1575: *sZeleó*, 1577: *Zeleÿe, sZelöth*, 1580: „Megh *Eresýtwen*" (II.).

8. Szilágysomlyó 1574: „*Jzente* megh", „*fýzes* Jakab", 1575: *ẃdeó, ẃdókben* (II.) | Kraszna 1568: *Býdeskwthý*, 1570: *philóp* ∼ *filep, kýleomb kwleomb*, 1571: *pýnkeost*, 1577: *pinköst* (II.) | Kecel 1570: *pýnkesd, ýres* (II.).

9. Szilágysomlyó 1572, 1574: *Mýwelhette*, 1575: *Míwelt* (II.) | Kecel 1563: *mýelhetem*, 1571: „*Mýwelte* wolna" (II.).

10. Szilágysomlyó 1572: *eskethetýk, eskenný, eskezýk* (II.) | Kraszna 1577: *eskenniek* (II.).

VII. Békés megye Gyula.

1. 1564: „Annak *felètte, keẃlth* (I.). **2.** 1564: „zenth*gýergý*", 1566: „Melith *gergeth*", „draskowýth *gergeth*", *kenergek, tertinnek, terekeknek, kezensiges* (I.). **3.** 1564: *teóttem*, „fel *weotte*", *teottek* (I.). **4.** 1564: „*wetottek* Reÿa" ∼ „*Eeönnen* [!] keolchegen" (I.). **5.—6.** 1564: *Ehoz*, 1566: *Elwzer, Elezer* (I.). **7.** 1564: *Eleb*, „*fe* Capitanÿa", „*fe* Jspanÿa, 1566: *dichesige*, „ez Mostanj

Jdenek", *Elezer* (I.). **8.** 1564: *pÿnkesd*, 1566: *pispeketh* ~ 1562: *pwspêk* (I.). **9.** 1566: „Ezwsth *miwemeth*" (I.). **10.** —.

VIII. 1. Mezőtúr 1570: „al *peöreös*", *Embeóreok*, 1574: „torma *bened=* *=eokeon*", 1575: „bagach *Gergolÿ*", *Emborok*, *Embort*, *Embortul*, „Konta *Dienost*", „vinche *benedokot*" *kolliō*, „*föl* indet=uan", *pörlenek*, *zörent*, *szörent*, 1576: „Tirinchenj *Zeorin* Valo bironakis", „ado *Zeodes*", *Zeomeliom* *Zeorenth*, *leolkj*, *Embeornek*, *Emb=eoreoknek*, 1586: *szeomelÿeokkel*, *szeorent*, *Embeorink* (IX.).

2. Szolnok 1564: *Czederekre* 'csődörökre', „Atük Az Mÿ *keses* Jrasunkoth ez peczetes leuelunketh" (= közös v. kezes?), *Czetertheken* (IX.) | Mezőtúr 1542: *Erǫke*, 1546: *keonÿergenenk*, *keztǫnk* (IX.).

3. Mezőtúr 1546: *vǫtwk*, 1575: *töttek*, 1576: *leott* (IX.).

4. Mezőtúr 1570: „ki *Elegiteötte* volna", „megh *Ereössiteteöt*", 1574: „*Chiepeos* Jllies", *regeon*, *ereotte*, *Eg:=ieteombē*, *Egieteōbe*, *tizteolendeo*, *keowetkeozeoth*, 1575: „az meg *neuezőt* hatarokig", *fenioget*, *engödelmeből*, *Eszokre*, „vgian *Eszō*", *hiuösegosson*, *legio*, 1576: *Nekeom*, *Ennekeom*, *Engeom*, *Eleteomett*, *kereom*, *Elneom*, *Meneom*, *keresneom*, *Egieteombē*, *Mindeon*, *Nepeon*, *legieon*, *leheteott*, *kerteochket*, 1586: *Thÿsteoleteos*, *hiteos*, *Nemeos*, *felsegeos*, „Meg *Jeleontenj*", *tÿsteolendeo*, *Mindeon*, „*Mindeon* hato", *Egreon*, *Egreō* 'Egerben', *Ezeonis*, *legÿeon*, „gondot *wisellÿeon*" (IX.).

5. Mezőtúr 1574: *keowetkeozeoth* (IX.).

6. Szolnok 1564: *eleser*, „Mÿ *kesünkhes*" (IX.) | Mezőtúr 1570: *kikheóz*, 1575: *mihoz* (IX.).

7. Szolnok 1564: *Czederekre* 'csődörökre', *Jüue* 'jövő', *vytesle*, *eleser*, *eleth* (IX.) | Mezőtúr 1570: „Thurÿ *fe* bÿrak", 1574: „thurÿ *feo* birak", 1576: „Mindeon *Jden*" (IX.).

8. Szolnok 1564: „Jüue *pÿnkesd* Napra" (IX.).

9. Mezőtúr 1546: *hÿwsegǫnknek*, 1575: *hiwseges*, *hiuösegosson*, „Mÿ *kiwülunkis*", 1576: *hiwsegel* (IX.).

10. —.

IV.

Adataim részletes elemzése — még így is, hogy több helyre vonatkozó számtalan adatot elhagytam[8] — rendkívüli módon megduzzasztaná dolgozatom terjedelmét. Viszont nem fejezhetem be anélkül, hogy legalább néhány kérdésre rá ne mutassak, hogy legalább vázlatosan össze ne foglaljam az adatok vallomását.

A szótő *ö*-zésére vonatkozó adatok általában gyenge fokú labializációra mutatnak. Az *l (lt)* előtti *ö*-zés sem mondható kivétel nélkülinek, s még ez is főleg a hatvanas évektől kezdve jelentkezik. A köznyelvitől eltérő független *ö*-zés néhány szóra korlátozódik: *böcs-*, *pör-*, *mön-*, *csöpöröd-*, *személy*, *szörént;* *embör*, *keszkönő;* továbbá néhány tulajdonnévre: *Béltök*, *Benedök*, *Dienös*,

[8] Eger; Borsod megye Szirma; Gömör megye Putnok; Abaúj megye Körtvélyes, Jászó, Kassa; Eperjes; Erdély területéről Gyulafehérvár, Torda, Keresd; Krassószörény megye Karánsebes.

Gergöly. De ezek a példák is csupán szórványosan jelentkeznek. Határozott és szabályos *ö*-zés mutatható ki 1570-től kezdve Mezőtúron ; innen idézhetem (és idéztem is) a *fel* igekötő egyetlen *ö*-ző alakját is 1575-ből.

A korábbi állapot azonban Mezőtúron sem ilyen. 1542-ben és 1546-ban még *ë*-ző alakokat találunk, mint ahogy az illabiális alakok a század végéig sem tűnnek el teljesen: az egész vizsgált területen több adatom van a köznyelvitől eltérő *ë*-zésre, mint a köznyelvitől eltérő *ö*-zésre. De különösen feltűnő a korábbi adatok *ë*-zése. Így a legkorábbi irat, amelyet idézek — Lőkös Jánosné Nadányi Krisztina latin nyelvű végrendelete 1532-ből —, szórványaiban teljesen illabiális nyelvállapotot mutat : *hëlgy*, *zëld*, *gyëngyës*, *fékëté*, *këntës;* de éppen Szabolcs megye területéről még 1591-ből is idéztem *tervény*, *szekve*, *erökes* alakokat. Feltűnő, hogy Szilágy megye területén még 1580-ban is találkozunk *fëld* alakkal. Ugyanúgy, mint Debrecenben, a vizsgált területen is megtaláljuk azt a jelenséget, hogy az *ö* hangsúlyos szótagban tűnik fel először : *örek*, *Köres ;* de van példa az *ö*-zés terjedésének szabályos alakjára is : Mezőtúr 1542 : *Erǫke ;* vö. még Szabolcs megye területén *erökes*.

A *tött*, *lött*, *vött* alakok *ö*-zését el kell választanunk az *ö*-zés többi esetétől. Ezek nyilván az *ëü̯*-s tőből alakultak, s a vizsgált korban még talán hosszan hangzottak. Minthogy azonban az *ö* foném nem volt teljesen ismeretlen ezeken a területeken, s minthogy gyakrabban találkozunk *-tt*-s írásmóddal, meg kell engednünk azt is, hogy a rövidülés már bekövetkezett.

Viszonylag sok adat van — a század utolsó negyedéből — a végződések előtti *ö*-zésre. Azonban ezek sem jelentkeznek olyan szabályossággal, mint az ún. *ö*-ző nyelvjárásokban ; egyetlen kivétel Mezőtúr 1570-től kezdve. A többi helyen előforduló, suffixumok előtti *ö*-zés csupán egy-egy iratra korlátozódik, ezzel szemben olyan példákat lehet idézni, amelyek még az illeszkedés ellenére is — a tő labiális magánhangzója után — illabiális tővéghangzót mutatnak. A felsorolt suffixumok *ö*-zéséről is körülbelül ezt mondhatjuk : általában nagyon kevés a szabályos illeszkedéstől való eltérés, akkor is inkább az illabiális alak javára.

Az *ő* ~ *é* megfelelések megoszlása is arra mutat, hogy a vizsgált terület eredetileg illabiális hangállományú volt. Sokkal bonyolultabb kép tárul elénk az *ü* ~ *i* megfelelés példáiból. Ugyanarról a helyről idézhetünk *izen*, *fizes* alakokat *üdő*, *hüt* alakokkal szemben. Sőt egyazon írásban is találunk ilyenféle, ellentétes példákat. A *kis*-nek *küs* változata azonban csak Kölcsén és Kömörőn fordul elő, *hüt* és *üdő*-félékkel együtt, de Kölcséről *kilönb*, Kömörőről *Filesd, izen* alakot is tudtam idézni.

Végső eredményül e rövid összefoglalásból azt szűrhetjük le, hogy ez a viszonylag nagy, de a „kutatópontokkal" — sajnos — nem egyenletesen behálózott terület eredetileg nagyon kevéssé labializáló volt. A felső nyelvállású labiális fonémák azonban nem voltak teljesen ismeretlenek. Így midőn valamely külső hatás eredményeképpen megkezdődött ezeknek a fonémáknak a nagyobb tömegű behatolása, egyre nagyobb teret hódítottak, sőt — legalábbis írásban, éppen úgy, mint Debrecenben — megjelentek olyan labializáló alakok is, amelyeket később elejtett a nyelvszokás. Ilyen rövid elemzés azonban nem alkalmas arra, hogy a felmerülő kérdéseket valamennyire is megnyugtató módon megoldja. Gondolok itt elsősorban arra a legfontosabb kérdésre, hogy mennyire tekinthetjük a helyhez köthető iratokat az illető hely nyelvjárása emlékének. Valamennyi iratot külön-külön és együtt kell ebből a célból

elemezni. Ilyen elemzésre ebben a dolgozatban nem is gondolhattam, pedig nyilvánvaló, hogy a leírók személye, iskolázottságuk foka döntő jelentőségű ilyen vonatkozásban. Anélkül, hogy most bizonyítani próbálnám, megkockáztatom azt a föltevést, hogy az *ö*-zés terjedésében jelentős szerepe lehetett a XVI. századi magyar nyelvű iskolázásnak, *ö*-ző irodalmi művek ismeretének, s az az írni tudó személy, aki tanulása közben *ö*-ző példákat látott maga előtt, saját nyelvszokásával ellentétben is használt írásban *ö*-ző alakokat. Sőt fel kell tennünk azt is, hogy egyik-másik íródeákba bizonyos szövegtiszteletet is belenevelt az iskola. Mert mi mással magyarázhatjuk azt a korábban említett tényt (III. Orsz. Nyelvészkongresszus 338), hogy Debrecenben az utolsó XVI. századi nótárius, Tibai András a jegyzőkönyvekben általában nem lépi túl az *ö*-zés köznyelvi fokát, sőt még a *tött, lött, vött* sem fordul elő nála, a varga céh szabályainak leírásában pedig erősen *ö*-ző (vö. MNnyv. II. 262—9)? Korántsem akarom ezt a tényt általánosítani. Jóval több példát tudnék idézni a szöveg megváltoztatására, hangtani és helyesírási szempontból való átírására. De a magyar nyelvű írásbeliség terjedésével nyilvánvalóan kezdett hatni valamiféle norma, amely nem engedett be írott szövegbe bizonyos nyelvjárási sajátságokat, másrészt viszont — legalább írásban — elterjesztett olyan jelenségeket, amelyek eredetileg csak kisebb területen voltak otthonosak.

Így a debreceni — és az egész vizsgált területen jelentkező — *ö*-zés nem csupán betelepülők hatására vezethető vissza; legalább olyan szerepe volt az egyre terjedő írásbeliségnek is.

Papp László

Ö-Lautung in Debrecen

Diese Abhandlung hat den Titel einer vor mehr als fünfzig Jahren (15. März 1906) erschienenen Mitteilung übernommen. Verfasser derselben war Ludwig Zoltai, der aus den Debrecener Senatsprotokollen des XVI. Jahrhunderts vier ungarische Texte veröffentlichte. Dieselben zeigen eine in Debrecen sonst ungewohnte, von der Gemeinsprache stark abweichende Verbreitung des *ö*-Lautes. Verfasser vorliegenden Abhandlung versucht das einschlägige Material vorzuführen, die Debrecener Belege mit denen von jenseits der Tisza und der Gegend der oberen Tisza aus dem XVI. Jahrhundert zu vergleichen, die er aus den im Landesarchiv bewahrten Familienarchiven gesammelt hat.

Hauptzweck der Abhandlung ist die Mitteilung der Belege. Darum wird die Mundartenliteratur, besonders diejenige, die den *ö*-Laut betrifft, nur skizzenhaft besprochen, wonach die Debrecener Beispiele folgen. Es wird versucht die Menge der Belege, die zerstreut und in ungarischen Texten vorliegen, übersichtlich zu ordnen. Der erste Hauptteil dieses Kapitels enthält die *ö*-Lautung, der zweite die anderen Fälle der Labialisation. Weitere Gliederung im I. Kapitel: 1. *ö*-Lautung des Wortstammes in betonten und unbetonten Silben; 2. die Formen *tött, lött, vött;* 3. *ö*-Lautung am Ende des Wortstammes.; 4. *ö* im Suffixen. Das zweite Kapitel enthält: 1. den Lautwechsel *ő* $\sim$ *é;* 2. den Lautwechsel *ü* $\sim$ *i*, (*ű* $\sim$ *í*), 3. sonstige vereinzelte Fälle, die gegebenfalls noch weiter detailliert werden. Die Belege werden in den Kapiteln chronologisch vorgeführt. Das hat den Nachteil, dass ein Forscher,

der bestimmte, ihm nötige Belege sucht, das ganze betreffende Kapitel durchzulesen hat um festzustellen, ob das gesuchte Beispiel schon in den Debrecener Senatsprotokollen des XVI. Jahrhunderts vorkam, anderseits wird durch diese Methode der Gang der Wandlung klarer veranschaulicht.

Im dritten Kapitel folgen die Belegen, die nicht aus Debrecen stammen. Hier folgt der Verfasser dem geographischen Prinzip, die Belege werden nach bestimmten Gebieten und innerhalb derselben nach Ortschaften angeführt, nach 10 Fragen abgeteilt: 1. *ö* im Wortstamm (*kelt* 'datum, datae', *szerez* 'schaffen', *személy* 'Person', *rend* 'Ordung', *ember* 'Mensch'); 2. *ë* im Wortstamm (*föld* 'Erde', *törvény* 'Gesetz', *köz* 'Zwischenraum', *György* 'Georg'); 3. die Formen *tött, lött, vött;* 4. *ö* ∼ *ë* im Stammauslaut; 5. (*-koz*), *-këz*, *-köz* und (*-kod*), *-këd*, *-köd;* 6. (*-hoz*), *-hëz*, *-höz* und (*-szor*), *-szër*, *-ször;* 7. *ő* ∼ *é* (*előbbi* ∼ *elébbi*, *tisztelendő* ∼ *tisztelendé*); 8. *ü* ∼ *i* (*hit*, *pünköst*); 9. *ű* ∼ *í* (*mű* 'Werk'); 10. *ü* (*ö*) ∼ *ë* (*feküd-* 'liegen', *esküd-* 'schwören', *kívül* 'draussen').

Das letzte Kapitel stellt nach der skizzenhaften Analyse der nicht Debrecener Belege fest, dass in das ursprünglich meist illabiale Vokalsystem von Debrecen und jenseits der Tisza labiale Phoneme mit hoher Zungenlage in grösserem Masse erst durch äusseren Einfluss eingedrungen sind. Diese Wirkung ist aber nicht bloss der Einwanderung aus Gebieten mit *ö* Lautung zuschreiben. Die immer wachsende Verbreitung der ungarischen schriftlicher Literatur spielte dabei eine zumindest ebenso grosse Rolle.

L. Papp

A felszólító módjel problémái[1]

1. A felszólító módalakhoz igen sok hangtani, morfológiai és funkcionális kérdés kapcsolódik. Ezek közül a legfőbbeket kiemelni és közös nevezőre hozni, a feltevések útvesztőjében eligazítani, s ami ezzel együtt jár — néhány kérdést új megvilágításban adni: ez az itt következő fejtegetések feladata.

2. A felszólító módjelnek több alakváltozata van. A főtípusok a következők: 1. *j* + magánhangzó; 2. *j*; 3. *χ*; 4. *ø*; 5. a *j* összeolvadása a tővégi mássalhangzóval; 6. a módjel teljes hasonulással átveszi a tővégi mássalhangzó hangalakját; 7. külön probléma a *-t* végű igék felszólító módalakulása; 8. *gy (ggy)* a módjel az *sz*-szel bővülő *v*-töveknél; 9. külön vizsgálatot igényel az *sz*-szel és *d*-vel bővülő *v*-tövek *gy (ggy)* módjele.

3. Csonka igető és személyrag-járulék közt a felszólító módjel *j* + magánhangzó. Pl. *vár-ja-k, kér-je-k; vár-já-l, kér-jé-l; vár-jo-n, kér-jë-n, tűr-jö-n; vár-ju-nk, kér-jü-nk.* A tőcsonkulás a két nyíltszótagos vagy Horger-törvény alapján az ősmagyarban következhetett be (vö. Horger, NyF. 65; MNy. XXXVI, 321 jegyz.; XL, 266; Bárczi, Magyar hangtörténet 58—9). A módjel tőhangzója megőrzött régiség: az utána álló mássalhangzós személyrag őrizte meg. A módjel magánhangzója ma négyféle:

felső	nyelvállású	rövid	mgh-val	*-ju-/-jü-*
középső	,,	,,	,,	*-jo-/-jë-/-jö-*
alsó	,,	,,	,,	*-ja-/-je-*
,,	,,	hosszú	,,	*-já-/-jé-*

Ez utóbbi — hosszú magánhangzós — típus másodlagos fejlemény, a megelőző *-ja-/-je-* típusnak különleges esete. Simonyi (NyK. XIII, 148) és újabban Horger (A magyar igeragozás története 16—7) a szóvégi *-l* nyújtó hatásának tulajdonítja a módjel eredeti rövid magánhangzójának megnyúlását: *vár-ja-l > vár-já-l, kér-je-l > kér-jé-l.* Setälä azonban (TuM. 142) találóan mutatott rá arra, hogy akkor a jelentő mód jelen idejű *álmodo-l* alak *l*-je előtt mért nem következett be a nyúlás. Igazat adunk Setälänek: a *vár-já-l* alak *l* előtti hosszú magánhangzója nem hangtörvényszerű nyúlás eredménye, hanem a *vár-á-l, vár-ná-l* alakok analógiás hatásának tulajdonítható (i. h.).

4. Magánhangzótlan *j* a felszólító módjel először is szóvégi helyzetben, tehát a személyragtalan egyes 2. személyű formában csonka tő után: *vár-j, kér-j.* Ez a típus minden nehézség nélkül visszavezethető az előbbire, azaz a tőhangzós *j* módjelre. A módjel rövid tőhangzója szóvégi helyzetben lekopott: *vár-jə > vár-j, kér-jë > kér-j.* A lekopás sorvadási folyamat eredménye, tehát tökéletlenül képzett magánhangzón keresztül történhetett. Emlékeinkben

[1] Vö. FUF. XXXII. 282–301.

találunk is adatokat a felszólító módjel redukált magánhangzójára, így a JókK-ben (l. SZARVAS GÁBOR, Nyr. I, 413—4 ; VOLF GYÖRGY, Nyelvemléktár VII. k., XIX. 1. ; LOTZ JÁNOS, Az igék alakja a Jókai-kódexben 22—4), de más kódexekben is (l. SIMONYI, TMNy. 358—9 ; HORGER, MIgerag. 118—9). Mindenesetre feltűnő a sorvadó véghangzónak ilyen kései megőrzése, hiszen egyébként a XIII. század derekára már befejeződött a teljes eltűnés (vö. BÁRCZI, TihAl. 74—5). SIMONYI (TMNy. 599) egy *vár-ja-l típus hangtani fejleményeit látja ezekben a felszólító alakokban. Gondolhatunk azonban arra, hogy egyes nyelvjárásokban sokkal tovább megmaradtak a tővégi magánhangzók, mint a nyelvterület legnagyobb részén. Talán a sorvadó véghangzók kihatásával van dolgunk abban, hogy ma is az elgondolkozó, szórakozott beszédben a beszélő a gondolathézagok kitöltésére a szavak végén egy tökéletlenül képzett ə-féle hangot ejt (vö. KÁLMÁN BÉLA: MNy. XLVII, 315).

Nehezebb kérdés ennél az igető csonkult alakjának használata a *vár-j*, *kér-j* formákban. BÁRCZI (MNy. XLVI, 360—1) felteszi, hogy a csonka tő a személyragos felszólító alakokból utólag hatolt be az egyes 2. személyű formába. Valóban egy **várə-j* előzményből a kétnyíltszótagos törvény értelmében bajosan alakulhatott volna ki a *vár-j* forma. Megfelelő mondatfonetikai helyzetben — magánhangzós szókezdet előtt — azonban igen: *várə-j egy kicsit* > *várj egy kicsit*. Ebből a mondatfonetikai helyzetből aztán általános használatúvá válhatott a csonka igetőből alkotott *vár-j* típus.

Meg kell még említeni, hogy a felszólító módjel magánhangzó nélküli alakváltozata nemcsak szó végén, egyes 2. személyben jelentkezik, hanem a tárgyas ragozásban magánhangzóval kezdődő személyrag előtt is. Így mindenekelőtt az egyes 3. személyben: *vár-j-a*, *kér-j-e*, ahol a *j* felszólító módjel után álló *-a*/*-e* nem más, mint az egyes 3. személyű személyrag. Idetartoznak a többes 2. és a többes 3. személyű tárgyas igealakok is: *vár-j-á-tok* ~ *kérj-é-tek*, *vár-j-á-k* ~ *kér-j-é-k*, amelyek nem egyebek, mint az egyes 3. személyű *vár-j-a* ~ *kér-j-e* továbbragozott formái. A *j* utáni hosszú *á*, *é* tehát nem a módjelhez tartozik, hanem az egyes 3. személyű tárgyas személyrag képviselője.

5. A *-k*, *-p* és *-f* végű igéink alanyi egyes 2. személyű felszólító alakjában — szóvégi helyzetben — *χ* a hangalakja a felszólító módjelnek: *rak-χ*, *lép-χ*, *döf-χ*. GOMBOCZ ZOLTÁNnal tartunk, aki (NyK. XXXIV, 238 ; ÖM. II, 22, 52, 57) ezt a *χ*-t *j*-re vezeti vissza, s a *j* > *χ* változást a *-k*, *-p*, *-f* előreható zöngétlenítő hatásának tulajdonítja: **rakj* > *rakχ*, **lépj* > *lépχ*, **döfj* > *döfχ*. Ha a mai köznyelvben nincs is más példa az előreható mássalhangzóhasonulásra, Dunántúl egészen általános a progresszív irányú zöngétlenülés (vö. HORGER, A magyar nyelvjárások 100). Különben is fonetikailag a palatalis *χ* hang tökéletes megfelelője a szintén palatalis *j*-nek, köztük csupán a zöngésség szerinti ellentétezés áll fenn (vö. GOMBOCZ, ÖM. 20 ; BÁRCZI, Fonetika 20, 23).

Meg kell jegyeznünk, hogy a régiségben a *χ* módjel magánhangzó előtti hanghelyzetben, illetőleg tőhangzós formában is előfordul. Én legalábbis a *rakχ* mintájára ezeket az adatokat is palatalis *χ*-val olvasnám, pl. HB. : *zoboducha* (vö. SZINNYEI, MNy. XXII, 249—50 ; MELICH, NyK. XL, 369—75 ; HORGER, MIgerag. 129—30) ; ÉrdyK., SzabViad. : *syrhon* (vö. BÁRCZI, MNy. XLVI, 361).

6. A felszólító módjel *ø*-foka jelentkezik a népnyelvi *vár* 'várj' típusban, továbbá a tárgyas ragozású *várd* rövidebb alakban, végül a *jer* és a *jövel* elszigetelődött imperativusokban. Nézetünk szerint ezek valamennyien másod-

lagos alakulatok, s így vagy amúgy a *j*-s felszólító formára vezethetők vissza. Emellett azonban a négy alak története nem kis mértékben különbözik egymástól, úgyhogy külön vizsgálatot igényelnek.

7. Ami a népnyelvi *vár* 'várj' felszólító alak történetét illeti, kétségtelen, hogy ez a módjeles *várj* formából keletkezett a *j* módjel eltűnése útján. Eleinte csak megfelelő mondatfonetikai helyzetben következett be ez az eltűnés, ha ti. ugyanabban a szólamban mássalhangzós kezdetű szó következett a *várj* alakra. Ilyenkor ugyanis hangtörvényszerűen kiesik két mássalhangzó közti helyzetben a *j*, így oldja fel nyelvünk a mássalhangzótorlódást, pl. *várj csak* > *vár csak*. Majd ebből a mondatfonetikai helyzetből a *vár* felszólító alak állandósult: átterjedt más mondatfonetikai helyzetekbe is, ti. megnyilatkozás végén és magánhangzós szókezdet előtt is így kezdték ejteni a szót, pl. *Ugor! Ugor a Dunába!* (vö. HORGER, MIgerag. 120—1 ; MNyelvj. 159—60).

8. Kérdés, mi a *várd* rövidebb és a *várjad* hosszabb felszólító alak viszonya. BÁRCZI (MNy. XLVI, 361) úgy nyilatkozik újabban erről a kérdésről, hogy a *várd* a régebbi és a *várjad* az újabb, analógikus alakulás. Megjegyzésének indokolásaképpen HORGERre (MIgerag. 122) hivatkozik. A megjelölt helyen és környékén azonban hasztalan keressük BÁRCZI felfogásának bizonyítékát. Sőt, HORGER éppen ellenkezőt mond. Többek közt ezt: ,,Régibb magyar nyelvészeink a *várd, kösd, tëdd*-féle változatokat, amennyiben említették őket, rövidült alakoknak tartották. De nyilvánvaló, hogy a rövidebb változatok nem származhattak hangtani úton a hosszabbakból, mert így legfeljebb csak a *tëgyed* > *tëgyd* (> *tëdd*)-féle változás volna talán érthető, de *várjad* > *várd, kössed* > *kösd*-féle hangváltozás teljességgel lehetetlen ; tehát csakis valamilyen analógiás hatás következtében támadhattak a feltétlenül eredetibb *várjad, kössed*-féle hosszabb alakok mellé az újabb *várd, kösd*-féle rövidebbek, és valószínűleg ugyanígy a *tëgyed*-félék mellé is a *tëdd*-félék" (i. h. 121—2). HORGER tehát — látnivaló — elfogadja azt a magyarázatot, hogy a *várjad* eredetibb alakból keletkezett az újabb *várd* alakváltozat. Csak a fejlődés módját gondolja másképp, mint a régebbi nyelvészek: a hangtani változás helyett az analógiás alakulást tartja valószínűnek.

Miben áll ez az analógia? Abban, hogy a módjel nélküli alanyi ragozású *vár* 'várj' mintájára a tárgyas ragozású alakban is képeztek módjel nélküli alakváltozatot ilyenféle aránypár szerint:

$$\textit{várj} : \textit{vár} = \textit{várjad} : x$$
$$x = \textit{várd}$$

(vö. HORGER, i. h. 122—3).

9. BÁRCZI (MNy. XLVI, 361) a *jer* szóalakban is egy ősi, módjel nélküli felszólító alak nyomait véli felfedezni. Ha azonban elfogadnánk a *jer*-nek egy állítólagos ősi **vár* 'várj' alakszerkezetével való egyeztetését, akkor újabb megoldhatatlan kérdések támadnának. Először is: miért nem fejlődött az állítólagos régebbi *jer* típus mellé egy újabb **jerj* alakváltozat, ahogy a jeltelen *vár* 'várj' mellett él a módjeles *várj* típus (ha fordított is a köztük levő fejlődéstani viszony, mint BÁRCZI gondolja)? Másodszor: honnan van az, hogy a *jer* ∼ *gyer* imperativusnak van egy *-e* véghangzós változata: *jere* ∼ *gyere*, holott a végmagánhangzót a felszólító mód egyes 2. személyben ma már sehol másutt nem találjuk (vö. JÓKAY ZOLTÁN: MNy. XXV, 279)? Végül: hogyan lehetünk olyan biztosak a *jer* morfológiai szerkezetében, holott még a szó etimológiájával sem vagyunk tisztában? BÁRCZI maga SzófSz.-

ában ismeretlen eredetűnek jelzi a szót, és ajánlott finnugor meg török származtatását hangtani okok miatt elveti. Valóban nem fogadható el a finn *kerkeä-* 'properare, tempestive pervenire; vacare; maturescere' igével való egyeztetés és a magyar *ér* ige családjába való besorolás (BUDENZ, MUSz. 792), sem a török *jür-*, *jör-*, *jör-* 'gehen, fahren, reiten, wandern' igéhez tartozó kirg. *žür* 'geh zu, fahr zu' imperativus-alakkal való egybevetés (MUNKÁCSI, KSz. XII, 195—6). Nem sok értéke van a CZUCZOR—FOGARASI-féle ötletnek: ők a magyar *jár* igével és egy mongol *irrene* 'járni' szóval rokonítják szavunkat.

A következőkben olyan magyarázatot adunk elő, amely véleményünk szerint a szó etimológiájának és alakváltozatainak (*j-* ~ *gy-*; véghangzós ~ véghangzótlan változat) kérdését, nemkülönben a szó alaki szerkezetének rejtélyét egyszerre megoldja.

Mi úgy látjuk, hogy a *jer* ~ *gyer*, *jere* ~ *gyere* felszólító alak nem más, mint az *ered* igę *eredj* imperativusából való elvonás. Miután azonban új alakjában nagymértékben eltávolodott eredeti alapszavától, megvolt a lehetőség arra, hogy egy hangzásában hozzá közelálló más igének, a *jön* ~ *gyön*-nek paradigmájába lépjen át, s azt kiegészítse az imperativusban (vö. JÓKAY Z., MNy. XXV, 279).

Abból kell kiindulnunk, hogy az *ered* ige felszólító alakja eredetileg egy *gy*-vel hangzott, tehát így: *eregy*. Pl. SándorK.: *Ereg, nem hizők nekőd* (l. NySz. *ered* alatt). Ma is vannak nyelvjárások, amelyekben egy *gy*-t ejtenek az *ered* ige felszólító módjában, pl. moldvai csángó: *ɛrɛďjɛtɛk ɛ̀rrɛ fɛli!* (YRJÖ WICHMANNS Wörterbuch 32). A ma általánosan ejtett *ggy* szabályos ikerítődés eredménye megfelelő mondatfonetikai helyzetben, s innen való az átterjedése más helyzetekbe. Másik kiindulópontunk az a tény, hogy az imperativusokat, különösen az indulatszó-jellegűeket, igen gyakran megismételve, kétszer-háromszor mondjuk az emócionális érték kifejezésére meg egyáltalán a fokozottabb expresszivitás kedvéért. Tehát: *eregy! eregy! eregy!* — mondták régebben.

Az ilyenféle megnyilatkozást sokszor nem külön mondatokként ejtjük, hanem folyamatosan, mint egyetlen mondatot, amelynek azonban megvan a maga hangtani tagoltsága. Ez a tagoltság eleinte bizonyára azonos volt a megnyilatkozás értelmi vagy etimológikus tagoltságával, azaz így ejtették: *eregy-eregy-eregy*. A hangtani egység megképződése azonban előbb-utóbb éreztette hatását a fonetikus szótagalkotási elv diadalra jutásában: a szótag-, illetőleg szóvégi *gy* mássalhangzót átvitték a következő szótag, illetőleg szó kezdő magánhangzójához. Tehát a fonetikus elvnek megfelelően így kezdték ejteni a kifejezést: *ere-gyere-gyere*. Ezt a tisztára dinamikus képletet aztán a nyelvérzék megint logikai, etimológikus szerkezetnek fogta fel, s elvont belőle egy értelmi, illetőleg etimológiai egységet: a *gyere* szóalakot.

Az átvonás fonetikai jelensége és ennek alapján téves etimológiával új szóalak elvonása egészen közönséges a nyelv életében és fejlődésében. Nyelvünkben például lépten-nyomon hallhatjuk az *az* névelő *z*-jének átvonását a következő szó kezdő magánhangzójához. *Az-ember* etimológikus tagolás helyett fonetikus tagolással azt mondják: *a-zember*. Ennek a dinamikus képletnek és az erre irányuló értelmesítési törekvésnek többféle eredménye is lehetséges. Mindenekelőtt elvonhatja belőle a nyelvtudat a *z*-s kezdetű főnevet, mint az eredeti magánhangzós kezdetű szó újabb alakváltozatát: *ember* — *zember*. Az alkalmi hangalakváltozás állandósulása felé mutat az új változat stilisztikai felhasználása (komikus vagy gúnyos céllal), pl. *tót zember krumplit kapálnyi*. Ettől már csak egy lépés az új hangalak esetleges

lexikális megszilárdulásáig.[2] A fonetikus *a-zember* képletből másfelől elvonhatja az etimológiai érzék a változatlan, minden hangtani helyzetben azonos alakú *a* névelőt. Ennek az a magyarázata, hogy az alkalmi *zember* hangalak mellett él az *ember* eredeti változat is, s így *a-zember* egyenértékű változataként megjelenik egy *a-ember* szerkezet. A felső Duna balpartján ez a szerkesztésmód egészen általános; ott így beszélnek: *a állomás* (l. HORGER, MNyelvj. 94—5). HORGER (i. h.) „talán" jelzéssel két magánhangzó közti mássalhangzó kiesésével magyarázza ezt a jelenséget — szerintünk tévesen. Az átvonás, illetőleg az etimológiai érzék megtévedése végül azzal a következménnyel járhat, hogy az eredetileg *z*-vel kezdődő szó elveszti *z*-jét. Ha ugyanis a beszélő tudatában van annak, hogy *a-zember* helyes formája *az-ember*, akkor *a-zászló*, *a-zacskó* fonetikus képletekből is igyekszik az eredeti formákat helyreállítani, s így ilyen hiperkorrekt formák születnek: *az-ászló*, *az-acskó*. Ilyen pl. a szamosháti: *acskóu̯* ~ *zacskóu̯*, *zászlóu̯* ~ *ászlóu̯* (l. CSŰRY, SzamSzót.); moldvai csángó: *z̦iēľɛ* ~ *iēľɛ* 'sélye, Sarg', *z̦ɛndèl* ~ *ɛndèl* 'zsindely', *z̦ɛń t́jitșɛ* ~ *ɛń t́jitșɛ* 'zsendice', *z̦ē̦ștrɛ* ~ *ē̦ștrɛ* 'Ausstaffierung, Morgengabe' (l. Y. WICHMANNS Wörterbuch 172).

Az *az* névelő *z*-jének „átvonás"-ára érdekes példát találunk WICHMANN csángó szótárának szöveg-függelékében (i. h. 218—9). A kiadók közlik Wichmann paraszt nyelvmesterének, a moldvai csángó Rob Antalnak Wichmannhoz írt levelét eredeti formájában, s vele párhuzamosan ennek Wichmanntól készített fonetikus átírását. Jellemző, hogy a csángó ember írása minden esetben átvonja az *ez* névelő *z*-jét, Wichmann ellenben a maga fonetikus átírásában visszaállítja az etimologikus tagolást: R. é zen kövés suim — W. *ɛz̦ iēn köu̯ɛș șōim* | R. é zutón — W. *ɛz̦ utån* | R. é zémbérék — W. *ɛz̦ ɛmbɛrɛk* | R. e zéghis orsagbó — W. *ɛz̦ ɛgē̦șș orșāgbå* | R. é zirast — W. *ɛz̦ irā̦șt* | R. zen utomot — W. *z̦ iēn utåmåt*. A gyakorlatlan, iskolázatlan betűvető íme fonetikusabban rögzítette beszédét, mint a kitűnő fonetikai iskolázottsággal és gyakorlattal bíró nyelvész szakember.

A hangátvonás egészen közönséges jelenség a franciában: a szóvégi néma mássalhangzó hangzóssá válik az átvonásban („liaison"), pl. *je vous‿aime*. Hasonló jelenséggel találkozunk a finnben is. Sok finn nyelvjárásban a szóvégi *-n* eltűnik vagy legalábbis a redukciónak s a hasonulásnak különféle fokozatain megy át, magánhangzóval kezdődő szó előtt azonban megőrződik, s átvonódik a következő szóhoz, pl. *oven‿alta*, azaz a szóhatár eltolódik: *oven-alta* > *ove-nalta* (vö. SETÄLÄ, ÄH. 372).

Az átvonásos szerkezetből tévesen kiemelt szóalakra is van példa az idegen nyelvekben. A külföldi nyelvészet ezt a jelenséget metanalysis néven tartja számon. JESPERSEN több példát hoz a metanalysisre az angolból (Die Sprache 155). FR. KAINZ (Psychologie der Sprache I. 97) érdekes nyelvjárási példákat említ a németből: az *oan-Astl* hangtani egybeszövődése és téves tagolása útján keletkezett a *Nastl* 'Ästchen' szó; ellenkező irányú elvonás eredménye a *Nester* szóalak helyett az *Ester* forma. Más indogermán nyelvekre vö. BRUGMANN, KVglGr. 351. 5.

Az „átvonás" és a „metanalysis" törvényszerűsége tehát nagymértékben valószínűsíti azt a fejlődést, hogy egy *eregy-eregy-eregy* hangsor a dinamikus szerkezet eltolódása következtében *ere-gyere-gyere* képletté alakult, s ebből a nyelvtudat elvont egy *gyere* szóalakot. Ez a *gyere* szóalak ma is

[2] Bocsárlapujtőn (Nógrád m.) jegyeztem föl *az én zingëm* 'az én ingem' alakot, amely a falu nyelvében a hangtani változás lexikális megszilárdulását mutatja (Szerk.).

elszigetelten áll mint egyes 2. személyű imperativus-alak: a felszólító értékben utólag megképződtek ugyan más személyragos formái is (*gyerünk*, *gyertek*), de ezek sem mutatják a felszólító módjelet (nincs **gyer-jü-nk*, **gyer-je-tek*). Ez természetes is: hiszen a *gyere* alak eredete szerint már magában hordozza a felszólító *j*-t — a kezdő *gy* hangba beleolvadva. A mi magyarázatunk szerint tehát a *gyere* alakváltozat a legeredetibb: utólag fejlődött egyfelől a *j*-s kezdetű *jere* alakváltozat, másfelől a rövidebb *gyer* ~ *jer* forma.

A *gyere* továbbfejlődésének főbb mozzanatai a következők. Első az, hogy a *gyere* szóalak a maga eltérő hangtani felépítése következtében elszigetelődött az *ered* szó családjától, illetőleg paradigmájától; megőrizte azonban imperativusi funkcióját annak ellenére, hogy morfológiai szerkezetével elüt az imperativus-alakok asszociációs sorától is. A fejlődés következő mozzanata az, hogy átlépett egy más igének, a *jön* szónak a paradigmájába. Ezt a kiegészülés néven ismert paradigmatikus átcsapást több körülmény indokolta, illetőleg segítette elő. Mindenekelőtt a hasonló hangzás: a *jön* igének ugyanis van egy *gy*-s változata is: *jön* ~ *gyön*. Viszont az átcsapás megtörténte után a *jön* ~ *gyön* hangviszony alapján megképződött a *gyere* mellé a *jere* változat. Az átcsapásnak megvoltak a jelentéstani feltételei, de egyben kihatásai is. A *jön* szó jelentéstartalmának ugyanis (NySz.: 1. 'venio'; 2. 'orior, derivor') van érintkező pontja az *ered* ige jelentésmozzanataival (NySz., EtSz.: 1. 'progredi, procedere'; 2. 'oriri, originem ducere'; 3. 'incipere'). A *gyere* tehát jelentésében hozzásimult a *jön*-höz: ma közönségesen annyit jelent, hogy 'venī', bár különösen a *gyerünk* alakban nagymértékben megőrizte eredeti jelentését is: 'eamus, progrediamur; incipiamus'. Felvethetjük az átcsapással és a kiegészüléssel kapcsolatban azt a kérdést is, mért szorult a *jön* ~ *gyön* ige az imperativusban kiegészülésre. Hiszen két imperativusi változata is használatos ennek az igének: *jőj* és *jövel*. Igen ám, de az egyik, a *jőj* a *j* elem vokalizálódásával igen gyakran *jő*-nek hangzik, így azonban a *jő* ~ *győ* alak indicativusi és imperativusi értékű egyszerre, azaz könnyen félreérthető (vö. Horger, MNyelvj. 160). S a *jövel?* Ebbe beleértették az *el* igekötőt, úgyhogy éppen ezért alkalmatlan volt a szóalak a 'venī' jelentés egyértelmű és pontos kifejezésére. Íme, ezért volt szükség arra, hogy a *jön* ige meglevő két imperativus-alakja mellé még egy harmadikat is odasoroljon a nyelvérzék, illetőleg a kifejezés szükségérzete. Mikor aztán a *gyere* ~ *jere* szóalakot, mint a *jön* ~ *gyön* ige kiegészüléses imperativusát kezdték használni, akkor az hangalakjában hozzáidomult az imperativusi formákhoz. Egyfelől a *várj* analógiás hatására, de még inkább a *vár* 'várj', *kér* 'kérj' indukáló hatása alatt a *gyere* ~ *jere* elvesztette végső magánhangzóját: *gyer* ~ *jer*. A szóvégi *-e* eltűnése egyszerű magánhangzókieséssel is történhetett magánhangzós kezdetű szó előtt a hiatus feloldására: *gyere-ide* > *gyer-ide*. A legnagyobb a valószínűsége annak, hogy egyszerre két irányból is megindult a szóvégi *-e* kiküszöbölésének folyamata: az analógia oldaláról és a hiatus-feloldás jóhangzási igényéből.

10. Bárczi (MNy. XLVI, 361) a *jövel* szóalakot is — bár megkérdőjelezve — az állítólag ősi, módjel nélküli imperativus maradványának tekinti. Nézetünk szerint ez is nyugodtan elhagyható a felsorolásból.

A *jövel* elszigetelődött felszólító alakot kétféleképpen próbálták magyarázni. Az egyik magyarázat elhomályosult igekötős összetételt lát benne (*jöv-el*), a másik pedig *-l* gyakorító képzős származékot (*jöve-l*). Mindkét magyarázat — összeegyeztetlenül! — megtalálható már Simonyinál, a

TMNy-ban (237—8. jegyz. és 398). LOSONCZI ZOLTÁN (Nyr. XLVIII, 65—7) az összetételes magyarázatot bizonyította nyelvtörténeti adatokkal. Eszerint az *el* igekötő a gyakori használat következtében tapadt hozzá az igéhez. Az igealak *v*-je az igetőhöz tartozik. S minthogy az elhomályosult összetétel sokszor régi nyelvállapotot tükröz, LOSONCZI szerint a *jövel* a régi, *j* módjel nélküli felszólító módot őrzi. HORGER (MIgerag. 124—5) elfogadja LOSONCZI érvelését az igekötővel való összeforradás tekintetében: csak a *v* keletkezését magyarázza másként. Ő ugyanis *j*-s felszólító alakból indul ki: *jöü̯i̯ el* > *jöü̯i̯el* > *jövel*. JUHÁSZ JENŐ (MNy. XXXIV, 216—7) a *jövel* *l*-jét gyakorító képzőnek veszi. A *jövel* szerinte **jövel-j* helyett áll, abból keletkezett úgy, hogy elvesztette *j*-jét. Mint ahogy a nép nyelvében és a régiségben *ne morogj*-ból *j* nélküli *ne morog* változat keletkezett. BÁRCZI — úgy látszik (l. fent) — inkább a LOSONCZI-féle magyarázathoz hajlik, mint a JUHÁSZ JENŐéhez.

Magam mindkét felfogást valószínűtlennek tartom. LOSONCZIval szemben nem bírom belátni, hogy egy igekötős összetétel hogyan őrizhetné az ősi, módjel nélküli imperativus emlékét. Hiszen tudjuk, igekötőink egészen új alakulatok nyelvünkben. De a JUHÁSZ JENŐ magyarázata sem elégít ki — hangtani szempontból. Egy **jövelj* előzményből ugyanis sokkal inkább előállhatott volna egy **jövely* vagy **jövej* alak, mintsem *jövel*. Kénytelenek vagyunk tehát más úton keresni a megoldást.

Véleményem szerint a *jövel* alakulatot a *jön* ige hosszabb, személyragos felszólító formájára kell visszavezetnünk. A *jön* igének van egy rövid magánhangzós *jö-* tőalakja: ez jelentkezik a *jö-n* személyragos formában vagy a ható képző előtt: *jö-het*. A felszólító mód is eredetileg ebből a rövid magánhangzós tőből alakult: *jö-j*. A *jöjj* kettős *j*-je megfelelő hangtani helyzetben ikerítődés eredménye. Újabb változat a hosszú magánhangzós *jőj* is (vö. HORGER, MIgerag. 124). Az eredeti *jöj* személyragtalan szerkezet mellé azonban fejlődött egy *-l* személyragos hosszabb forma is, amely az enyhébb, szelídebb felhívás kifejezésére szolgált, szemben a merevebb parancs rövid formájával. Az ikes és az iktelen személyragozás összevegyülése nem olyan új jelenség, mint ahogy általában vélik (vö. HORGER, MNyelvj. 147—8). Amit azonban ma *jöjjél*-nek mondanánk, azt régebben így kellett, hogy ejtsék: *jöjel*. Alakszerkezet szerint: *jö-je-l*, azaz: tő + módjel + személyrag. Téves elemzéssel azonban ezt a *jöjel* felszólító alakot úgy is felfoghatták, hogy a magánhangzóközi *j*-t hiatustöltő, tehát szervetlen hangnak érezték a *bi-j-al* analógiája szerint: *jö-j-el*. Ennek a téves elemzésnek aztán két irányban is lett kihatása. Egyrészt a végső *-el* elemet azonosították az *el* igekötővel, tehát igekötős szerkezetet éreztek a *jö-j-el* alakban. Másfelől pedig a hangűrtöltőnek vett *j* hangot — talán nyelvjárásilag — egy másik hiatustöltővel, a *v*-vel cserélték fel — erre a mintára: *bi-j-al* : *bi-v-al* = *jö-j-el* : *jö-v-el*.

A régiség adatai támogatják a fenti származtatást. Most csak egy-két ilyen adatra utalunk. Egyik az, hogy a kódexekben egy *j*-s alak: *jöjel* szerepel és vele egy értékben a *jövel*; pl. DebrK.: *Yőyel en zeretőm veg'ed a coronat;* KazK.: *Jőuel azert: es ueg'ed az nekőd zőrzőttem coronat* (l. LOSONCZI, Nyr. XLVIII, 65). Elegendő megfigyelni a LOSONCZI összeállította példákat annak megállapítására, hogy a *jöjel* és a *jövel* mindig enyhe, szelíd felszólítást jelez, ami a vallásos áhítat légkörében nem is lehet másként. A *jövel* vallásos hangulata ma is érzik, aminthogy leggyakrabban a XVI. század egyházi énekeiben használták.

Ha tehát származtatásunk helyes, akkor a *jövel* sem őrzi egy ősi, *j* nélküli felszólítás emlékét.

11. A *j* módjel összeolvadt az igető *-d, -n, -l* végső mássalhangzójával. Ez az összeolvadás kezdetben csupán a tővégi mássalhangzó jésítésében (palatalizálásában) jelentkezett; későbbi fejlemény az ikerítődés, amely magánhangzóközi helyzetben következett be, innen azonban átterjedt más hangtani helyzetbe is. Tehát: *ad-jo-n* > *agyon* > *aggyon*, innen: *aggy*; *men-je-n* > *menyen* > *mennyen* és *menny*; *szól-jo-n* > *szólyon* > *széllyon* > *szójjon* és *szójj*. Nyelvtörténeti és nyelvjárási adatok egyaránt igazolják ezt a hangfejlődést. Vö. HB.: *ovga;* csángó: ***åďjåk, åďj, åďjån, åďjuŋk, åďjåtåk, åďjånåk*** (l. Wichmanns Wörterbuch 189); szamosháti: *Ag·gyon* v. *a·gyon Istē jóu̯· napot! Min·dē jóu̯t agyon Is:ten! Jóu̯· éccakát agyon Is:ten!* (l. Csűry, Szamosháti Szótár I, 418).

Mi tehát az *adjon*-féle felszólító alakokban az egy *gy*-s változatot tartjuk eredetinek, a két *gy*-s változatot másodlagosnak, s így inkább Szinnyeihez (MNy. XXII, 250) csatlakozunk ebben a tekintetben, mintsem Horgerhez (MIgerag. 125—6), akinek pótlónyújtásos magyarázata nem oldja meg véleményünk szerint az *ovga*, még kevésbé az *agyonisten* problémáját.

12. Az *-s, -sz, -z* végű igék felszólító módjában a *j* módjel teljes hasonulással felvette a megelőző mássalhangzó hangalakját: *olvas-j* > *olvass*, *mász-jo-n* > *másszon, néz-je-n* > *nézzen*. Vö. HB.: *helhezie*; székely: *ólvâjsa* hangcserével (vö. Horger, MIgerag. 125).

13. A *-t* végű igék felszólító módjának alakulásában három típus különböztethető meg. Ha a *-t* végződést *sz* vagy *s* előzi meg, akkor a *t* nyomtalanul eltűnik, és kettőzött *ssz* vagy *ss* jelenik meg a felszólító módban, pl. *választ: válasszon, fest: fessen*. Rövid magánhangzó + *t* végű igék felszólító módjában a *t* helyén kettős *ss* áll, pl. *vet: vess* (néhány hosszú mgh. + *t* végű tő is idetartozik: *lát: láss)*. Mássalhangzó + *t*, illetőleg hosszú magánhangzó + *t* végű igék felszólító módjában *cs*, illetőleg kettős *ccs* található, pl. *tart: tarcson*; *fűt: fűccsön*.

Ha ezeknek a különleges alakulatoknak a történetét akarjuk nyomozni, figyelembe kell vennünk azt a ma már általánosan vallott nézetet, amelyet Melich alapozott meg (A magyar tárgyas igeragozás. MNyTK. 14), hogy ti. felszólító formák behatoltak a tárgyas ragozás jelentő módjába. A *-t* végű igék felszólító alakjaiként tehát ilyen változatokat kell feltennünk: *választya ~ válassza, festyük ~ fessük*; *vettyük ~ vessük, láttya ~ lássa*; *tartya ~ tarcsa, fűttyük ~ fűccsük*.

Legvilágosabbnak látszik az *-szt, -st* végű igék felszólító alakjának kérdése. A tővégi mássalhangzókapcsolat és a rá következő *j* módjel hármas torlódást a középső *t* kivetésével küszöbölte ki a nyelv: *választ-j-a* > *válaszja* > *válassza*. A probléma azonban ott kezdődik, hogy hiszen a magyar kiejtés törvényei szerint a *t* + *j* *ty*-t eredményez — Bárczi szerint (l. Magyar hangtörténet 83, 87) talán az ómagyar korszaktól kezdve — s így nincs is igazi torlódás az ilyen alakokban. S valóban meg is maradt — funkcióeltolódásos értékben — a *ty*-s forma: *választya*. A kérdés tehát igazában véve az, milyen viszony van a *választya ~ válassza* alakváltozatok közt. A kérdés legmegnyugtatóbb módon kétségtelenül úgy oldható meg, hogy a két változat közül a *válassza* alakot tekintjük régibbnek, a *választya* formát újabbnak (l. Bárczi, i. h. 83), vagy akár fordítva. A lényeg az, hogy a *j* felszólító módjelnek zöngétlen, tehát hasonult *χ* változata szerepelt a *-t* után: **választ-χ-a* (vö. *lépχ)*, s ebből az előzményből kétirányú hangfejlődésre nyílt lehetőség: 1. affriká-

ciós összeolvadással: *választχa > választya; 2. két mássalhangzó közti *t* kivetésével: *választχa > válassza. A két változat közül aztán az egyik *(válassza)* megtartotta eredeti felszólító funkcióját, a másik *(választya)* pedig áttolódott a jelentő módba.

Egyesek a *vess* és *tarts* felszólító típusokat is hangtörvényszerű fejlődéssel magyarázzák. Már SETÄLÄ (TuM. 142) megpendítette azt az ötletet, hogy a zöngétlen *t* után a *j* felszólító módjel zöngétlen palatalis spiransnak *(χ)* hangzott, s hogy egyes nyelvjárásokban a *tχ* hangkapcsolat *č*-vé fejlődött. SZINNYEI (NyK. XXIII, 463; MNy. XXII, 247—8) ezt a SETÄLÄ-féle magyarázatot az összes *-t* végű igékre kiterjesztette, s az *üssön, boncson* típusú imperativusokat eredeti **ütχön* és **bontχon* alakokra vezette vissza. HORGER (MIgerag. 126—7) ugyan jól látja a *t* + módjel helyén álló *ss* problematikus voltát, mindamellett elvileg lehetségesnek tartja a hangtörvényszerű fejlődést. Szerinte a *χ* módjel előbb palatalizálta a megelőző *t*-t, majd a *t́χ* hangkapcsolatból *ss* fejlődött, pl. **vetχek* > **vet́χek* > *vessek*. Ami a *tart, vét*-féle igék felszólító alakjait illeti, ezek *cs*-je HORGER szerint (i. h. 127—8) szintén hangfejlődés útján keletkezett: **tartχon* > *tarcson*, **vétχën* > *véccsën*. Erre a hangváltozásra kétségtelen példának fogadja el SZILÁDY ZOLTÁN adatát (MNy. XIII, 312), hogy a hétfalusi csángó nyelvjárásban a német *Kleidchen*-ből lett *klicsen* 'pamutból kötött nyári női kabátka'. BÁRCZI szintén törvényszerű hangfejlődéssel magyarázza a *-t* végű igék felszólító módjának alakulását. Szerinte (l. B. LŐRINCZY ÉVA, KTésSz. 125; BÁRCZI, Magyar hangtörténet 83, 86—7) **lát-χon*-ból kölcsönös hasonulással lett *lásson*, azaz a *χ* a *t* hatására képzés helye szerinti hasonulással *s*-sé fejlődött, a *t* pedig a *χ* hatására spirantizálódott (vö. BUDENZ megjegyzését a *χ* > *s* eltolódás lehetőségéről: MNyszet V, 443—4).

JUHÁSZ JENŐ (MNy. XXXIV, 211—20) kimutatta a hangtani fejlődéssel való magyarázat gyengéit, és maga alaktani úton próbálta a *-t* végű igék sajátos felszólító alakjait megmagyarázni. JUHÁSZ szerint a *vezet*-féle igék *t* elemének (= igeképző) helyét a felszólító módban a gyakorító *-s* képző foglalta el (vö. *futos, tapos, repës)*, ehhez járult a *j* módjel, s aztán szabályos előreható teljes hasonulás történt: *vezes-j* > *vezess* (mint *olvas-j* > *olvass)*. Így egyes hosszú magánhangzó + *t* végű igéknél is: *bocsát : bocsás-ja* > *bocsássa*. Ha a *-t* előtt mássalhangzó van vagy volt, akkor JUHÁSZ szerint a *t*-t váltó *s* képző ebben a hangtani helyzetben szabályosan *cs*-re változott, pl. *tart* igéből **tars-jo-n* > **tarson* > *tarcson* (mint *hágsó* > *hágcsó)*.

Mi mindkét magyarázatnak látjuk a gyengéit. A tiszta hangtani magyarázat szerintünk elsősorban azt a kérdést hagyja teljesen nyitva, miért történt ugyanabból az előzményből kétirányú hangfejlődés *(vet : vess, fűt : fűccs)*. JUHÁSZ alaktani magyarázata pedig arra nem tud feleletet adni, miért éppen csak a felszólító módban történt meg az a bizonyos *t* ∼ *s* képzőváltás. Véleményünk szerint két változatból kell itt is kiindulni. Egy *hatχa* és egy *tartχa* előzményből szabályos hangtani fejlemény csupán a *hattya, tartja* felszólító alak, amelyek valóban élnek is, csakhogy funkcióeltolódással a jelentő mód kategóriájába csaptak át. Ezek mellett a szabályos hangfejlődéses alakok mellett azonban analógiás képződmények is születtek, és az előbbi változatok szerepeltolódása után egyedül szolgáltak és szolgálnak a felszólítás kifejezésére. Az analógiás hatás kiindulópontjaként szolgáltak az *-s* végű igék felszólító alakjai, mint *olvas : olvass, keres : keress, tapos : taposs* stb. Egyidejűleg a *fest* ige felszólító alakja is megtette a maga hatását — *fest : fess*. A két irány-

ból jött analógiás hatás eredményeképpen álltak elő az ilyen alakulatok: *hat : hass, vet : vess.* A kettős analógia képletbe foglalva:

$$\left.\begin{array}{l} \textit{keres : keress} \\ \textit{fest : fess} \end{array}\right\} = \textit{vet : vess}$$

A *tart* típusúaknál ugyanez az analógia érvényesült, és egy *tart : *tars* alakviszonyt hozott létre. Mássalhangzó utáni helyzetben azonban az *s* szabályosan *cs*-vé fejlődött.

14. Az *sz*-szel bővülő *v*-tövek felszólító alakjaiban a módjelnek *gy* változatával találkozunk. Ezeknek az igéknek a csökkentett nyomatékú *ŭ* elveszésével alakult magánhangzós tövéhez (vö. HORGER: MNy. XXIII, 497—8; MIgerag. 29) vagy helyesebben a *v* nélküli, eredeti hosszúból rövidült magánhangzós tövéhez (vö. ERKKI ITKONEN: FUF. XXX, 1) járult a *j* felszólító módjel, s ez *j* > *gy* hangváltozással *gy*-vé változott. A *tesz* ige rövid magánhangzós tőváltozata *te-* (vö. *te-sz, te-het, te-tet, te-tt, te-nd* > *te-end),* ebből a felszólító mód *te-je-n* > *tegyen*; hosszú magánhangzós tőváltozat *té-*, ebből *té-j* > *tégy.*

JUHÁSZ JENŐ szerint (MNy. XXXIV, 215—6) a *gy*-s alak először csak a felszólító egyes 2. személyben lépett a *j*-s forma helyébe, mégpedig egy *-d* képzős változat alapján: **téj* > **téd-j* > *tégy*, majd innen terjedt át analógiás úton a többi személyekbe. Mi azonban úgy látjuk, hogy mind a *d*-s tővel való magyarázat, mind pedig az egyes 2. személyből indulás erőszakolt és felesleges. A *te-je-n* előzményből való kiindulást két körülmény indokolja. Egyik az, hogy ilyen *j*-s alakok előfordulnak a népnyelvben, pl. a tordai nyelvjárásban (l. VISKI KÁROLY: NyF. XXXII, 29). A másik, hogy a hangtörténetben és a nyelvjárási fejlődésben van egy *j* > *gy* affrikálódási tendencia. A *j* > *gy* változás és egy vele ellentétesen ható *gy* > *j* változás nyelvtörténeti és nyelvjárási adatait TRÓCSÁNYI ZOLTÁN állította össze (MNy. X, 347—53). Szókezdő fgr. **j* magyar *j, gy, ø* folytatásáról szól SZINNYEI (NyH[7]. 29). Régi török jövevényszavainknak *gy*, illetőleg *j* ~ *gy* szókezdőjét őstörök szókezdő *j*-re vezeti vissza GOMBOCZ ZOLTÁN (BTL. 74—8, 180; vö. MOÓR ELEMÉR, ALH. II, 441 k.). HORGER több ízben tárgyalta azt a dunántúli nyelvjárási sajátságot, hogy ott zöngés mássalhangzó után *j* > *gy* változás (és zöngétlen msh. után *j* > *ty* változás) történt, pl. *dobgya, nadrág-gya* és más járulékos alakokban, de abszolút szóbelsejei helyzetben is, mint *borgyu, bujtorgyán* stb. HORGER ugyan ezeket a *gy*-s változatokat eléggé körülményesen magyarázza (l. MNy. XVII, 151—8; MIgerag. 119—20; MNyelvj. 100—2); véleményünk szerint azonban itt kétségtelen *j* > *gy* hangfejlődéssel van dolgunk. Mint ahogy a *tejen* > *tegyen* felszólító alakban is.

Még egy problémát kell itt érintenünk. Honnan van az, hogy a *hisz* igénél a felszólító alakban kettőzött *ggy* szerepel, szemben a többi *sz*-szel bővülő *v*-s tövekkel: *hi-je-n* > *higyen* > *higgyen.* Kétségtelen, hogy az ikerítődéses forma hangtani úton jött létre, s az *agyon (ad-jo-n)* ~ *aggyon* hangviszony analógiás hatása alapján szilárdult meg. S hogy az analógia csak éppen itt érvényesült, a *tegyen, vegyen* stb. alaknál nem, annak okát a funkcióban kell keresnünk. A *higy, higyen, higyünk* stb. alakok ugyanis kétértelműek voltak: 1. névszóalakok: a *higy* ~ *hegy* (vö. TihAl.: *harmuhig)* 'mons; acies' vagy a *higy* 'inauris' ragos alakjai; 2. igealakok: a *hisz* ige felszólító alakjai. Meggyőződésünk, hogy az 'inauris, aurifilia' jelentésű *higy* szavunk csupán a *hegy* 'mons; acies' főnevünknek egyik specializált jelentésváltozata. Nem tartom meggyőzőnek ZSIRAI fgr. egybevetéseit a *higy* 'inauris,

aurifilia' szavunkkal kapcsolatban (NyK. XLVI, 307—8) — főleg hangtani szempontból nem, hasonlóképpen azt az eljárást sem, amely külön szavakként kezeli a *hegy* és a R. *higy* szavunkat (pl. NySz.). Szerintünk a *higy* ~ *hegy* főnévnek legalább három főjelentése van, illetőleg volt: 1. 'földfelszín domborulata, mons'; 2. 'vminek hegye, csúcsa, acies, mucro'; 3. 'fülönfüggő, inauris'. Ez utóbbi jelentés a 2. jelentésből különült el. A *fül hegye*, *fülhegy* az eredeti értelme, s abban a szemléletben leli magyarázatát, amely a fülbevalóban a fül részét, meghosszabbítását látja. Ha azonban így áll a dolog, akkor világos, hogy ez a *higy* ~ *hegy* főnevünk igen gyakori használatnak örvendett (vö. a sok összetételt és szólást is!), úgyhogy éppen ezért szükségét érezhették annak, hogy a főnévi *higy*-et és ragos formáit megkülönböztessék a *hisz* ige *higy* ragtalan és a többi ragos imperativusaitól. Erre jó szolgálatokat tett a *higyen* felszólító formának és társainak geminatás kiejtési változata: *higgyen*.

15. Az *sz*-szel és *d*-vel bővülő *v*-tövek az *sz*-szel bővülő *v*-tövek csoportjából váltak ki. Eredetileg tehát ezek is a fenti módon a rövid magánhangzós tőhöz függesztett *j* > *gy*-vel képezték felszólító alakjukat. *Alszik* igénknek legrövidebb tőalakja: *al-* (vö. *al-hat, al-tat, al-sz-ik)*, ennek eredetibb teljes alakja: *alu-*. Ebből a felszólító mód: *alu-jo-n* > *alugyon* > *aluggyon*. Az utóbbi szabályos ikerítéses alakváltozat. Az eredetibb egy *gy*-s változatra mutatnak a legrégibb nyelvtörténeti, valamint a legrégiesebb nyelvjárási adatok (l. HORVÁTH KÁROLY, MNyTK. 61. sz. 6—7). Mindkét fokot *(alugyon* ~ *aluggyon)* az analógia-érzék az *ad*-féle igék *agyon* ~ *aggyon* felszólító alakjaival kapcsolta össze, s így annak alapján tévesen elemezték őket, és így elvontak egy *d*-tövet:

agyon : ad = alugyon : alud-
aggyon : ad = alůggyon : alud-

Már HORGER kimutatta (Nyr. XLII, 337), hogy az *alszik* típusú igéink paradigmájába a *d* analógiás úton, a *-d* végű igék *(ad* stb.) analógiás hatására került be. HORVÁTH KÁROLY (i. m. 20—4) elfogadta HORGER magyarázatát, s megtoldta azzal, hogy ez az analógiás hatás legkönnyebben a *-kod/-ked/-köd* képzős igékből indulhatott ki. JUHÁSZ JENŐ (MNy. XXXIV, 215) már kimondja azt is, hogy az *alszik*-féle igék paradigmájának *d*-je a felszólító mód alakjaiból terjedhetett át a többi alakokba. Ő azonban gyakorító képzőt keres ebben a *d*-ben. Ez utóbbit elfogadhatatlannak tartjuk.

16. Foglaljuk össze fejtegetéseink legfőbb eredményeit.

A felszólító mód mai vagy nyelvtörténetileg elérhető régebbi változatai mind visszavezethetők egy ősmagyarkori vagy legalábbis az ősmagyar kor végén élő *j•* módjelre. Nincs semmi kényszerítő körülmény, amely a magyar nyelv előtörténete felé visszahatoló ascendens módszert ősmagyar **γ*, illetőleg egy fgr. **k* felszólító módjel felvételére kényszerítené.

Nem gondolhatunk arra, hogy a *rakχ́, lépχ́, döfχ́* formák *χ́*-jában egy **váry, *kéry γ*-jének zöngétlenült párjával van dolgunk, hiszen a *γ*-nek zöngétlen párja nem palatalis *χ́*, hanem velaris *χ* volna. HORGER szerint (MIgerag. 117—8) egy fgr. (helyesebb volna: ősmagyar) **γ* zöngétlenülése útján jött létre a *χ*, majd palatalis hangsorban ez palatalizálódott, s innen velaris hangrendű szavakba is átterjedt. Nem egyszerűbb-e ennél GOMBOCZcal tartanunk: a *χ́* tökéletes zöngétlen ellentéte a *j*-nek, s így abból jöhetett létre egyszerű hasonulással.

A *-t* végű igék *s*-es, *cs*-s felszólító alakjait is annak bizonyítékául szokták

tekinteni, hogy *j*-s előzményből nem, csakis *γ*-s módjelből indulhatunk ki: *nevetyënë* > *nevetχën* > *nevessen*, *tartyəns* > *tartχən* > *tartson* (vö. BÁRCZI, Magyar hangtörténet 59). A mi fent adott magyarázatunk — úgy látjuk — jobban megfelel a tényeknek, s így itt sincs jogunk ősmagyar *j* > *χ* előzménynél tovább menni.

Még kevésbé jogosítanak fel bennünket a magyar nyelvtörténeti adatok egy fgr. *ø*-fokú módjel felvételére a -*$k_\bullet$ jeles imperativus mellett, illetőleg előtt, ahogy azt újabban BÁRCZI próbálta valószínűsíteni (MNy. XLVI, 360—1). Egy ősi jelöletlen imperativus állítólagos magyar nyomai (*várd, jer, jövel*) mind csalóka lidércfény, mint vizsgálatainkból kiderült.

17. Persze, más kérdés, hogy az uráli, illetőleg a finnugor felől alászálló descendens eljárás nem kényszerül-e mégis egy ősmagyar **γ* előzmény felvételére. Ennek vizsgálata azonban már meghaladja ennek a tanulmánynak kereteit.

PAPP ISTVÁN

Das Problem des Moduszeichens des Imperativs

Der Verfasser bietet eine Übersicht der Ausbildung des ungarischen Imperativs und sucht auf Grund der Mundarten und Sprachdenkmäler die Frage des Ursprungs zu klären.

Es werden neun Formentypen unterschieden: 1. $j_\bullet$ (*vár-jo-n*); 2. *j* (*vár-j*); 3. *χ* (*lép-χ*); 4. *ø* (*vár csak, várd, jer, jövel*); 5. die Verschmelzung des *j* mit dem konsonantischen Stammauslaut (*aggyon*); 6. vollständige Assimilation des *j* an den konsonantischen Stammauslaut (*olvas-s*); 7. die auf *-t* auslautenden Verba in der Imperativform (*választ : válassz ; vet : vess ; tart : tarcs*); 8. das Moduszeichen *gy* (*ggy*) bei den durch *sz* erweiterten *v*-Stämmen (*té-gy*); 9. das Moduszeichen *gy* (*ggy*) bei den durch *sz* und *d* erweiterten *v*-Stämmen (*aluggyon*).

Verfasser gibt für die Formen *jer*, *jövel* eine neue Etymologie. Der Imperativ *gyere* wurde im Sprachbewusstsein durch Metanalyse aus einem Ausdruck wie *eregy*, *eregy* abstrahiert, die Formwandlung hat dann die Trennung von der Wortfamilie des Verbs *ered* verursacht und die Form zu der des Verbs *jön* hinübergeführt. Hier entwickelte sich auch die Formvariante *jere*, und später das kürzere *jer*.

Als Formvariante von *jövel* findet sich in älterer Zeit auch *jöjel*. Der Verfasser hält letztere Form für die ursprünglichere, die er als eine durch die Personalendung erweiterte Form des kürzeren und regelmässigen Imperativs *jö-j* betrachtet. Die Analyse der Form *jö-je-l* wurde aber irrtümlich im Sprachbewusstsein vorgenommen, so dass man darin einerseits das Präverb *el* (*jö-j-el*), anderseits das *j* als Hiatsfüllsel zu empfinden begann und an Stelle des *j* ein *v* setzte (*jö-v-el*).

Verfasser widerlegt die neuestens von BÁRCZI vorgetragene Auffassung, als ob die ungarischen sprachgeschichtlichen Daten uns zur Annahme eines uralten Imperativzeichens mit *ø*-Grad berechtigten. Auch liegt kein zwingender Grund vor, der die aszendente Methode zur Annahme eines urungarischen **γ* führen würde.

Endergebnis der Untersuchung ist: die heutigen oder die sprachwissenschaftlich erreichbaren älteren Varianten des ungarischen Imperativs können alle auf ein urungarisches oder wenigstens auf ein am Ende der urungarischen Periode auftretendes Moduszeichen *j* zurückgeführt werden.

I. PAPP

Tanítani — tanitni

(Az *-ít* képzőt követő kötőhangzó eltűnéséről)

1. Nyelvérzékünk a formánshoz, a tudományos kutatás — legalább eredetében — a tőhöz tartozónak ítéli a kettő közötti magánhangzót (vö. Tompa J.: MNy. LII, 178). Elnevezésében ma sem értenek egyet nyelvtudósaink (vö. I. OK. IV, 59, 71—2, 89—93, 97—8), de bizonyos fenntartásokkal mégis a kötőhangzó műszó látszik legcélszerűbbnek (vö. MNy. LII, 177—8). Vizsgálatának indokolt módja lehet az is, ha nem egy formáns különböző kapcsolódási módjaiban kutatjuk viselkedését — így jár el Tompa fenti tanulmányában —, hanem azt nézzük, hogy adott tőhöz milyen módon csatlakozhatnak a különböző formánsok.

A mai, köznyelvi *-ít* képzős igéinkhez járuló, mássalhangzós kezdetű formánsok kapcsolódási módjai Györke módszere (vö. MNy. XXXIX, 181—2) nyomán a következők. Képzők előtt: *tanít-gat, tanít-tat, szorít-kozik, tanít-tatik, tanít-hat; tanít-vány, épít-mény, tanít-va, tanít-a-ni, tanít-ott.* Jelek előtt: *tanít-s, tanít-a-na, tanít-ott.* Ragok előtt: *tanít-ok, tanít-a-sz, tanít-unk, tanít-o-tok, tanít-a-nak; tanít-a-lak.* A kötőhangzóval egybeírt *-ott* képző és jel, az *-ok, -unk* és a tárgyas személyragokbeli magánhangzó minden *-t* végű ige paradigmájában hasonlóan szerepel. Ezekkel és a kötőhangzótlan alakokkal nem óhajtunk most foglalkozni, csupán a megmaradt típusokkal: tanít-a-ni; tanít-a-na; tanít-a-sz, tanít-o-tok, tanít-a-nak; tanít-a-lak.

Az ezekre vonatkozó szabályokat leíró nyelvtanunk így fogalmazza meg (vö. Szabó Dénes: A mai magyar nyelv. Egyetemi jegyzet, Bp., 1955): „A feltételes mód jele legtöbb esetben kötőhangzó nélkül járul az igetőhöz ... Kötőhangzóval járul azonban

α) a két mássalhangzóra végződő tövekhez, pl. *mond-a-na, told-a-na, rejt-e-ne, repeszt-e-ne* stb.;

β) a hosszú mássalhangzó [! nyilván elírás, helyesen: magánhangzó] + *t* végű igetövekhez ... pl.: *fűt-e-ne, szít-a-na, vét-e-ne, tanít-a-na* ...” (i. m. 220). A főnévi igenévre: „A *-ni* képző olyan módon járul az igetőhöz, mint a feltételes módnak a jele” (uo. 212). A szóban forgó ragokra: „A jelen időben a *-tok, -tek, -tök* személyrag kötőhangzója középső, a *-nak, -nek* ragé alsó nyelvállású ... E ragok előtt — s ugyanígy az egyes számi *-sz* rag előtt — azoknál a töveknél találunk kötőhangzót, amelyeknél kötőhangzó van a feltételes mód jele előtt is” (uo. 238). És végül a *-lak, -lek*-re: „... kötőhangzója alsó nyelvállású” (uo. 239).

Mai értekező és köznyelvünk valóban szigorúan követi e szabályokat. Mindjárt megváltozik azonban a kép, ha nyelvjárásainkat és szépirodalmi nyelvünket fogjuk vallatóra.

2. Magam a Szamosháton figyeltem fel rá, hogy az *-ít* képzős igék paradigmájából — a köznyelvivel ellentétben — a fenti végződések előtt gyakran hiányzik a kötőhangzó. Egymás mellett élnek ilyen alakok: *tanitani* ~ *tanitni*; *tanitana* ~ *tanitna*; *tanitol* v. *tanitacc* ~ *tanicc*; *tanitotok* (igen ritka!) ~ *tanittok*, *tanitanak* ~ *tanitnak*; *tanitalak* ~ *tanitlak*. A kötőhangzó tehát minden fent látott esetben hiányozhatik.

Példáim a kötőhangzó hiányára.[1]

T a n i t n i típus: *Èlkezd òrditni a fiju . . .! Muszáj takaritni kéirem! Ē kèl hajitni egy mariègk főüdet. A kotló is èlkezdet kattogni, vérnyitni! Lemegyünk ety kèrten, hozzáfoguŋ kongatni, csűrgitni! Èl kéin toszitni vaty kéit tajicska homokot. Át lehet hajitni köszte. Azièr kel fejjièritni a vásznat . . . Osztá szóujjál, mikōr csenditni kell* (SzamSz. I, 138).

T a n i t n a: *Asz' kéirdi tüllem: takaritni akàr? Mondom: takaritnéik, ha nem mászkálnának! Épitnéink, ha vóum mibűl, de nincs rá kőüccsièg. Nem számitna nékem, akármilyen is, csak vóuna! It vatytok, de azér nem seggitnéitek ecs cseppet! Ēm meg itt ülök jegybe-gyürübe, ahejjet hogy lenditnék valamit* (SzamSz. II, 27). Ez az alak gyakoribb Csűry szótárában, mivel a feltételes módot az ige címszavában jelzi: *görbit-ne, gyaporit-na, készit-nék, öregit-ne, simit-na, ujjit-na, utasit-na, virit-na* stb. Kettősséget jelez ebben: *könnyit-ne* v. *-ene*.

Természetesen ugyanez a helyzet a feltételes mód tárgyas ragozásában is: *Māj mektanitnám éi, ha az éim pujám vóuna! Kipusztitnám méig a fàjtáját is! Job vóu, ha az ingem megigazitnád, mèr keshed széjjè fele a vállamon! Fogaggyuŋ, nem hajitná át az árkon! Ha szoritnáŋ, ma le tudnáŋ kaszálni az egésszet. Mennyijér fòrditnák ki eszt a ruhát? Ha mekszoritnálak, összerezèlnéid magadat! Uty kihajitnálak, hogy a lábot se ièrné ja főüdet. Lennéil csak az enyéim, màj mektanitnálak éim móuresre!*

T a n i c c: *Te tanicc éingem, puja az apját? Minek mericc ojà sokat abba a vidèrbe? Nem hittem vóu hallod, hogy igy èlbolondicc! Te mindennek ojan naty feneket kericc! Mekháboric te éingem, te ján te! Tán nem aluttál az éccaka, hogy mindièg egyre ásicc! Ha nem seggic, nem seggic, Felérek mám magam is* (gyerekmondókából).

T a n i t t o k: (=ti tanítotok): *Mi bajotok, mijjér òrdittok, mint a fába szorúlt fièreg? Èlpusztittok ti mindem pièngszt a hásztúl. Lebontyátok eszt a riègit oszt ièpittek eggy ujjat* (házat). *Feküggyetek má lefele, méig mindièk fe világittok? Annyi ediènt èlmosatlanittok hajjátok, hogy bòrzasztóu! Nem szóullok ety szóut se, ha kettéihasittok se, akkòr se!* Ez az alak szinte mindig kötőhangzó nélkül használatos.

T a n i t n a k: *Fèfòrditnak ezek a büdös puják nekem mindent, fenekestül! Hasōlitnak egymáshoz a báttyávàl nagyon. Kipusztitnak azok mindenedbűl, màj meglázsd! Egy vasat mekhàjlitnak, oszt az a görbe vezéir* (eke része). *Én árva fejemnek eggyet sem konditnak* (SzamSz. I, 49). *Mekhalok az éccaka Kiteritnek hāinára* (Nd., uo. 520).

[1] Az adatok saját gacsályi gyűjtésemből és a SzamSz.-ból valók. Minthogy a kötőhangzó szempontjából közömbös, nem teszek különbséget a denominális és a két deverbális *-ít* képző között.

T a n i t l a k : *Gyere elő̮ü fele, mer kettéihasitlak! Majd éim mektanitlak kesztyübe dudálni, ne fẹ́j! Pofō hajitlak, hogy àrúl kóu̯dúlsz! Most az eccer méig mekseggitlek, de többet ne jȍj hozzám! Mondom, mám megálitlak, mekkérdem, mi van a fijaddàl. Kẹ́pē váglak, kẹ́pē hajitlak* (pofon ütlek ; SzamSz. I, 476).

Már nyelvjárási irodalmunkba való futólagos betekintés is igazolja, hogy e jelenség nem korlátozódik a Szamoshát, vagy az északkeleti nyelvjárás területére. Nyelvjárási monográfia íróink közül többen felfigyeltek az egyik vagy másik típusra. Sőt, akik nem is teszik külön szóvá, azok adatai közt is akadnak olyanok, melyek a jelenség meglétét bizonyítják.

Törös Béla (A beregszászi nyelvjárás Bp. 1910. 22) a feltételes mód formálásáról beszélve ezt jegyzi meg: „A *t* végű igék kötőhangzó nélkül: *tan^{i}ẹtnék, tan^{i}ẹtnál, tan^{i}ẹtna, tan^{i}ẹtnánk* stb." Egyéb adatai : *tanitnánk* (23), *Uty kihaj^{i}ẹtlak, hogy . . .* (40) stb. Viski Károly a tordai nyelvjárásról ezt írja (NyF. XXXII, 23): „Az infinitivusz képzőjét s a jel. m. jel. idő egyes sz. 2. sz. *-sz* ragját kötőhangzó nélkül veszi fel minden egy mássalhangzón végződő ige (tehát azok is, amelyeknek utolsó hangja előtt *l*, *j* lehetett): *kitátni, kiôdni, küdni, kötni, gyütni, ôtni, tanitni, hasitni, védni* stb.". N. Bartha Károly szerint Udvarhely megye nyelvjárásában „A *-lak, -lek* tárgyas ragot következetesen kötőhangzó nélkül lehet hallani" (Udvarhely vármegye nyelvjárásának alaktana. Székelyudvarhely, 1914. 56). Emellett ilyen adatokat is közöl : *hajitna, monna, kűdne, fordittni, kűdni, sikótni* (i. m. 57). Madai Gyula a hajdúk beszédének jellemzőjeként említi. Ez „némely szavaknál a konszonánsok szándékos halmozásától se tartózkodik : *idest, . . . viritni, fűtni*" (NyF. LVI, 11). Majd adatai közt : „*tudósitlak sorsom és állapotom felől*" (uo. 47). Bartha László a Dunántúlról említi (A csurgóvidéki nyelvjárás. Bp. 1918. 28) : „Soha sem járul kötőhangzó a feltételes módban az *-ít* végű igékhez pl. Majd a^{v}[am] *möktaneitna* böcsületre. *Fő is bureitnálak!*" Kenéz Zsuzsa békési használatát foglalja szabályba (A mezőberényi nyelvjárás. Szeged, 1940. 12): „A mássalhangzó + *t*, *d*-re végződő igetövekhez kötőhangzó nélkül csatlakoznak az *l* és *n* kezdetű járulékok. Pl. *fórdítná, tanítná, kűdnek, gyútni, éịrtlek, fóịtlak*".

Sokan nem adnak ugyan szabályt, de felhívják a figyelmet a kötőhangzós és anélküli kifejezések vegyes alkalmazására az adatok szembeállításával. Így Viski a szalontai nép nyelvéről ezt írja (NyF. LXIX, 9) : „*mondanak, kűdenek*, de *tanítnak, fűtnek; — kűdlek, tanítlak, . . . mondana, mondani*, de *kűdni, tanítna*". Szabó T. Attila a bábonyi nép nyelvében mutat rá (MNépny. I, 63) : *egyelicc* v. *egyelitessz ; egyelitném, egyelitennéd, egyelitenné, egyelitnük* (!), *egyelitnétek, egyelitennék*. Végh József hajdúsági : derecskei használatára figyelmeztet (MNépny. II, 243) : *merít-tëk* ~ *-etëk ; merít-nek ; merítnék* stb. ~ *meritenék* stb. Márton Gyula különböző dolgozataiból szinte teljes példatárat gyűjthetünk típusainkra a szilágysági Nagymon nyelvjárásából: *mericc; merit-tek; merit-nek* (MNépny. III, 222); *meritnék* stb., *merit-ném* stb. (i. h.), *vegyitnẹ́k, meritnẹ́k, vegyitnẹ́tek, meritnẹ́tek* (uo. II, 203). Ezek mellett természetesen a kötőhangzós alakok is használatosak, sőt gyakoribbak. Hasonló képet rajzolhatunk Szabó T. Attila nyomán a gajcsánai csángó nyelvjárásról (MNépny. IV, 332—6) : *ártocc, ártnak ; haịtacc, haịttak* (ti), *hāịtnak* (uo. 334) ; *vigyicc* 'vegyítesz', *vigittek* 'higítotok' ; de : *haịtanék, vigitenél* (uo. 336). Halász Ignác a Dunántúlról így közli a *tanít* paradigmáját : *tanittok, t a n i t t s z, tanitt, tanittunk, t a n i t t o k, tanittanak; tanittanék, tanittana* stb.; *tanittanyi* stb. (Nyr. XXX,

158). Egyes, figyelemre nem méltatott adatok is gyakran bukkannak fel a különböző nyelvjárások leírásaiban.

A MTsz. kevés példát ad, minthogy a példamondatok száma sem nagy: *Nem akarok veled vigyitni* (= cimborálni ; Csik m.). *A mi ëccër mëgtörtint, aszt imá mekmáslítnyá nëm lëhet* (Vas m. Őrség). *Ety kis pénzt vagy akarmit csak lehet fordítnya* (uo.). *binderitni* (Szatmár vid.) ; *föl-üdítni* (Pápa vid.). *Nagy kópé vagy te ; ide hallgatsz, s mégis amoda sandítsz* (Abaúj m. Szikszó). *Megint inditnak valamit* (Székelyföld). *Diót kapcsitnak* (Abaúj és Borsod m.). *Nálunk minden szombaton ürítnek* (Kassa és vid.). *Mindörökké együtt vigyitnek* (Háromszék m.). *Hadd el, mett megjámboritlak!* (Székelyföld). *Ugy odalapitlak, hogy!* (Deésakna). *Majd kipöndörítlek!* (Pápa). *Immán megin êpusztittad a rostagépet* (Göcsej). Stb.

Az OrmSz. címszavaiban jelzi a második személyt : *aprécc, bizonyécc, boldogécc, burécc, fordécc, merécc, tanécc* stb. De ezen túl is : *segéttök, segétnek ;* és egész mondatban : *Én nem állétlak lë. Maj kijózanétlak én! Maj kipördétlek én ënnen! Kipöndörétlek! Maj möktanétlak, csak ëde gyere!* (az igék szócikkében).

A csángó szótár is kötőhangzó nélküli infinitívuszt jelez minden moldvai *-ít* képzős ige címszavában, Hegedűs gyűjtésében is számos adatot találunk (Moldvai csángó népmesék . . . Bp. 1952). Pl. *nyeritni* (78), *orditni* (95), *meritni* (94) ; *mektakaritnád* (92) ; *kielégitlek* (209) ; *meritte* (= merítette, 94), *számítta* (86, 87), stb. Pedig e nyelvjárásban az ellentétes irányzat is megvan: *mëgijedett* (34), *visszaszaladott* (37), stb.

Magam a szamosháti adatokon kívül Debrecenben, valamint a Hajdú megyei Kaba és az abaúji Füzérradvány nyelvjárásában figyeltem még meg. A nyelvatlasz munkatérképei alapján azonban ma már az országos képet is ki tudjuk alakítani. Sajnos, csak két címszó alkalmas vizsgálatainkra: a kérdőfüzet I, 289 : *ti segítetek* és 560 : *megjavitnám* [! a címszóban is kötőhangzó nélkül írva! Hasonlóan, értekezésben : *feljogosítnak* (MNy. LII, 356); *megtanítlak* (uo. 315)].

A *segittek* (= ti segítetek) formát 1956 közepéig mintegy száz kutatóponton jegyezték fel az országhatárokon belül. Ezek közül kb. hatvan helyen ez a kizárólagos használatú, másutt váltakozik a kötőhangzóssal. A térképre vetített adatok azt mutatják, hogy a Dunántúl nyugati és déli részén, valamint északkeleten gyakoriak a kötőhangzótlan alakok. Jellemző, hogy a Duna-Tisza közére eső J kockában mind a húsz felgyűjtött ponton megvan a kötőhangzó. Az ezzel szomszédos C, E, K és N kockák eddigi anyagában is legfeljebb egy-két ponton hiányzik.

Hasonló ehhez a *megjavítanám* képe is. Erre azonban viszonylag kevés adat van, mivel a feleletben gyakran a *megcsinálnám* vagy más szinonima szerepel.

Ha az északkeleti és dunántúli előfordulásokhoz hozzávesszük még a nyelvjárási irodalomban Erdélyből és Moldvából idézett adatokat, azt mondhatjuk, hogy a kötőhangzó nélküli alakok főleg peremnyelvjárásainkban ma is ismert és használt nyelvi formák.

Ezt az állapotot lényegében már Simonyi kodifikálta, ha a területi megoszlást nem látta is világosan. A két mássalhangzóra végződőkkel összefogott *-ít* képzős igék t a n í t - a - s z típusáról így nyilatkozik : ,,De a mai népnyelv mindezen igéket . . . többnyire kötőhangzó nélkül használja : *mondsz . . . tanítsz, készítsz . . .*'' (TMNy. 227). A t a n í t - o - t o k-ról :

„a mai népnyelv majd mindenütt kötőhangzó nélkül ejti: *mond-tok* ... *tanít-tok*, *fűt-tök* stb. (uo. 230). A t a n í t - a - n a k-ról: „a Dunán túl, a palóczoknál, Békésmegyében s tán más nyelvjárásokban is rendszerint kötőhangzó nélkül mondják: *mond-nak* ... *tanít-nak* ...” (uo.). Hasonlóan a t a n í t - a - l a k típusról (uo. 231). A t a n í t a n i, m o n d a n i típusnál sem mulasztja el megjegyezni: „A népnyelv néha itt is rövidít” (uo. 238). A feltételes mód jele előtt „a kötőhangzó ugyanazon szabályokat követi, mint pl. a hasonló hangzású *-nak*, *-nek* személyrag előtt” (uo.).

3. Hogy a jelenség a szépirodalom nyelvében is föltűnik, az ezek után egyáltalában nem meglepő. Elég csak néhány példát idéznünk. Petőfinél viszonylag kevés akad: Mindent nyerni, vagy mindent *veszítni* (A nemzethez); Szemfedőt *borítni* Ékes szemeidre (A király esküje); ... széjjel bírná *szakítni* Ölelkező karunk (Két ország ölelkezése). Arany műveiben annál gyakoribb. Az alábbi példák a Buda halálából valók: Gonosz egy ló a tett: fölveszi gazdáját, Hagyja előbb fékkel *igazítni* száját; Mint olaj a víztől, bár *összevegyítnék*; Megölni nem öllek: nem szült anya dögre; *Nyomorítlak* sebbel és kínnal örökre; Az, ki Buda nevét *említni* se merte ...; Buda paripái új elevenséggel Most *összenyerítnek* gyakori vendéggel; Daliás hún nép közt nem akad oly undok, Hogy *megközelítné* a milyet elmondok. Stb. Számos példát találunk Madách műveiben, pl. a Tragédiában (1955. kiad.): S bármint küzdesz, bármint fáradsz, Nem *merítsz* mást, mint vizet (2559—60 s.), Nem *tántorítsz el*, lelkem felfelé tör (3664); Ádám, ugy-é, — most még nem *gyanítnak* (3440); Majd *gyámolítlak* én és a nagy Isten (1322); Valóban, *elhajítnám* kardomat (1604); Dicső eszmény mit a nő szíve hord, *Megörökítni* a bűnös nyomort (369—70), Fel mersz *szólítni* férjem gyilkosául (2382); Művéből fog *készítni* új szabályt (2513); Hol leljen tért erő és gondolat *Bebizonyítni* égi származását? (3352—3); E gyermeket orvosnak kell *tanítni* (3534), stb.

Úgy tűnik, a hosszabb és rövidebb alakok párhuzamos felhasználhatóságának legnagyobb hasznát az időmértékes verselés veszi, mivel általa a szó a verslábak követelményeihez igazítható. Madách egyébként is igen sok torlódásos hangkapcsolást használ. Lehetséges, hogy a reformkori nyelvi hagyományok és az időmérték igénye mellett a tárgy megkívánta biblikus, magasztos, régies hangulat keltését is szolgálni akarta ezekkel.

Élnek a rövid formákkal Tompa, Reviczky, Arany László stb. is. Érdekes, hogy legnépibb, s hozzá szatmári írónk, Móricz alig írt le kötőhangzótlan alakot. Úgy látszik, ekkorra az irodalmivá vált kötőhangzós forma kizárólagos érvényű lett. Ady még inkább él vele, de ő is inkább csak verseiben. Prózájában alig találni. Sorsod *szépítni* hányszor adatott ... (Elbocsátó szép üzenet); Künn vad, téli szelek *sivítnak* (Az öreg Kunné); ... *elpusztítnak* rímek és gondok (Beszélgetés egy szekfüvel); És ők *merítnek* a habokba (A kezek bábja); Amíg nem láttok, nem *ékesíttek* (Ne lássatok meg); Testem *röpítné* könnyű szél (Vén faun üzenete), stb.

4. Ha mármost a kötőhangzótlan formák történeti előfordulásait veszszük szemügyre, előre kell bocsátani, hogy, mint Tompa kifejti, a régi írott nyelvben a mássalhangzók torlódása jóval gyakoribb a mainál (vö. Nyelvünk a reformkorban 325—6). Oka ennek, szerintem, többek közt az is, hogy kódexeink óta a tudós, több nyelv paradigmarendszerében gyakorlott betűvető „tiszta” formájában illeszti egymáshoz a szó- és a formáns testét. Főleg

az egyházi szövegekre, fordításokra vonatkozik ez, de a reformkorban, a nemzeti nyelv mesterséges és tudós kipallérozására való törekvésben is ez magyarázza egy részét a sok kiejthetetlen kapcsolásmódnak, amilyenről TOMPA ír (i. h.). Így az *-ít* képző utáni kötőhangzó hiánya sem mindig az ejtésmódot tükrözi. Mégis kétségtelennek kell tartanunk az ilyen ejtést az olyan élő nyelvből merítő példák nyomán, mint pl. a SYLVESTER művei.

Már SIMONYI rámutatott, hogy a torlódásos végződésűek közül a többes harmadik személyű t a n í t n a k, valamint a t a n í t l a k típus veszítette el legrégebben magánhangzóját. Ezek többsége ui. már a kódexek korában is kötőhangzó nélkül található (vö. TMNy. 230—1). Az első példák tudtommal a XV. század közepéről valók: Kiket meglelhetnec vala *megbètègeitnec* vala (BécsiK. 43); paraznakat *ekeseitnec* (uo. 110), Sem betegnec sem a vigaztonac *rezeseitnec* valamit (uo. 112); *Èmbert* halaltol *megnem zabadeitnac* (uo. 113). Hasonló a helyzet a Müncheni és Apor kódexekben is (vö. DINGFELDER EDE: Legrégibb bibliánk nyelvéről. Bp. 1901. 46); *Zoreytlak* es kerdlec az *őrők* istenre (GuaryK. 48). A XV. századból valók még: *meg degeſeytlek* (inficio; SermDom) Ieietek en hoziam mind kÿ munkalkototh megterheſeltetek *meghelegeytlek* (Venite ad me ... et ego reficiam vos; uo.); *ʒeledeytnek* (domant; uo.), *megʒorwtnak* (coangustabunt te; uo.) stb.

A XVI. századtól szaporodnak a példák: *aleytnak* (LobkoviczK. 296); *vakoythnak, bolondoythnak* (ÉrdyK. 517 vö. SIMONYI i. m. 231), *el tantoroythnak* (uo. 393), *yndytnak* (VirgK. 140), *emelytnek* (Pesti: Fab. 54 b), *keűesbitnek* (Helt: Bibl. I. MMm); *be tellyeseytlek* (Bat: KTud. 19), *Meg tanitlak* rea (addoceo; Cal. 22), *Kesiőritlek* [!] (addigo; uo. 23), Az Istenre *készeritlek* (adiurno; uo. 24), *Meg segitlek* (uo.). E két típus gyakran előfordul SYLVESTER nyelvtanában is: *tanÿtlak, seghÿtlek; tanÿtnak* (CorpGram. 44, 45, 64 stb.), egyébként azonban még a kötőhangzós típusokat találjuk: *tanÿtasz, tanÿtotok*.

Nem találtam XVII. század előtti példát a *-ni* és *-na, -ne* előtti kötőhangzó hiányára. Az NySz. ugyan közöl: Cristus ki zokot keserues lelket *megedesitni* (VirgK. 23), a Nyelvemléktár megfelelő helyén azonban megvan a magánhangzó. Hasonlóan kétesnek tartom a SermDom. *kezereytneth* (compelle intrare) adatát is. Kevés példa akad a t a n í t s z típusra is a XVI. sz.-ből: Egyet fel magaztas, maſth *meg nyomoricz* mynth akarod (VirgK. 132). Az infinitívusz *-ni*-jére még egyértelmű szabályt ad MOLNÁR ALBERT a két msh-s és az *-ajt, -ejt* végű igékkel, bár az *ejt* > *ét* > *ít* fejlődést már megtette a képző: „Si thema in duas consanans desinat, vel in diphtongus *ayt eyt*, ponitur *a* vel *e* ante *ni*, ut: *árt, ártani* ... *hayt haytani* ... [Bekezdés] Idem fit in omnibus fere verbis in *it* contractis ex *éyt*, ut: *tanit, tanitani*, docere: *ordit, orditani*, rugire ... quae verba quidam per *é* longum scribunt ..." (CorpGram. 181.) — Íme, az *ít* képzős igéknek a kétmássalhangzós végűekkel való első összefogása, aminek alapján a nyelvtan máig hatóan szabályozta a kötőhangzós használati módot. Pedig a beszélt nyelv már ekkor kezdett túlfejlődni a regulán. Alig három évtized múlva, 1639-ben GELEJI már szentesíti a *tanítsz* típust: „A' secunda persona a' verbumban a' primának és tertiának *d s* vagy *t* bötűjét megtartván *sz*-vel töltetik ki. Mint *Adok, ád, adsz* ... Item *bátorit, bátoritsz; borit, boritsz* pro *bátoritasz, boritasz*" (CorpGramm. 296). PERESZLÉNYI Grammaticájában a második személy ragját, valamint az infinitivus és a feltételes mód végződéseit is kötőhangzóval íratja: „*Tanítok*, doceo, *tanitasz, tanít, tanitanék; Taszitok*, trudo, *taszítasz, taszít, taszítanék, taszítani*" (CorpGram. 463). A t a n í t n a k, t a n í t l a k típus-

ról nem beszél, pedig ezek nemcsak a beszélt, hanem az írott nyelvben is egyre szaporodtak, s ekkor, a XVII. sz. végén ilyen példák akadnak: „Szárasztanak a sós étkek és *hevítnek*, látást *ostobítnak*, magot *kevesítnek*, rühet nemzenek, s kőnnyen *viszketegesítnek*, néha penig ugyan ezek *hivesítnek*" (Felv.: SchSal.[2] 17. NySz.). Egy XVIII. századi erdélyi dalgyűjteményből szinte teljes példatárat állíthatunk össze (RMK. 35):

„A szerelmet *gyarapitni*
Most kell gyepüjét *keritni*
Nem kell másnak *kiteritni*
Igy bút magára *boritni*" (i. m. 68).

Továbbá: „Beteg szivemben *szállitnám* És ott gyógyitgatnám" (uo. 99), „Csak béfogná gégémet és *rutitná* bélemet" (uo. 134); „Ha nem *ujitsz* nem *könnyebbitsz*, Ha nem *segitsz*, nem *vidámitsz*" (uo. 151); „Liliomok ha kinyilnak, Szépségekkel mást *ujitnak*" (uo. 45). „Hogyha pedig nem láthatlak, Levelemmel *tudósitlak*" (uo. 33), stb.

Elég sok példa akad az ekkori prózai szövegekben is. Pl. a Csiksomlyói iskoladrámák a XVIII. századból c. gyűjteményben (RMK. 32): „Nem mindenkor illik zabolyára *szoritni* a' haragot" (i. m. 111), „Míhelt *szürkitni* kezdi a setétes estve . . ." (uo. 123), „Az hadi Vezéreknek különös erkölcsök példával *bátoritni* a' népet" (uo. 143); „Midőn parádéra *készitne* Bebecus a' Vitézeket . . ." (uo. 120); „Minden sebeidből ingyen *ki gyogyitlak* . . ." (uo. 68), „tégedet imádlak, tégedet *dicsőitlek*" (uo. 88), stb. Pedig a képző egyébként *-itt* formájú.

E példák még láthatóan nyelvjárásiak, bár irodalmi célú alkotásokból valók. De a jelenség szépirodalomban is otthonos, mint az efféle példák sejtetik:

„Főldi! még valahol téged *meglódítnak*
hogy ha békét nem hagysz nékik *meg indítnak*
egy medvére ha sok kutyákat *uszítnak*
le vonnyák, téged' is egyszer *meg simítnak*"

(Gvadányi: Fal. nót.)

Érdekes, hogy az ide fűzött jegyzet infinitívuszában még tartja magát a kötőhangzó: „*Lóditani, inditani, simitani*, a magyarok mint egy allegorice mondják, azt értvén azon, hogy meg verik."

Az infinitívusz rövidebb formájának nyelvtani befogadásával csak 1770-ben, Kalmár Prodomusában találkozunk: „Verba transitiva in *ít* fingunt dupliciter, in *ani* vel *eni*, et *ni* *újjítani*, *szépíteni*, et *újjítni*, *szépítni*. Sed prius longe frequentius" (i. m. 100; — én ritkíttattam S.Á.). Ez utóbbi megjegyzés érezteti, hogy a nyelv egy ekkor terjedő változásával van dolgunk, mely már kezd kilépni az elzárt provincializmusból.

5. A kötőhangzótlan formák minden tárgyalt típusának elismerését hozza Gyarmathy 1794-ben kiadott Okoskodva tanító magyar nyelvmestere. Nemcsak szövegében jelzi a két mássalhangzós és *ít* végű igék bizonyos alakjainak kettős lehetőségét (vö. i. m. I, 209, 216—7), hanem táblázatba is fog-

lalja azokat. Az utóbbiakra az első szótag eltérő magánhangzóinak érzékeltetése kedvéért hét igét közöl. A kérdéses rovatokat kiemelve ezt találjuk:

tanitasz	*tanitatok*	*tanitanak*	*tanitani*	—
tanitsz	*tanittok*	*tanitnak*	*tanitni*	*tanitlak*

Teljesen hasonlóan közli a *szorít* megfelelő alakjait. A következő igéknél már a többes szám második személyében nem jelez vagylagosságot:

pusztitasz	—	*pusztitanak*	*pusztitani*	—
pusztitsz	—	*pusztitnak*	*pusztitni*	*pusztitlak*

Teljesen hasonló a *segít, bővít* táblázata.

Végül két igénél a második személyű tárgyra mutató ragban is kettősséget jelez, ahol a többiben csak a rövidebb formát adta:

süritesz	—	*süritenek*	*süriteni*	*süritelek*
süritsz	—	*süritnek*	*süritni*	*süritlek*

Ehhez hasonló az *indít* rovata. (A táblázatot l. a mű 224—5 lapjai között.) Láthatóan kimaradt a tanítana típus, de egy „Jegyzés" erre is megnyugtató választ ad: „A' melly idők, és személlyek mellé dőlős *k* betü van nyomtatva, azok mind két képen formáltatnak, p. o. . . . *tanitottanak* tanitottak, *tanitanék* tanitnék . . . *tanitani* tanitni, *utasitalak* utasitlak . . ." (uo. 215).

Bár az egyes grammatikák előírása nem azonos a kérdésben, a XVIII., XIX. sz. fordulója és az utóbbinak első fele a kötőhangzótlan alakok „fénykorának" ideje. Ekkor talán kevés választotta el attól, hogy az irodalmi nyelv kizárólagos formájává váljék.

A Debreceni Gr. a tanítana, tanítani, tanítalak típus kettősségét elismeri (vö. i. m. 88—9, 99), de a tanítasz-ban csak a hosszabbat ismeri (uo. 89). Révai a tanítotok, tanítanak típusban enged párhuzamot (Elab. Gram. 631—2), de a tanítasz, tanítani, tanítana típusokban nem (uo. 624, 740—3, 782 stb.). Fogarasi Művelt magyar nyelvtana (1843), akárcsak Gyarmathy, elismeri minden típusnak kettős használatát, mikor a „közbeszúratról" így ír: „Ha az alkotó ragoknak kezdő betűje mássalhangzó (u. m. *sz*; *l-k*, *t-k*, *n-k*, *t*, *n*-), a törzs pedig két mássalhangzón végződik: ekkor a három mássalhangzó kikerülése végett még egy hangzó szúratik közbe, p. o. *vonz-a-sz*, *vonz-a-lak*, *vonz-o-tok*, *vonz-a-ni*" (i. m. 243), majd így folytatja: „Egészen szabad tetszés szerint lehet a közbeszúrt önhangzót használni: . . . *t* után, ha ezt félhangzó, vagy hosszú önhangzó, vagy *j* előzi meg, p. o. *tekint-ni* vagy *tekinteni;* . . . *építni* vagy *építeni*" uo. 244).

Az eddigi nyelvtanok elsősorban leíró jellegűek voltak. Ez érthető is: szinte mindaddig a magyar nyelv különböző tulajdonságainak felfedezése, számba vétele a nyelvtanírók elsődleges célja. Ez magyarázza azt is, hogy ezek olyan szorosan kapcsolódnak a beszélt nyelvhez, legtöbbször annak nyelvjárási vonásait is tükröztetik. A tudományosan rendszerező és normatív nyelvtan igénye csak ezek után jelentkezik erősebben. Ezt a célt már címében is jelzi a Magyar Tudós Társaság műve: „A' magyar nyelv rendszere". Bizonyára ennek a normatív és rendszeralkotó szigornak és talán a szerzők nyelvjárása hatásának tulajdonítható, hogy a MNyR.[2] (1847) már minden típusunkban megköveteli a kötőhangzót: „Az *ít űt* vagy két mássalhangzón végződő igék az egyes második, és a' többes második és harmadik személyben

hangzóval veszik fel a' személyragokat p. o. *tanít-asz, tanít-alak, tanít-otok, tanít-anak*" (i. m. 199). Hasonlóan csak kötőhangzósan írja elő a feltételes mód jelét (uo. 207), de az infinitívusz *-ni*-jével már nem ilyen határozott. Ez „. . . a' hangzón végződőkhöz tisztán, a többihez elébe szúrt *a e* segédhangzóval járul: e' segédbetüt az *űt-*, *ít*-ben végződők is f e l v e h e t v é n (uo. 225 – én ritkíttattam). E szabály már azért sem helyes, mert a *ni* a „hangzók" mellett az egy mássalhangzón végződő igékhez is „tiszta" formában járul.

Az *-ít* képzősöknél mindenesetre itt bizonyos határozatlanságot érzünk. Ennek oka bizonyára az, hogy szótáraink a megelőző, de még a következő időkben is a szótári formává vált infinitívuszban gyakran vagylagosan közölték az *ít* képzős igéket, sőt gyakran csak a rövidebb alakot adták. Baróti Kisded szótára ugyan mindig kötőhangzót ad, de ezt magyarázza a képző *-itt* formája. Gyarmathy említett munkájához fűzött Kis Szótára felváltva közli a címszavakat: *forditni, igazitni, keritni, szaporitni, üritni*; de: *boritani, segiteni, szólittani* (!), *szoritani, tanitani* stb. Márton 1807-ben kiadott lexikonában a rövidebb formát tekinti fő változatnak: legtöbbször csak ezt veszi fel. Pl. *barnítni, bátorítni, béállítni, bébizonyítni, béborítni, bégyógyítni, béhajítni, béhasítni* stb., stb. Néha vagylagosan: *állítani, állítni*; *ásítani* oder *ásítni, idvezíteni, idvezítni* stb., s csak igen ritkán adja egyedül a kötőhangzós formát: *béhomályosítani, békeríteni* stb. Márton lexikonainak sok kiadása és tekintélye hatással lehetett e formák köznyelvi elterjesztésére is. Mindenesetre eddigi legnagyobb egynyelvű szótárunk a CzF. is vagylagos infinitívuszt jelez, előre írva a rövidebb alakot: *áhít -ni* v. *-ani*; *alacsonyít -ni* v. *-ani*; *alakít -ni* v. *-ani*; *alapít -ni* v. *-ani* stb. Ballagi szótára pedig bár címszavában nem jelzi, kifejezéseiben túlnyomó részt a rövidebb alakot használja: *alapítni, állítni, dicsőitni* (! rövid *i*), *diszitni* stb.

A MNyR. utáni nyelvtanok, melyek most már az irodalmi nyelv normáit tartják elsősorban szem előtt, a kötőhangzós formákat írják elő. Így Szvorényi 1861-es kiadású nyelvtanában ezt találjuk: „Mikor több mássalhangzón vagy *űt ít*-en végződő igetőhöz mássalhangzón kezdődő rag járul, könnyebb kiejtés végett oly segédhangzót teszünk a rag elé, milyennel a rag bír, mint: *hord-o-tok, hord-a-nak*; . . . *tanít-o-tok*; . . . *hord-a-na* . . . — e z e k h e l y e t t: *hord-tok* . . . stb. (i. m. 146 — én ritkíttattam). A rövidebb megoldást tehát helyteleníti. Hasonlóan csak a hosszabb alakot írja elő az infinitívuszban is (uo. 158). A MNyR., majd a nagytekintélyű nyelvtanírók: Szvorényi, Riedl Szende, Simonyi állásfoglalásai után nem meglepő, hogy a következő nyelvtanok is ezt írják elő normául egészen Szabó Dénes idézett egyetemi jegyzetéig, s a köznyelvből teljesen kiszorultak a kötőhangzó nélküli alakok. Újabb szótáraink is, — ha közlik a kérdéses típusok közül az infinitivuszt vagy a feltételes módot, csak kötőhangzós megoldást ismernek. Pl. Balassa (A m. ny. szótára. Bp. 1940): *alapítani, állítani, ásítani, bizonyítani* stb., stb. Így a kétnyelvű szótárak is. Pl. Sauvageot (Nagy kéziszótár II. m.-francia rész, Bp. 1937): *áhít* [*-ani, -ott, -son*] stb., vagy Halász Előd (Magyar—német kéziszótár, Bp. 1953), aki a feltételes módot kapcsolja: *áhít* [*~ott, ~son, ~ana*] stb.

6. A történeti előfordulásokat áttekintve azt láthatjuk, hogy a t a n í t a n a k és t a n í t a l a k típus rövid változata már a kódexektől, a többi típusé a XVII—XVIII. századtól kísérhető figyelemmel. A XVIII. sz. végén és a XIX. sz. első felében ezek egyenlő értékű versenytársai az eredetibb formáknak, de a század második felében a tudományos rendszerezésen épülő

normatív nyelvtanírás a kötőhangzós megoldást kizárólagosítja a köz- és irodalmi nyelvhasználatban. Az a felfogás, amely az *-ít* képzős igéket MOLNÁR ALBERT óta együtt tárgyalja a két mássalhangzóra végződőkkel — egy helyes nyelvtörténeti felismerésen alapul. A kötőhangzó megléte vagy hiánya szempontjából ezek a két mássalhangzós végű igék hasonló módon viselkednek, amint ez a régi és újabb grammatikákból vett fentebbi idézetekből is kiderül. Mégsem lehet őket végig egy kalap alá venni. Az *-ít* képző első eleme ui. a **kt > χt > -i̯t* fok után diftongust alkotott a szóvégi magánhangzóval, majd palatális magánhangzóvá monoftongizálódott. (A képző történeti fejlődéséről összefoglalóan l. LOSONCZI, MNy. XXI, 102 ; BÁRCZI, Régi magyar nyelvjárások Bp. 1949. 25,legutóbb D. BARTHA KATALIN, „A szóképzés története" c. egyetemi jegyzetében. Bp. 1954. 38—40 l. Ugyanott irodalom is.)

Ilyenformán azonban megváltozott a képző hangkapcsolása, szótagalkotási szerepköre. Az *-ít* képzős igék a torlódásos végűektől az egymássalhangzós végűek csoportjába kerültek ; s a nyelv egységesítő törekvése kezdte azokéhoz hasonlóvá csiszolni paradigmarendszerüket. Igaz, ebben a csoportban is megszilárdultak — az ejtés egyszerűsödése és az elemző írásbeliség megalkuvásával — a *mondsz, mondtok, mondtam, hordtok, hordnak* (=*monc, montok,* stb.) féle alakok (vö. HORGER : A magyar igeragozás tört. Szeged. 1931. 21). Az *-ít* képzősök ennél tovább fejlődtek. Először bekerültek a hosszú magánhangzóval megelőzött *t*-végűek, a *fűt, vét, bocsát* csoportjába, melyben a mai köznyelv a torlódásosokhoz hasonlóan írja elő a kötőhangzót, de kivételt is enged, mint a *lót-fut* (vö. SZABÓ DÉNES i. h.). De már ebben a csoportban is gyakran hiányzik a kötőhangzó mind a régiségben, mind a nyelvjárásokban (l. a tordai *gyûtni, ôtni, védni, kitátni* adatokat NyF. XXXII, 23). Ezen a fokon tehát már tendencia-szerű lehet a kötőhangzó hiánya.

Közismert továbbá az is, hogy a rövid magánhangzókat kedvelő nyelvjárásokban főleg a felső nyelvállásúak esnek a tendencia hatáskörébe (vö. DEME LÁSZLÓ : Nyelvatlaszunk funkciója . . . Bp. 1956. 228). Ezzel az *-ít > -it* képzős igék típusaink egy részében még a kétnyíltszótagos tendencia hatása alá is kerültek. És bár a kötőhangzó a képző bármely fejlődési fázisában kieshetett *(tanojtanak ~ tanojtnak ; tanítanak ~ tanítnak ; tanitanak ~ tanitnak) ;* az, hogy a kötőhangzótlan alakok ma főleg rövid magánhangzós nyelvjárásainkban elevenek, igazolja a kétnyíltszótagos tendencia jelentékeny közreműködését.

7. A képző fejlődését persze nem lehet egy kalap alá venni a különböző nyelvjárásokban. Északkeleten pl. a megtett út ez lehetett : *tanoχt > tanojt > tanejt > tanét > tanḙt > tanít > tanit.* Az *-ḙt*-re mint láttuk, még ma is van adat. Az *-it* CSŰRY szerint a déli *i*-ző nyelvjárás hatása (MNépny. I, 18) ; a rövidség nyelvjárásunk jellemzője. A *tanitni, tanitnék, tanitnak, tanitlak* típusokban a többi *t*-végű ige analógiája és főleg a kétnyíltszótagos tendencia okozta a kötőhangzó kiesését (vö. HORGER i. m. 34, 118). A *tanittok* esetében hozzájárult még ehhez a haplológiára csábító hangalak, valamint az, hogy a kötőhangzó középső nyelvállású, és így inkább hatott rá a kétnyíltszótagos tendencia (vö. BÁRCZI : M. hangtörténet EMNyF. Bp. 1954. 58), aminthogy az előző esetekben is a nyíltabbá válás előtt eshetett ki a kötőhangzó (vö. DEME, NyAF. 239). A *tanicc* pedig a többi *t* végű ige analógiájára történt újraképzés.

Más volt a képző fejlődése pl. a Dunántúlon. Itt az *-ít* alakilag keveredett az *-ul, -ül*-lel (vö. HALÁSZ I.: Nyr. XXX, 161 ; D. BARTHA KATALIN

i. h.). A képző *-tt*-je *-lt*-ből fejlődött (HALÁSZ, Nyr. XXX, 158—9). Tehát egy *segélt* formát feltéve, hasonulással, illetve *t* elhagyással *segétt* ∼ *segél* fejlődhetett. Ez utóbbi ki is esik vizsgálati körünkből; a többi *-l* végű igéhez hasonlóan kötőhangzó nélkül veszi fel a tárgyalt formánsokat: *segél-ni* stb. A *segétt* viszont újra más tőtípusúvá vált: hosszú mássalhangzóssá. A kötőhangzó ezekben éppen úgy megvan, mint a kétmássalhangzós csoportban. A kétnyíltszótagos tendencia itt nem érvényesülhet. Valóban a Dunántúlon a *segétteni* ∼ *segitteni* stb. a közhasználatú. Hogyan magyarázhatjuk a mégis meglevő *tanécc, segéttök, segétnek, tanétlak* típusokat? Figyelembe kell vennünk, hogy a hosszú magánhangzó + hosszú mássalhangzó végű igék már a kódexek kora óta két formában vehetik föl a mássalhangzón kezdődő formánsokat (vö. pl. SIMONYI KÁLMÁN A Lobkovitz-kódex hang- és alaktana Bp. 1908. 49). Tehát az *állani* ∼ *álni* (írva: *állni*), stb. analógiát szolgáltatott a *segéttenek* ∼ *segétnek* stb. számára. A mássalhangzórövidülés mellett a *segélt* *l*-jének kiesése is eredményezhette ezeket.

Érdekes, hogy az *-itt* (< *étt*) formájú képző jobban megőrzi a kötőhangzót. A magánhangzó megrövidülése után, úgy látszik, hiányérzetet keltene a mássalhangzó megrövidülése. Itt viszont más analógia hatott erősebben. A nyelvatlaszban szereplő *segítetek* címszó *segittěk* alakját a *sęgittetek*-kel szemben a haplológia is támogatja, vagy a mássalhangzómegrövidülés: *segitt+tek*. A térképlap azonos típusú keleti és dunántúli alakjai tehát csak végeredményükben hasonlók, egyébként eltérő úton fejlődtek. Itt kell megemlíteni a nyugaton és Erdélyben élő *segitte* (=segítette) típust is. A rövid magánhangzóval megelőzött *t* végűek analógiájára akkor keletkezhetett ez, mikor a képző magánhangzója megrövidült: *segitt+te*. A *köt-te* féléken túl közelebbi analógiául a többes második személyű *segitt-těk* szolgált.

Egyébként a dunántúli alakok kevertségére jellemző, hogy a nyelvatlasz munkatársai egyetlen kutatóponton [B-35: Szenta, Somogy m.] a következő öt változatot jegyezték fel: *segittök* ∼ *segittötök* (*segétök* ∼ *segéttök* ∼ *segéttötök*). A *segétök* nyilván a *segél*-ből, a többi pedig a *segétt* ∼ *segitt*-ből magyarázható.

8. Összefoglalásul a következőket mondhatjuk. A két mássalhangzóra, valamint a hosszú magánhangzó + (két) mássalhangzóra végződő igéink kötőhangzó szempontjából hasonlóan fejlődtek, és mai köznyelvünkben is hasonlóan viselkednek. A torlódásos végűek közül kiválott a mai *-ít* képző, átcsapott a hosszú magánhangzó + mássalhangzó végű csoportba, majd magánhangzójának változása nyomán tovább fejlődött és bekerült a rövid magánhangzó + egy mássalhangzó végűek csoportjába. Ez a fok azonban ma csak a népnyelvben van meg; a köznyelv az előző fejlődési fázis alapján kategorizálja és látja el kötőhangzóval.

Az *-ít* képzőt követő kötőhangzó kiesése a képző fejlődésének minden kimutatható fázisában előfordult: *tanojt-a-nak* ∼ *tanojt-nak; tanít-a-nak* ∼ *tanít-nak; tanit-a-nak* ∼ *tanit-nak*. A jelenség rohamosan terjedni, tendenciává válni akkor és ott kezdett, mikor a képző vokalizálódó, majd nyelvjárásilag megrövidülő első eleme teret nyitott a kétnyíltszótagos tendenciának. A különböző nyelvjárások ma azonos típusú alakjai mögött más-más fejlődés van. A kötőhangzó kiesésében több ok játszott közre: a kétnyíltszótagos tendencia, haplológia, asszociációs hangváltozások, a nehéz hangkapcsolatokhoz való hozzászokás, más *t* végű igék analógiás hatása stb. Mások az okok az

itt együtt tárgyalt típusoknál is, ezek csak a végeredmény, a magánhangzókiesés azonos volta miatt foghatók össze.

Szélesebb síkon a fenti jelenségcsoport részint a mássalhangzótorlódás körébe vág, mint a torlódásoldó tendencia ellenpéldaanyaga, részint pedig a nyílt szótag magánhangzójának kieséséhez tartozik (vö. DEME, i. m. 234—7). A bemutatott alaktípusok létrejöttében több tendencia játszott közre. Szerepe lehetett a torlódásoldó tendencia gyengülésének, a kétnyíltszótagos törvény erős érvényesülésének, és nem kis mértékben az ezt lehetővé tevő rövid magánhangzós tendenciának, mely északkeleten is és a Dunántúlon is jelentkezik.

Ami a kötőhangzótlan alakok XV—XVIII. századi szaporodását, XIX. század eleji túlsúlyát, majd visszaszorulását illeti, ebben nemcsak a hangzós és írott nyelv fejlődésmódjának és ütemének különbségét tanulmányozhatjuk, hanem az irodalmi nyelv fejlődésébe való mesterséges beavatkozás lehetőségét, a nyelvfejlődés bizonyos fokú irányíthatóságát is láthatjuk.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

Tanítani ~ tanitni

(Über den Schwund des Bindevokals nach dem Suffix *-ít*)

Die Arbeit untersucht die Frage, wie die konsonantisch anlautenden Formenselemente mit den mit dem Suffix *-ít* gebildeten Verba verbunden werden. Zuerst weist der Verfasser darauf hin, dass in der Mundart von Szamoshát der sogenannte Bindevokal in gewissen Fällen, im Gegensatz zu den Regeln der deskriptiven Grammatik, fehlen kann. Es sind folgende Formenpaare nebeneinander im Gebrauch: *tanitani* ~ *tanitni* 'lehren'; *tanitana* ~ *tanitna* 'er würde lehren'; *tanitacc* ~ *tanicc* 'du lehrst'; *tanitotok* ~ *tanittok* 'ihr lehrt'; *tanitanak* ~ *tanitnak* 'sie lehren'; *tanitalak* ~ *tanitlak* 'ich lehre dich'. Auf Grund der Mundartenliteratur und der Karten des Sprachatlasses wird der Gebrauch der Mundarten des ganzen Landes dargestellt, ferner die Belege der älteren Zeit besprochen.

Einige Typen sind schon in der Zeit der Kodexe, andere erst im XVII—XVIII. Jahrhundert an zu belegen. Die kürzere Form war in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts auch in der Literatursprache sehr verbreitet, sie erreichte damals geradezu das Übergewicht. Die in der zweiten Hälfte dieses Jahrhunderts beginnenden wissenschaftlichen, normativen Grammatiken, so besonders deren Hauptvertreter: „Das System der ungarischen Sprache" (herausgegeben von der Ungarischen Gelehrten Gesellschaft) drängte die Formen ohne Bindevokal in der Literatursprache zurück.

Den tendenzartigen Ausfall des Bindevokals ermöglichte u. a. der Umstand, dass das Suffix *-ít* seine ursprüngliche, aus zwei Konsonanten bestehende Form *(*-χt)* in eine vokalisch anlautende umwandelte, und dadurch die „Tendenz der zwei offenen Silben" (das sog. Horgers Gesetz: das Streben den Vokal der zweiten offenen Silbe verschwinden zu lassen) begünstigte.

Die Veränderung des Lautkörpers des Suffixes verursachte in der Gruppierung der Stämme eine Verschiebung, die Grammatik der Gemeinsprache hingegen betrachtet die mit dem Suffix *-ít* gebildeten Verba unter den auf zwei Konsananten auslautenden auch heute als Ausnahmen.

Á. SEBESTYÉN

A számbeli egyeztetés főbb kérdései Gyöngyös és vidékének nyelvjárásában

1. Bevezetés

A számbeli egyeztetés köznyelvitől eltérő eseteire 1954 tavaszán figyeltem fel először Gyöngyös és vidékének nyelvterületén. Azóta rendszeresen gyarapítgattam példatáramat az alany-állítmányi, a határozós, meg a jelzős szerkezetekben mutatkozó egyeztetési sajátságokra és számhasználatra. Gyűjtés alkalmával Gyöngyös (Gy)[1] volt a középpontom. Innen jártam be Gyöngyöshalász (Gyh), Gyöngyöshalmaj (Gyhj), Gyöngyösoroszi (Gyo), Gyöngyöspata (Gyp), Gyöngyöspüspöki (Gypi), Gyöngyössolymos (Gys) és Gyöngyöstarján (Gyt) községeket. Magam, születésemtől ezen a vidéken élek. Ez az oka, hogy bármelyik percben beszélni tudom ezt a nyelvet: szinte egy vagyok vele.

Adataimat, mivel erről a területről kevés és olykor pontatlan népnyelvi közlemény jelent meg, személyes utánjárással gyűjtöttem. Annak igazolására, hogy a megfigyelt jelenségek általánosak vagy ingadozók, elég sok adatra volt szükségem. Gyűjtéskor — az anyag természetéből következően — a passzív módszert alkalmaztam. Megfordultam a piacon, voltam kukoricafosztáson, szüreteken, ahol legalább nyolcan-tízen összejöttek és beszélgettek. Igyekeztem — ha lehetett — minden feltűnés nélkül jegyezni. Gyűjtögettem összefüggő szövegeket is, a végén aztán kiemeltem belőlük a megfelelő példákat. Sokszor csak az elkapott mondattöredékeket rögzítettem magamnak. A gyűjtést 1955 őszével zártam le.

Felhasznált helyi történeti anyagunk a következő időrendet mutatja:

1. A gyöngyösi latin—magyar szótártöredék (Feldolgozta: Melich J. Bp. 1898). Az 1500-as évek elejéről való. Keletkezése — nyelvjárási sajátságaiból ítélve — Gyöngyösre tehető, bár Melich ellenkező véleményen van (vö. i. m. XIII—XVI.). A szótár néhány szószerkezetet ad (GyöngySzt.).[2]

2. Dezséri Bachó László: Gyöngyös város a török hódoltság idejében (Gyöngyös, 1941). Az 1526—1702-ig terjedő időszakot öleli fel. Jegyzőkönyvi részleteket, nyilatkozatokat és levéltöredékeket közöl (D. Bachó L.: Gy. a t. h. id.).

[1] A továbbiakban ezeket a rövidítéseket használom majd a nyelvjárási adatok után — lelőhelyük alapján.

[2] Helytörténeti adataim után l. az itt felsorolt zárójeles rövidítéseket.

3. A Gyöngyösi Ref. Egyház irattárának anyaga.[3] Időben 1550—1800-ig terjed. Magánleveleket, vitairatokat, végrendeleteket stb. tartalmaz (Gy. Ref. Egyh. it.).

4. SZEDER FÁBIÁN: A palócok (Tud. Gyűjt. 1819; VI. 26—46). A szerző megjegyzése szerint, általánosságban Heves megyére is vonatkoztatható (Szeder F.: Pal.).

5. ZALÁR JÓZSEF: (gyöngyösi költő) költeményei (Pest, 1855). Nem lesz talán hiábavaló rávillantani, hogy az a nyelv, amelyet ő költeményeiben használ, mennyiben egyezik a nyelvjárással vagy mennyiben tér el attól (Zalár J.: Költ.).

6. KÁPLÁNY JÓZSEF közlései (Nyr. III, IV, V). Időben: 1874—1876. Néhány rövidebb nyelvjárási szöveg bemutatása (Káplány J.: közl.).

7. BARTHA JÓZSEF: A palóc nyelvjárás (Nyr. XXI, azaz az 1892-es évf.). Rövid nyelvtani áttekintést ad (Bartha J.: Pal.).

8. BERZE NAGY JÁNOS: A hevesmegyei nyelvjárás. NyF. XVI. (1905). Néhány példát az egyeztetés egy-két esetére is hoz (B. Nagy J.: H. nyj.).

Sietünk már itt rámutatni, hogy módszertani szempontból nagyon sok a nehézség a helyi történeti anyag felhasználása terén. Köztudomású, hogy a mondatok írásra való megformálása közben nagyobb a grammatikai tudatosság, az egyeztetés szükségérzése, mint a beszéd alkalmával. A tapasztalat az, hogy aki közönségesen még nyelvjárási beszédmódot használ is, írásban már igyekszik mellőzni. Nem szólva arról, hogy a történeti emlékek megfogalmazói rendszerint iskolázott emberek, szerzetesek, íródeákok vagy éppenséggel a közigazgatás intézői voltak. Mihelyt azonban a népnyelvi kutatás és szövegközlés nagyobb méretet ölt (XIX. sz. második fele), a folytonosságot bizonyító példák is egybehangzókká válnak. Az persze tagadhatatlan, hogy „Nyelvemlék minden írásos feljegyzés, amely a múlt nyelvi megnyilvánulásait rögzíti meg, tekintet nélkül tárgyára és céljára" (PAIS: MNy. XLV, 310), de az adatok annál értékesebbek, mennél régebbiek. Manapság természetesen nem száz, de még ötven év is sokat jelent és már-már nyelvtörténet számba megy, hiszen a nyelvjárási sajátságok rohamosan pusztulnak, tünedeznek. „A gazdasági, társadalmi átalakulás, a műveltség emelkedése folytán a városi nyelv és az ún. köznyelv egyre inkább tért hódít" (KÁLMÁN B.: Nyelvjárási gyűjtésünk múltja, mai állapota és feladatai. Bp., 1949, 13). — Ugyanakkor ne felejtsük el, hogy a nyelvjárási jelenségek a zűrzavaros feudális állapotok miatt sem lehettek egyöntetűek. Bizonyos sajátosságok pl. más és esetleg távoli vidékre is elkerülhettek, egészen más nyelvjárásba is behatolhattak, a legváltozatosabb kiegyenlítődést idézve ott elő. Erről beszélt BÁRCZI is a III. Országos Magyar Nyelvészkongresszuson tartott előadásában (l. Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet c. kötetben, Bp. 1956. 305).

A dolgozat célja tehát az, hogy a számbeli egyeztetés főbb kérdéseit összefogva, kapcsoljuk Gyöngyös és vidékének nyelvjárásához; osztályozzuk a rendelkezésre álló példaanyagot, de egyben értelmezzük és magyarázzuk is.

[3] A városi és községi levéltárak iratai a második világháború alatt szétszóródtak. A megmaradó emlékek (lajstromok, számadások stb.) Egerben a Megyei Közlevéltárban találhatók. Szempontunkból csaknem teljesen használhatatlanok. — A gyöngyösi ferencrendi zárda kéziratos anyaga pedig ismeretlen helyen van.

2. Számbeli egyeztetés az alany-állítmányi szerkezetben

a) *A -k többesjellel megjelölt alany egyeztetése*

Az alany és az állítmány kapcsolatát a ragok és jelek szemléltetik. A magyar nyelvben az igei állítmány személyben és számban egyezik az alannyal *(én láttam, ti láttáto|k* stb.), a névszói állítmány, illetve az összetett állítmány névszói része pedig csak számban *(a kasza egyenes, a kaszá|k egyenese|k ; a kasza egyenes volt, a kaszá|k egyenese|k volta|k* stb.).

Nem ritkaság azonban, hogy az idegen vagy rokon nyelvekben, nyelvemlékeinkben, valamint a nyelvjárásokban ingadozással találkozunk az alany-állítmányi egyeztetésnek eme szabályossága körül. Leggyakrabban talán a többes alany melletti egyes számú állítmány fordul elő. A jelenség, mint arra HEGEDÜS ISTVÁN „Értelmi egyezés a görögben" c. tanulmányában (NyK. XXV, 209—10) DELBRÜCK-re hivatkozva utal, már az ősindogermánban megvolt; ennek emlékét őrzi a görög, meghatározott helyzetekben (vö. i. h.), a francia, angol, német és latin nyelv, valamint ERDÉLYI hivatkozása (Magyar nyelvi tanulmányok Bp. 1926. 38) és BEKE közlése (KSz. XV, 9) szerint a török is.

A rokon nyelvekben ilyen példákkal találkozunk : fi. *tuolla miehet on* 'ott van az emberek' ; *pojalla on mustat silmät* 'a fiúnak van fekete szemek' (BUDENZ, Finn nyelvt. 115) ; vagy : udm. *čebereś piñal-pijos nẹljos pijẹnkülaloz* 'a szép fiatal fiúk a leányok keblén hál' (VotjNGy. 244) ; *ta-dẹrja nẹljos tuž pokči* 'mostanság a leányok igen kicsiny' (uo. 226). A mariból : *türβet βəikəž, ǯolet küžγə, čizet kuγu* 'az ajkak vékony, a lábak vastag, a csecsek nagy' (JSFOu. XIII, 45) stb. Vö. KLEMM, Tört. Mond. 154, 156. Elég az hozzá, hogy a jelenség nemcsak az idegen, hanem a távolabbi és közelebbi rokon nyelvekből is kimutatható.

A régi magyar nyelvben is előfordul ilyen szerkezet : *Ébeni közbírák engem oda citaltatott* (1688. LevT. II, 344) ; *az sok zolassok : igọn ektelen az hazas azzonọkba : annales ektelenb az ọzuegọkbe* (KazK. 154—5) ; *A füves liktáriumok is hasznos* (Cisio L. 2) ; *Fűvek, virágok mennyi az réten* (RMK. XV, 96) ; *Mely igen bódog mindazok* (RMKT. VII, 190) stb. Vö. KLEMM i. m. 154—6.

A mai nyelvjárásokban is gyakran találkozunk ezzel az egyeztetéssel : *Lehúzza a harmatot azok a hegyek* (Nyr. VIII, 270) ; *Régen itt van ezek a borok* (uo.) ; *Mi nálunk a lányok kényes* (Erd. NépkGy. III, 18). Vö. KLEMM, i. h. ; *Tele vót egészen a barázdák vizzel* (RADVÁNYI : Ipolyszalkai nyelvjárás 39) ; *Van ott szép virágos kertek* (uo.) stb. Vö. Nyr. LXXVIII, 167.

A jelenség magyarázatára kissé kevésnek tartjuk azt, amivel KLEMM (i. m. 154) megpróbálkozik. A *-k* többesjellel megjelölt alanyra vonatkozólag — szerinte — azért használatos egyes számú állítmány, mivel az megelőzi az alanyt. (Arra gondol ui., hogy az alany többsége még nem rajzolódik ki világosan a tudatban a mondat megkezdésekor.)

Elfogadható kiindulópontnak látszik ellenben RAVILA magyarázata (FUF. XXVII, 69), annál is inkább, mivel történetileg vet fényt a nemegyeztetés okára : „Natürlicher erklärt sich die Erscheinung, wenn man sich denkt, dass sich das *k* als Kollektivsuffix zunächst nur an das Substantiv angehängt habe und das Prädikat in singularer Form aufgetreten sei, bis die Kongruenz es auch an dieses angefügte".

A jelenség ilyenformán a megőrzött régiség látszatát kelti bennünk; a *-k* ui., mint kollektívum-képző az alanyon jelent meg először és mellette az állítmány singularisban állt. Az idézett példák is erre mutatnak. Lélektani szempontokkal kiegészítve: a beszélők ezekben a példákban a többes számot még kollektívumként (csoport v. egész szerepében) fogják fel — mint ahogy a többes szám is tulajdonképpen csoportot jelent — és az egységes tömeg szemlélete mellett aztán előállhat az egyes számú állítmány. A *-k* többesjel tehát csaknem az eredeti funkciójában szerepel... Valójában értelmi egyeztetés történt a felsorolt esetekben.

Helyi történeti anyagunk a következő képet mutatja: *elegendő temetők nem volt* (Gy. Ref. Egyh. it. 1626. A/III); *hogy ktek jobban megh ercze beszedemet* (uo. 1630); *széf fejir ezëk ar ruhāk* (Bartha J.: Pal. 556); *Mind alacsony ezek ah házak* (B. Nagy J.: H. nyj. 34) stb.

Gyöngyös környékének nyelvjárási anyagát pedig így tudnánk rendszerezni:

Igei állítmány: *vót nekëm tàvàj ojjàn borok, hogy...* (Gypi); *àz orvosok àsz montà* (Gyp); *vàn olyàn nemzetëk* (Gyt); *vàlàmi jó ànyàgok vàn-ë ārà* (Gypi); *hàmàr elmút àz ünnepëk, mi?* (Gy) stb.

Névszói állítmány: *àz embërëkné ugyànàz à bërëndëzésëk, àkàr àz āllàtoknā* (Gypi); *àzé, nem jó àz à hosszú téli esték* (Gy); *àmikët itt lācc, ezëk feles mind* (Gyhj); *olyàn jóu ez à kelët teësztāk* (Gys); *mi àz à kis kàtulāk?* (Gypi) stb.

Amint a példák mutatják, az állítmány állhat az alany előtt is és az alany után is. A szórendi helyzet nem lehet tehát kizárólagos magyarázat. A jelenség elterjedésének mértékéről csupán annyit: legalább annyi ellenpéldát hozhatunk, ahány példát bemutattunk. A nemegyeztetéses jelenségek inkább az idősebbek és a nők nyelvhasználatára jellemzők általában. Ha mégis érzékeltetni akarnók a többes alany melletti egyes számú állítmány használatának az arányát, összevetve a szabályos szerkesztésmóddal — gyűjtött anyagunk a fele-fele arányt mutatja.

b) *Egyeztetés az -i többesjellel ellátott alany mellett*

Gyakori jelenség, hogy ha az alany az egy birtokos több birtok jelével van megjelölve *(-i)* az állítmány egyes számban áll.

Már a régiségben megtaláljuk ezt a szerkesztésmódot: *zőmey ki nomattaték* (KazK. 236); *Eluagattatik az oltarnak zarvay* (BécsiK. 126); *Es ew furot karyay es oldaly ez vilagnak vegire lattatik vala teryedny* (JókK. 4); *Kinek vagyon keet laabay* (SándorK. 236); *Teneked vagyon tiszta szemeid* (JókK. 123) stb. Vö. Nyr. XLVI, 261. Nyelvjárásokban különösen használatos: *A gyerëkei egy mónárná van* (NépkGy. IX, 223); *Rég meghalt a szülei* (Nyr. XXXVIII, 178); *Szép falu ez a Mohol, igenyës uccájai van nagyon* (NyF. XXXVII, 31); *Folyhat már bús könnyeid orcádra* (NépkGy. II, 181); *Okos Zsófit a nénnyei elkűtte a herceghe* (uo. IX, 570) stb. Vö. Nyr. XLVI, 260—61.

Összefoglalva: jellemző ez a használat Bakonyaljára, Ada vidékére, Nagykanizsára, a szolnok-dobokai nyelvjárásra, Heves megyére — amint a példákból megállapíthatjuk, sőt utóbb Debrecen környékiektől is hallottam a vonatban.

Az ilyenféle egyeztetésekről „A magyar nyelvjárások" c. tanulmányának 43. lapján ezt írja LAZICZIUS GYULA: „Annyira ellenkeznek ezek a magyar

nyelv szerkezetével, hogy talán nem is szabad bennük nyelvjárási sajátságot látni. Valószínű, hogy csak a beszéd pongyolaságának egyéni szülötte minden ilyen egyezéshiány . . ."[4]

Ez a megállapítás azonban — szerintünk — túlzás és eléggé elítélő jellegű. A használatmód ui. a régiségben és a magyar nyelvterületen széleskörűen elterjedt, mégpedig az „egyéni pongyolaság" gyanúja nélkül. Ugyancsak alaptalan KARDOS ALBERT idevonatkozó véleménye (Nyr. XXXVII, 178), aki azt állítja, hogy ezekben a mondatokban azért van egyes számú állítmány, mert az *-i* elvesztette többséget jelölő értékét. A példákban ui. mindenütt világos, hogy a beszélő többségre gondol, bár egyes számú állítmányt használ mellette. Nem fogadhatjuk el ERDÉLYI LAJOS megállapítását sem (NyK. XXXVI, 255), aki meg egyenesen az indoeurópai nyelvek hatására gondol. Óvakodnunk kell ugyanis attól az állásponttól, hogy a kissé kényesebb nyelvi tényekben mindjárt idegen hatást lássunk. Az ilyen jelenségek a különböző nyelvekben, illetve nyelvcsaládokban — véleményünk szerint — egymástól függetlenül is kifejlődhettek.

Más megoldást kell hát keresnünk. Először alaki szempontból próbáljuk megközelíteni a jelenséget. RAVILA szerint: „Die Verallgemeinerung dieses *i* vom Subjekt auf das Prädikat konnte nicht so wie die des *k* vor sich gehen, denn es erscheint immer mit Possesivsuffixen verbunden, und seine Verallgemeinerung hätte vorausgesetzt, dass es aus diesen Possessivsuffixen als besonderes Pluralzeichen hätte abstrahiert werden können" (i. m. 69).

Nem elvetendő éppen KLANICZAY SÁNDORnak az idevágó következtetése sem (Nyr. XLVI, 262), hogy a fentebbi esetekben, mivel *-i*-vel képzett igealakjaink nincsenek, már az alaki egyezés szükségét is jobban kielégíti az egyes számú állítmány.

Ha aztán értelmileg vizsgáljuk a jelenséget, a következőket állapíthatjuk meg: A felsorolt példákban birtokos szerkezetekkel van dolgunk. Olyan birtokos szerkezetekkel, melyekben a birtokszó a mondat tulajdonképpeni alanya. A beszélő az ilyen mondatokban nem a több birtokot kifejező birtokszóval *(gyerekei, könnyeid)* egyezteti az állítmányt, hanem az egy birtokost kifejező *(neki, neked)* szóval. A birtokos fogalma ui. élénkebb tudatában, mint a birtoké. Illetve: a többes alany egy birtokoshoz való tartozása következtében egységesült a tudatban, s éppen a többes alanynak ezt az egységesülését fejezi ki a nyelvhasználat egyes számú állítmányalakkal.[5]

Helyi történeti példák: *okai ennek fölötte sok* (D. Bachó L.: Gy. a t. h. id.); *De szép libájai van!* (B. Nagy J.: H. nyj. 34); *Szép fejír ruhájaji mëgégëtt szëgénnek* (uo.); *Az én buzájajim má víz alatt van ëgy hetyi* (uo.); *Szép a vetéseim . . .* (uo.) stb.

Néhány példa a nyelvjárás mai anyagából:

Igei állítmány: *ȧmit megmond, kitejjesű mindég ȧ szȧvȧi* (Gypi); *kilencven fillérës ruhājāim vȧn ȧ* (Gyh); *hāt így vóut ȧz ēn törtēēneteim* (Gyt); *nālunk ȧ tȧnācs töp tȧgjȧi lë lëtt vātvȧ* (Gyo); *olyȧn szȧvȧi vȧn ȧ törvēēnnek, ȧszt lëhet forgȧtnyi* (Gys) stb.

Névszói állítmány: *ȧ szülei ȧ hibās ijjenëknek* (Gy); *ȧz ēn főüggyeim nȧgyon jóu főüd* (Gyt); *csȧk ȧsz tunnām letȧlābb, hogy ȧ bújtogȧtói kicsodȧ*

[4] Véleményével nem áll egyedül: BEKE ÖDÖN szíves közlésében ugyancsak „pillanatnyi elmezavar"-ra hivatkozik tréfásan.

[5] Ezek kifejtését és más vélemények cáfolatát l. KLEMM: Nyr. LXXVIII, 165 kk.

neki (Gypi) ; *à lyānyài is csupà pàrādé mindég* (Gyh) ; *nàgyon gënge à belei neki* (Gy) stb.

A szórend itt is, mint a *-k* többesjellel megjelölt alany esetében, igen változatos lehet és a jelenség okainak magyarázatában aligha jöhet számításba. Az elterjedés mértékét sejtető számarány azonban (hangsúlyozom: gyűjtött anyagomban!) jóval magasabb, mint az előbb: kb. háromnegyedére tehető.

Ilyen ellenpéldákat hozhatunk: *csàk úty forgottàk à szëmei, àkàr à veszëtt kutyānàk* (Gys) ; *nézd mān, de szépek neki ezëk à kis fürtyei-ë* (Gypi) ; *nekëm nàgyon jóu helyeim vóutàk mindeëg* (Gyt) ; *tönkre vànnàk mān mënve à belei à sok itàloktú* (Gypi) ; *mëgmerettek àz újjài neki* (Gyo) stb.

3. A határozós szerkezet számbeli egyeztetése

a) *Egyeztetés a -vá, -vé ragos véghatározó mellett*

Ha az alany vagy a tárgy régi állapotát elhagyja és új állapotba megy át, az ezt kifejező határozókat véghatározóknak nevezzük. Az ilyen határozókat néha mint állandó határozókat találjuk a *válik, lesz, változik, tesz* (vmivé), *alakul, változtat, alakít* stb. ige után. Véghatározóként gyakran szerepelnek az *-á, -é, -vá, -vé* ragos névszók: *Sóbálvánnyá vált ; Gyermekké lett* stb.

Ezeket a véghatározókat több személyre, tárgyra vonatkozólag gyakran nem többes, hanem egyes számban használják — nemegyeztetéses alakban.

Ami a jelenség más nyelvekben való meglétét illeti, SIMONYI említi (Nyr. XIII, 448) ERDMANN-ra hivatkozva a német nyelvnek egyik egyező sajátságát. ERDMANN szerint (Die Syntax Otfrieds II, 28) a jelenség a régi németben is megvolt. MIKLOSICH pedig (Synt. 46 ; idézi SIMONYI uo. 449) szláv analógiára hivatkozik.

A rokon nyelvek közül az észt az, amely hasonló helyzetekben az ún. translativust nem egyezteti, különösen melléknevekben (vö. WIEDEMANN észt nyelvtana ; idézi SIMONYI uo. 446, 449). Ugyanő említi még az erzä-mordvinra és a lapp nyelvjárásokra vonatkoztatva. Példákat l. HALÁSZ L.: Svéd- és orosz-lapp nyelvtani vázlatában (NyK. XVI, 14 és uo. XVII, 6). KÁLMÁN BÉLA szíves közlése szerint a vogulban sincs többes translativus.

A magyar régiségből ilyen példákat hozhatunk: *ez vylaghy dolgok valtozanak leelkÿ dologgaa* (ÉrdyK. 512) ; *kik apostollá löttetek* (Komj : SzPál. Gal. I, 17) ; *leenk wtalątossa* (KulcsK. 207) ; *tökéletessé tegyen titeket* (Telegdi : Evang. II, 26) ; *Bünössé hagyják-e magokat* (Pázm : Kal. 587) stb. Vö. Nyr. XIII, 406—7 és uo. LXXVIII, 173.

Hasonló példákat nyelvjárásainkból, sőt a köz- és irodalmi nyelvből is idézhetünk: *Amint megsimogatta az állattyait, mind kőbálvánnyá váltak . . .* (Pandur I., 169) ; *holttá lettünk* (Nyr. III, 31) ; *Jóvá hagyta azokat* (A Pesti Hirlap Nyelvőre 9) ; *A szabályokat szigorúbbá teszi* (Veres : Gyepsor 67) stb. Vö. Nyr. LXXVIII, 173.

Amint látjuk, ez a szerkesztésmód a régiségtől egészen napjainkig igen gyakori. Megtalálható a nyelvjárásokban, ugyanúgy a köz- és irodalmi nyelvben is. A jelenséget, mint erre SIMONYI rámutatott (Nyr. XIII, 408) RÉVAI MIKLÓS még Pázmány nyelvhasználatában is hibáztatta: ,,Pázmánus, scriptor gravissimus, tamen saepe lapsus est: *az örök nyugodalomban tedd*

részessé őket, Liber Precum (Imáds. K.) 418 ; debuisset ponere : *részesekké* participes" ; Ugyanígy GELEJI KATONA ISTVÁN, aki meg egyenesen congruentiát követelt (vö. Nyr. LXXVIII, uo.). Mégis az „incongruens" szerkezet vált általános használatúvá. ARANY JÁNOS a magyar nyelv egyik legnagyobb művésze, maga is gyakorta szerkeszt így : *Sárgazölddé lesznek a sugárok* (Bolond Istók, I), vagy: *Szemeit egy könnycsepp ragyogóvá tette* (Toldi Szerelme VIII) stb.

Ezt az egyeztetési sajátságot SIMONYI ZSIGMOND magyarázta először Szóegyeztetés az állapothatározásban címmel (Nyr. XIII, 404—9, 446—51). Az értelmezés mai napig helytálló, bár kissé szűknek tűnik. A határozó e szerint: „. . . többnyire melléknév, tehát a tárgynak vagy személynek többségében is olyan közös tulajdonságot jelölő szó, melyen a többség megjelölése egészen lényegtelen volna" (SIMONYI : i. m. 446). SIMONYI minden valószínűség szerint WIEDEMANNnak már említett észt nyelvtanára támaszkodik, sőt maga is idézi (i. h.) az alábbi sorokat : „Congruenz im numerus kann bei dem factiv nur dann stattfinden, wenn das wort ein substantiv oder ein substantivisch gebrauchtes adjektiv ist". KLEMM már közelebb jár a megoldáshoz, amikor azt állítja erről az egyes számú egyeztetésről (Nyr. LXXVIII, 173), hogy a határozóban rejlő fogalmat (főnevet, melléknevet) ilyenkor nem az egyedek többségének fogják fel, hanem elvont állapotot, tulajdonságot jelölő szónak. Így aztán érthető, ha a határozó több személyre és tárgyra vonatkozólag is egyes számban marad. Sőt a lényeget illetően — nézetünk szerint — az állapothatározók eredeti funkciója a döntő. Ezek a határozók ui. az egyes vagy többes számú alany vagy tárgy állapotát, helyzetét fejezik ki, amelyben az van, amelyből ki- vagy amelybe bejut. Valójában képes helyhatározókkal van dolgunk, s a beszélők ezt ösztönösen is érezve — az egységes térszemléletet éppen az egyes számú határozói alakkal fejezik ki. Ilyenformán viszont tételünk már nemcsak az eredmény- vagy véghatározókra, hanem az eredet- és a szoros értelemben vett állapothatározókra is áll. Pl. : *A bimbóból virágok lesznek ; Jólétben élnek ; Semmivé lettek* stb.

A továbbiakban vessünk egy pillantást a nyelvjárás történeti példáira : *Lelky fyamma fogadom* [ti. őt v. őket[6] (GyöngySzt. 25)] ; *hasonlatossa : egyenleőwe tęszóm* [azt v. azokat (i. h. uo.)] ; *vakka teszóm* [őt v. őket (i. h. 143)].

A XIX. sz. helyi költőjének verseiben néhány ellenpéldára is akadhatunk : *Hősökké lettetek az első csatába* (Zalár J. : Költ. 8) ; sőt : *A puszta halmokká nyúlik* (uo. 90) stb.

Nyelvjárási adataink :

Főnév : *åkkor tësz bolondā bennetëkët, åmikor csåk åkår* (Gyhj) ; *måjnem kőjé vātunk, annyira mëgijettünk* (Gyh) stb.

Melléknév : *tisztå tepetté vātåk ezëk å szëmek* . . . (Gypi); *Åssziszitëk, hogy nem vātok neveccségësé ?* (Gyhj) ; *ëty tolvonāssål semmisé tëhetik åz összes rëndëletëkët* (Gy) stb.

A szerkesztésmód használatáról tehát megállapíthatjuk, hogy ha a *-vá, -vé* ragos véghatározó több személyre, ill. tárgyra vonatkozik, inkább a nemegyeztetéses alak járja. Bár újabban a *-nak, -nek* ragos véghatározó és a ragtalan forma kezd elterjedni ; vagyis nem *képviselővé* választanak meg vkit, hanem *képviselőnek*, ill. *képviselő* lesz belőle.

[6] Ezeket a szerkezeteket ui. egyes és többes számú tárggyal is ki lehet egészíteni.

b) *A -nak, -nek ragos véghatározó egyeztetése*

Eredmény- v. véghatározásra a *-nak, -nek* ragos határozók is szolgálhatnak: *Elmentek napszámosnak* stb. Több alany, ill. több tárgy esetén itt is ingadozással találkozunk.

Példák a régiségből: *az imádságba érzik vala magokat keménynek* (VirgK. 75); *ezeket hagyom nektek örökséggel birandónak* (DomK. 134); *nem mondhatom ezeket a prédikációkat hamar műnek* (Pázm. préd. 4); *érzik vala magokat kemennek* (VirgK. 75); *kik az zsidók közzül keresztyénné lettenek* (Tel. evang. III, 616) stb. Vö. Nyr. XIII, 407—8 és LXXVIII, 174.

Néhány példa a nyelvjárásokból, valamint a köz- és irodalmi nyelvből: *Megmaradnak magnak* (Msn. XII, 32); *Beállottak katonának* (Fedics 375); *Ártatlannak látszó pörsenések* (A Pesti Hirlap Nyelvőre 9); *De tanúnak őket senki be nem híván* (Arany: Toldi Szerelme X); *Szabályai kissé merevnek bizonyultak* (Juhász Géza: A magyar szellem vándorútja 66) stb. Vö. Nyr. XIII, 408 és LXXVIII, 173—74.

A jelenség értelmezésével az előbbi részben már foglalkoztunk. Ugyanaz vonatkozik az itt felsorolt példákra is. Ami pedig a szerkesztésmód elterjedtségét illeti, általánosnak mondható.

Helyi történeti példáink elég gyér számmal vannak:

eö kegjelmek kivansagait meltonak itelven lenni (Gy. Ref. Egyh. it. 1633, A/III); viszont ellenpéldát már a régiségben is találunk: *Mi Giengesi kereztien ecclesiaban leuo attafiok, kik maskeppen Euangelicusoknak hiuattatunk* (D. Bachó L.: Gy. a t. h. id. 1606; 88) stb.

A gyűjtött nyelvjárási anyagból pedig: Szép *zsëndűttnek lăccottàk* (Gyh); *Limbusnàk csúfojjà őköt mindënki* (Gypi); *eligeërkësztek fűtőünek à tërre* (Gys); *Épen ijjennek kébzeltem őköt mindég* (Gypi); *ezëkët én is jónak gondolnām* (Gyhj); *Boldognak lăcconàk àzok mind à ketten* (Gyo) stb.

Találkozunk elvétve ellenpéldákkal is: *Në tëtessétëk mā màgàtokàt ojjàn ügyetlenëknek!* (Gy); *Ezëkët së lëhet jobbàknàk mondànyi ëty szëmmel së-ë* (Gypi) stb.

c) *A -ra, -re ragos véghatározó melletti egyeztetés*

A beszédben olykor *-ra, -re* ragos véghatározókat is hallunk: *Vágd apróra a fát!* stb. Mint az előbbi két véghatározó-fajtánál, itt is előfordul a nemegyeztetéses jelenség, ha a határozó több személyre, ill. több tárgyra vonatkozik.

Különösen sok példát hozhatnánk az irodalmi nyelvből: *Mihelyt a hajnal pirosra festendi a habokat* (Kazinczy: ÖM. II, 361); *Drága karos rengők dagadóra tömve ... álltak a sátorban* (Arany: Toldi XI); *Homlokán a ráncok sűrűbbre vonulnak* (Arany: Toldi Estéje II); *Szép szemeit nappal nézheti fájósra* (Arany: Toldi Szerelme V); *(Szeretitek) a szép sík földeket egyenesre szántva* (Arany: Az Alföld népeihez) stb. Vö. Nyr. LXXVIII, 174 és XXIX, 360.

De naponta halljuk az élőbeszédben is: *A lécek simára vannak gyalulva, a falak fehérre meszelve* (Nyr. LXXVIII, 174); *Holtra fáradtak, holtra verték őket* (uo.); *Véresre verték őket* (uo.); *Vágd rövidebbre az ágakat!* (uo.) stb.

A jelenség magyarázatára a *-vá, -vé* ragos véghatározóval kapcsolatban

ugyancsak kitértünk. Ellenpéldákat már csak azért sem idézünk, mivel a vázolt szerkesztésmód eléggé megszokott a köz- és irodalmi nyelvben.

Gyöngyös és vidékének nyelvjárásából a következő példákat hozhatjuk :[7] *Szép dombosrȧ sültek most ezëk ȧ kënyerek* (Gypi) ; *Hāt tík mire vȧlók vȧttok, hȧ nem ȧrrȧ?* (Gyh) ; *Nyőhettek vóu̯nȧ nȧgyobrȧ is ee̯pen!* (Gyt) ; *Kemínyre hȧttȧd nȧgyon eszt ȧ tee̯sztākot-ë* (Gyo) ; *Ȧpānk mëg oszt kékre-ződre vert bennünköṭ* (Gyhj) stb.

4. A jelzős szerkezet számbeli egyeztetése

a) *A határozatlan számnév mint jelző utáni egyeztetés*

Mind a határozott, mind a határozatlan számnév jelzői használatára vonatkozólag megjegyzendő — a fgr. nyelvek közös, ősi sajátságának megfelelően —, hogy a mellettük álló jelzett szó egyes számú. Ez a főszabály, azonban a magyar és a rokon nyelvekben is nagy ingadozást figyelhetünk meg körülötte.

Az egyes szám használata egyébként jellemző a finnugor nyelvekre, sőt mint SIMONYI említi (A jelzők mondattana. Bp. 1913, 63) általában az urál-altaji nyelvekre — az indogermánnal ellentétben. (A rokon nyelvi ingadozásra vonatkozóan l. KSz. X, 313.)

Lássunk néhány többes számot mutató példát a régi magyar nyelvből : *Vimagguc mend szentucut* (HB.) ; *Mihent megbetegedett, egy sereg doktorokat gyűjtöttek össze* (Mikes 22. lev.) ; *Sokféle beszédekkel, sokféle költött nevekkel mulatozik* (Fal. 1) ; *Legtöbb halmokat rak a katonatestekből* (uo. 210) ; *Minden aprólék történeteit* (Báróczi: Munk. II, 148) stb. Vö. SIMONYI i. m. 64.

Nyelvjárásokban is eléggé gyakori : *Sok emberek* (Szalonta, Nyr. XLII, 255) ; *Sok cigányok, két piktorlegények* (Érmellék, Nyr. XXIX, 255) ; *Tëmërdek katonák, három forintok* (Ada, Nyr. XXVII, 410) ; *nihán csürkéim vótak* (Nagybacon NyF. LXXV, 26) ; — De megvan még Hajdú és Szatmár megyékben is (NyF. LVI, 22 ; XXVI, 20 stb.). Vö. KLEMM : Magyar történeti mondattan, 292.

Régebbi irodalmunkban a számnevek melletti többes szám használata nyilvánvalóan latin hatás (Vö. SIMONYI : i. h.). Így a kódexirodalomban, de Gyöngyösi, Mikes, Faludi, Báróczi, Dugonics és a többiek nyelvhasználatában is. Nyelvtaníróink közül egyesek (pl. SYLVESTER : CorpGram. 24) hibáztatják a többes számot, mások viszont, mint GELEJI KATONA ISTVÁN is — helyeslik. GELEJI így ír : „A' singularis numerusokat, a' pluralisoktól igen meg kell különböztetni, és az egyről szollo igéket singulariter, s' a' többekről szollokat pedig, pluraliter kell kimondani. Mint : *Két emberek ; tizen-két Apostolok* . . . Nem : *két ember megyen vala fel ;* a' mint hallom hogy a' község szoll ; melly egy igen nagy vétkesség a' mi nyelvünkben" (Magyar Grammatikatska XVI).

GELEJI harca azonban kudarccal végződött. VERSEGHY-től kezdve (Nyr. XXXVI, 10) nyelvészeink hibáztatják a többes számot a nyelvszokásnak megfelelően. Csupán néhány latinos szerkezetben állandósulhatott : *háromkirályok napja, mindenszentek ünnepe* stb.

[7] A feldolgozott történeti anyagban nem találtam egyetlen példát sem a jelenségre.

Ami a jelenségnek a mai magyarban való meglétét illeti, határozatlan számnév után nemcsak latin hatásra, ill. régies szemlélet maradványára kell gondolnunk, hanem elsősorban nyelvjárási hatásra (vö. KÁLMÁN B. opponensi véleménye ; I. OK. VI, 435—36), hiszen a magyar nyelvterület nagy részén (palócság, északkeleti nyj. ter. egy része) így egyeztetnek. A nyelvjárási szemléletmód pedig könnyen érthető.

A jelzőben, mint összefoglaló kifejezésben már benne van a többségnek, a sokaságnak a képzete és így kerülhet utána a jelzett szó is többes számba. Tulajdonképpen értelmi egyeztetés történik.

Idézünk helyi történeti példáinkból : *sok dolgokba foglalatos* (GyöngySzt. 11) ; *teöb keresztyenekkel egieteömben* (D. Bachó L. : Gy. a t. h. id. 50 ; 1566) ; *az egész Városbeliektül* (uo. 96; 1659); *minden dolgok veghez mentek* (Gy. Ref. Egyh. it. A/III ; 1626) ; *minden károktú védelmesztelek* (Káplány J. : Közl. 91) stb.

Csoportosított nyelvjárási adataink pedig ezek :

Annyi : még ȧnnyi órākot! (Gy) ; *hol férne el itt ȧnnyi szëdők?* (Gypi) ; *ȧnnyi borzȧsztó bȧjok vȧnnȧk* (Gyh) stb.

Egész : ȧz egész tőkések ellen (Gy) ; *ismerëm én ott ȧz egész gȧzdākot* (Gyhj) ; *ȧz egész jómódú embërëk tönkremëntek mā* (Gy) stb.

(Egy) csomó : vȧn még kȧró, mëg ëty csomó dȧrȧbok (Gy) ; *tud ëty csomóu hāzȧkot, elȧdóut* (Gys) ; *vitt ëty csomó mȧdȧrȧkot . . . kȧlitkābȧ* (Gyh) ; stb.

Minden : ot hȧtytȧm mindën irȧtokot (Gypi) ; *mer ojjȧn bȧlog vót neki mindën ivȧdékȧi* (Gypi).

Mindenféle : nem āllok én szóbȧ mindënféle embërëkkel (Gy) stb.

Összes : ȧz összes kölcsönök it hȧlgȧtnȧk ȧ fiógbȧ-ë (Gy) ; *elverték ȧzok ȧz összes cigānyokot* (Gyhj) ; *kiȧttȧ ȧ hüje ārëndābȧ ȧz összes főggyeit* (Gypi) stb.

Rengeteg : ȧggyig mëëg rëngeteg dolgȧink lësznek (Gyp) ; *rengeteg kis szigetëk vȧnnȧg benne* (Gypi) ; *most ȧ kórhāzbȧ is rëngeteg gyomrosok vȧnnȧk* (Gy) stb.

Sok, sokféle : nȧgyon sok veszeëlyëkënn ātestem ēn mā (Gyt) ; *ot vȧnnȧk ȧ sok vȧsȧlnyivȧlók is még* (Gypi) ; *sokféle bȧjok elékerűtek ȧbbȧ ȧz időbe* (Gypi) stb.

Több, többféle : még töb mindënëkre is futtȧ vónȧ (Gyh) ; *lāttȧm ēn mā töb reëszëgës kāntorokot* (Gyt) ; *kȧpott töpféle inekciókot is* (Gypi) stb.

Az efféle szerkesztésmódokat általánosnak mondhatjuk ezen a nyelvterületen. Megjegyzendő, hogy ugyanakkor a határozott számnévi jelző mellett következetesen egyes számot használnak.

b) *A kijelölő jelző és a jelzett szó egyeztetése*

A kijelölő jelző nem a jelzett fogalom tulajdonságát fejezi ki, hanem rámutatással mintegy megjelöli, kiemeli, megkülönbözteti, közelebbről meghatározza. Kijelölő jelző leginkább mutató névmás lehet. A mutató *az, ez* névmás helyett a mai köznyelvben és csaknem minden nyelvjárásban rendszerint *az a(z), ez a(z)* használatos. A mutató névmás kijelölő jelzőként önmagában csak néhány kifejezésben van meg, mint pl. *az időben, aznap, a tekintetben, e világon, ez életben* stb.

Kitérőnek látszik ugyan, de a továbbhaladás érdekében foglalkoznunk kell a kijelölő jelzős szerkezet létrejöttének körülményeivel, congruentiájának kialakulásával.

A szerkezet eredetére vonatkozólag meggondolkoztatóan vélekedik Papp István (Hozzászólás Fokos Dávidnak „A névragozás történetéből" c. előadásához), aki a kijelölő jelzős viszonyt értelmezős szerkezetből vezeti le. Szerinte a névmás is szerepelhetett értelmezett tagként (utólag kitett névszóval értelmezve). Vagyis: „Az interjekcionális értékű névmás után egy objektív képtartalommal bíró névszót tett ki a beszélő, hogy a hallgató érdekében érthetőbbé formálja mondanivalóját. Pl. *Az!* (casus absolutus értékű névmástő, amely tehát olyasmit is jelenthetett, hogy 'ott, oda, azt' stb.) *Ember!* A két felkiáltó mondat egybeejtése után jött létre egy *Az, ember!* típusú mondat, amelyben a mutató névmás értelmezett tagként, a főnév értelmezőként áll. Majd ezt beleépítve más mondatba mondatrész gyanánt ilyeneket kapunk: *Az az ember ott volt. Azt az embert várom* stb. Ma már az ilyen névmásos szerkezetben *(az az ember, azt az embert)* nem érezzük az eredeti értelmezői viszonyt. Az értelmezős szerkezet átértékelődött jelzős szerkezetté: a névmást (kijelölő) jelzőnek, a főnevet pedig jelzett szónak fogjuk fel, a két tag korrelatív formáltsága, a congruentia azonban még világosan őrzi az ilyen szerkezet ősi értelmezői eredetét" (vö. NyK. LVIII, 102). Majd így folytatja: „Az egész fejlődési sorból azonban minket jelenleg az érdekel, hogy a magyar nyelv tanúsága szerint egy eredeti értelmezős szerkezet a forma legkisebb sérelme nélkül – tehát a congruentia megtartásával — jelzős szerkezetté értékelődhetik át, holott a jelzős formának legfontosabb alaki kelléke épp a ragozatlanság, a congruentia hiánya" (uo. 103). E véleményben Papp Tompá-ra hivatkozik (Anyanyelvünk az isk.-ban II, 160). Hasonlóan fogja fel az értelmezős szerkezetet Klemm is (TörtMtan 339—40).

A congruentia létrejöttével kapcsolatban legyen szabad még néhány gondolatot felvetni: Szerintünk a kijelölő jelzős szerkezet mai formáját *az a(z), ez a(z)* mindenképpen másodlagos fejleménynek kell tekinteni, mely csak a határozott névelő általános használata után (XV. sz.) terjedhetett el. Eredeti tehát a rámutató szerepben egymagában álló névmási jelző. (Különben is, mi szükség lett volna a mutató névmás pleonazmusára?) Erre a régiségből számtalan példát hozhatnánk, azonban a szemlélet kedvéért elégedjünk meg eggyel is: *Mind ez tájban lakozó királyok:* in iis regionibus (JordK. 1. NySz.). Mit látunk? Semmi congruentia: a kijelölő jelző jelöletlen. Hasonlóképp a már említett: *az időben, ez életben* stb. kifejezéseknél, melyek megőrzött régiségnek tekintendők. Régies szemléletmód maradványa az ilyen szerkesztés is: *Hát ki volna úr más széles e határban?* (Arany: Toldi I). A XV. sz. előttről tehát, de még a közvetlenül utána következő időkből is aligha várhatunk eset- vagy számbeli egyeztetést. Mikor következhetett be a congruentia jelölése egyáltalán? Akkor, amikor már a szükség úgy kívánta. Amikor a névmási jelző és a jelzett szó közé az addig szoros kapcsolatot megbontó határozott névelő ékelődött be. Akkor, amikor az addig szintetikus szerkezet megbomlott, analitikussá vált. Tegyük fel, hogy volt egy *az embert*-féle alak. Ennél: 1. A szórend még szoros, a jelző közvetlenül megelőzi a jelzett szót. 2. Az egyeztetésre még semmi szükség. 3. A szerkezet első tagja a hangsúlyos és egybefogja mindkét tagot. A határozott névelő kialakulásával azonban: 1. A szórend a közbeékelődéssel megbomlott. 2. Szükségessé vált a tagok alaki egyeztetése: *azt az embert.* 3. A hangsúly a jelző és a jelzett szó között

megoszlik, ezáltal is érzékeltetve összetartozásukat. (A beékelődött határozott névelő ui. már a lefokozódás következtében elvesztette hangsúlyát.)

Összefoglalva: A kijelölő jelzős szerkezet congruentiája különnyelvi fejlemény a magyarban. Úgy, mint az alany-állítmányi viszonyban bekövetkező egyeztetés, fejlődő kategória, amelyet az összefüggés jelölésének szükségérzése hozott létre. Kialakulásának eme vázolásán túl még adatszerű feldolgozást igényel.

Köznyelvi példák: *Hordd be ezt a fát! Add ide azt a tintát! Ezek a gyerekek jártak nálunk. Mi van azokban a dobozokban?* stb.

A kijelölő jelző és a jelzett szó számbeli egyezését illetően előfordul, hogy bár a jelzettek többes számban állnak, a jelzők egyesben maradnak. (*Ez a gyerekek jártak nálunk. Mi van abban a dobozokban?* stb.) Az incongruentiának ezt a fajtáját úgy magyarázom, hogy a beszélő, amikor a mutató névmást kimondja, egységben látja maga előtt azt, amire rámutat; a jelzett többes számával pedig azt akarja érzékeltetni, hogy ez az egész — több részből tevődik össze. Ez teljességre való törekvés a kifejezésben, bár a folyamat szinte tudattalanul, automatikusan megy végbe.

Van aztán egy kis külső, kényelmességi szempont is, ti. a képzésben, mivel a beszélő takarékoskodni akar a hanganyaggal:

Ezek a, azok a helyett
ez a, az a járja, vagy:
ezeket a, azokat a helyett
ezt a, azt a stb.,

amely mindenképpen rövidebb és jóval könnyebben is ejthető. És az esztétikai érzék![8] A *-k* kétszer egymásutáni kitétele egyhangú és felesleges is. — Az is lehet, hogy az *ez*, *az* mutatónévmás nem az eredeti funkciójában szerepel minden esetben. Elhalványul a jelentése, egyszerű gondolatpótló szócskává válik.

A kijelölő jelző számbeli egyeztetésére egyetlen példát találtam a helytörténeti adatok között:

Mind ezeket a Jószágokat (Gy. Ref. Egyh. it. A/6; 1714).

Nyelvjárási példaanyagunkat így lehetne csoportosítani:

A kijelölő jelző és a jelzett szó alanyesetben áll: *olyȧn jóu̯ ez ȧ kelët teẹ̈sztāk* (Gyp); *vȧn neköd odȧbë ȧz ȧ ződ ingëk* (Gypi); *gyönyörű ȧz ȧ szép tājȧk ȧ* (Gyh) stb.

Tárgyeset: *hovȧ hānyhȧttātok el ȧszt ȧ harisnyākot?* (Gyt); *kéne mā ȧszt ȧ kisfākot is bëkötöznyi!* (Gypi); *jó vónȧ még eszt ȧ pȧpírokot ātnéznyi ẹ̈ccër* (Gy). stb.

Birtokos esetben: *ȧnnȧk ȧ hosszúknȧk forint néty fillér dȧrȧbjȧ* (Gyhj); *nincsen mëg ennek ȧ jóu̯ harisnyāknȧk ȧ pārjȧi?* (Gyt); *ennek ȧz embërëknek ṇȧgyon jó mëhet ȧ dolgok* (Gyh) stb.

A határozók gazdag alakváltozataival: *ȧbbȧ ȧ hidegëgbe mëg lëhetët fȧnnyi* (Gypi); *ezën ȧ hibākon ȧzé vātosztȧtnyi këllene* (Gyhj); *erre ȧ të beszégygyeidre nem kívāncsi sënki!* (Gypi); *szëggyé ki ëty kicsit ȧbbú ȧ szőlőszëmegbű!* (Gy); *në kérjé të ȧttú ȧ fȧszȧriȧktú* (Gyh); *mā mëgint evvel ȧ szȧvȧkkȧl ȧbȧjgȧcc*

[8] Papp István szíves közlése.

bennünköt? (Gypi) ; *szāsz forintot kért àzé à fuvàroké* (Gyhj) ; *mer rāhàlgàttā àrrà àz àsszonyokrà* (Gyo) stb.[9]

Ellenpéldák különösen a fiatalabb nemzedék beszédében fordulnak elő : *ànnyirà potyognàk ezek à szëmek, hocs csudālàtos* (Gypi) ; *mivel türűjjem lë ezëkët a kötelekët?* (Gy) ; *nem mëgy bele à lābà àzogbà à kis cipőgbe* (Gys) stb. Egyébként az idősebbek és a nők nyelvhasználatában általánosnak mondható a nemegyeztetés.

c) *Számbeli egyeztetés a birtokos szerkezetben*

A birtokos szerkezet két fogalom egymáshoz tartozását, birtokosnak és birtokának viszonyát fejezi ki. A szerkezet alakja mind a magyar, mind pedig a rokon- és idegen nyelvekben igen változatos lehet (vö. Simonyi : A jelzők mondattana, 136—41 ; Klemm : Történeti mondattan, 345—53). Érdekes és tanulságos a birtokos szerkezet személybeli egyeztetése is, de most bennünket a számbeli egyeztetés érdekel közelebbről . . .

Tudjuk, hogy a birtokos szerkezetben manapság rendszerint csak a birtokos személyét jelöljük meg a birtokszón, a birtokosok többségét azonban nem (tehát : *a fák koronája*, nem : *a fák koronájuk)*.

Arra előbb is utaltunk, hogy a számbeli egyeztetés körüli ingadozás — birtokos szerkezetben — már a legrégibb nyelvemlékeinkben is előfordul. (Vö. *mend w szentii es unuttei cuzicun* (HB), ill. *Habrosagben walacnok kegussege* (GyulGl) stb.

Nem célom itt a példák további szaporítása : elégedjünk meg azzal, hogy ez az ingadozás forrásainkban kb. egyenlő arányú. (Példákat Simonyi és Klemm idézett műveiben.) A nyelvjárásokat tekintve : egyikben egyeztetnek (általában a Dunántúlon és az Alföldön vö. Horger : A magyar nyelvjárások 141), másikban pedig (Palócság : Bartha J. : Nyr. XXI, 559 ; Berze Nagy J. : NyF. XVI, 38 és a magam megfigyelése szerint is) csak akkor, ha a birtokos *-nak, -nek* raggal ellátott, vagy pedig távol áll a birtokszótól. Ezekben az utóbbi esetekben ui. a részeshatározós alak következtében, vagy a távolság miatt — lazább a kapcsolat a szerkezet tagjai között. Azért egyeztetnek, hogy a birtokos és a birtokszó összetartozását jelöljék.

Ami a birtokos szerkezet congruentiáját illeti, Simonyi (i. m. 179) Balogh P. állítására hivatkozva (Nyr. XX, 495) az egyeztető szerkezetet tartja eredetibbnek. Mi azonban Melichnek a kielégítő módon ugyan meg nem indokolt nézetéhez csatlakozunk (MNy. XIV, 247, 249), és azt állítjuk, hogy a birtokos szerkezet congruentiája fejlődő kategória, melyben ugyancsak lényeges szerep jut az összefüggés jelölésének szükségérzésére. Úgy gondoljuk, ez lehetett az eredeti szerkezet : *veremalj ;* majd több birtokosról lévén szó *vermek alja* (egyeztetés nélkül) ; ismét később *vermeknek alja* (még egyeztetés nélkül, hiszen a birtokos és birtokszó szorosan összetartozik!), majd kb. a XV. sz.-tól, de inkább a XVI.-tól a *-nak, -nek* ragos birtokosszó és a nyomatékos birtokszó közé beékelődött a határozott névelő *(vermeknek az alja)* és szükségessé vált a két tag szoros összetartozásának a feltüntetése.

[9] A mutató névmások közül jelzőkül leginkább a tulajdonságra és mennyiségre mutatók fordulnak elő : *olyan, ilyen, afféle, efféle, akkora, ekkora* stb. Ezeket — mivel a közbeékelődő névelő nem bontja meg a jelzett szóval való viszonyukat — nem egyeztetjük.

A palóc nyelvterület egyeztetése legalábbis ehhez a fejlődési sorhoz vezetett el bennünket. (A szórendet, a szerkezet tagjainak alaki viselkedését és a hangsúlyviszonyokat ugyanúgy képzeljük el, mint a kijelölő jelzős szerkezetben.)

Nyelvhelyességi szempontból Révai (Antiqu. 318 stb.), hasonlóképpen Geleji Katona (CorpGramm. 311) az egyeztető szerkezetet tartotta helyesebbnek, ellentétben Verseghyvel (MagyGramm. 405 stb.), aki meg az újabb nyelvszokás alapján a nemegyeztető szerkezet helyességét védelmezte (vö. Simonyi i. m. 179 ; Klemm i. m. 354).

Helyi történeti példáink: *kęchkęk kirallya : feyedęlme : chordaya* (GyöngySzt. 24) ; *faaknak Isten azzonya* (uo. 47) ; *az Bírák hivatallyára* (D. Bachó L. : Gy. a t. h. id. 99) ; *agiuk mindeneknek tutara* (Gy. Ref. Egyh. it. A/III ; 1585) ; *Papiék szuóguáluója, mesteriék gyereke, Bangajiék szekere* stb. (Szeder F. : Pal. 31) ; Zalárnál : *Kerestük őseinknek temetőjét* (i. m. 5) ; *Ma van a dalok versenynapja* (uo. 297) stb.

Viszont : *Ezëknek a nagyatytyuk igen jó dudás vót ; ezëknek az atytyuk olyan verekëdő embër vót* (Káplány J. : Közl. V, 95) ; *ȧgy gyermëkëknek elvëttem ȧj jātêkjokot ; ȧsz szomszêdęéknak elvittêk a holmijokot* (Bartha J. : Pal. 559) ; *A ludaknak kitisztítottad-ë má a vāllójokot? A virágoknak elvitte a szé' a levelylyëkët* (B. Nagy J. : H. nyj. 38) stb.

Nyelvjárási adataink :

Ragtalan forma : *Ëgy ülőkét ȧ tyúkok ójjābȧ is tëhetté vóna még* (Gypi) ; *Mé szȧggȧtod lë ȧ kisfāk leveleit, mi?* (Gyh) ; *Írhȧtnā mā Sāndor bātyādék levejjire is!* (Gy) ; *Mi ȧ szentëk lovāt csinātȧtok ott ȧnnyi idejig?* (Gyhj) ; *Ferijék kocsijȧ mëg épen kapóra gyütt* (Gy) stb.

-nak, -nek raggal : *Nem is tudom mëkköszönnyi mȧgoknȧk ȧ szívessegikët** (Gyp) ; *Még ȧkkor ȧ bótoséknȧk ȧz ȧblȧkjok ki vót vilāgítvȧ* (Gyhj) ; *Csȧk mā mëgmonthȧtnām ezëknek ȧ mȧgokét ëccër** (Gyh) ; *Hāt ȧ mȧgok disznójok eszik-e még?* (Gyhj) ; *Lojzi bācsijék kertyëgbe még mindég vȧn sȧlātȧ* (Gypi) stb.

Ellenpéldák is akadnak :

Nem ér mā ennek ȧ mȧszëkoknȧk ȧz élete ety f . . . t së (Gy); *Mȧj lëfagy ȧz orrȧ ezëknek a gyerekeknek, de ȧzé nem gyünnének bë* (Gyh) ; *Itt vót ȧz oroszoknȧk ȧ komȧndójȧ ȧ szomszédungbȧ-ë* (Gyh) stb.

Összefoglalva : Gyöngyös és vidéke nyelvjárásában ha a birtokosszó ragtalan, a nemegyeztetéses, ha pedig a *-nak, -nek* raggal megjelölt, az egyeztetéses szerkesztésmód általános.

Principales questions de l'accord numérique dans le dialecte de Gyöngyös et environs

L'auteur observe les phénomènes indiqués dans le titre sur la base de ses observations dialectologiques personnelles et des monuments de langue concernant le dialecte en question.

Il commence par examiner l'accord numérique du sujet pourvu du signe du pluriel *-k*, respectivement *i* avec le verbe en des constructions prédicatives. A côté de l'accord général, il a trouvé des incongruités (du type de *ȧz orvosok ȧsz montȧ* = les mędecins ont [a] dit ; *jóų ez ȧ kelët teȩsztāk* = ces pâtes levées

* Ezekben a mondatokban inkább részeshatározónak, mint birtokosjelzőnek lehet fölfogni a *-nak, -nek* ragos mondatrészt. (Szerk.)

[est bonne] sont bonnes), qu'il explique par l'origine de *k*, suffixe collectif, respectivement (type : *hāt így vóut àz ēn történeteim* = voilà, en somme, les événements qui me sont [m'est] arrivés) par le fait que la notion du possessur est plus dynamique que celle de la possession.

Parmi les constructions adverbiales, il examine à part les compléments de finalité en *-vá, -vé ; -nak, -nek* et *-ra, -re* (types : *kőjé vātunk* = nous sommes devenus des pierres [une pierre] ; *semmissé tëhetik à rëndëletëkët* = ils peuvent annuler (en hongrois : rendre nuls [nul]) les décrets ; *boldognàk lāccànàk* = ils semblent contents [content], *dombosra sültek* = les pâtes sont levées [est levée] bien hautes). L'explication de l'auteur suit, à cet égard, la trace de KLEMM (Nyr. LXXVIII, 173) : la notion contenue dans le complément apparaît comme une unité dans la conscience de celui qui parle puisque, dans la plupart des cas, le complément indique un état abstrait, etc., plutôt qu'un individu concret.

Quant aux phénomènes d'incongruité se faisant jour sporadiquement dans les constructions adjectives, l'auteur les analyse dans les groupes d'adjectifs numéraux, désignants et possessifs. Il explique le pluriel employé avec *annyi, egész, minden, összes,* etc., par l'idée de multitude qu'ils évoquent. Le mot déterminé au pluriel, près d'un adjectif désignant en singulier *(gyönyörű àz à szép tājàk* = ces beaux paysages sont magnifiques [est magnifique]) semble être le reflet linguistique de la reconnaissance ultérieure du fait que ce que d'abord on avait considéré comme une unité se divise en plusieurs parties. L'hésitation dans l'indication des constructions possessives *(à tyukok ójjābà* ~ *à màgok disznójok* = à l'abri des poules ~ votre cochon [avec, en hongrois, d'un possesseur an pluriel à la place du pronom possessif français] est expliquée, d'après MELICH (MNy. XIV, 247) par l'incertitude où l'on se trouve sur la nécessité de l'accord.

L. FÜLÖP

Rom. Oriș, Orîș, Orîșa, Orășani, Orășeni < magy. Varjas

Orășa vagy *Orîșa* a Nagy Tázló (Bákó tartomány) egyik baloldali mellékfolyójának neve. Az *Orășa* patak, melyet *Coman*-nak is neveznek, az *al-Orășului* nevű forrásvidéken ered. Ettől a pataktól kapták nevüket az *Orășa, Orășa Mare, Orășa-Avram* vagy *Orășica* helységek, melyeket *Orîșa, Orîșa Mare*-nek is ejtenek és írnak stb. (Bákó tartomány, Tîrgu Ocna rajon.)[1]

Gustav Weigand — nagyon helyesen — a magyarból eredeztette ezt a helynevet.[2] Valóban, a Tázló völgyében vannak más helynevek is, amelyek csángó eredetűek, akik valaha sokkal nagyobb számban éltek ezen a vidéken.[3] Ugyanígy a Tázló egyik másik mellékfolyója, a *Nadișa* is a magy. *nádas* szó származéka. Vö. Erdélyben a következő folyó és falu nevekkel: *Nadăș* folyó és falu a volt Arad, Kolozs és Temes megyében,[4] *Nădășel (Nădășelul-unguresc)* falu a volt Kolozs megyében, *Nadeș (Nadeșul-săsesc)* a volt Kis-Küküllő vármegyében, *Nadășa* a volt Maros-Torda vármegyében, *Nadiș*, három falu a volt Szilágy *(Nadișul-Hododului, Nadișul-romîn)* és Kolozs megyében *(Nadîșul romîn)*.[5] A Tázló menti *Nadișa* patak neve 1442-től[6] kezdődőleg szerepel az oklevelekben. A pataktól kapta a nevét a *Nadișa* falu is.

Ugyancsak magyar eredetű a *Ludașul* falu és völgy neve *(Ludașinak* is írják)[7] < magy. *Ludas* < *ludas* (vö. Erdélyben, a Szeben és Torda megyei *Ludus-Ludos* falu- és völgynevekkel).[8]

[1] D. Frunzescu, Dicţionar topografic şi statistic al Romîniei Bucureşti, 1872, 333, 334, 512. Marele dicţionar Geografic al Romîniei, IV, 596, 597.

[2] G. Weigand, Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig, XXVI–XXIX, 87.

[3] Éppen az Orăşa patak mellett levő Stufu falut (Sănduleni község) is csángók lakják.

[4] Kniezsa István, Erdély víznevei, Kolozsvár. 1942, 12.

[5] Silvestru Moldovan şi Nicolae Togan, Dicţionarul numirilor de localităţi cu poporaţiune romîna din Ungaria, Szeben, 1909. 150, 151. – Iorgu Iordan, Nume de locuri romînesti în R. P. R. I. Editura Academiei R. P. R. 1952, 78.

[6] M. Costăchescu, Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare, Iaşi, 1932, I, 167.

[7] M. dict. geogr. al Rom. IV, 192.

[8] *Ludoşul-de Murăş (Murăş-Luduş), Ludoşul Mare* magy. *Marosludas, Nagyludas,* ld. Moldovan–Togan, i. m. 132.; Kniezsa i. m. 22.

Magyar személynevek szolgáltak alapul a Tázló völgyi *Ardeoani*, *Bîrnești*, *Lucăcești*, *Șolomonești*, *Timarești* és *Verșești*[9] (1546-ban *Vereșești* alakban fordul elő, mely *Oană Veresé* volt) falvak nevének. Az *Ardeoani* helynév, hasonlóan alakult a *Săbăoani* (< magy. *Szabó* < *szabó* > rom. *săbău*+*ani* képző) helynévhez, az *Ardeu* személynévből (< magy. személynév *Erdő*),[10] melyhez az *-ani* képző járul, *Bîrnești*, amelynek régebbi alakja *Bărnești*, lehetséges hogy a *Barna* személynévből ered (< magy. *barna*), *Lucăcești*, *Șolomonești*, *Timarești* és *Verșești* a magyar *Lukács*, *Solomon* (szókezdő *s*-sel ejtve), *Timár* < *tímár*, *Veres* < *veres* magyar személynevekből erednek. G. WEIGAND a *Vereșești* helynevet a magyar *vörös* szóból származtatja, jóllehet van a szónak *veres* változata is. Amint azt az 1546-ban kelt oklevél bizonyítja, a falut első birtokosa, *Oană Veres*-ről nevezték el. A *Veres* családnév igen gyakori magyar név, ami bizonyítja, hogy a moldvai *Veres* család magyar eredetű lehetett. G. WEIGAND a magyar *bölcs* személynévből származtatja a *Belciul*, a Tázló egy másik baloldali mellékfolyójának a nevét is. Hasonlóképpen úgy véli, hogy a *Tazlăul* is (magyar alakja *Tázló*) magyar eredetű.[11] Tekintetbe véve, hogy a Tázló völgyében sok magyar eredetű helynév van, magától értetődő, hogy magyar eredetre gondolunk *Orășa* esetében is.

G. WEIGAND szerint e helynévnek a magy. *város* szó az alapja. Nehéz azonban megérteni, hogy egy patakot miért neveztek volna *oraș*-nak, azaz „város"-nak. Annál inkább, mert *Orășa* völgye közelében a múltban egyetlen nagyobb, város jellegű helység sem volt.

Sokkal helyesebben magyarázta e helynevet M. COSTĂCHESCU, aki az *orășa*-t szintén a magyarból származtatja, és úgy véli, hogy az *Orîșa* helynév alapjául egy *Oriș*, *Orîș*, *Orăș*, *Orîșescul*[12] magyar eredetű moldvai feudális család neve szolgál. Hasonlóképpen a volt Botoșani megyei (ma Botoșani rajon) *Orășani* is (*Orășeni-Deal*, *Orășeni-Vale*) az *Orăș* családtól kapta a nevét. A régi moldvai oklevelek kiadója azt állítja — nagyon helyesen —, hogy helytelen az *Orașeni*, *Orășani* helynév eredetét az *oraș* szóban keresni. Nem fogadhatjuk el azonban azt a feltevést, hogy az *Oriș*, *Orîș* személynév a magyar nyelv *Orosz* szavából ered.[13] Ennek a román nyelvben *Oros* alak felelne meg, amely Erdélyben román családnévként megtalálható.

Az *Oriș*, *Orîș*, *Orăș*, *Orășa* neveknek olyan magyar szóból kell származniuk, amely vagy *o*-, vagy *vá*-val kezdődik (vö. magy. *város*, *vágás*, *Várad*, *Vásárhely* stb. > rom. *oraș*, *ogaș*, *Oradea*, *Oșorhei* stb.) és amelyik *-s* (*-ș*)-sel végződik. Ugyanakkor ennek a magyar szónak személynévként és helynévként egyaránt elő kell fordulnia. Ilyen alak a magyar *varjas* melléknév, amely a *varjú* főnév *-s* képzős származéka. *Varjas* a magyarban személynévként és helynévként egyaránt gyakran előfordul. Az Olt egyik jobboldali mellékfolyóját és

[9] COSTĂCHESCU, Doc. mold. i. m. I, 106.

[10] Ami az *Erdő* személynevet és az *Erdőfalva* (> rom. *Ardeova*, Hunyad rajon) helynevet illeti, ld. KNIEZSA, i. m. 224.

[11] WEIGAND, i. h.

[12] Egy *Coste Orîș* vagy *Orîșescul* nevű személyt, 1448-tól mint diván-bojtárt emlegetnek (COSTĂCHESCU i. m. I, 314, 315 ; II, 453—458). Egy *Orîș-Vlad* nevű személy után nevezték el a Szeret melléki *Vlădenii* falut (I. BOGDAN, Documentele lui Stefan cel Mare, București, 1915. I, 376, 379).

[13] COSTĂCHESCU, i. m. II, 458.

a mellette levő falut *Vargyas*-nak nevezik. Megszokott jelenség a magyar nyelvjárásokban az *rj* ~ *rgy* hangcsoport-változás. Ennek a helynévnek a román alakja *Vărghiş*, *Vîrghiş*. Hasonlóan a volt Arad megyében levő *Variaş*, *Variaşul* helynév a magyar *Varjas*-ból származik. A szókezdő *va-* át nem alakulása *o*-vá, valamint az *rg* (< magy. *rgy)* mássalhangzó csoport jelenléte azt mutatja, hogy újkeletű átvétellel van dolgunk.[14] A régebbi kölcsönszavakban a magyar *va*-nak a román nyelvben hangsúlytalan *o-* felel meg (ha a *va-* hangsúlyos, akkor *oa*-vá alakul át). Hasonlóan az *-os*, *-as*, *-es* képzőnek a román nyelvben nagyon gyakran *-iş*, *-îş* felel meg, pl. *Ákos* > *Acîş* (falu a volt Szilágy megyében),[15] *Árkos* > *Archiş* (falu a volt Bihar megyében), *Cintos* (a régebbi alakja *Acynthus* volt : 1352) > *Aţinţis*[16] (falunév a volt Alsó-Fehér megyében), *Egres* > *Agriş* (falu a volt Bihar, Szatmár, Szolnok-Doboka és Aranyos-Torda megyében), *Hódos* > *Hodiş* (falu a volt Arad és Bihar megyében), *Rákos* > *Racîş* (falu a volt Szilágy megyében), *Vargyas* > *Vărghiş*, *Vîrghiş* (az Olt jobboldali mellékfolyója és falu a volt Udvarhely megyében) stb. Ami az *Orîşa* alak szóvégi *-a* hangját illeti, vö. *Farkas* > *Fărcaşa* (patak és falu a volt Bákó megyében), *Géres* > *Girişa* (falu a volt Szatmár megyében), *Hódos* > *Hodoşa* (falu a volt Maros-Torda megyében) és *Hodişa* (falu a volt Szatmár megyében), *Kékes* > *Chichişa* (falu a volt Szilágy megyében), *Komlós* > *Comlăuşa* (falu a volt Szatmár megyében), *Meggyes (Aranyos meggyes)* > *Medişa* (falu a volt Maros-Torda megyében), *Sebes (Kissebespatak)* > *Săbişa* (falu a volt Szatmár megyében) stb.[17]

Az *Orîş* személynév *Oriş* alakban is megtalálható.[18] Valószínűleg ez volt a név eredeti alakja. Az *Orîş* alak az *r* jétlenülésével magyarázható meg, mely különösen a moldvai nyelvjárásra jellemző, de gyakori a többi nyelvjárások szláv és magyar eredetű szavaiban is.

A jételenült *r* után, *i*, *e*, *ea* helyett *î*, *ă*, *a* jelenik meg, a *pîrî*, *pîrăşte*, *pîra*, *pîrîş*, *a tîrî*, *tîrîş*, *a hotărî*, *hotărăşte*, *hotăra*, *rît (răt)* < *rét* stb.

Az *Orăşeni* helynév, melyet a moldvaiak *Orăşani*-nak ejtenek, az *Orîş*, *Orăş* családnévből származik: *Orîş* + *-ani* képző. A helyneveknek ez a képzési módja főleg Moldvában és Erdély északi részében nagyon gyakori. Vö. *Armăşeni* (vö. *Armăşeşti)*, *Avrămeni* (vö. *Avrămeşti)*, *Băiceni*, *Başoteani*, *Băbiceni*, *Brătuleni* (vö. *Brătuleşti)*, *Costeni* (vö. *Costeşti)*, *Creţeni* (vö. *Creţeşti)*, *Drăgoteni* (vö. *Dragoteşti)* *Fedeleşeni*, *Giurgeni* (vö. *Giurgeşti)*, *Iepureni*, *Mărăşeni* (vö. *Mărăşeşti)*, *Murgoceni*[19] stb. Mivel Munténiában az *ş* mással-

[14] A román nyelv magyar jövevényszavai *v* hangjának viselkedésére vonatkozólag ld. E. PETROVICI, O particularitate a fonetismului maghiar, oglindită în elementele maghiare ale limbii romîne „Studii şi cercetări ştiinţifice", Academia R. P. R. Filiala Cluj, anul V (1954), 3–4. sz. 439 és kk. – UA. Egy magyar hangtani sajátság tükröződése a román nyelv magyar kölcsönszavaiban. MNy, LII, 6 kk.

[15] KNIEZSA, Keletmagyarország helynevei, DEÉRI JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ, Magyarok és románok, Budapest 1943. I, 286; MOLDOVAN–TOGAN, i. m.

[16] KNIEZSA, i. m. 177.

[17] Sănduleni falu (Tîrgu Ocna rajon) Néptanácsától szerzett értesüléseimből úgy tűnik, hogy a község magyar lakossága már nem használja a völgynek régi magyar neveit, az *Orăşa*-t és *Orăşica*-t, hanem új helyneveket alkottak, melyeknek alapjául a román hangalak szolgál. Az *Orăşa*, *Orăşa-Avram* és *Orăşica* falvakat a csángók *Oroşo Folu*, *Noghi Oroşo Folu*, *Avram folu* és *Orăşica potoc foluio*-nak nevezik. (Az írásmód azonos a Sănduleni néptanács írásmódjával.)

[18] I. BOGDAN, i. m. 376, 379.

[19] Ld. CHOSTĂCHESCU i. m. II., 888 és kk.

hangzó után a helynevek *-eni* alakja *-ani* alakban jelentkezik (vö. *Bordușani, Căldărușani, Frumușani, Ghimbășani* stb.), a moldvai alakok, akárcsak az erdélyiek és az olténiaiak, az *-ș* + *-eni (-ăni)* esetében „irodalmiasodtak", az *e*-t *(ă*-t) *a*-val helyettesítve: *Botoșani*,[20] *Orășani*, *Petroșani*,[21] *Peștișani*[22] stb.

Így tehát az *Oriș, Orîș* személyneveket és az *Orîșa, Orăša, Orășani* helyneveket be kell sorolnunk a román nyelv ama nagyszámú magyar elemei közé, melyek azt bizonyítják, hogy a magyar *v* hang, a román nyelvvel kapcsolatban levő magyar nyelvjárásokban, következtetésképp a csángó nyelvjárásban is, bilabiális jellegű volt. Moldva más magyar eredetű helyneveiből is feltehető a *v* hang bilabiális ejtése pl. *Aoașa* és *Cuieșdiu*.[23] Egyébként a csángó nyelvjárásban a *v* hangot a mai napig bilabiálisan ejtik. A csángó nyelvjárás *varjú* szavát, amelynek *Varjas* származékából erednek az *Oriș, Orîș, Orîșa, Orășa* alakok, Benkő Loránd fonétikusan *βarjú*[24] formában jegyezte le (az általam használt átírásban *u̯oru̯u*).

Kolozsvár.

Petrovici Emil
akadémikus

Roum. **Oriș, Orîș, Orîșa, Orășani, Orașeni** < hongr. **Varjas**

En Moldavie (province de Bacău, Roumanie), il y a un ruisseau nommé *Orășa, Orîșa*, et des noms de villages formés du nom de ce ruisseau. G. Weigand (Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig, XXVI—XXIX, 87) a fait dériver ce nom de ruisseau du mot hongrois *város*. Dans cette région il existe, en effet, un grand nombre de noms de lieux d'origine hongroise, ce qui rend l'étymologie hongroise du nom de ruisseau *Orășa* assez probable. Ce qui est plus difficile à s'imaginer, c'est la dénomination d'un ruisseau du nom de „ville" *(város)*.

M. Costăchescu (Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare, Iași, 1932. II, 458) se trouve sur une piste plus juste en faisant dériver le nom de ruisseau en question du nom de personne *Oriș, Orîș, Orăș*, d'origine hongroise. Il pense au nom de personne hongr. *Orosz* (< orosz 'russe'). Cette supposition est, néanmoins, injustifiable, puisque ce nom d'origine hongroise vit sous la forme d'*Oros* dans le roumain de Transylvanie.

Les noms *Oriș* ~ *Orîș* ~ *Orăș*, etc., doivent provenir d'un mot hongrois commençant par *o-* ou par *vá-* (cf. hongr. *város, vágás, Várad, Vásárhely*, etc. > roum. *oraș, ogaș, Oradea, Oșorhei*, etc.) et qui se termine par *-s (-ș)*. Ce qui plus est, ce mot hongrois doit figurer à la fois comme nom de personne et nom de lieu. Tel est l'adjectif hongrois *varjas*, ce dérivé du substantif *varjú* ('corneille'), pourvu du suffixe *-s*. Au suffixe hongrois *-os, -as, -es* correspond, en roumain, assez fréquemment *-iș, -îș* (p. e. hongr.

[20] A moldvaiak *Botoșăni*-nak ejtik.
[21] A Zsil-völgye lakói ezt a helynevet *Petroșeni*-nek ejtik.
[22] Falu Tîrgu-Jiu rajonban. Lakói *Peștișeni*-nek ejtik.
[23] Studii și cercetări științifice, Academia R. P. R. Filiala Cluj, V, 449, 458.
[24] MNy. LII, 23.

Árkos, Egres, Hódos, Rákos, Vargyas > roum. *Archiș, Agriș, Hodiș, Racîș, Vărghiș* ~ *Vîrghiș).*

Par conséquent, nous devrons ranger le nom de personne *Oriș* ~ *Orîș* et les noms de lieux *Orîșa, Orășa*, etc. parmi les éléments hongrois, bien nombreux, de la langue roumaine, qui prouvent que la consonne hongroise *v* avait un caractére bilabial dans les dialectes hongrois en connexion avec la langue roumaine, et, entre autres, dans le csángó (dialecte hongrois de Moldavie).

E. Petrovici

A *fa fo* alakváltozatáról

PAIS DEZSŐ, A *fa* alakváltozásaihoz c. tanulmányában (MNy. XXXII, 106 kk.) a *fa* hangalakját nyelvtörténeti és népnyelvi adatok alapján nem a hangtörténeti kutatásokban szinte törvényszerűnek elismert fejlődési sor végső fokának magyarázza (fgr. **pɘηɘ* > ősmagy. **fȧγȧ* > *fȧȧ* > ómagy. *fá;* vö. GOMBOCZ: UngJb. VIII, 273, Hangtörténet 23; ZOLNAI: MNy. XXIII, 518; BÁRCZI, Magyar Hangtörténet 62, stb.), hanem analógiás kiegyenlítődés eredményének: „... valamikor nyelvünkben a *fa* szó alakrendszerében a járulék nélküli tőként *fau̯* > *fou̯* > *fó*, képzők, ragok előtti tőként *faa* > *fâ* > *fá* állott egymással szemben. E szerint a puszta *fa* tő nem egészében hangtani fejlődés eredménye, hanem a *fát, fás*-féle alakok a n a l ó g i á s[1] hatására lépett a hangtörténetileg szabályos *fau̯* > *fou̯* > *fó* helyébe *fâ* > *fá*, és ebből lett a *fa*" (i. m. 107). E megállapítását látszólag elfogadja BÁRCZI is (l. utalását PAIS cikkére TA. 34).

Mindkét nagytekintélyű nyelvészünknek eme egységesnek látszó állásfoglalása adta az indítást a cikk írójának a kérdés újból való felvetésére és a PAIStól bizonyító adatokként felsorolt nyelvtörténeti és nyelvjárási alakok megvizsgálására.

Milyen adatokra támaszkodik PAIS?

Néhány XIII—XIV. sz.-i, jórészt a nyugati nyelvjárásterület peremvidékéről (Hetés) való oklevelek szórványemlékeire: 1273: inarbore *Nyrfo;* 1335: ad quandam arborem tilie vulgo *hassufo;* 1323: ad unam arborem *Magalfou* dictam — valamint a Hetésről, Göcsejről és Őrségből közölt *fua, foa, fóa* nyelvjárási alakváltozatokra (i. m. 106—7).

A fent felsorolt adatokat az alább kifejtendő nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti megfontolások alapján esetleg másképpen is magyarázhatnók, mégpedig:

1. helyesírási ingadozásnak, amely abban a korban és főképpen az említett nyelvjárásterületen, a délről (Dráva—Duna egybefolyása tájékáról) nyugatra és északra terjedő labializáció, valamint az ország közepe tájáról nyugat felé húzódó nyíltabbá válási tendencia kereszteződéséből állhatott elő (vö. BÁRCZI, Régi magyar nyelvjárások 15 kk., 22 kk.). Ez a kereszteződés, egybefonódás okozza azt a hihetetlen kuszaságot, homályos képet, amely középkori nyelvemlékeinkből elénk tárul, és egyben nyelvemlékeink helyes-

[1] Én ritkítottam.

írási következetlenségeit is megmagyarázza. De lehetetlenné teszi azt is, hogy hangfejlődési tendenciáink „szétáramlásának útját, helyenként keletkezett vegyülésének mértékét határozottan megállapíthassuk" (BÁRCZI, i. m. 15).

Éppen ezen megfontolásból kiindulva tarthatjuk lehetségesnek, hogy a somogyvári konvent fentemlített, 1335. évből való jelentésének *hassufo*, *hasffo* adatai (valamint a többi *fo* adat) — éppen azért, mert az említett hangfejlődési tendenciák harcának sodrában állt a kérdéses nyelvjárásterület, amelyről származtak (Zala, Somogy, Baranya) — ilyen helyesírási következetlenség eredményei. A makacs helyesírási hagyomány ugyanis a kiejtés ingadozásától is némiképpen befolyásolva *o*-t írhatott olyan esetekben is az *å* jelölésére, amikor a társvarians nem *o*, hanem *á*, s az *å* nem *o* > *å* nyíltabbá válás eredménye, hanem *á* > *å* labializációé (vö. BÁRCZI, TA. 97; LŐRINCZY É., KTSz. 43).

Eme feltevésünket látszanak támogatni a PAIStól felsorolt oklevelek *fo* adatai mellett található *fa* alakváltozatok is: 1335: *zylfa*, *gertyanfa* — a *hassufo, hasffo* mellett —; 1273: *tulfa* et *Nyrfa* — a *Nyrfo* mellett —; 1323: *Magalfou*, de: *Gumulchenfa* (PESTY, Temes Okl. I, 30; PAIS, i. m. 107). Ezen párhuzamos alakok benne is felkeltették azt a gondolatot, hogy a *fo* alak esetleg íráshiba (uo.).

2. Gondolhatunk esetleg téves regresszióra is. Az egyes hangfejlődési tendenciákkal egyidejűleg fellépő konzervatív tendencia például az *å*-t nem az eltűnőfélben levő *á* irányában, hanem tévesen az *o* irányában tolta el (vö. BÁRCZI, TA. 98).

Feltevésemet, hogy a *fa*-nak nem volt ősmagy. **fou̯* alakváltozata, és nem egy *fó* ~ *fá* tőváltakozással állunk szemben, hanem egy szabályos *fá* > *fa* fejlődéssel, megpróbálom a finnugor összehasonlító nyelvészet, a magyar nyelvtörténet, illetve helyesírástörténet és nyelvjárások tanúvallomásai alapján igazolni.

I.

Sajnos a finnugor és uráli vokalizmus kérdése és az e területen végzett eddigi kutató munkák még mindig nem elégségesek ahhoz, hogy a fgr. nyelvek magánhangzórendszerét egybevetve, feltehetően biztos alapalakokat következtethessünk ki a fgr., illetve uráli alapnyelvre. Így a *fa* szó alapalakjára vonatkozólag sem, de a *fa* szóval rokon hangalakú és feltehetőleg azonos hangfejlődést tükröző — tehát a *fa* szó ősi hangalakjának kikövetkeztetését is elősegítő — *szá-j, há-j, má-s, há-ny* [és talán a *hó* 'mensis'] szavainkra sem.

Az első négy szót GOMBOCZ, A magyar *a*-hangok történetéhez c. kitűnő, de a tudomány mai állása mellett már kissé elavult munkájában a fgr. *u* sorba sorolja (NyK. XXXIX, 273, 274). Másképpen magyarázza a fenti szavak *a*-ját MUNKÁCSI: NyK. XXV, 178 és LEHTISALO: FUF. XXI, 10 kk.

Ha pedig STEINITZ, Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus c. munkájából próbálunk következtetni a *fa* szónak és rokon hangalakú alakpárjainak ősmagyar kori alakjára, akkor meglehetősen ellentmondó kép bontakozik ki előttünk e szavak fgr., illetve uráli alapalakjának vokalizmusát illetőleg.

Fa. E szót STEINITZ, művének 56. lapján a fgr. *u* sorhoz tartozónak veszi — a mariban, finnben, komi és udm.-ban *u* megfeleléssel, a tavdai manysiban és a magyarban *a* váltóhanggal: „tšer. KB. U. *pu* Holz; fi. *puu*: sy.

-votj. *pu.* — Wechselvokal **a* in wog. TJ. — *pā ;* ung. *fa*". Ugyanakkor a 134. lapon az uráli vokalizmusról beszélve azon példák között sorolja fel, amelyekben fgr. **a* = szam. **ā* megfelelés mutatható ki.

A fentiek alapján csupán egy dolgot merhetünk meglehetős bizonyossággal megállapítani — már a szamojéd, különösen a nyenyec szamojéd alakok alapján is — és ez, hogy a *fa* szó fgr., illetőleg uráli alapalakjában h o s s z ú v e l á r i s m a g á n h a n g z ó lehetett, valószínűleg *ā*. Vö. SETÄLÄ (JSFOu. XXX_5, 41) samJ. *pea,* T. *fā,* Jn. *fê, fe,* O. *po, puo, pè, pū,* K. *pha* usw. ~ fi. *puu ;* LEHTISALO (MSFOu. LVI, 90) jur. O. *p'ā* usw. — STEINITZ szerint a n y e n y e c a l a k a döntő az uráli alapalakot illetően (i. m. 134).

Hasonló következtetésre jutunk a *száj* és *háj* esetében is.

Száj. STEINITZ nem foglalkozik a szóval. LEHTISALO (FUF. XXI, 22) az uráli **ù* sorba sorolja a *száj* < **szá (zawaban* JordK. 410) szót és fgr., ill. uráli megfelelőit, de a 7. lapon utal arra, hogy az ősuráliban feltehető hangzóváltakozási sorok átcsapása révén a szónak lehetett **ā, *ō,* sőt **ù* megfelelése is. Kétségtelen, hogy a *száj* fgr., illetve szam. megfelelőiben általában h o s s z ú v e l á r i s m a g á n h a n g z ó t — vagy diftongust — találunk, pl. a finnben *suu,* msiÉ.-ban *sū(nt)* alakot ; a szamojédben pedig jenCh. *sū, sō* 'Kehle', OS. N. *hoi,* K. NP. *soi,* OO. Tsch. *suoi,* kam. *soi* (LEHTISALO : FUF. XXI, 22).

A fgr. alapalak **śä* < **śaa* lehetett ; ebből ómagyar **szâ* > középmagyar *száj*(a) ~ *szá.* A *szá* fejlődési fokra vannak adataink nyelvemlékeinkben is. Pl. *Labadot vessed en z a m r a* (EhrK. 11) ; *Mi z a n bemegyen nem ferteztet meg, de mel' z a b o l ki jő, a ferteztet meg embereket* (MünchK. 42); *Nagokat. zolo z a :* os loquens (BécsiK. 149) stb. (NySz.). A megrövidült *sza* alakra pedig példa az *orca* összetétel (vö. HORGER, M. szavak tört. 155 ; SZINNYEI : NyK. XXVII, 240 stb.).

Háj. GOMBOCZ szerint feltehetőleg volt egy **há*[2] tőalak az ősmagyarban mint „*száj, fej* a régibb *szá, fé* mellett (f. *suu, pää, kuu.* = m. *szá, fê, *há*" ; NyK. XXXIX, 264). STEINITZ is fgr. **a*-ra vezeti vissza (i. m. 32, 37). A *háj* ~ *hízik* alakpárt pedig magyar *a* ~ *i* kvalitatív hangváltakozás nyomának tartja, amely fgr. **a* ~ **į* váltakozásra menne vissza (i. m. 94). Ezzel kapcsolatban azonban meg kell említenem, hogy nem látom tisztázottnak a *háj, haj* és *héj* genetikus kapcsolatát sem [lehet, hogy ez tisztázná a *háj* ~ *hízik* alakpár kérdését is]. A szamojédban ugyanis csak a „Rinde, Haut" jelentésű J. *hōba, hobo, håbo,* T. *kufu* g. *kubu,* O. *kob, kōb* stb., Mot. *kō* 'Haut, Rinde' szó fordul elő (SETÄLÄ: JSFOu. XXX_5, 56), a *háj* szóra viszont nem találtam adatot sem SETÄLÄnél, sem PAASONENnél, de még LEHTISALOnál sem. Lehetségesnek tartom, hogy az említett szavakban ugyanazon uráli szó divergens alaki fejlődésével és ezt nyomon kísérő jelentésfejlődéssel állunk szemben : f e j e n l e v ő k é r e g, b ő r = *haj ;* t e s t e n l e v ő k é r e g, b ő r, z s í r r é t e g = *háj* ~ ? *héj.* Így eredeti **hájzik*ból is fejlődhetett a *hézik* ~ *hízik* (vö. *Halmaj* ~ *Holme, ganaj* ~ *gané, taraj* ~ *taré ;* GOMBOCZ, Hangtört. 25—26), és nem kell alapnyelvi magánhangzóváltakozás maradványának tartanunk az említett alakpárt. A *há-j* szó fgr. vokalizmusát illetően

[2] Ez az alak sem nyelvemlékeinkből, sem nyelvjárásainkból eddig nem volt kimutatható. Úgylátszik, mint az emberhez talán a legszorosabban hozzátartozó testrész (bőr, zsírpárna) korán került birt. viszonyba, és így korán tapadhatott hozzá a *j*.

pedig ismét ugyanarra a megállapításra szorítkozhatunk, mint előbb: feltehetően h o s s z ú m a g á n h a n g z ó lehetett az alapszóban: fgr. *kɜ̄ > *hɜ̄ > *hā (~ há-j).[3]

A *más* és *hány* szavak ősi magánhangzójának kikövetkeztetését az nehezíti meg, hogy a *má* és *há* tövükön kívül egy *mo* és *ho* tövük is van (*más* ~ *ma* ~ *most*; *há-ny* ~ *ho-l* ~ *ho-vá*). Itt már nemcsak kvantitatív, hanem kvalitatív különbség is van az egyes alakváltozatok között. A *más* *á*-ját STEINITZ *i̯*-re vezeti vissza (i. m. 59 SEBESTYÉN IRÉN (NyK. XLVI, 291) és JÓKAI ZOLTÁN (MNy. XXV, 362) fgr. **mo* névmástőből magyarázza (vö. fi. *molemmat, semmoinen*). A *má(s)* ~ *mo(st)*, valamint a *há(ny)* ~ *ho(l)* névmástövek alakváltozataira vonatkozólag ismét csak azt a véleményt merjük megkockáztatni, hogy azokban sem kell feltétlenül magánhangzóváltakozás maradványát keresnünk, hanem különféle azonos mássalhangzóval kezdődő névmástövek egymást kiegészítő alakpárjait, mint amilyenek: *ez* ~ *az* ~ *oda*, fi. *tämä* ~ *se* ~ *tuo*, manysi *tit* ~ *tot*. E kérdésről részletesen ír LAKÓ (I. OK. I, 219). A **má* és **há* névmástövünk fgr. és szamojéd megfelelői ismét túlnyomórészt veláris magánhangzót mutatnak (l. SETÄLÄ, i. m. 33). Így a fejlődés a következő lehetett, pl. a *má-s*-nál: fgr. **mɜ̄* > ómagy. *má* > *mȧ* > *ma* ~ *mo* (vö. *mái*; Serm. Dom. I, 314, 399); *máma*: 1788 „még *má ma* útomnak [így!] eredek"; SÁNDOR I., G svédi grófné 224 (l. TECHERT: MNy. XXXV, 53); a *há-ny* esetében pedig **kɜ̄* > ősm. **hɜ̄* > **há* > *hȧ* (GOMBOCZ: NyK. XXXIX, 236, 271). A *há*-ról l. SIMONYI, M. Köt. III, 101: vö. *valahára*; l. még *hái-bái (háji-báji)* 'mikori, milyen régi (ó, vén)' stb. (MTSz.).

A *hó* ~ *hava* 'mensis' szó nem tartozik szorosan véve a *fa* szóval párhuzamos hangtani fejlődést mutató szavakhoz. Megfelelői a fgr. rokonnyelvek legtöbbjében rövid magánhangzót mutatnak — emiatt is veszi STEINITZ az *ŏ* sorhoz tartozónak (i. m. 24, 92). — De a rövid magánhangzók mellett többnyire ott van egy *β*, *γ*, *η* mássalhangzó: chanti *kŏγ*, md. *kov*, *koη*, melyek az előttük álló rövid magánhangzóval tudvalevőleg kettőshangzót, majd hosszú magánhangzót alkothattak (BENKŐ: NyK. LIV, 48 kk.), mint pl. a finn *kuu*, m. *hau̯-a* > *hava*. Itt tehát valóban *u*-s diftongus volt az ómagyarban. De a *hau̯*-nak volt egy *há* változata is illabiális területen. Ezt az alakot őrzi néhány kódexünk, pl.: *kis azzony h a a n a k kylenczed napyaan* (ÉrdyK. 127); *zent Gőrgh h a, pynkősth h a* (WinklK.) stb. (másképp ezekről az alakokról SIMONYI, TMNy. 288; PAIS: MNy. XXXII, 107). Az *au̯* > *á* változatról l. MELICH: MNy. X, 250; BÁRCZI, Magyar Hangtört. 71.

Az eddig tárgyalt összes esetekben — így a *fa* szóban is — a finnugor, illetve uráli alapalakban veláris hosszú magánhangzót — vagy diftongust — találunk (a *hó* szóban rövid magánhangzó + valamilyen mássalhangzó (*β*, *γ*, *η*) kapcsolatát), amelyből az ősmagyarban *ɜ̄* (*á*) lett, majd az ómagyarban és középmagyarban *ȧ* > *å*.

II.

Nézzük meg a kérdést a nyelvtörténet és helyesírástörténet oldaláról.

1. A *fa* szót sem a Nyelvtörténeti Szótárban, sem az Oklevél Szótárban, de egyetlen egy szójegyzékben sem találtam meg *fo* alakváltozatban, sőt egy az 1273-as *Nyrfo* alakkal majdnem egy időből és helyről való 1286-os adat-

[3] A rövid **ha* alak nem ismeretes sem a nyelvemlékekben, sem a nyelvjárásokban.

ban *machkafa (:) Magna arbor ilicis est pro meta m a c h k a f a nuncupata* alakban fordul elő (Zala Okl. I, 96). A XV. sz.-ból *makkos f a a* (GyöngySzt.) adatunk van, ahol az *aa* feltehetőleg az *á* jele. Régi képzők előtt is mindig *á*. Pl. *fáész: Vallem F a i z o w e l g h vocatam* (OklSz.); *fái: Nem f a i tewysk wala, hanem tengeri tewysk* (AporK. 185); *fás:* 1283: *F a a s halom;* 1291: *f a s-fuen* (NySz.).

Ami a PAIStól említett *hassufo, hasffo (ff* paleografiai sajátság) összetételt illeti, előtagja a korabeli oklevelekben *has, haas* alakban fordul elő: 1272: *Has;* 1293: *has;* 1295: *Harus* [utóbbi alak már *ss* ~ *rs* elhasonulást és az így előállott mássalhangzó-torlódás feloldását jelzi]; 1338: *haas;* 1340: *haas;* 1357/1430: *Captarhassa* stb. (OklSz.).

2. A *hassu* alak *u*-ját összetétel belsejében megmaradt tővéghangzónak, vagy *ó* ~ *ú* > *u* kicsinyítő vagy nomen possessoris képzőnek tartja PAIS (i. m. 108), és összefüggésbe hozza a Karancs vidékről közölt *hasso-fa* adattal (Nyr. XXII, 48, MTSz.).

Az első feltevés a valószínűbb, hiszen nem egyedülálló e korból és vidékről az eredeti tővéghangzó megmaradása. A kb. 1345—1400 közötti időkből datált Soproni Szójegyzékben is találunk *fafu* alakot a lat. *faχo*, magy. *szász* szó megfelelőjeként (HÁZI J.: MNy. XX, 154). Gondolhatnánk esetleg mássalhangzótorlódást feloldó hangra is *ss* és *f* között, ami szintén nem ritkaság e korban. Pl. 1326: *Vifegarad* 'Visegrád' (ÓMOlv. 147; Vági Benedek és Miklós osztálylevele); vagy *fafo(r)ia(n)* 'sáfrán' (SoprSzj.; HÁZI, i. h. 156). A kérdéses nyelvterületen még most is találunk toldalékhangokat *(a, e, i, o* stb.) — főképpen a szó végén. Pl.: *Vakonda (-át, -ája)* 'Maulwurf' (IMRE S., A felsőőri földművelés); *moha, rigya* (rügy), *rizsa, guzsa, puócza* (polc), *mihe, epërgye, ángyi, ujji, husi;* igékben: *vuoti, csinyáti, adi* (GÖNCZI F., Göcsej 1914. 493—94). Példákat l. még BEKE: Nyr. LVIII, 81. BEKE e cikkében nézetem szerint nem egészen helyesen magyarázza a Karancs vidéki *hasso-fa* alakot (14 jegyz.) egy ősi **hássa* alakból, amely megvolna a *Hárságy (hashag, hassag* 1095, OklSz.) helynévben. Alacsony nyelvállású tővéghangzóval, mint megőrzött régiséggel, ugyanis a nyelvemlékes korban már nem találkozunk, legfeljebb szórványosan felső nyelvállásúakkal *(u, ü, i)*. De még ha elő is fordult volna egy **hássa* alak a nyelvemlékes korban, abból sem válhatott volna *hásso*, mert abszolút szóvégen álló illabialis *ȧ*-ból sohasem lett *o*, hanem *å* (vö. GOMBOCZ: UngJb. VIII, 273, valamint STEINITZ i. m. 89).

A *hassofa* alak tehát feltehetően nyíltabbá válással keletkezett a már említett *hassu-fa* alakból (l. PAIS, i. h.). Ehhez a megállapításhoz azonban hozzátehetjük: feltéve, hogy csakugyan megőrzött régiség a kérdéses nyelvjárásterületén (Karancs vid.), nem pedig toldalékhang, amilyennel szép számban találkozunk nyelvjárásainkban (vö. BEKE: Nyr. LVIII, 84, 14-jegyz.).[4]

3. PAIS azon megjegyzésére, hogy a *fo* alakot *fó*-nak kell olvasni, csupán a kikövetkeztethető uráli alapalakra szeretnék utalni. Ebben ugyanis a nyenyec *p'ā* alak bizonysága szerint hosszú magánhangzó, feltehetőleg *ā* volt. Ennek pedig az ősmagyarban hosszú *á* felelt meg, nem *ou̯* > *ó*. A *fá*-nak megrövidülése *fȧ*-vá feltehetően már a XIV. sz. közepén megtörtént (vö. LŐRINCZY, i. m. 25, 45), sőt az *ȧ* labializációja is — mely tudvalevőleg szóvégi

[4] A *hasso-fa ss*-je sem bizonyíték az adat megőrzött régiség-volta mellett, mert ez a palóc nyelvterületen szokásos asszimilációs jelenségre mutat: *bossó* 'borsó', *kossó* korsó' (KÁLMÁN B. közlése).

helyzetben a legkésőbb következett be — már erősen előrehaladt, különben nem tudnók megmagyarázni a Gombocztól is kivételnek tartott: 1260: *Micudhotuono*, 1300: *Cucenushotuono* (OklSz.) és az ÓMS.: *ſcouuo* 3. szem. birt. személyragos alakokat sem.

A most felsorolt adatok, valamint Pais *fo* alakjai azt bizonyítják, hogy az említett oklevelek kiállításának idején és azok nyelvjárásában az *a* > *å* labializáció, valamint *o* > *å* nyíltabbá válás már megtörtént. Ugyanígy befejeződhetett a harmadik nagy hangfejlődési tendencia is az *á* > *a* rövidülés, mert hosszú *á*-t *o*-val jelölve nemigen találunk nyelvemlékeinkben. — Hacsak nem ez a jelölés található meg a SoprSzj. *nodo(r)* — *ſpan ſag* 'nádorispánság, palatinatus' szóban (Házi: MNy. XX, 152). De minthogy ugyanez a szó a Schlägli Szójegyzékben *nadruspan* alakban fordul elő, így lehetséges, hogy csupán íráshiba a SoprSzj.-ben. — A különféle tendenciák kereszteződése okozhatta a helyesírási ingadozást, az *å*-nak *o*-val való jelölését. Erre különben igen sok példát találunk a kb. XIV. sz. közepe tájáról származó — és hasonlóan a nyugati nyelvjárásterület sajátságait tükröző — Soproni Szójegyzékben. Főképpen szó belsejében fordul elő, mégpedig olyan szavakban, amelyekben a finnugor nyelvek tanulsága szerint sohasem volt *o*, hanem *a*. Pl.: *lok* 'lak' (~ fi. *lakka* 'eresz, szín'; SzófSz.); *for* 'far' (~ fi. *perä* 'vég'; EtSz.); *sork* 'sark' (~ fi. *sarana* 'ajtósarok' vagy udm. *serӓg* 'szöglet'; SzófSz.). Szólnunk kell a *hal* szavunkról is, amely következetesen *hol* alakban fordul elő: *hol hew* 'hal héj'; *hol copolto* 'halkopoltyú'; *hol ho(r)las* 'halhorlás', *chetol* 'cethal', *kiſeb hol* 'kisebb hal' stb. A helyesírás ingadozásából kifolyólag az is előfordul, hogy a mai *o* helyén *a*-t találunk: *combar* 'csombor'; *mochor* 'mohar'; *gabor* 'gyopár'. Sőt még ugyanazon szóban is váltakozhat az *o* az *a*-val: *varas biro* 'városbíró'; *varas* 'város', de: *varalat valo varos* 'vár alatt való város'. A *fa* azonban mindig *fa* alakban fordul elő: *fa-lab* 'faláb', *fa-hev* 'fahéj'. Hasonló ingadozást találunk az ugyanezen időpontra tehető és hasonló nyelvjárási sajátságokat mutató Königsbergi Töredékben. (Vö. Lőrinczy É., i. m. 42 kk.), amelyben még a szóvégi *a*-k *o*-s írására is találunk adatot, a már említett *ſcouuo* és a KTSz. *(v)olo, vol(o)* alakjában. Helyesírási következetlenséget találunk az 1372-ről datált zalavári konvent jelentésében is (Vizsgálat az Andi Tamás és a récsei nemesek közt vitás birtokrész hovatartozása tárgyában; ÓMOlv. 209) az *And* birtoknév írásában. Az oklevél írója jelöli *Ond*, *Onth* és *Anda*-nak. Ezen helyesírási ingadozás miatt nem tulajdoníthatunk különösebb jelentőséget a *ma mo* alakjának sem, amelyet Simonyi említ meg a Paistól is később elfogadott „**fó : fa?*" hangváltozással kapcsolatban (TMNy. 288). Simonyi a VitkK. 104, TelK. 295; LevT. I: 10, valamint a Göcseji *mó* ~ *mua* alakra hivatkozik. (VitkK.: *M o velem léz paradičomban*; LevT. I; 10: *tegnapon, m o i s*).[5] A VitkK. azonban XVI. századi kódexünk, tehát arra a korra tehető keletkezése, amikorra már az összes hangfejlődési tendenciák befejeződtek. Így a *mo* alakot sem vehetjük másnak, mint a helyesírás ingadozását tükröző alaknak. Simonyi ugyan hosszú *ó*-nak olvassa, de ezt a finnugor nyelvek adatai nem támogatják. Magyarázatára inkább fogadjuk el Volf Gy. A nyelvemléktár VII. kötetének előszavában tett észrevételét: „Az eredeti fordítás vagy inkább átdolgozás, melynek codexünk ki tudja hányadik másolata, jó régi lehetett, mert codexünkbe olyan alakok szivárogtak át belőle mint:

[5] A göcseji *mua* alakról l. III. részt.

mo (ma : nunc), hot (hat : sex), čol (csal), hol (hal : moritur), vol (vall), holot (halott)" stb. (Előszó XLV—XLVI.).

4. A PAIStól feltett **fó : fa* hangváltás magyarázatára analógiaképpen felemlített *hulló* ∼ *hulla*, *szülő* ∼ *szüle* alakpárokra vonatkozó magyarázatot l. BÁRCZI, TA. 170—171.

5. Kétségtelenül problematikus adat azonban KNIEZSAtól a XIV. sz. első negyedéből 1323-ból közölt alak „ad unam arborem *Magalfou* dictam" (PESTY, TemesOkl. I, 39). Fenti oklevél a Baranya megyei Harkány község határjárásáról számol be, tehát feltehetőleg a déli nyelvjárásterülethez tartozó nyelvjárási sajátságokat tükrözi. Mi lehet itt az *ou* jelölés? PAIS ezt az adatot tekinti döntőnek az eredeti *fó* alak igazolására, mert hiszen az *ou* diftongus az *ó*-nak a jele volt, mégpedig nemcsak a XIV., hanem a XVI. sz.-i nyelvemlékeink számos adatában is, tehát akkor is, amikor már a diftongus monoftongizálódása befejeződött. Ez is éppen a helyesírás konzervatizmusát mutatja (vö. KNIEZSA, M. helyesírástörténet 60 ; BENKŐ : MNy. XLVII, 224). Lehetett azonkívül az *u* jele is (1211 : *Ruozlicou, Nagfolou;* vö. MÉSZÖLY: MNy. XXIV, 274). Ahhoz azonban, hogy ezt az egyetlen egy adatot perdöntőnek elismerjük, szükséges volna az egész oklevelet ismernünk és a helyet, ahol íródott, hogy az oklevél esetleges helyesírási sajátosságaiból vagy nyelvjárási vonásaiból következtethessünk a fenti alak bizonyító erejére. Mindaddig, amíg erre nincsen lehetőségünk, megpróbáljuk ezt az alakot másképpen is magyarázni. Mégpedig : 1. az ingadozó helyesírás maradványának. Ezt látszanék támogatni az oklevél másik adata: *gumulchenfa* [tehát *a!*]. Abban a korban ugyanis, amikor a különféle hangfejlődési tendenciák keresztezték egymást, e l ő á l l h a t o t t egy ilyen *ou*-alak az *o*-val jelölt *å* hang jeleként, mint ahogyan az *ew*, *eu* is jelölhette az *ö*-t és *ő*-t abban, sőt még a későbbi korban is egészen a XV—XVII. sz.-ig. Ilyen *ou*-val jelölt *a*-s alaknak gondolnám talán a mai *Gyanafalvának* 1350: *Ganoufolua*, (1451 : *Janofalwa*) alakját (MOÓR, Westungarn im Mittelalter 86), de e bizonytalan adat sajnos nem elég bizonyíték az *a (å)*-nak *ou*-val való jelölésére. 2. Gondolhatunk esetleg egy másik lehetőségre is, mégpedig egy a szlavóniai nyelvjárásterülettel határos vidéken jelentkező *á* > *ā̊* labializációra. (Vö. BÁRCZI, Régi m. nyjár. 8 ; HORGER, MNyjár. 31, 77). Ez az *á* a nyelvjárásra jellemző labiálisabb ejtésben *ó*-nak hangozhatott, ezért jelölhették az *ó* jelével *ou*-val.[6] Ezt a kérdést azonban ottani okleveleink alaposabb nyelvjárástörténeti vizsgálata döntheti el majd véglegesen.

III.

Utolsónak marad a kérdés nyelvjárástörténeti vizsgálata, a PAIS cikkében szintén döntő érvül felhozott hetési *fua*, *foa*, *fóa* — és őrségi *fua* alakok magyarázata. Ezek szerinte ugyanis az *ó* diftongusos alakjai lennének (i. m. 107). Hivatkozik a hetési közlőre, FATÉR JÓZSEFre is, aki a Nyr. II, 44. lapján azt mondja, hogy a *fua, foa* alanyeset mellett a tárgyragos forma *fát.* Ez is igazolná a *fa* szó állítólagos ősi kéttövűségét. PAIS tételének igazolására HORGERre is hivatkozik (MNyjár. 41, 91), de nem említi jeles nyelvtörténészünk egy másik — alig pár lappal arrább tett és ugyancsak figyelmet érdemlő — megjegyzését. Eszerint igen elterjedt nyelvjárási jelenség, hogy a középső

[6] Feltéve, hogy a kérdéses korban beszélhetünk-e *á* > *ā̊* labilizációról.

vagy a l s ó[7] nyelvállású hosszú magánhangzók, tehát *é, ő, ó* és *ê, á (~ ą̊ ~ â)* mellett „egy csökkentett nyomatékú inetimologikus rövid magánhangzó fejlődött", mégpedig az általunk vizsgált nyelvjárásterületen és az ezzel szomszédos vidékeken az *ê* előtt *ë; á (~ ą̊ ~ â)* előtt pedig *o̧* (i. m. 38—40). Éppen eme megállapítás vezette a sorok íróját arra a gondolatra, hogy az idézett nyelvjárási alakokban ne az *ó*, hanem az *a (~á)* diftongusos alakjait keresse.

PAIS nyelvjárási adatainak eredetét kutatva, átnéztem jó néhány Hetésre, Göcsejre, Őrségre, valamint a szomszédos nyelvjárásterületekre vonatkozó gyűjtést, feljegyzést és monográfiát. Teljességre természetesen nem törekedhettem, de így is megállapíthattam, hogy az *ua, oa, óa*-féle „esve erősödő" (HORGER terminusa, i. m. 40) vagy „nyitódó" diftongusok (BENKŐ L.: MNy. XLVII, 225 jegyz.), nem az *ó*-nak megfelelő kettőshangzók a vizsgált nyelvjárásterületeken.

FATÉR JÓZSEF például Hetésről közölt adataiban (Nyr. I, 423) a középső nyelvállású *ó*-t *ó*-nak írja és nem *uó* v. *ua*-nak. „*Kár kjenne a g y ó s z ó!*"; *g y ó s z á g* 'rozs' stb. Ugyanakkor az azonszótagú *l* kiesésével előállott hosszú labiális *â*-t *óa*-val jelöli: „*nem h ó a g a t kje még soha*" (i. h.). Sőt még abban a közlésében sem találjuk az *ó*-t *ua* ~ *oa* diftongusként, amelyben a PAIStól említett „*fua, foa: fa; tárgyraggal fát*" alakmagyarázat fordul elő, hanem *ó* alakban. Pl. *ėstálló: istálló* (Nyr. II, 44—45). Ugyane vidéken előfordul az *ó* a nyugati nyelvjárásra jellemző zártabb és rövidebb *u* alakban is: *Gyanku:* 'János, Jankó' (Nyr. II, 44); *csaptatu* 'csaptató'; *favágittu* 'a hol a fát aprózzák' (Nyr. XIX, 142—3), mégpedig főleg többtagú szavakban és szó végén.

Monográfiájában GÖNCZI FERENC (Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár 1914) is említ kettőshangzós alakokat főként „az északi és keleti nyelvjárási határok körül", pl.: *uóda, uóvas.* Az *uó* kettőshangzó főképpen azonszótagú *l* kiesésével keletkezett *ó*-nál fordul elő. GÖNCZI megemlíti a *fua* alakot is, amely szerinte az egytagú szavaknál igen kivételesen előforduló zártabb alakban él az említett vidéken (i. m. 489). Nézete szerint ez az alak főleg Göcsej nyugati részén, továbbá a Rábaközben és a vasmegyei Őrségben fordul elő (uo. 491). Az említett diftongusok szerinte kevés kivétellel tőszavakban fordulnak elő, mégpedig az *ó, ő, é* és *a, á* hangokkal kapcsolatosan „úgy, hogy egy más magánhangzót eleibe, ritkábban utána helyeznek. *ó*-val *u*-t párosít: *huó, juó, luó ...* Az *a*-val *ó*-t és *u*-t: *óara, szóama, tuap, mua, á*-t *o*-val: *oángyom, boátyám, Poákoábê*" (i. m. 494). Nála is megtaláljuk tehát a kétféle diftongust, egyfelől az *ó, ő, é*-nek megfelelő: *uó, üő (~ őe); ié (~ ée)* kettőshangzót; másfelől az *al* > *â*-nak vagy *a*-nak megfelelő *óa, ua* és az *á*-nak megfelelő *oá* diftongust. Ha az *a*-s diftongusok jelölésében meglepő és talán nem mindig a tényleges hangértéknek megfelelő jelölésmódot is alkalmaz GÖNCZI, egyben mégis figyelmet érdemelnek hangtani fejtegetései és jelölésmódja, abban, hogy élesen megkülönbözteti az *ó, ő, é* diftongust az *a* kettőshangzóktól.

Ugyancsak felfigyelt erre a kettősségre KARDOS ALBERT a göcseji nyelvjárásterületen. Talált *ó, ő* és *é* diftongusokat, főképpen egytagú szavakban: *juó, luó, vüő, kiės, sziėp,* de többtagú szavak hangsúlyos szótagjában is, főképpen ha valamilyen mássalhangzó *(l, v)* kiesése következtében egymás mellé kerülő magánhangzók összeforrásából állt elő a kérdéses *ó*-s vagy *ő*-s diftongus.

[7] Én ritkítottam.

Pl. *csuórint* 'csavarint', *fuókodik* 'fuvalkodik', *suónyu* 'savanyú', *fuóros* 'fuvaros'. Ezen diftongusokat azonban Göcsej nagy részében egyszerű *ó*-nak ejtik, pl.: *csórint, fókodik, fóros, sónyú* (Nyr. XIII, 213). De alább megemlíti: „Nagy ritkán *ua* diftongus is hallható *mámua* (márma), *fua* (fa); *ez az eredeti* h o s s z ú *á*- v a g y *a* - b ó l m a g y a r á z h a t ó,[8] melyet a két szón kívül még több nyelvemlék is megőrzött (vö. *mái, fái)*" (uo. 214—215).

Szarvas Gábor, aki 1872 nyarán Budenz és Berczik Árpád kíséretében bejárta Göcsejt és Őrséget, szintén észrevehette a kétféle diftongust, mert göcseji jegyzeteiben az *ó*-t, ha azonszótagú *l* kiesése folytán előállott hosszú hangzóról volt szó, *uó*-nak vagy *ou*-nak, esetleg *ó*-nak; többtagú szavak végső szótagjában zártabb és rövidebb *u*-nak jelöli. Pl.: *duógozunk; „nyuódz vuód"* [nyolc volt]; *fuókáru* = falkáról; *puógár; voutam, voutak* (NB. *ou!*); *„Akinek eddig vuót kezibe a fékszár:* kormány" *(vuót!)*, de ugyanakkor: *ollan okozs vód (vód!)*. Hangsúlyos szótagban tehát *uó*-t vagy *ó*-t találunk, többtagú szavak hangsúlytalan szótagjában *u*-t: *csikut, csikus, csikuzik* stb. (Nyr. XLVII, 128). Az *al*-ból azonszótagú *l* kiesésével keletkezett *ā*-t *oâ*-nak jelöli pl. *O â v a taláta* = alva (uo. 128).

Az általa feljegyzett őrségi adatokban pedig csupán *ó, ő* és *é* kettőshangzókra találunk példát: de sohasem *ua, oa* alakban, pl. *niêzd, fiêcek, tüőfa* (tölgy), *téüfüő* (így, tejföl), *gyuó*. Ugyanezek azonban előfordulnak monoftongusként is (Nyr. XLVIII, 78). Az *a* diftongusokra egyetlen példát sem említ: *vari* (varjú), *fattyu sari* (másod sarjú) (uo. 78—79) (vö. Felső-Őrvidék: *voari, soari)*.

Nem találunk *a*-s diftongust később Kardos László őrségi adataiban sem (Az őrségi népi táplálkozás. Budapest 1943), csupán az *é, ó* és *ő* kettőshangzókat, pl.: *küőtt-riétes* (127); *tuskuó* (160); *tuóka* 'tálka' (240).

Végh József pedig, aki alig pár évvel ezelőtt (1949), és feltehetőleg pontos megfigyelés alapján jegyezte le nyelvjárási szövegeit arról a vidékről — ahonnan a Paistól idézett Könnye Nándor-féle őrségi adatok származnak *(küdőn a f u a;* Nyr. VII, 322) — szintén csak *uo, üö, ié* kettőshangzókat jegyez fel az említett területről. Pl.: *Farkasos üdü v u o t; viékonnyábo; viér; f ü ö t h ö ütött engem* (MNy. XLVI, 280—81). A Felső-Őrvidékről, Hetésről és Göcsejből ismert *a*-s kettőshangzók *(ua, oa)* egyszerű *a* alakban fordulnak elő nála. Pl.: *sargyu, mán, favágu, fa* (uo. 280—82). Lehetséges, hogy 1949-ben már a köznyelv egységesítő hatása érvényesült, vagy pedig az *a* előtti magánhangzó *(ó, o, u)* válhatott nyomatéktalan elemmé, amely azután idők folyamán teljesen elszíntelenedett, végül el is tűnt e nyelvjárásterület eredeti *a*-s diftongusaiból. Ugyanakkor azonban a szomszédos Göcsejben és Hetésben megmaradt legalábbis néhány alakban, mint megőrzött régiség, sőt alig 100 kilométerrel feljebb a Felső-Őrvidéken nemcsak, hogy megvolt, de még ma is megvan a kétféle diftongus.

Varga Ignác felső-őrvidéki nyelvjárástanulmányában sűrűn ejtett *óa ée* és „nagy ritkán" használt *őe üő* kettőshangzókról beszél 1903-ban (NyF. IX, 7 kk.). Szerinte azonban a kettőshangzók jelölésében az említett nyelvjárásterület nem következetes. Azt is mondják: *ma*, de azt is *móa; malom* és *móalom, êmëgy — emëgy* és *éemegy;* „. . . valószínű, hogy a kettőshangzók egy része — különösen *a hol rövid a, e hangokat kettőztetnek*[9] — a

[8] Én ritkítottam.
[9] Én emeltem ki.

köröskörül terülő s kettőshangzókban roppantul bővelkedő hénez[10] nyelv hatására keletkezett, melyet annyira-mennyire minden felnőtt magyar ember ért és beszél" — állapítja meg végső következtetésként. Ezt a megállapítását a nyugati nyelvjárásterület határvidékeire (Felső-Őrvidék, Alsó-Őrség) vonatkoztatva, amelyeknek Ausztriával és Stájerországgal határos földrajzi helyzetét és a lakosság évszázados igen élénk kapcsolatát ismerjük, azt hiszem nem szabad figyelmen kívül hagynunk.[11] A hienc nyelvben igen erős tónikus, melódikus hangsúly figyelhető meg, ami meglehetősen éneklő modorúvá teszi ezt a nyelvjárást. Talán éppen ennek hatására diftongálódott az őrségi és felső-őrvidéki nyelvjárás hangsúlyos helyzetben levő *ā*, *a*, *ē* magánhangzója pl.: *h ó^{a} mísz?*; *Ó ^{a} s z ë g* (Alszeg); *ki beszitë j é ^{e} s z t e t?* (uo.). Érdekes jelenség ugyanis, hogy míg a névelői *a*, *az** sohasem kettőződik, addig mutató névmási minőségben, tehát hangsúlyos helyzetben mindig *ó^{a}*, *ó^{a}z*. Pl. : *ó ^{a} mëg más! má ó ^{a} z!* (i. m. 7). (Az emfázis diftongáló szerepéről l. BÁRCZI: MNy. XLIX, 35.)

Göcsej és Hetés nyelvébe azután már valószínűleg a szomszédos Őrség nyelvi hatására kerülhettek át az említett szórványos diftongusos alakok. KÁLMÁN BÉLA és IMRE SAMU majdnem 30 évvel később gyűjtöttek a Felső-Őrvidéken. Teljes élességgel, határozottsággal megállapíthatták, hogy a vizsgált nyelvjárásterület diftongus-állománya nemcsak középső nyelvállású hosszú magánhangzóknak megfelelő kettőshangzókból áll, hanem alsó nyelvállású rövid és hosszú magánhangzó megfelelőiből is.

KÁLMÁN BÉLA : *ua̯*, *ie̯* és *üe̯*-nek, illetőleg *üö̯*-nek jelöli az *ó*, *ő*, *é*-nek megfelelő diftongusokat : *zsidua̯gomba*, *borsua̯*, *örögzüe̯d* v. *tie̯lënzüe̯d*, *ragadua̯* (MNy. XXXIII, 346) ; ugyanitt az *a* diftongust *oa̯*-val jelöli : *gyártyánfoa̯*, *köi̯moa̯g*, *voa̯ríbükkön*. Későbbi tanulmányában (MNy. XXXVIII, 211 kk.), az egységes átíráshoz alkalmazkodva az *ó*, *ő*, *é* diftongusainak jelölésére *uo̯*, *üö̯* és *ië̯*-t használ, pl. : *zohoguo̯* 'zápor' ; *danguo̯*, *donguo̯*, *bunguo̯bogár* 'bagócs bögöly' ; *essüö̯* ; *gyiplüö̯* ; *csádië̯* stb. (i. m.), az *a* diftongusra pedig *u̯ā*-t, mert mint mondja : „ellenőrzés hiányában magam sem tudnám eldönteni, vajjon ilyennek hallottam-e, vagy pedig *o̯ā*-nak . . ." (MNy. XXXVIII, 214). Pl. : *cuo̯pámfu̯ā*, *fu̯āszin*, *su̯āri*. Utóbbi szó előfordul *sari* alakban is a Felső-Őrvidéken, Őrségben, Göcsejben és Hetésben. — IMRE SAMU is *u̯ā*-val jelöli az *a* kettőshangzót (az *o*, *ő*, *é*-nek megfelelő kettőshangzót *u̯ó*, *ü̯ő* és *i̯é*-vel), pl. *fu̯āeki* 'faeke' ; *vu̯āri* 'varjú' ; *gu̯āz* 'gyom' ; *u̯ācci* 'mágneses' ; *su̯āri* 'sarjú', és miképpen VARGA IGNÁC, úgy ő is diftongusnak jelöli az *az* mutatónévmás *a*-ját. Pl. : *u̯ ā n n y i gond van ; u̯ ā s z t ; u̯ ā z o k r a* (A felsőőri földművelés) ; *jerre-u̯ ā r r a*, *u̯ ā m mögié* (MNépny. III. 370). Ugyancsak *u̯ā*-t találunk az azonszótagú *l* kiesésével keletkezett *ā*-k jelölésénél is, pl. : *kazu̯ā*, *tavu̯ā* (A felsőőri földművelés). Egyetlen bizonytalan példában esetleg az *á* fordul elő diftongus alakjában : *Na hálá Istem mu̯ā mëkkapátok e kurumpit* (A felsőőri földművelés), ha a *mua* az IMRE SAMU többi felsőőri közlésében található *má* 'már' diftongusos alakja, és nem a *ma* szóé.[12]

[10] Hiencek vagy heancok Vas és Sopron vármegye németajkú lakói. Eredetileg talán külön csoport, melynek főfészke az a szöglet, ahol Sopron és Vas m. Ausztriával határos.

[11] Ez a diftongálás figyelhető meg a soproni nyelvjárásterület németajkú lakosságánál a „poncihtereknél" is : *Vo̯ata* (Vater) *e Go̯ans* (eine Gans) stb.

* A Felsőőr vidéki nyelvjárásban a névelő a közelre mutató névmásból *(e, ez)* fejlődött. (Szerk.)

[12] KÁLMÁN BÉLA az utóbbit tartja valószínűbbnek.

Ha eltérés is van az *a* diftongusok jelölésében az egyes feljegyzők között, és ha a nyugati nyelvjárásterület diftongusainak mai ismeretében nem is tudjuk eldönteni, hogy melyik tagjuk nyomatékos, és melyik a simuló, azt mindenesetre megfigyelhetjük, hogy a feljegyzők, illetőleg gyűjtők élesen megkülönböztetik jelölésükben az *a*, *e* kettőshangzókat az *ó*, *ő*, *é* diftongusoktól.

A *foa*, *fua*, *fóa* alakok a gyűjtők, illetőleg közlők egybehangzó véleménye szerint az *a* *(~ā, ~á)* diftongusos alakjai és nem az *ó* hangé.

Hogy ugyanazon nyelvjárásterületen ilyen ellentétes típusú kettőshangzók léteznek, arra BENKŐ L. hoz fel igen érdekes példaanyagot az Ecsedi láp környékéről, ahol még ugyanannak a középső nyelvállású hosszú magánhangzónak, az *é*-nek is, kétféle diftongus felel meg, aszerint, hógy az *é* nyílt *ē*-re vagy pedig zárt *ë*-re megy vissza (MNy XLVIII, 233).

Ha ugyanazon hangnak *(é)* kétféle diftongus megfelelője ilyen értékes hangtörténeti megállapításokra vezethette a kutatókat, akkor a vizsgált nyelvjárásterületen (Göcsej, Hetés, Őrség, Felső-Őrvidék) megfigyelt kétféle diftongus-jelölésnek is pontos hangérték-megkülönböztető szerepe lehetett a régebbi adatközlőknél, csak úgy, mint ahogy a maiaknál.

*

Eredményeimet abban foglalhatom össze, hogy a *fa* szónak sem az ómagyarban, de még az ősmagyarban sem volt *fó* *(<*fou̯)* alakváltozata.

1. A finnugor és a szamojéd nyelvekkel való egybevetés alapján ugyanis a *fa* szónak és vele rokon hangalakú, valamint azonos hangtani fejlődést mutató szavaknak fgr., illetőleg uráli alapalakjában a legtöbb esetben hosszú veláris magánhangzó vagy kettőshangzó (szórványosan rövid magánhangzó + *β*, *γ*, *η* mássalhangzó volt).

2. A nyelvtörténeti adatok sem bizonyítják a *fo* alak meglétét, mert az *o*-s alakok a helyesírás ingadozása folytán *å* helyett kerültek bele a kérdéses adatokba.

3. A nyelvjárási adatok sem mutatnak *ó* diftongusra, hanem az *a* *(~ ā ~ á)* kettőshangzós alakjai a nyugati nyelvjárásterület peremvidékein, Göcsejben, Hetésben és Őrségben.

A. KÖVESI MAGDA

Über die Variante *fo* des Wortes *fa*

Verfasserin weist in ihrem Artikel auf eine frühere Behauptung von D. PAIS hin, nach der die altungarische Grundform des Wortes *fa*, *fau̯* > *fou̯* > *fó* gewesen wäre, und deren vor Flexions- und Bildungssuffixen erscheinende Nebenform *faa* > *fâ* > *fá* auf den Wortstamm analogisch eingewirkt hätte, so dass statt der regelmässigen Stammform *fó*, die unregelmässige Form *fa* zustande kam.

Die Verfasserin versucht auf Grund der entsprechenden Belege aus den finnisch-ugrischen und samojedischen Sprachen, ferner der Beweise der ungarischen Sprach- und Orthographieforschung und Mundartenkunde festzustellen, dass das Wort *fa* weder in der altungarischen, noch in der urungarischen Periode eine Stammform *fo* *(<*fou̯)* aufweisen konnte, da:

1. Die Belege der nächstverwandten Sprachen (und weiterhin des Samojedischen) beweisen, dass diejenigen Wörter, die ihrem Lautbestand und ihrer vermutlich lautgeschichtlichen Entwicklung gemäss, dem Worte *fa* nahe stehen (z. B. *szá-j* 'Mund' ; *há-j* 'Fett' ; *má-s* 'ander, sonstig' etc.) — in ihrer uralischen Grundform einen l a n g e n H i n t e r v o k a l (mundartlich einen Diphthong) oder sehr selten eine Verbindung von einem kurzen Vokal und Konsonanten *(η, β, γ)* aufweisen (z. B. *fa* ~ fi. *puu*, szam. *pea*, *fā*, *fê* ; *száj* ~ fi. *suu*, szam. *sū*, *sō* 'Kehle' etc.)

2. Nach den Daten der ungarischen Sprach- und Orthographieforschung sind die angeführten *fo* Formen in den ungarischen Urkunden (z. B. 1335 : *hassufo* 'Lindenbaum'; 1323 : *magalfou* 'Steckeiche') Ergebnis orthographischer Schwankung, die zur Zeit der mit einander kämpfenden und einander kreuzenden Lautentwicklungsprozesse (Regression, Labialisation, Verschiebung des Öffnungsgrades) — das gesetzmässige *a* oft durch *o* ersetzt hat.

3. Die mundartlichen Belege, die aus der Entstehungsgegend der angeführten urkundlichen Belege stammen *(fua, foa, fóa* aus Hetés ; *fua* aus Őrség) sprechen auch nicht für einen *ó* Diphthong, sondern für eine später entstandene Diphthongierung der *a* ~ *(ā* ~ *á)* Laute.

A. M. Kövesi

Telek

1. *Telek* szavunknak 1. 'földrész, földterület, birtok' és az ezekhez kapcsolódó jelentésárnyalatai mellett 2. 'kötél, szíj' jelentése is van. E jelentések között nagy eltérés mutatkozik, mégis már BUDENZ egy tőből származtatja őket. Mégpedig a kötél, zsinór jelentés alapján ajánl finnugor etimológiát. A szó földterület jelentésének kialakulására vonatkozóan FÁBIÁN ISTVÁN véleményét fogadja el, aki szerint a „telkeket kötéllel is szokták mérni, a bizonyos földterületet is a mérő „telek(strick)"-től is el lehetett nevezni, úgy mint néhutt a *hold*-földet *láncz*-földnek vagy egyszerűen *láncz*nak nevezik" (MUSz.). BUDENZ a z. *köl*, v. *kuali*, osztB. *kel*, finn *köyte*-, észt *köiž* 'strick' szavakkal veti egybe a magyar kifejezést. Bár SETÄLÄ a kezdő mássalhangzó miatt kétségbe vonja BUDENZ etimológiáját (NyK. XXVI, 392), a Magyar Nyelv I. még elfogadja (240). Később GOMBOCZ az ismeretlen eredetű szavaink közé sorolja (vö. NyK. LI, 300).

BÁRCZI elképzelhetőnek tartja FÁBIÁN véleményét, mely szerint a 'zsinór, madzag' jelentésű *telek*-ből fejlődött a 'terület' jelentésű *telek* szó. Finnugor eredeztetését azonban nem fogadja el, s így ismeretlen eredetűnek minősíti a szót (SzófSz.). Kétségtelen, hogy a középkor folyamán mérték kötéllel a földet. Erre vonatkozóan számos adatot hoz újabban BELÉNYESY MÁRTA (Ethn. LXVI, 57 kk.) és PAPP LÁSZLÓ (Nyr. LXXX, 240—41). Az adatok azonban főként a XIII—XIV. sz.-ból valók, szavunkra pedig már 1095-ből van adat: *theluch* (OklSz.), és minden valószínűség szerint már korábban is ismerték, használták őseink. Az pedig nem valószínű, hogy a magyarság mai hazájába kerülése után közvetlenül (X. sz.) már mérte volna a földet. Véleményünk szerint a földmérést a falvak kialakulása, majd pedig a feudális keretek hozták magukkal a XII. sz.-tól kezdődően.

PAIS DEZSŐ egyik tanulmányában megjegyzi, hogy a *telek* a *telik, tölt* igék családjába tartozik (MNy. XXX, 40). PAIS szerint a *telek* „folyóhordalék által feltöltött földet is jelent" (Szóbeli közlése alapján idézi BELÉNYESY MÁRTA, Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez . . . Bp. 1948. 18 l. A továbbiakban: Adatok . . .). BELÉNYESY elfogadja PAIS véleményét, s megállapítja, hogy a *telek* 'földterület' jelentése kialakulásának alapja a feltöltődés folyamata lehetett, ugyanis a jószágok trágyázása, folyóvíz hordaléka stb. által feltöltött földet vonták be először a művelésbe. Ezen túlmenően, mivel a *telik* — *tölt* szavak finnugor eredetűek, és a nomád téliszállásokra jellemző a vízközelség is, nem kis merészséggel kijelenti, hogy „egy az őshazából

hozott földművelési eljárást kell felismernünk a telkek mögött" (Adatok ... 24). BELÉNYESY újabb tanulmányában is ennek az etimológiának alapján jár el (Ethn. LXV, 394). Ellene szól azonban ennek az elméletnek az, hogy a jószágok „állítására" általában nem lapos nedves helyet, hanem víz közelében, de kiemelkedő száraz részt keresnek a pásztorok. A *telek* tehát már akkor „feltöltött" volt, amikor a jószágokat odahajtották, a feltöltődés tehát nem azután történt meg. A trágyafelhalmozódás sem lehetett olyan nagy mértékű, hogy ez, mint feltöltődés legyen a névadás alapja. A PAIS professzor által említett jelentés is valószínűleg azért alakult ki, mert a telkek víz mellett voltak. Továbbá okleveles adataink szerint a *telek* kiemelkedést is jelentett: Vallem que wlgariter *Telek*-alya welgh dicitur; Peruenit in vallem *Thelek* ueulg dictam (OklSz.).

BENKŐ LORÁND szintén PAIS nyomán úgy véli, hogy a *telek* valóban a *telik* — *tölt* igék családjához tartozik, azonban nem deverbális származék, hanem egy *tel- névigetőnek *-k* denominális képzős származéka. A *tel- névszói töve megtalálható a *Csoktele* 'Csok földje, Csok birtoka' határrésznév utótagjában. Tekintettel arra, hogy csupán ez az egy adata van, a kérdést nem tekinti lezártnak (MNy. XLIII, 207). PAIS, BELÉNYESY és BENKŐ a *telek* 'kötél, zsinór' jelentéséről nem szólnak, valószínűleg azért, mert nem tartják egy tőről származónak az eltérő jelentéseket.

Más úton indul el RÁSONYI LÁSZLÓ (NyK. LI, 299—302). Ő török eredetűnek véli szavunkat. Több török nyelvből kimutatható *täl- tel- til-* 'hasítani, lyukasztani' igéből származtatja. Mégpedig ennek az igének partic. perf. passivi származékából, melynek van 'kihasított, kivágott' jelentése: kipcs. *tälik* 'lyuk', óoszm. oszm. *delük, delik* 'Loch', anatóliai *dilik* 'kihasított', s végül ide tartozik ez a ferγanai, dželalabadi szó: *teläk*, melynek jelentése: távol levő, határozott tulajdont képező területrész. *Telek* szavunk másik jelentéséről RÁSONYI nem ír.

2. Véleményünk szerint a *telek* szó két eltérő jelentését lehet egy tőből magyarázni, azonban nem a BUDENZ által járt úton kell elindulnunk. A ma már oly távol eső két jelentés valamikor egy tőről származott, s ezt a kiinduláshoz szolgáló jelentést RÁSONYI fentebb idézett etimológiájában véljük felfedezni. A RÁSONYI által ajánlott eredeztetésből könnyen megmagyarázhatjuk szavunk minden jelentésárnyalatát is.

A *telek* szó eszerint 'kihasít, kimetsz, lyukaszt' jelentésű ige származéka, amely igének igen kiterjedt családja megtalálható a különböző török nyelvekben. A törökben van a szónak, amint már az előzőekben láttuk, határozott tulajdont képező földterület jelentése is. Nekünk azonban, hogy a magyarban megtalálható két jelentést magyarázhassuk, nem ebből az értelmezésből kell elindulnunk, nem is a 'kihasított, kivágott' jelentésből, hisz ebben az esetben a magyarságot kétnyelvűnek kellene feltételeznünk (bár ez a nép egyes rétegeit illetően nem elképzelhetetlen), hanem egy általános 'szelet' jelentésből. Ennek az általános 'szelet' jelentésnek meglétét támogatja a középt. *tilim* 'Fleischschnitte, hússzelet' is, a csag. *tilim*-nek pedig egyenesen ilyen általános 'valamiből kivágott szelet, hosszúkás szelet, töredék' jelentése van (vö. NyK. LI, 300). Egy ilyen általános 'szelet' jelentésű szó átvételéből könnyen magyarázhatjuk mind a földterület, mind pedig a szíj értelmezés kialakulását. A földterület is, a szíj is szelet, de az egyik összefüggő földterületből, a másik pedig bőrdarabból k i h a s í t o t t szeletet jelent.

Magyarázatunkat támogatja a vándorlások korabeli magyarság életmódja. Kétségtelen, hogy a vándorló magyarság főfoglalkozása az állattenyésztés volt, de ismerte már a földművelést is. S szókincsünk tanúsága szerint a földműveléssel éppen a törökök révén ismerkedtünk meg. *Búza, árpa, eke, sarló, tarló* stb. szavaink török eredetűek. A vándorlások magyarja tehát már, a maga módján, művelte a földet, termelt rajta, így nagyon valószínű, hogy nevet is adott annak a területnek, amit megművelt. S hogyan nevezte el? Annak a népnek a szavával, amely a földműveléssel megismertette. A török etimológiát ebből a szempontból tehát elfogadhatjuk. Mivel azonban az állattenyésztést is jórészt a törököktől vettük át, így a *bocskortelek, ostortelek* kapcsolatokban előforduló szíj jelentésű szó török eredete szintén érthető és természetes.

3. Az *ostortelek, bocskortelek* elnevezésekben azonnal érthető a névadás, azonnal elővillan az elnevezés alapjául szolgáló szemlélet is, a nagy bőrdarabból kihasított szíj : a *telek* 'szelet'. A másik esetben a szemlélet alapja az összefüggő, szemmel be nem látható füves puszta volt, melynek végtelenbe nyúló egyöntetűségét, valóban csak az bontotta meg, hogy az ember kihasított belőle egy-egy darabot valamilyen célra : gulyaállásnak, ideiglenes letelepülésre stb. A pusztából így kihasított darabok valóban szeleteknek tűnhettek a steppe végtelenjében.

A XIII. században olyan helyet jelentett a szó, ahol valamilyen hely (akol, karám) volt a jószágok számára (Adatok . . . 31). A népnyelvben ma is megtalálható a szónak a jószágok szállására vonatkozó jelentése. Veres Péter szerint a *telek* igazi jelentése az ő falujában található meg : gulyaállásnak körülkerített, sövénnyel övezett földdarab (Magyar Csillag 1942 ; vö. MNy. XLII, 38). Erdélyben disznóólat is jelent (MTsz.).

A *telek* szó művelésre használt földterület jelentésének kialakulása érthető, minthogy az első kezdetlegesen megművelt földek a telephelyek, szállások körül keletkeztek. Még a XIII. században is olyan művelt területet neveznek teleknek, amelyen állatokat is tartottak (Adatok . . . 52). Belényesy határozottan megállapítja, hogy „. . . az első szántóföldeket mindig a telelők helyén törték fel" (uo.). Ma is általános jelentése a szónak a házhoz, portához tartozó földterület. Györffy István Kisázsia északi partvidékéről azt közli, hogy nyáron az üresen maradt aklokban, és környékükön különböző termékeket termelnek, míg nyári szállásukról visszatérnek a jószágok, s ismét el nem foglalják helyüket (Ethn. Ért. 1926. 121 l. ; vö. Adatok . . . 20). A szavunkra vonatkozó első adat is (1905) a jószágok állására utal : Inde ad culmen uadit quod uocatur chigisti a quo per medium ruris quod dicitur *theluch* itur ad lupinum montem (OklSz.). A *telek* itt a művelt terület egy részét jelenti csupán, valószínűleg azt a helyet, ahol a jószágok szállása volt. Egyes vidékeken a *telek* ma is csak a határ egyes részeit jelenti (MTsz.). „Ezek leginkább olyan legelődarabokra vonatkoznak, melyeket az állatok állása, karámja körül felgyülemlett állati trágya szinte teljesen beborít, feltölt" (Ethn. LXV, 394).

A telkek a magyarság életmódjának megfelelően víz mellett keletkeztek. Víz feltétlenül szükséges volt jószágok, emberek részére egyaránt. Annak nyomát, hogy a telkek víz mellett voltak, megtalálhatjuk a szó jelentésárnyalataiban. Számos adatot hoz erre Belényesy a XII—XIII. századból (Adatok . . . 18). De nemcsak a régiségben találhatunk ilyen példákat, a

népnyelv is őriz idevágó adatokat. TIKOS BÉLA a Hortobágyról közli, hogy a *telek* olyan összefüggő jótalajú területet jelent, amelynek egyes részei koratavasszal víz alá kerülnek, „de a víz hamarosan lehúzódik a *fokokba, laposokba, fenekekbe, erekbe*” (Nyr. LXXV, 345). Nyilvánvaló, hogy ezeken a helyeken nagyobb vízállások voltak talán még nem is olyan régen. A karcagi határban pedig mindenképpen víz mellett levő területet jelent a *telek* (Föld és Ember, 1921. 62 l.).

A lakosok továbbvándorlásával ezek a területek elhagyottá válnak. Mivel a magyarság mai hazájában is folytatta egy ideig vándorlásait, továbbá a művelésre fogott földeket célszerű volt váltogatni, így érthető, ha korai okleveles adataink már elhagyott területeket neveznek *telek*nek (Adatok . . . 31—3). A mai népi elnevezések között is vannak hasonló adatok. GYÖRFFY ISTVÁN a karcagi határból közli a következőket: „A t e l e k elnevezés egykori emberi lakóhelyet jelöl, mely természet szerint árvízmentes helyen vagy részben árvizes helyen, de mindenesetre víz közelében van. A telek többnyire elpusztult falvak, szállások, ritkábban csárdák, újabban tanyák helyei” (Föld és Ember 1921. 62 l.).

A földterületre vonatkozó különböző jelentések kialakulását a következőképpen lehet szemléltetni:

*s z e l e t
↓
terület jószág, (ember) részére
↙ ↓ ↓ ↘
víz melletti ter. ház, porta körüli ter. művelt ter. → elhagyott ter.

4. Talán már elöl fel kellett volna tüntetnem, hogy szavunknak van harmadik jelentése is: ’trágya’. Erre Kiskunhalas határából (MTsz., MNy. XXIV, 136), Kunmajsáról, Szegedről (MTsz.), Ada vidékéről (Nyr. XXVII, 413) van adatunk. Már a múlt században is közölnek ilyen adatot Csongrádból (Új M. Múz. 1850—1. I. 374; vö. Adatok . . . 30). Ez a jelentés eléggé távol esik a másik kettőtől, azonban ez az előzők egyikéből, a földterület jelentésből fejlődött tovább, így célszerűbb volt különválasztani. Az előbbiek alapján már könnyen megállapíthatjuk, hogyan fejlődhetett ki szavunknak ez az értelme. Ahol a jószág állt, arról a területről nevezték el azt, ami a területen található volt: ’terület a jószágok szállására’ → ’trágya’. A *ganaj* stb. szavak kerülésére való törekvés is elősegíthette ezt a jelentésváltozást. A jelentésváltozás folyamata: *szelet → terület jószág részére → trágya. A *telek* ’trágya’ szóból képezték azután tovább a *teleköz* ’trágyáz’, *teleköl* ’1. trágyáz, 2. ganajjal beken’ (MTsz.), stb. kifejezéseket.

5. A madzag, zsinór jelentésű *telek* csak későn bukkan fel nyelvtörténeti adatainkban. A NySz. a XVIII. századból hoz adatokat a *telekes bocskor*-ra. Hasonlóképpen a XVIII. század első feléből van adatunk a telekes ostorra: „*egy telekő ostor*” (MNy. VII, 278). Az OklSz. 1522-ből közöl *Thelekes* tulajdonnevet, amely feltehetőleg ebből a jelentésből alakulhatott ki. Az, hogy aránylag ilyen későn bukkan fel szavunk ebben az értelmezésben, nem jelenti azt, hogy korábban nem ismerték. Az *ostortelek* vagy a *bocskortelek* korántsem képviselt olyan értéket, mint névrokonuk, nem volt érdemes írásba foglalni nevüket, így érthető, hogy nem szerepelnek az oklevelekben. Ez a magyarázata annak is, hogy az ország egyes vidékein már nem ismerik a szót, s más

elnevezést használnak a fogalom jelölésére. A szlovákiai Izsapon az *ostortelek* neve: *tőGY*, *tőty* (MNy. L, 505), Zsitvabesenyőn: *kengyē* (uo. 217), Nagyölveden: *konty* (uo. 218). Nagyölveden még idegen szóval *trpotyinà*-nak, Vágán pedig *trupàtyinkà*-nak nevezik (uo. 505).

A legtöbb helyen azonban ismerik szavunkat ebben a jelentésben is. A MTsz. számos adatot hoz az ország különböző részeiből mind a *bocskortelek*-re, mind az *ostortelek*-re. A *bocskortelek* az a szíj, amellyel a bocskort összefűzik. Csík megyében a *telek* a bocskor orra tövében levő ráncot jelenti (Nyr. XXXII, 406). Valamikor ezt a ráncot vékony szíj helyettesíthette. Az *ostortelek* jelentését az MTsz. így határozza meg: „kettős szíj v. madzag, a mellyel az ostort v. a korbácsot a nyélre rákötik". HERMAN OTTÓ rajzon is szemlélteti a telkes ostort (MNy. I, 187). LAMBRECHT KÁLMÁN a magyar szélmalomról írt tanulmányában közli Fülöpszállásról, hogy a *garat telke* a liszteslăda fölött pálcára erősített madzag, amellyel a kisgarat magasságát szabályozzák (Ethn. XXII, 290).

A *telek* 'madzag, zsinór' jelentése így alakulhatott a nyelvtörténet során a rendelkezésünkre álló adatok alapján:

*szelet → bőrszelet, szíj → a bocskor orra tövén levő ránc
*szelet → bőrszelet, szíj → madzag, zsinór

6. Alaki szempontból is meg kell vizsgálni szavunkat, hogy a két jelentéshez kapcsolódó hangsorok között nincsen-e olyan eltérés, amely lehetetlenné tenné a szavak egy tőről való származtatását.

Telek 'földterület' első adatai a XI—XII. században *teluk* formában jelentkeznek. A XIII—XIV. században a *teluk* mellett már a *telek*-et is megtaláljuk. A XIV. század végétől pedig csak a *telek* fordul elő (OklSz.).

A két forma kialakulása könnyen magyarázható a törökből átvett *telik*-ből. A korábban meginduló labializálódási folyamat hozta létre az *ü*-s változatokat, egyes helyeken azonban egy ideig megmaradt az *i*-s alak, majd ebből nyíltabbá válással lett a *telek*. Ez azután diadalmaskodott az egész nyelvterületen, elterjedését elősegíthette gyakori használata. A *telek* 'szíj, madzag' jelentésű szó érthetően már első adataiban is *e*-vel fordul elő.

A szóvégi mássalhangzót illetően már nagyobb az eltérés a két szó között. A szíj stb. jelentésű szónak van több alakváltozata, bár leggyakrabban ez is *telek* alakú (vö. MTsz.; Ethn. XII, 290; MNy. I, 187; XIX, 98; Nyr. XXXII, 406). A sok alakváltozat természetes, hisz míg az előző jelentésben már a XI. századtól leírták, s ezzel elősegítették a szó állandó képének kialakulását, addig ebben az esetben ilyen állandósító erő nem működhetett közre. Itt sincs azonban olyan eltérés a két szó között, amely egy tőről való származtatásukat kétségessé tehetné.

A MTsz. több helyről közöl *telleg* 'szíj stb.' alakot. Szóvégén gyakori a *k* ~ *g* váltakozás, de ez nemcsak ebben a jelentésben, hanem a másikban is megvan a régiségben: 1211: *Zegthelegu, Telug* (OklSz.). A *k* > *g* változás intervokalikus helyzetben ment végbe, és onnan önállósulhatott a nyelvjárási *g* végű forma.

Néhányszor a *g* előtt *n* is előfordul: *teleng* 'szíj stb.' (MTsz.). Erre a másik jelentésben nincs adatunk, bár BEKE ÖDÖN a Pápavidékről közöl *teleng* ~ *telenk* adatot jelentés nélkül (NyF. XVII, 10). D. BARTHA KATALIN

„Az *-ng* gyakorító képző keletkezése" c. tanulmányában (MNy. LI, 24—32) megállapítja, hogy az *-ng* végű igék egy részében az *n* elem analógikus alakulás, pl. : *bolyog* > *bolyong*, *borog* > *borong* stb. Kétségkívül az *-ng* végű szavak hatására került szavunkba is az *n* : *teleg* > *teleng*. Innen azután a *-k* végződés elé is behatolt : *telenk*.

Nyelvünkben az *l* geminációja gyakori magánhangzóközi helyzetben. Mindkét jelentés alakváltozatai között megvan a *tellek* (MTsz.).

Ezeken kívül a MTsz. még egy változatot ismer : *telep*. Ez is előfordul mindkét jelentésben, valószínű, hogy a *telepedik*, *telepszik* stb. hatására fejlődött ki ez a forma, először talán a földterület jelentésben, s innen terjedt el a másikban is. Földterület jelentésben Erdélyben fordul elő szavunk, a másikban Borsod megyéből került elő (MTsz.), így az a gondolat is felvetődhet, hogy olyan hangváltozásról van szó, amely a jelentéstől függetlenül a nyelvterület különböző részén ment végbe.

Amint látjuk, ellentmondó alakváltozatokat nem találtunk a rendelkezésünkre álló adatok között.

7. Végül megállapíthatjuk, hogy RÁSONYI fentebb idézett etimológiájából kiindulva *telek* szavunk összes jelentésváltozatának kialakulását meg tudjuk magyarázni. A többi etimológia elfogadása esetén ezt nem tehetnénk meg. Szavunk alakváltozatainak vizsgálata sem mond ellent a szócsalád közös eredeztetésének. Így tehát nagy a valószínűsége annak, hogy közel járunk az igazsághoz, amikor *telek* szavunk török eredetét valljuk.

JAKAB LÁSZLÓ

Telek

En partant de l'étymologie turque de RÁSONYI (NyK LI, 299—302), on peut expliquer chacun des trois sens du mot *telek* : '1° territoire, 2° engrais, 3° courroie, ficelle', autant que les nuances de signification qui s'y rattachent, — ce qu'on ne saurait faire en adoptant une des étymologies jusqu'ici proposées. Les variantes des mots ne s'opposent pas non plus à faire dériver les différents sens d'un même thème commun.

L. JAKAB

A finn nyelv jellemzése*

A finn nyelvnek az összehasonlító vizsgálódás számára talán leginkább szembeötlő sajátossága egy bizonyos terjengősség, elsősorban szavainak terjedelmes volta. Csak a két honi nyelvet kell összevetnünk egymással, rögtön észrevehetjük, hogy a svéd az általános benyomást tekintve rövidebb szavú, kifejező eszközeinek részleteire nézve mintegy átütőbb erejű. Gondoljunk pl. a dátum kifejezésére. Ami svédül: *den tjugofemte mars nittonhundrafemtiofyra*, az finnül úgy hangzik, hogy: *kahdentenakymmenentenäviidentenä päivänä maaliskuuta tuhatyhdeksänsataaviisikymmentäneljä* '1954 március 25-én'. Mindkét nyelv kifejezésében egyformán négy szó van, de a finnben ez leírva összesen 86 betűt és 34 szótagot foglal magában, a svédben ellenben csak 39 betűt és 13 szótagot. A magyarban a megfelelő számok: 44 betű és 17 szótag. A svéd nyelvű dátumkifejezés betűinek száma tehát a finn megfelelőnek csak 43%-a, s a szótagszám a finn szótagszámnak csupán 38%-a.

Egyetlen példa alapján nyert százalékszámoknak természetesen nem tulajdoníthatunk valami túlságosan nagy bizonyító értéket, kivált ha számnevekről van szó, amelyek történetesen a finnben még saját szavainak zsinórmértéke szerint is roppant nehézkes szerkezetűek. De bizony a szélesebb körű statisztika is ugyanebbe az irányba mutat. Nem ismerek egyetlen olyan európai nyelvet sem, amelyben Máté evangéliuma fordításának szótagszáma megközelítőleg is akkora volna, mint a finnben. A finn ugyanis itt hét nyelv statisztikájában 40 és fél ezer viszonyszámmal vezet, míg a svéd megfelelő szótagszám 39, a német 33, az angol csak 29 s a kínai csupán 17 ezer. S míg a finnben egytagú szó csak 50 körül van, addig a németben és kivált az angolban ezrivel vannak ilyenek.

Figyelmet érdemel továbbá az a tény, hogy a finn ebben a vonatkozásban még saját rokon nyelvei közt is kivételes helyzetben van. Így például a finnségi nyelvek közül csak a kis vót hasonlít nagyjában a finnhez, az összes többi ún. közeli rokon nyelvek rövidebb szavúak, mint a finn. A távolabbi rokon nyelvek közül pedig csupán a lapp emlékeztet a maga teljesebb alakjaival a finnre, másutt pl. a mi kéttagú szavaink etimológiai megfelelői általában egytagúak, pl.: cser. *ì* = f. *ikä* 'kor, életkor', *jal* = f. *jalka* 'láb', *jär* = f. *järvi* 'tó'; votj. *ki* = f. *käsi* 'kéz', *śin* = f. *silmä* 'szem', *ju* = f. *joki* 'folyó'; magy. *ad* = f. *antaa* 'adni', *fi* = f. *poika* 'fiú, fia', *fal* = f. *pato* 'gát'.

* A debreceni egyetemen 1956 szeptemberében elhangzott előadás.

Mivel a kutatás meggyőző módon bebizonyította, hogy a megfelelő szavak a finnugor alapnyelvben kéttagúak voltak, láthatjuk, hogy a finn konzervatívabb nyelvrokonainál, s hogy az évezredekkel ezelőtti hangszerkezetet aránylag épen ő r z i mind a mai napig. Minthogy nyelvünk természetesen éppoly takarékosan bánt az ún. jövevényszavakkal, mint saját szavaival, megérthetjük azt az érdeklődést, amelyet az indoeurópai nyelvek kutatói tanúsítanak pl. a finnbe vándorolt régi germán kölcsönszók iránt: ezek ugyanis nyelvünkben egypár évezreden át majdnem eredeti alakjukban őrződtek meg, míg ellenben a megfelelő szavak magukban az átadó nyelvekben ugyanezen idő alatt alaposan megváltoztak. Közismertek az olyan példák, mint finn *kuningas* = ném. *König* < ősgermán **kuningaz*, melynek megfelelője pl. a mai angolban *king* alakban jelentkezik, azaz elvesztette szótagszámának kétharmadát és eredeti hangjainak 50%-át; továbbá finn *tanhua* < germ. **tanhu*, amelyből való a mai svéd nyelvjárási *tå* 'marhajárás, baromudvar'. Nem hiába mondták tehát, hogy az ősgermán szavak a finnbe való átkölcsönzésük után úgy megőrződtek a hangtani változástól, mint ahogy a mocsárba süllyedt fa megőrződik a korhadástól.

A nyelvkutatás ez ideig nem volt képes megfelelni arra a kérdésre, hogy honnan van a finn nyelvnek ez a rendkívüli hangtani konzervativizmusa. Viszont rá tudunk mutatni nyelvünk fonetikai rendszerében egyes olyan tényezőkre, amelyek a maguk részéről közreműködtek abban, hogy pl. egytagú szó olyan kevés van nyelvünkben. Egyik ilyen tényező a finn mássalhangzók csekély száma. A finn magánhangzók száma nagyjában ugyanaz, mint általában Európa többi nyelveiben (8), viszont csak 13, vagy ha nem vesszük figyelembe a mesterséges *d* hangot, 12 külön mássalhangzója van, míg pl. a svédben kb. 50%-kal több, vagyis 19, távoli rokon nyelvünkben, a magyarban pedig éppenséggel 24, azaz 100%-kal több mássalhangzó van. A finnben még az amúgy is csekély számú mássalhangzók felhasználásához is hozzájárul az a hangrendszerben gyökerező korlátozás, hogy semmiféle szótag nem kezdődhetik két, még kevésbé három mássalhangzó kapcsolatával. Ilyenféle korlátozás — tudjuk — teljesen ismeretlen pl. a germán nyelvekben. Így már pusztán számtanilag is érthető, mily nagy mértékben csökkentik az efféle körülmények az elméletileg egyébként lehetséges egytagú szavak számát a finn nyelvben.

Hagyjuk el most egyelőre a szavak terjedelmes voltának kérdését, és vizsgáljuk meg a finn nyelv hangszerkezetének bizonyos más jellegzetességeit. Kapcsolatban van a finn mássalhangzók csekély számával a finn nyelv néhány legfontosabb mássalhangzójának fonetikai különlegessége.

Minden olyan külföldi, akinek csak valamennyire is dolga akadt a finn nyelvvel, észreveszi, hogy a finn nyelv *s* hangja feltűnően különbözik pl. a svéd, a német, az angol és a francia *s*-től. A finn *s* ugyanis mintegy vastagabb, aztán lanyhábban sziszegő és nagyobb nyelvcsatornával képzett, mint más nyelvek élesen sziszegő, szűkebb résű *s* hangja. Innen van, hogy a finn nyelvi *s*-et az idegen füle gyakran inkább *š*-nek hallja (tehát olyan hangnak, amilyennel a magyar *sor* kezdődik). *S* hangunk eme különleges voltának oka éppen az a körülmény, hogy nyelvünk hangrendszeréből hiányzik az *s*-nek minden más említett nyelvben meglevő párja: az *š* sziszegő. Ugyanis minden nyelv hangrendszerében fontos szerepet játszanak az ún. fonológiai ellentétpárok. A magyarban pl. a *szó* és *só* szavak jelentéskülönbsége kizárólag a szókezdő mássalhangzó különböző voltán alapszik. Természetesen ilyenkor ezt a különb-

séget azzal igyekszenek a beszélők erősíteni, hogy azt a fontos kezdő mássalhangzót mindkét szóban a lehető legeltérőbben ejtik. Ilyen módon automatikusan eljutottak oda, hogy az *s* artikulációját szűkítették, az *š* artikulációját pedig tágították. Az eredmény egyfelől az *s* éles sziszegése, másfelől az *š* képzésmódjának olyan tágrésű volta, hogy ezt a sziszegőt különösen a svéd beszélő ejtésében csaknem inkább *h*-nak fogja fel a finn ember füle, mint *š*-nek. Hasonló folyamat ment végbe mindazokban a nyelvekben, amelyeknek rendszerébe beletartozik mind az *s*, mind pedig az *š*. Mivel azonban a finnből jelenleg hiányzik az *š* sziszegő, s így nincs szükség afféle megkülönböztetésre, ennélfogva a finnek a maguk *s* hangját a legkisebb ellenállás törvényének értelmében a lehető legkisebb energia felhasználásával, ti. tág artikulációs nyílással és lanyha sziszegéssel ejtik. Azt mondtam, hogy a finnből ma hiányzik az *š* hang. Néhány ezer évvel ezelőtt azonban valószínűleg még megvolt őseink nyelvében, s nyilvánvaló, hogy abban az időben az *s* is nagyjában ugyanolyan éles típusú volt a finnségi alapnyelvben, mint a mai általános európai *s*. Miután azonban nyelvünkből eltűnt az *š* — úgy, hogy *h*-vá változott, amelyet már nem fogott fel a nyelvtudat az *s* ellentétpárjának, akkor az *s* hangunk kezdett szabadon fellazulni s a mai sajátos *s*-szé eltolódni.

Elvileg az *s* jellegzetességéhez hasonló módon magyarázható a finn zöngétlen *k*, *t* és *p* hangok különleges volta is. Mivel ezeknek hiányzik a zöngés ellentétpárjuk, a *k* mellől a *g*, a *t* mellől a *d*[1] és a *p* mellől a *b*, más nyelvekkel ellentétben nálunk nem volt semmi szükség fokozni a zöngétlen és a zöngés zárhangok sorának különbségét; ez a szükség fejlesztette ki pl. a germán nyelvekben a robbanásszerűen felpattanó *k*, *t*, *p* explozivákat. Ezzel szemben a finn beszélők annyira mehetnek, hogy a zöngétlen *k*, *t*, *p*-t magánhangzók közt — kezdő és végső mozzanatukban — kissé zöngésen ejtik, amint azt az eszközfonetikai görbék mutatják; ennek viszont az lett a következménye, hogy a finn *k*, *t*, *p* egyszerű zárhangokat a germán fül rendkívül lágynak hallja. Nem csoda hát, ha a svéd írnokok a középkorban és az újkor elején a finn nevek leírása alkalmával a mi *k*, *t*, *p* hangjainkat a régi oklevelek tanúsága szerint sokszor *g*, *d*, *b* betűkkel jelezték.

Ezek a fonetikai tények önmagukban jelentékteleneknek tűnhetnek fel, gyakorlati jelentőségük azonban mindjárt felnagyítódik, mihelyt a finn ember idegen nyelvet kezd beszélni. Az *s* és *š*, valamint másfelől pl. a *k* és *g* egymástól való éles elkülönítése Európa legtöbb nyelvében nagy fontossággal bír. A finn embernek tehát, ha kielégítő módon akarja ejteni az idegen nyelveket, tudatosan meg kell változtatnia megszokott artikulációját — legalábbis az *s*, a *k*, a *t* és a *p* pontjain. S az ejtésnek ilyen árnyalatszerű megváltoztatása sokkal nehezebben mehet, mint valamely egészen új, régebbről ismeretlen hangnak a megtanulása, amelynek helyes elsajátítását semmi megrögzött szokás nem zavarja.

A szegény mássalhangzórendszerhez képest egészen más képet nyújtanak a finn nyelv magánhangzói. Amellett, hogy ezeknek abszolút száma azonos más nyelvekével, még azt is meg kell jegyeznünk, hogy a magánhangzók viszonylagos használata a beszédben rendkívül bőséges. A statisztikai számítások azt mutatják, hogy a finnben 100 magánhangzóra csak 96 mássalhangzó használata esik, míg viszont néhány más nyelvben 100 vokálisra száznál több mássalhangzó esik:

[1] Itt még egyszer megjegyzem, hogy a finn köznyelv mai *d*-je mesterséges hang, s még nem volt ideje hatást gyakorolni a beszélt nyelv rendszerére.

az olaszban	108	az oroszban	150
a spanyolban	122	a svédben	161
a magyarban	141	a németben	177
a franciában	141	a csehben	188

Számítások mindössze 16 nyelvből állanak rendelkezésemre, s mindezek közt a finn áll az első helyen magánhangzógazdagság dolgában, s a finn az egyetlen olyan nyelv, amelyben a mássalhangzók használata ritkább, mint a magánhangzóké. A megvizsgált nyelvek közt ebben a vonatkozásban az olasz áll a finnhez legközelebb, de még ebben is a magánhangzók viszonya a mássalhangzókhoz 100 : 108, úgyhogy még itt is kissé kevesebb magánhangzót használnak, mint mássalhangzót. Ha most már tudjuk, hogy az olasz nyelv éppen magánhangzókban való gazdagsága miatt az általános közfelfogás szerint zeneileg rendkívül hangzatos, éneklésre alkalmas nyelv, minden énekművész eszménye, akkor a most bemutatott számadatok alapján megállapíthatjuk, hogy a finn nyelv ebben a tekintetben nemcsak hogy az olaszhoz fogható, hanem azt világosan meg is előzi (hogy úgy mondjuk, 96 ponttal az olasz 108 ellenében). A többi nyelvek annyira elmaradnak mögöttük, hogy pl. a svéd és a német nyelv mássalhangzótelítettsége kb. 60—70%-kal nagyobb, mint a finné. Túlzás nélkül mondhatjuk tehát, hogy a finn nyelv hangszerkezetére nézve a leghangzatosabb nyelvek közé tartozik, a 16 legismertebb európai nyelv közt egyenesen a leghangzatosabb.

A finn nyelvnek magánhangzókban való bősége s ezzel együtt a mássalhangzók említett laza artikulációja és a mássalhangzókapcsolatoknak csekély száma magyarázza meg azt, hogy egész hangrendszerünknek alapvető vonása egy bizonyos feszítetlen könnyűejtés, hogy úgy mondjuk : fonetikai kényelemszeretet. Van olyan vélemény, hogy a finn beszélőt általában jellemző halk hanghasználat, az alacsony hangfekvés, a kis hangközök, az érzelmi nyomatékolás enyhesége, a szájnyílásnak az ajkak takarékos mozgásából adódó aránylag szűk volta s mindezek következményeként a finn-nemzeti szégyellős motyogó beszédmód közvetlenül népünk vérmérsékletében leli magyarázatát. A svéd pl. — Hugo Bergrothnak, a „Finlands-svenska" c. mű írójának megjegyzése szerint — egyrészt vérmérsékletére nézve élénkebb, másrészt magabiztosabb, gyakran pózoló, a finn viszont hozzá képest halk szavú, zárkózott, igénytelen, túlságosan lassú ahhoz, hogy koturnusban lépkedjen. Mindez talán — úgy lehet — meg is állja a helyét. Azonban bizonyára helyénvaló arra is figyelmezni, hogy a finn nép beszédstílusának renyhe összhatása a finn nyelv saját hangszerkezetében is gyökerezik. Ez ugyanis enyhén artikulálva is aránylag hangzós jelrendszer, s mint ilyen rendkívül kis erőfeszítéssel lehetővé teszi a helyes megértést és meghallást. A svéd finnugrista, Björn Collinder professzor mesélte, hogy Észak-Svédországban, ahol a köznép emberei is folyékonyan beszélnek három nyelvet : a finnt, a svédet és a lappot, a finnről azt tartják, hogy azt „könnyű beszélni". Ez talán ösztönös felismerése a nyelvünk fonetikai szerkezetébe bizonyíthatólag is beletartozó sajátosságnak. Valószínű, hogy ha valaki a franciát olyan renyhe kiejtéssel beszélné, mint ahogy sokszor a finnt ejtik, akkor egyáltalában nem értenék meg. — A finn nyelv fonetikai szerkezetének egyszerűségéből adódik aztán, hogy irodalmi nyelvünk helyesírása, mint ismeretes, a világ legjobb, egyben a legpontosabb és a legkönnyebb helyesírásai közé tartozik. Így például a finnben nincs meg az a hangrendszerben gyökerező sok átírási nehézség, amely a finn közeli

rokonának, az észtnek a helyesírását terheli. Másrészről az is igaz, hogy a finn irodalmi nyelvet annak viszonylag fiatal volta óvta meg az íráskép és a hangalak közt a hangváltozások következtében támadt olyan szakadékoktól, amelyek pl. az angol nyelv ortográfiáját megrontották.

Térjünk most vissza az elején érintett hosszúszavúsághoz. A finn szavak szótagszámát természetesen nyelvünk szintetikus szerkezete is növeli, vagyis az, hogy a finnben az alaktani és a mondattani viszonyokat túlnyomórészt ragokkal és képzőkkel jelöljük, nem pedig elöljárók és más külön szócskák segítségével, mint az analitikus típusú nyelvekben, pl. a németben és az angolban vagy a franciában. Ismeretes ugyanis, hogy a finnben pl. névszói esetalak 15 van, míg a svédben és az angolban csak egy-egy, a franciában pedig egy sincs. A nyelvszerkezet szintetikus voltának persze néha előnye is van. (Régóta ismeretes, hogy a finn nagyszerűen megfelel távirati nyelvnek, minthogy itt a szó-, nem pedig a betűszám szerint kell fizetni — már amennyiben a szavak 15 betűnél rövidebbek. Ha ilyenkor még tudatosan is törekszik valaki a tömörségre, akkor a finnben olykor egészen rendkívüli eredményeket lehet elérni.) Az esetek nagy számának rovására írhatjuk azonban azt, hogy a finn nyelv mondattani fejlődése egyes pontokon igen gyakorlatiatlan eredményre vezetett. Arra a jelenségre célzok itt, amelyet a nyelvtudományban úgy hívnak, hogy a melléknévi jelző kongruenciája, azaz az ún. főszavával (a jelzett szóval) való ragozási egyeztetése. Az előadásom elején szóvá tett dátumpéldában éppen ez az egyeztetési kényszer növeli a finn kifejezés szótagszámát : a *kahdentenakymmenentenäviidentenä päivänä* kifejezésben háromszor tesszük ki a sorszám képzőjét és négyszer az essivus ragját, a megfelelő svéd kitételben és a magyarban is mindkettőt csak egyszer. Való igaz, hogy elvileg az efféle ragozási egyeztetésmód sokkal jobban illenék a svéd vagy az angol típusú nyelvhez, amelyekben csak egy névszói esetvégződés van, mint a finn típusúhoz, ahol — hogy úgy mondjam — az egyeztetés diktatúrája ugyanabban az ütemben mintegy 15-ször nagyobb esetcsoportot rángat. Szinte kedvem volna azt mondani : a sors különös iróniája nyilatkozik abban a történelmi tényben, hogy az angol ugyanúgy, mint a többi indoeurópai nyelv, eredetileg a melléknévi jelző teljes egyeztetésének alapján állott ; a finn pedig ellenkezőleg hajdan a nem-egyeztetés elvét képviselte, mint ahogy az összes finnugor nyelvek — a finnségi nyelvek kivételével — mind a mai napig ezen a fokon állanak. Több kutató megkísérelte azt a magyarázatát adni a dolognak, hogy a finnségi nyelveknek e tekintetben az ősi finnugor mondattani típustól való eltérését az indoeurópai szomszéd nyelvek — mégpedig vagy a balti, vagy a germán nyelvek — hatása idézte elő. Valószínű azonban, hogy nem így áll a dolog, hanem nyilván belső fejlődés vezetett a nem-egyeztetés fokáról a mai egyeztetés vonalára, amint azt más kutatók véleményem szerint meggyőzően be is bizonyították. A végeredmény mindenképpen az, hogy a finn nyelvtant egyfajta szintaktikai forradalom eredményeképpen olyan újítás terhelte meg, amely nem felel meg saját szerkezeti típusának, s amely eredetileg nem is tartozott hozzá ; ezzel szemben pl. az angol nyelv, amelyhez jól illenék az egyeztetés, és amely még a középkorban is inkább emlékeztetett ebben a tekintetben a latinra, mint mostani önmagára, azóta lemondott — s előnyére mondott le — erről az ősi, eredeti sajátosságáról. Mint ismeretes, a francia nyelv fonetikailag oly rövidszavúvá „kopott", hogy maguk a francia nyelvészek egyenesen nyelvük hangtani pusztulásáról, a „mutilés phonétiques" jelenségéről beszélnek. A finn nyelvben ellenkező

irányú a hiba : a fejlődés spontán módon részben egy nem egészséges fonetikai szilárdsághoz vezetett.

A melléknévi jelző ragozása tehát nyelvünk mostani rendszere szerint kötelező erejű, s valóban annyira vérévé is vált a finneknek, hogy semmiféle visszhangot nem tudott kelteni az a lehető legtekintélyesebb helyről jött javaslat, amely ezt a kényszert megpróbálta egyes pontokon némileg enyhíteni. Arra célzok, hogy E. N. Setälä kitűnő iskolai nyelvtana már több évtizede megengedhetőnek nyilvánította a hosszú számnevek ragozását olyanképpen, hogy csak az utolsó rész ragozódjék. Setälä tehát azt ajánlotta, hogy pl. így mondjuk : *kolmesataakuusikymmentäviidenneksi* '365-dikre'. A finn nép azonban — úgy látszik — az ilyen fürgeséget a maga jellemével összeférhetetlen gyakorlatiasságnak minősíti, és ma is a megszokott módon leginkább csak így beszél : *kolmanneksisadanneksikuudenneksikymmenenneksiviidenneksi*.

A finn nép azonban még ennél is tovább ment. A mondattani egyeztetés szabályait nemcsak akkor követi, amikor azok a rendszer szempontjából kötelezők, hanem — a terjengősség veszélye ellenére — követi akkor is, amikor az nem kötelező, hanem csak két lehetőség közül választható. Van ugyanis másféle kongruencia is, mint a melléknévi jelzőé. Nyelvünkben olyan szabály is uralkodik pl., hogy a mondat alanya egyezik az állítmánnyal személyben és számban. A svéd pl. ma megelégszik azzal, ha úgy beszél, mintha mi azt mondanánk, hogy *minä menee* 'én megy', *sinä menee* 'te megy', *hän menee* 'ő megy', *me menee* 'mi megy', *te menee* 'ti megy', *he menee* 'ők megy' ; ezzel szemben mi a biztonság kedvéért kétszeresen kifejezzük az illető személyt és számot úgy, hogy e hat igealak mindegyikét külön végződéssel látjuk el. Ugyanez vonatkozik mutatis mutandis a birtokos személyragos szavaknak a személynévmás genitivusával való nyomósítására : a német mondattan a *minun kirja* 'enyém könyv', *sinun kirja* 'tied könyv' stb. típust használja, mi azonban kétszeresen mondjuk meg a dolgot : *minun kirja-ni* 'az én könyve-m' stb. Meg kell azonban jegyezni, hogy a rendszer az 1. és a 2. személyben nem kívánja meg feltétlenül ezt a szószaporítást, csak akkor, ha az alany, illetőleg a személynévmás genitivusa különösen nyomatékos. Kénytelenek vagyunk tehát pl. azt mondani : *Kuinkas s i n ä jaksat?* = 'Hát te hogy vagy?', de nem vagyunk kénytelenek pl. így beszélni : *Lähdetkö sinä k ä v e l e m ä ä n?* = 'Jössz-e (te) sétálni?', hanem a rendszer szempontjából elegendő, sőt célszerű is azt mondani : *Lähdetkö kävelemään?* (ha ugyanis a *kävelemään* a legnyomatékosabb szó a mondatban). A finn nép azonban — az iskolai nyelvtanok egybehangzó javaslata ellenére és másként, mint az egészen azonos szerkezetű magyar meg a latin nyelv — az 1. és 2. személyű névmásnak ezt a tautológiás használatát részesíti előnyben. Erről a kérdésről meglehetősen kiterjedt elvi vita folyt a legújabb finn bibliafordítással kapcsolatban. Az ideiglenes, 1912-ben készült Újszövetségfordításunk Juhani Aho befolyására az 1. és 2. személyű névmás takarékos használatának álláspontjára helyezkedett. Később azonban — miután Aho halála után Otto Manninen került a helyére — a fordító bizottság megváltoztatta véleményét, úgyhogy az említett ideiglenes fordítás szövegébe tudatosan nagy számmal betoldották az egyes és többes 1. és 2. személyű névmásokat — éppenséggel nem tárgyi, hanem bizonyos stilisztikai-ritmikai okokból. Íme, néhány példa. Márk 13 : 37 így hangzott 1912-ben : „Minkä teille *sanon*, sen *sanon* kaikille : valvokaa!", a mai egyházi bibliánkban azonban így hangzik : „Minkä *minä* teille *sanon*, sen *minä sanon* kaikille : valvokaa!" (Latinul : "Quod autem

vobis *dico*, omnibus *dico*: Vigilate!" Magyarul: „A miket pedig néktek *mondok*, mindenkinek *mondom*: Vigyázzatok!") Márk 14: 49 így hangzott 1912-ben: „Joka päivä *olen* ollut *luonanne*...", jelenleg azonban így hangzik: „Joka päivä *minä olen* ollut *teidän luonanne*..." (Latinul: „Quotidie *eram* apud vos", magyarul: „Naponta *nálatok valék*"). Kiszámították, hogy az új fordításban egy lapra esik átlagosan 7 és fél felesleges személynévmás, ami az egész műben ezer meg ezer felesleges többletszót jelent. A finn népnek a szükségtelenül terjengős kifejezésmódra való hajlama ilyenformán megkapta a maga emlékművét a legértékesebb és legtöbbet olvasott irodalmi műben. Hogy mi az oka a finn és pl. a magyar nyelv közt ennek az eltérésnek, azt egyelőre nem tudjuk megmondani. Talán a nyelvlélektani kutatás számára kínálkozik itt a maga nemében érdekes feladat megoldásra.

Mindabból, amit eddig elmondtam, könnyen azt a következtetést vonhatná le valaki, hogy a gondolatok kifejezése finn nyelven általában is terjengősebb, a beszédben több időt s az írásban több helyet igénylő, mint más ún. művelt nyelv használata esetén. Ilyenféle következtetés azonban — majdnem azt mondanám: minden várakozás ellenére — téves volna. A kutatók összehasonlítottak 7 különféle nyelvű bibliafordítást — a Biblia alkalmas összehasonlítási tárgy abban a tekintetben, hogy az összes mai nyelvű szövegek fordítások, s így egyforma előnytelen helyzetben vannak — kiszámítva ugyanazoknak a könyv különféle helyeiről egyenletesen kiragadott szövegrészeknek a terjedelmét, s hosszúságegységnek véve egy-egy betűt és üres betűközt. Ekkor kiderült, hogy a legkisebb hosszúságegységszám, ti. 2766, a magyar nyelvre esett, és ezt követték

az észt	2817	az angol	2945
a finn	2890	a francia	2965
a német	2894	a svéd	2970

hosszúságegységgel.

Különös véletlen, hogy ilyenformán három finnugor nyelv szerezte meg ebben a rövidségi versenyben az első helyeket. Figyelemre méltó az is, hogy a német nyelv, amelyet általában terjengős nyelvnek tartanak, megelőzte az angolt, és hogy az aránylag rövid szavakkal bíró svéd e hét nyelv közt utolsónak maradt. Amivel a magyar megelőzi a finnt, az teljes egészében abban a helyesírási körülményben leli magyarázatát, hogy a magyar nyelvben a hosszú magánhangzókat mindig egy betűvel jelölik (amely fölött hosszúságjelként vessző van), a finnben azonban kettővel; a magyarban ugyanis úgy írnak, mintha mi pl. *láhámán*-t írnánk, nem pedig *laahaamaan*-t. Ebben egyébként ortográfiánknak egyetlen olyan gyenge pontja nyilatkozik meg, amelyet talán még az 1800-as évek elején el lehetett volna távolítani, ha akkor rájöttek volna, hogy a hosszú magánhangzók jelölésében a magyar nyelv által elfoglalt álláspontra helyezkedjenek. A jyväskyläi Volmari Kilpinen korában — az 1860-as években — ez már elkésett, és az a mód, ahogy ő űzte az újítást, nem volt valami bölcs előrelátású. Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy a finn nyelv a maga kifejező eszközeinek rövidségében képes versenyre kelni legalábbis a három legismertebb kultúrnyelvvel s hozzá még a svéddel, valamint saját rokonaival, a rövidszavú észttel és a magyarral. Ha azonban így áll a dolog — mindannak ellenére, amit az imént megfigyeltünk a finn nyelv különálló egyes szavainak terjedelmessége és a szerkezeti sajátságokban gyökerező szószaporító nehézkessége tekintetében, akkor kell,

hogy meglegyen a finnben a terjengősséget előidéző sajátságoknak ellensúlyozásaképpen a kifejező eszközöknek valami olyan tömörsége, ami magyarázatát adja annak, hogy ennyire előnyösen került ki nyelvünk abból a nemzetközi versenyből.

Hogy miféle szerkezeti sajátságok jöhetnek itt elsősorban szóba, abból ebben az összefüggésben csak egyet említünk, amely azonban minden bizonnyal a legfontosabbak közé tartozik. A finn igék ún. igeneveinek nagy számára és használatuk sokoldalúságára gondolok. A más nyelvekben is közönséges két participium és egy infinitivus mellett a finnben még egyenesen n é g y más infinitivus is van. De fontos emellett az is, hogy mivel az igenévi alakokban egyes igei s csaknem az összes névszói sajátságok egyesülnek, ezekből a finn nyelv szerfölött gazdag esetrendszerének és birtokos személyragozásának alapján egy olyan hasonlíthatatlanul dús árnyalású és mindenre kész kifejezőmód fejlődött, melynek segítségével a finn mondat sokszor — hogy úgy mondjuk — morfémagazdaságosság tekintetében igen előnyös hatásfokot ér el.

Gondoljunk az I. infinitivusnak olyan használatára, mint *oli kaatua* 'majd elesett' = ném. 'er war nahe daran zu fallen', ahol a finn kifejezés egyetlen *kaatua* szavának a németben négyszavú szerkezet felel meg; az I. inf. hosszabb alakjának olyan használatára, mint *vettä juodaksemme* 'vizet innunk, hogy vizet igyunk' = ném. 'um Wasser zu trinken, damit wir Wasser trinken'; a II. inf. segítségével formált *mennen tullen* 'jövet-menet' = ném. 'auf der Hin- und Rückreise' kifejezésre; a III. inf. abessivusának következő használatára: *huomaamattani* 'anélkül, hogy valamit észrevettem volna' = 'ohne dass ich was gemerkt habe'; vagy a participiumok különféle használataira, pl.: *tultuani* 'megérkezésem után' = ném. 'nachdem ich angekommen war'; *älä ole tietävinäsi* 'ne tégy úgy, mintha tudnád'; *muista sanoneeni* 'jusson eszedbe, hogy megmondtam'; *sanon sanottuanikin* 'mondom, ha már egyszer megmondtam is'; Lönnrot így fordítja svédre szótárában a *näin käytyä* 'így fordulván a dolog' kifejezést: 'sedan saken tagit en sådan vändning', ahol a két finn szónak a svédben teljes hat felel meg. — A szintetikusság tehát ebben az esetben éppenséggel nem marad el a szerkezeti analitikusság mögött, sőt éppen ellenkezőleg.

A legutoljára érintett alaktani és mondattani szerkezeti sajátságok alkalmat adnak két általános természetű megjegyzésre. Az első az, hogy a történelmi fejlődés eredményeként előállott szerkezeti fogyatékosságokat tudatosan el lehet kerülni a rendszer gyakorlati alkalmazása esetén — az ilyen eljárás a jó stílus egyik szabálya az egész világon. Másik megjegyzésünk az, hogy a stílusbeli önállóság ápolása, a saját jelleméhez való hűség egy egész népnek, valamint az egyénnek is gyakran teljesítményeinek célszerűségét és így a munka magas hatásfokát, majdnem azt mondanám: a versenyképesség jelentős fokozódását is jelenti. Nem hiába hangsúlyozták az emberiség nagy tanítómesterei annak az emberi magatartásnak az értékét, amelyet Henrik Ibsen így öltöztetett formába: *vaere sig selv* = 'legyünk önmagunk'.

Helsinki

LAURI HAKULINEN

Charakteristik der finnischen Sprache

Verfasser charakterisiert die wichtigeren Eigentümlichkeiten der Struktur der finnischen Sprache. Sehr auffallend sind die vielen langen Wörter, was durch den phonetischen Konservativismus der Sprache begründet ist. Das Finnische hat sehr oft den Lautbestand der uralten finnisch-ugrischen Wörter unverändert bewahrt und zeigt oft auch die ursprünglichere, vollständigere Lautform der ins Finnische überkommenen germanischen Lehnwörter viel besser, als die modernen germanischen Sprachen. Die kleine Zahl der einsilbigen Wörter im Finnischen ist durch den geringen Bestand der Konsonanten und durch die Verwerfung anlautender Konsonantengruppen erklärlich.

Bezeichnend für das finnische Lautsystem ist die weite Artikulation des *s* (eine Folge des Ausfallens von *š* aus dem Lautsystem), die weiche Artikulation der explosiven *p, t, k* (sehr nahe dem *b, d, g,* welch letztere im Finnischen fehlen) und der reiche Vokalismus im Gegensatz zum ärmlichen Bestand der Konsonanten. Daraus folgt die nicht straffe, leichte Aussprache, ein gewisser Hang zur phonetischen Bequemlichkeit. Die träge Gesamtwirkung des finnischen Sprechstils ist in diesem eigentümlichen Lautsystem verwurzelt. Das finnische Lautsystem ist nämlich schon an und für sich ein sonorisches Zeichensystem, das auch bei geringer Kraftanstrengung richtig gehört und verstanden werden kann.

Der Umfang der finnischen Wörter ist auch durch die eigentümliche Struktur der Form und im syntetischen Charakter dieser Sprache bedingt. Sie bezeichnet die formellen und syntaktischen Beziehungen meist durch Flexions- und Wortbildungssuffixe, nicht durch besondere Wörter oder Präpositionen wie die analytischen Sprachen. Bekannt ist die grosse Anzahl der finnischen Nominalkasus. Die Kongruenz des adjektivischen Attributs macht den Ausdruck oft schwerfällig und weitläufig. Obzwar das keine uralte Eigentümlichkeit des Finnischen ist, hat sich diese Ausdrucksweise so festgesetzt, dass selbst der Schulunterricht der Grammatik dem Sprachgebrauch keine gesündere Richtung mehr zu geben vermag. Die Setzung des Personalpronomens der 1. und 2. Person beim Verb, ferner dessen Gebrauch bei einem Wort mit Possessivsuffix verursacht im finnischen Sprachgebrauch gleichfalls viel Umständlichkeiten.

Neben Weitschweifigkeit und Umständlichkeit wird das Finnische aber auch durch Bündigkeit und Gedrängtheit gekennzeichnet. Deren Mittel sind vor allem die Konstruktionen mit Nominalformen des Verbs. Bekanntlich vereinigt diese Art von Wörtern die nominalen und einige verbale Eigentümlichkeiten in sich. Es gibt im Finnischen zwei Partizipien und fünf Infinitive. Die Fülle der Gebrauchsarten der Nominalformen des Verbs erklärt uns vor allem, warum das Finnische viele andere Sprachen an Gedrängtheit übertrifft.

Die strukturellen Eigentümlichkeiten einer Sprache können bis zu einem Grade reguliert und gelenkt werden, so dass gewisse Unebenheiten der Struktur von den Sprechenden absichtlich gemieden werden können. Doch kann der Einzelne und das Volk seine sprachlichen Leistungen bis aufs höchste steigern, wenn es seinem Charakter und seinem Sprechstil treu bleibt.

L. Hakulinen

Gyermeknyelv és nyelvjárások

1. A kisgyermek a kezdő gőgicsélések után egyénenként erősen változó módon 1—3 éves kora közt tanul meg beszélni környezetétől utánzás és analógiás újraképzések útján. A kisgyermek beszédkészsége egészen fölnőtt koráig állandóan csiszolódik, fejlődik, nemcsak a hangképzésben, hanem szókincsben és mondatalkotásban is. Az „anyanyelv" elnevezés elég találó, mert anyjától tanulja meg a legtöbb gyermek a beszéd első elemeit. Természetes, hogy olyan családokban, ahol a nagyszülők vagy mások foglalkoznak legtöbbet a kisgyermekkel, a gyermek kialakuló beszéde ezeknek a szavajárásához idomul. Az így megtanult nyelv rendszerint végig kíséri az embert egész életén át, noha az újabb és újabb környezet mindig más irányban formálhatja a kisgyermekkorban elsajátított nyelvet. A faji, antropológiai sajátságok tehát aligha hatnak a hangképzésre, beszédmódra. Ha például egy Magyarországon született német ember németes hangképzéssel beszél magyarul, annak oka nem az illető egyén német származásában van, hanem abban, hogy németül tanult meg először beszélni. Az is előfordul — erre is hallottam példát —, hogy a gyermek német anyanyelvű anyja magyarul tanította gyermekét beszélni, de persze — tudtán kívül — a maga németes hangképzésével, kiejtésével. Az amerikai négerek egy részének különleges angol beszéde sem annak a következménye, hogy az illetők négerek, hanem annak, hogy még az egy-két évszázada Amerikába behurcolt négerek kialakították maguknak bizonyos különleges angol (a szigeteken francia) nyelvjárásokat. Ez azonban még akkor történt, mikor még afrikai anyanyelvüket is beszélték. A késő nemzedékek már nem örökölték az afrikai anyanyelvet, hiszen a szülők is, hogy a többi — más anyanyelvű — néger rabszolgával érintkezhessenek, inkább egy leegyszerűsített angol-féle nyelven beszéltek.

A nyelv olyan hallatlanul bonyolult és gazdag jelrendszer, hogy a gyermekek (vagy a felnőttek is az argot-ban) titkos nyelvként sem alkotnak új nyelvet, hanem csak szótorzításokkal, jövevényszavakkal, furcsa és szokatlan jelentésátvitelekkel teszik nehezen érthetővé beszédüket. Az argot sem külön nyelv tehát, hiszen van párizsi (f r a n c i a) argot, n é m e t rotwelsch, pesti (m a g y a r) jassz-nyelv stb. Az a különös jelenség, hogy két észt gyermek a körülmények összejátszása folytán „nyelvet" alkotott kettejük számára, kényszerűségből jött létre. Nem is nevezhető külön nyelvnek, hanem csak az észt helyi nyelvjáráson alapuló, két gyermekre korlátozódó gyermekes, külön észt nyelvjárás-csírának. Keletkezésének körülményei tehát

nem a nyelvek, hanem a nyelvjárások keletkezésére vethetnek némi fényt. Az történt ugyanis, hogy az említett két észt gyermek, iskolába kerülésük előtt egy — a forgalomtól távol eső — magányos tanyán élt. Mivel szüleik évekig távoli munkára jártak, gyermekeikkel csak ritkán beszélhettek, ezek a gyermekek (egy fiú és egy leány) kezdetleges észt nyelvi tudásukat saját maguk fejlesztették évekig tovább az észtül beszélő közösség ellenőrzése nélkül. Sajnos, csak akkor jutott ez a különös dolog egy nyelvtudós tudomására, mikor a gyermekek már hónapok óta iskolába jártak, és az észt nyelvet kezdték már magasabb fokon elsajátítani, saját, egymás közt kialakított „nyelvüket" iskolatársaik csúfolódása miatt pedig már nagyon szégyellték, és egészen elhagyták (SAARESTE: Eesti Keel XIV [1935], 105—124).

2. Ha most vizsgálatainkat leszűkítjük egy nyelv, a magyar területére, és itt is szinte egyetlen kisgyermek beszédére, ez az egyéni nyelvvizsgálat is vezethet néhány általános érvényű következtetésre. Sőt talán arra is rávilágíthat, hogy néhány — eddig idegen nyelvi hatásra keletkezettnek vélt — nyelvi jelenség lehet belső nyelvi fejlemény is.

A gyermeknyelvi vizsgálatokra a magyar nyelvtudományi irodalomban eddig elég kevés gondot fordítottak, hiszen a gyermekek néha mulatságos szóalkotásait és mondatszerkezeteit pillanatnyi nyelvbotlásnak, téves analógiának, nyelvi hibának fogták fel, olyan parole-jelenségeknek, amelyekkel nem érdemes foglalkozni, hiszen rendszer nemigen mutatható ki bennük. Olyan nyelvész-apa is kevés akadt, aki rendszeresen jegyezgette volna valamelyik gyermeke csetlő-botló beszédkísérleteit. A magyar nyelvészek közül csak BALASSA JÓZSEFről tudjuk, hogy sokirányú nyelvész-tevékenysége mellett erre is volt kedve, türelme és ideje (NyK. XXIII, 60 kk., 129 kk.).

Minden egyén nyelve állandóan hullámzó, fejlődő, sohasem megállapodó folyamat. Sokkal fokozottabban érvényes ez a megállapítás a kisgyermek nyelvére, hiszen ismereteinek bővülésével szinte naponként fejlődik szókincse, mondatalkotási készsége. Sajátos rendszert már csak azért sem tud kialakítani magának, mert a köznyelv (vagy a környezet nyelvjárása) szempontjából szokatlan analógiás képzéseit, szóragozását környezete folyton javítja, kineveti, és így a spontán nyelvfejlődési csírákat azonnal elnyomja a környezet hatalma. Utánzó készsége is folyton arra sarkallja, hogy környezete módján beszéljen.

Talán ezek a nehézségek, valamint a sok fáradsággal járó jegyezgetés, — amit étkezés és más egyéb otthoni foglalatoskodás közt kellene rendszeresen megtenni, hogy valamelyes tudományos igényű anyagra szert tehessünk — teszik olyan gyérré a tudományos értékű közleményeket a gyermeknyelv területén.

Megvallom, nekem sem áll rendelkezésemre rendszeres és bőséges jegyzetanyag. Hogy mégis elszántam magamat hevenyészett és csekély anyagom közzétételére, arra csak az ösztönzött, hogy bizonyos — elég rövid — időszakokban láttam kialakulni valamiféle rendszert a hangképzésben, hangfejlődésben vagy mondatalkotásban, amelyekre meglepő analógiákat lehet találni a magyar nyelvjárásokból vagy esetleg a nyelvtörténetből. Már egyszer fölhasználtam kísérlet céljából Gyuri fiamat, akin észrevettem, hogy nem tudja a szókezdő mássalhangzócsoportot kiejteni. Elmondattam vele számos — neki teljesen ismeretlen — mássalhangzócsoporttal kezdődő szót, és megfigyeltem, milyen szabályszerűség mutatkozik nála ezek föloldásában (MNyelvj. II, 65 jegyz.). Hasonlót észlelt BALASSA is említett cikkében (70, 135).

3. Most pedig bemutatom a „nyelvi alanyt", adatközlőmet: Kálmán Péter, született 1954. szeptember 25-én. A családon kívül más nyelvi hatás még nem érte. Elsősorban édesanyjától, nagymamájától és bátyjaitól tanult meg beszélni, elég korán (testvérei közül is legkorábban), mert egyéves korában már több szóból álló mondatokban beszélt. Édesanyja és nagyanyja, ennek következtében természetesen testvérei is egy-két tájszó kivételével nyelvjárási árnyalat nélküli köznyelven beszélnek. Így tehát az alább említendő nyelvjárási jelenségeket sohasem hallotta.

A rendszerbe foglalható nyelvi jelenségek közül is csak néhányat említek meg.

A) Hangtan. Köztudomású, hogy a kisgyermek beszédében milyen nagy szerepe van a labialis mássalhangzóknak és a szótagismétlésnek. A legjellegzetesebb példái ennek a szinte minden nyelvben jelentkező *papa, mama, baba* szavak. Még egyéves korában figyeltem meg Peti fiamon a bilabialis mássalhangzók használatának túltengését, de azt is megfigyeltem, hogy mindig a visszaható hasonulás irányában burjánzottak el. Példáim a következők: *bebe* 'zsebe', *bába* 'lába', *pámpa* 'lámpa', *bomb* 'gomb', *meme* 'szeme', *püpe* 'cipő', *mömme* 'könyve', *popo* 'kopog', *boba* 'szoba', *bobóś* 'doboz', *babba* 'labda', *bobál* 'dobál', *ömembe* 'ölembe'. Ez a sajátság néhány hónap múlva visszafejlődött, és kétéves korára tudtommal csak egy maradt meg belőle, az is már magánhangzóiban a köznyelvhez idomuló *pipő* ('cipő') alakban. Talán ide tartozik még a részleges hasonulással keletkezett (megmaradt zárhangnak, de labialis lett) *śüpemény* 'sütemény'. Részben ide vonható a *ćumbe* 'csukd be!'. Balassa tanulmányában elszórva számos példát lehet erre a jelenségre találni, de általában későbbi életkorból, a 20. hónap után: *pámpa* 'lámpa', *babáto* 'kabát', *pappa* 'sapka', *pép* 'kép, szép', *bomb* 'gomb', *bobába* 'szobába', *mëmi* 'semmi' (i. h. 67), *mámli* 'sámli', *babad* 'szabad', *mëme* 'szeme', *papocs* 'kapocs', *pap, papok* 'kap, kapok' (68), *pompó* 'kompót', *pumpi* 'krumpli', *babda* 'labda' (135). Nemcsak a jelenség azonos, hanem a példák egy része is pontosan egyezik. A két megfigyelés egymástól teljesen független,* időben és térben igen távoli. Az egyezés tehát nem lehet a véletlen műve.

Egy másik hangtani jelenség is a megfigyelt gyermek eléggé korai beszédkorszakából való, és nem is sokáig tartott (másfél éves korában). A palatalis magánhangzók előtt (de csakis ott!) a *k* helyett *ć*-t ejtett: *ći aś?* 'ki az?', *ćömmet* 'könyvet', *ćintom* 'kinyitom', *ćélem* 'kérem'. Példáim mind szókezdők, de az is lehetséges, hogy ez csak véletlen. Ez a jelenség a latin *ke-, ki-* > *ce-, ci-* hangváltozásra emlékeztet.

Újabb keletű, nem mindig következetes, de gyakori, és e sorok írásakor is még élő sajátsága Peti fiam beszédének az inetimologikus szótagzáró nazális. Ez a szervetlen hang mindig csak zárhangok előtt jelentkezik, és természetesen vele azonos helyen képződik: *juj, de śöntét van!* 'juj, de sötét van!', *szombába* 'szobába', *Pentinkének* 'Petikének', *szompogat* 'szopogat', *kocintontunk* 'koccintottunk', *cumpantok* 'cuppantok", *kantintom* 'kattintom'. A két utóbbi példa a kettős mássalhangzó elhasonulásából is magyarázható. Balassá-nál is fordul elő néhány hasonló szervetlen nazális: *tàntondà* 'katona', *mancsenta* 'mandzsetta' (66), *füngön* 'függöny', *anygya, anygyon* 'adja, adjon' (70).

* Balassa tanulmányát, noha már ismertem, csak cikkem fölvázolása után tanulmányoztam át tüzetesebben.

Nem következetesen, de a két nyíltszótagos törvény (vö. BÁRCZI, Hangtört. 58) is érvényesül néha nála: *apka* 'apuka', *cintom* 'kinyitom'.

A palóc nyelvjárásokban közönséges a *leg-*, *meg-* és *még* *-g*-jének hasonulása (HORGER, A magyar nyelvjárások 97, KÁLMÁN, A mai magyar nyelvjárások 19, 26). Ugyanez a jelenség Peti fiamnál is gyakori, különösen a *meg* igekötőben: *memmonta* 'megmondta', *mettülül* 'megtörül', *meccinátam* 'megcsináltam', sőt: *mav van benne* 'mag van benne (citrommag a teában)'. Mivel a beszélt nyelvben is nagyon gyakori, a családban is hallhatta az azonszótagú *l* kiesését (vö. HORGER i. m. 45—7, KÁLMÁN i. m. 18, BÁRCZI i. m. 88), de korántsem olyan következetesen, mint nála jelentkezik: *it vót*, *szótam*, *asztāla* 'asztalra' (itt ugyanis az azonszótagú *l* esett ki, a számára nehezen kiejthető *r* hangot pedig *l*-lel helyettesíti), *kijabátak* stb.

Egyetlen szóban következetesen használja a székelyes *lùva* ('ruha') alakot (vö. *ruva*, *ruvà* Szlavónia, Székelyföld MTsz.), holott ezt sem hallotta soha környezetétől.

B) Részben hangtani, részben alaktani sajátság a számos nyelvjárásban is meglevő *mondi*, *tudi*, *fogi*, *adi*, *iszi* 'mondja, tudja, fogja, adja, issza' alakok (HORGER i. m. 154, KÁLMÁN i. m. 21, 25). Petinél e sorok írásakor is közönséges és általános igealak. BALASSA csak az *iszi* (72), *megiszi* (70) adatokat jegyezte föl annakidején Laci fiától. Ennek a fordítottja (*köttye*, *nézze*, *leűtettye* 'köti, nézi, leülteti') jóval később és csak szórványosan jelentkezett Petinél, de a nyelvjárásokban is újabb hiperurbanizmusképpen mutatkozik, amint a köznyelvhez igyekeznek közeledni.

Ugyancsak az igeragozásban több vidéken (Palócság, Ormányság stb.) ismeretes a rövid magánhangzós *-t* végű igék köznyelvinél rövidebb alakja: *ütte*, *sütte*, *ett*, *itt*, *futtam* 'ütötte, sütötte, evett, ivott, futottam' (vö. HORGER i. m. 113, KÁLMÁN i. m. 21, 26). Ezeket az igealakokat különben nemcsak Péter fiamnál, hanem három bátyjánál is észleltem, amikor még kisebbek voltak. BALASSA is följegyzi az *ëtt* 'evett' igealakot (70).

C) A mondattani sajátságok közül is csak kettőt említek meg. A palóc nyelvjárásokból ismeretes az *enyim lovàm*, *enyim lyānyom*-féle birtokos szerkezet. Még távolabb került a köznyelvi kifejezésmódtól a vágai (MNy. XLIX, 518—9) *istenkéjé tehenke* 'katicabogár (istenke tehénkéje)', *enyim sógor*, *övéké szobà* stb. Ezt a jelenséget idegen (szlovák) nyelvi hatásnak volt szokás tulajdonítani, és magam is hajlottam e nézet felé (i. h. 519), amíg nem tapasztaltam ugyanezt a vágai szerkezetet Péter fiamtól több ízben: *esz Petikéjé pohál* 'ez Petike pohara', *ez apukáé kömm* 'ez apuka könyve', *nanyamáé tányél* 'nagymama tányéra', *ez enyim bab* 'ez az én babom'. Hasonló a Balassától följegyzett: *ez az aptyáé kalá*, *ez a acié kalá* (68). Náluk pedig aligha lehet idegen nyelvi hatást föltenni. Így tehát a vágai és gyermeknyelvi birtokos szerkezet az értelmezőből, az újrakezdő formulából (forme à reprise, vö. FOKOS: NyK. LVIII, 81 kk., PAPP uo. 100 kk.) magyarázható ilyenféleképpen: *Ez Petikéé*, *(ez) pohár* stb.

Ugyancsak a palóc és az északkeleti nyelvjárásból ismeretes az az incongruentia-jelenség, hogy többes számú alany mellett egyes számú állítmány áll (HORGER i. m. 163, KÁLMÁN i. m. 21). Ugyanezt tapasztaltam Petinél is: *ninc lovackák* 'nincsenek lovacskák', *kijabál a gyelekek* 'kiabálnak a gyerekek', *zölög a laktolok* 'zörögnek a traktorok'. Az eddig följegyzett mondatokban mindig az egyes számú állítmány van elől, a többes számú alany követi. Beszédben egy kis szünet is elválasztja a két mondatrészt.

Ez a szünet is mutatja, hogy itt az alany lélektanilag másodlagos, értelmező, magyarázó, későbbi rész. Először csak a hiányt, a kiabálás tényét vagy a zörgést veszi észre és közli szinte személytelenül a gyermek, majd részben önmaga, részben a környezet számára kiegészíti, megmagyarázza az alannyal, amely persze lehet többes számú is.

4. Mindezek a rendszertelenül följegyzett példák arra utalnak, hogy a gyermek beszéde számos analógiás vagy lélektanilag másképpen is megmagyarázható nyelvjárási jelenséget tartalmazhat anélkül, hogy ezeket valaha is hallotta volna környezetétől. Az is kiviláglik, hogy az idegen hatások föltevésében a kellő óvatossággal kell eljárnunk, mert nagyon sok nyelvjárási jelenség magyarázható belső nyelvi fejlődéssel is.

A gyermek beszédének kibontakozása egyénenként bizonyára sok eltérő változatot mutat, de az is valószínű, hogy számos közös vonást is föl lehet fedezni nyelvi fejlődésükben. Éppen ezért érdekes eredményeket hozhatna számos hasonló korú (1—3 éves) gyermek nyelvének megfigyelése. A gyermek (és a nyelvjáráson beszélők) hallás útján tanulja anyanyelvét, az írás nem zavarja, tehát asszimilációi a hangképzésben gátlástalanabbak, analógiái merészebbek és következetesebbek, mint a hagyomány által megkötött irodalmi és köznyelvé.

KÁLMÁN BÉLA

Langage enfantin et dialectes

Le langage de chaque individu est un processus en fluctuation permanente, en évolution ne permettant jamais de stabilisation. Cette constatation des faits se fait valoir dans une mesure accrue quand on l'applique au langage des petits enfants, puisque, avec l'extension de leurs connaissances, leur lexique, leur disposition à former des phrases augmente pour ainsi dire journellement. Le petit enfant réussit d'autant moins à se former un système particulier que son ambiance ne cesse de corriger, de tourner en ridicule ses formations analogiques inusitées du point de vue du langage généralement parlé ou de celui du dialecte de l'ambiance. Sa facilité d'imiter, elle aussi, le pousse sans cesse à parler à la mode de son ambiance.

L'auteur suivait avec attention le langage d'un de ses fils de la fin de la première année accomplie jusqu'à la fin de la deuxième année de l'enfant. Il a constaté que certaines lois s'étaient fait valoir dans telle ou telle période. Du point de vue phonétique il insiste sur le rôle prépondérant des consonnes bilabiales, de même que sur les nasales inétymologiques. Les romanistes ne trouveront pas sans intérêt le fait que l'enfant prononçait le son *k* comme *ts* devant une voyelle palatale. Du point de vue de la morphologie, l'auteur fait remarquer certaines formations analogiques ; dans la syntaxe, une forme curieuse et rare, usitée dans un dialecte hongrois, du rapport de possession, que l'enfant n'a jamais entendu employer. L'enfant emploie fréquemment des incongruités qu'on rencontre dans certains dialectes hongrois.

Les observations de l'auteur permettent la conclusion que le langage du petit enfant est susceptible de comprendre de nombreux phénomènes dialectaux analogiques ou autres, demandant une explication psychologique ou phonétique, — sans que l'enfant les ait jamais entendu prononcer dans son ambiance. Par conséquent, il faut se tenir sur la réserve en s'autorisant, dans la dialectologie, d'influences étrangères, car beaucoup de phénomènes dialectaux peuvent s'expliquer par l'évolution intérieure de la langue.

B. KÁLMÁN

A *Csűry*-féle, szamosháti *ë* fonológiai értékeléséhez

1. „Csűry maga nem foglalt állást abban a kérdésben, hogy ez az *é* és *í* között ejtett, szerinte tehát mindkettőtől kb. félfokos eltérést mutató hang funkcionálisan melyik fonémnek [a] realizációja" — állapítja meg Deme László (A magyar nyelvjárások néhány kérdése Bp. 1953. 108). Ezután a kérdés tüzetes vizsgálata alapján kimondja: „a *vënség*-féle alakok zárt *í*-ző formák félfokkal nyíltabb realizációval; a szamosháti nyelvjárás tehát funkcionálisan, szembenállása felől nézve *í*-ző, noha egyetlenegy *í* hangja sincsen" (uo.).

Állásfoglalása újabb munkájában (Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái Bp. 1956) már nem ilyen kategorikus, és ebben része lehet Benkő bírálatának is (I. OK. VII, 500). Itt az *é*-zésnél (162) elutasítja, oda nem vonhatónak tartja az *ë*-t, mivel „fonológiai értéke egyelőre még tisztázatlan". Az egyes fonémák hangszínének vizsgálatakor az *é*-nél nem említi, az *í*-nél pedig megvizsgálandónak tartja, hogy az *ë* „legalábbis a nyelvjárások egy részében nem tartozik-e ide, mint az *í* hangnak alacsonyabban képzett változata" (i. m. 89).

2. Az *ë*-nek az *í* fonéma alá sorolásához felhozható érveket legteljesebben először említett művében gyűjtötte össze Deme (MNyNK. 108). Az alábbiakban az ottani sorrendben vizsgáljuk meg ezeket és a belőlük levont végső következtetés indokoltságát.

„Az *ë* hang általában *é* hangok helyén fordul ugyan elő — hozhatnánk fel Deméével, — de mind olyan *é* hangok helyén, amelyek az *í*-ző nyelvjárásokban *í*-vel ejtődnek" (i. h.). Ez az érv mitsem mond. Az ún. XVI. század előtti *é* egyes nyelvjárásokban *í*-vé fejlődött (bár vö. erre Pais véleményét; id. Bárczi: Régi magyar nyelvjárások 14; Papp L.: MNy. LI, 374; stb.), másokban megmaradt *é*-nek. Minthogy a fonéma alá sorolást a mai tényleges hangzás alapján kell elvégeznünk; „minden szót azokkal a fonémákkal kell elfogadnunk, amilyenekkel az adott nyelvjárásban előfordul" (Deme: NyAF. 87—8), az *í*-zést az *í*-hez, az *é*-zést az *é*-hez soroljuk. Ez azonban nem visz előre az *ë* kérdésében: mért kellene más nyelvjárások *í*-je alapján az *í*-hez vennünk, mikor a köznyelv és az *é*-ző nyelvjárások legalább annyi joggal az *é* alá utalják?

3. Az *ë* -t „nem csak *é* helyén találjuk, hanem *í* helyén is; *ëny (íny)*, *irëtysëg*, *ëz* (íz) . . ." (uo.). Ez az érv csak a köznyelvhez viszonyít, és egyenes ellentéte az elsőnek, mely a zárt *í*-ző nyelvjárásokhoz mért. De most meg az

é-ző nyelvjárásokat hozhatjuk fel ellene, ahol az idézett szavak *é*-s ejtésűek (vö. DEME: NyAF. 162—3). Amíg tehát az első érv a köznyelvből, ez a második a nyelvjárásokból cáfolható. Közös hibájuk, hogy a nyelvjárás rendszerén kívül eső szempontúak.

Mindezt természetesen DEME is pontosan látja, sőt meg is mondja: az eddigiek alapján „még a nyelvjárás lehetne *é*-ző és az *ë* az *é*-nek zártabb realizációja" (i. h.). Tanulságul azonban ebből is levonhatunk valamit: a köznyelvhez, mint normához való hasonlítás nem lehet kizárólagos, mert igen hamar cserbenhagy bennünket; csupán más nyelvjárásokhoz meg azért nem mérhetünk, mert a mértéknek különböznie kell a mérendőtől.

4. A meggondolandó harmadik érv az, „hogy a nyelvjárásban hosszú *í* egyáltalán nincsen . . . : a hosszú *í* helyén vagy *é* hangot találunk, vagy rövid *i*-t, pl. *igér* [*igër*], *igy, in, indit, épit* [*ëpit*], *irás, iz* ('ujjperec'). Az *í* hiányából már következtethetünk arra, hogy az *ë* hang a más nyelvjárásokbeli *í* helyett áll". [én ritkíttattam SÁ.]

Meg kell jegyezni, hogy a Szamosháton a köznyelvi hosszú *í* helyén messze túlnyomó többségben rövid *i* van, *ë* viszont a SzamSz. tanúsága szerint igen kevés, főleg a második érvnél felhozott szóban. Az *í* hiányából viszont, szerintem, semmi esetre sem szabad azt a fenti következtetést levonnunk, hogy az *ë*, *í* helyett áll, tehát *í* fonéma. Úgy érzem először is, hogy az érvben megint nem válik el: a köznyelvhez, vagy az *í*-ző nyelvjárásokhoz viszonyít-e. Másodszor: tudvalevő, hogy nyelvjárásunkban nemcsak az *í*, hanem a másik két felső nyelvállású hosszú magánhangzó, az *ú* és *ű* is alig fordul elő (vö. CSŰRY: MNyTK. XLVI, 12) — eltekintve az *l, r, j* hatására megnyúltaktól. Kérdés: hát az *ú, ű* hiányából mire következtethetünk, ezeket mivel helyettesíti a nyelvjárás? Az *í*-nek *é*-vel helyettesítése mintha hasonlítana ARANY ALBERTnek ahhoz a gondolatához, mely szerint a koloni nyelvjárás azért nyílt *ő*-ző, hogy a zárt *í*-zést kiegyensúlyozza. Ezt éppen DEME cáfolja igen szellemesen (NyAF. 303).

5. Az előzőhöz szorosan kapcsolódik az az érv, hogy „*é* hang — az *ë* nagy elterjedtsége ellenére is — van a szamosháti nyelvjárásban, mégpedig olyan szavakban, amelyek *é* hangja az *í*-ző nyelvjárásokban is *é* marad, illetőleg amelyek a kétféle hosszú *é* hangot ismerő palóc területeken *ē*-nek hangzanak: *még, kéccer* [*kéccēr*], *én, papné, fél* ('Halb'), *másé* stb." (i. h.). Itt tulajdonképpen arról van szó, hogy a XVI. század előtti *ē* — *é* különbséget nyelvjárásaink egy része megőrizte (*ē* — *é* vagy *é* — *í* formában), másutt viszont — és a köznyelvben — a két hang *é*-ben találkozott. Kérdés: az eredetileg egész fokos zártsági különbségnek szamosháti félfokossá válását vajon az eredeti különbség megőrzésének vagy egybeesésének fogjuk fel? Ez bizony megintcsak nem visz előbbre. DEME a különbség megőrzését vallja *é* — *í* formában, félfokos erőszakot téve az *ë*-n. De világos, hogy hasonló módon egybeesésnek is felfoghatjuk a dolgot, ugyanannyi joggal.

6. Megfontolandó végül „az a korántsem lényegtelen érv, hogy a nyelvjárásban általában elég erős zárt tendenciát találunk: gyakoriak a zárt *u*-zó (*rulla, hun*), a zárt *ú*-zó (*lú*), a zárt *ü*-ző (*tülle*), a zárt *ű*-ző (*tű, bűr*), a zárt *i*-ző (*ë* realizációval, pl.: *kënyér* [*kënyër*], *gërënda*), a zárt *o*-zó (*hont* ~ *hunt* vö. kny. *hant*) alakok". Meg kell ehhez jegyezni, hogy a *kënyér*-félék nem gyakoriak, sőt, igen ritkák, sokkal gyakoribb a *kenyér, gerënda* ejtés. A zárt *o*-zásnál is gyakoribb a nyílt *a*-zás: *hārgas, bālha, lakadalom* stb.

A zártság tehát főleg csak a labiális felső nyelvállású hangok számát szaporítja. Az illabiális, *e*-féle hangoknál mintha éppen az ellenkezőjét tapasztalnánk! Köztudomású, hogy ez a nyelvjárás a zárt *ë*-t nyíltabbá fejlesztette még az egytagúak és vegyes hangrendűek nagy többségében is. Ezért — véleményünk szerint — a nyelvjárás labiális zártsága nem elég ok az *ẻ*-nek *í* alá sorolásához, mert az illabiális korrelációs síkban inkább a nyíltabb megoldás dominál.

7. Végeredményben tehát a felhozott érvek mindegyikével lehet szembeállítani egy másikat, s ezek, ha nem is döntik el ellenkező irányban a kérdést, semlegesítik az *ẻ* = *í* felfogást.

Minden eddigi fejtegetés üres szócséplés és nyitott kapuk döngetése, ha BENKŐvel együtt teljes egészében feljegyzési babonának minősítjük a szamosháti *ẻ*-t, és minden esetben *iẹ̈* ~ *iẹ̈* ~ *i̯ë* ~ *i̯ẹ̈* stb. diftongusnak veszszük (vö. I. OK. VII, 502). Ebben az esetben — és erre DEME is utal (MNyj. 108) csak az *é* fonéma diftongikus realizációja lehet (vö. NyAF. 92), és az *í* foném alá sorolás magától elesik.

Meghökkentő azonban, hogy CSŰRY, aki a szamosháti *ẻ* helyén jelentkező felvidéki diftongusra maga is felfigyelt (vö. MNy. XXXIV, 279) és nagyon jól ismerte pl. TÖRÖS BÉLÁnak és másoknak e területről származó diftongusos feljegyzéseit (vö. MNyTk. LIV, 8—12), ne látta volna be tévedését. Amennyire magam ismerem anyanyelvjárásomat, főleg a Szamos északi partjának Fehérgyarmat—Csenger közti szakaszát, a mások és a magam ejtésének alapján arról győződtem meg, hogy ez a hang sem nem kizárólag diftongus, sem nem kizárólag monoftongus. Magam is többször jegyzem — főleg hangsúlyos vagy emfatikus helyzetben, de másutt is — *iẹ̈* ~ *i̯ẹ̈* stb. diftongusnak, de gyakran — hangsúlytalan helyzetben, gyors beszédben stb. — *ẻ*-nek, mai jelöléssel *ệ*-nek. Ez a hang tehát valóban létezik, de minthogy az *iẹ̈*-vel váltakozik, nem szakítható el az *é* fonémától: mindkettő annak realizációja. Érdekes egyébként, hogy utóbb, szájpadlás fölvételei alapján CSŰRY is úgy nyilatkozott, hogy e hang „közelebb áll az *é*-hez, mint az *í*-hez" (NyK. L, 66; MNyTK. LIV, 12).

8. A XVI. század előtti *ē* — *é* > *é* — *í* záródás tehát vidékünkön nem jutott teljességre: az *é* > *í* fejlődés megrekedt. Ennek okai közt talán gondolhatunk az illabiálisok záródásának a labiálisoknál gyengébb voltára, ami megengedte az *ë* > *e* fejlődést is; esetleg a hosszú *í* hiányára, ami az *é* > *í* változásra taszítólag hatott, és harmadszor a középső nyelvállású hosszú magánhangzók erős diftongáló hajlamára, ami a félúton megrekedt *ẻ*-t a diftongáló *é* fonéma körébe vonzotta.

A mai nyelvjárási beszélő az *ẻ*-t és *iẹ̈*-t egyaránt a köznyelvi *é* egyenértékesének érzi, és helyette, különösen idegenekkel beszélve, a nyelvjárás másik, irodalminak érzett *é* hangját ejti, gyakran diftongusos realizációban. Így keletkeznek ilyen kettősségek: *ebẻd* ~ *ebéid*; *szi̯ẹ̈rü* ~ *széirü*; *csi̯ẹ̈pèlni* ~ *csépèlni* stb. Ez a köznyelvhez igazodás egyre terjed.

Egyébként az *ẻ* > *í* félfokos zárulás legfeljebb néhány szórványos esetben következett be: *fírc, fírcel, bíjjog, kisztet* (= késztet), *típász* (= tépász) stb. (vö. CSŰRY: MNyTK. LIV, 14), bár az általam ismert területen csak az első kettő él. Az *-ít* (<*-ét*) képző ennek ellentmondani látszik. CSŰRY még az öregektől ilyen alakokat jegyzett fel: *jovẻt, igazẻt* (MNyTK. XLVI, 14), de már akkor is túlnyomóan *-ít* volt a képző alakja. Én már csak ezt hallot-

tam. Az *-e̋t > (-ít >) -it* változást Csűry délről jövő *í-ző* hatásnak tartja (i. h.), de bizonyára nem szabad szem elől tévesztenünk a köznyelv hatását sem. Egyébként ui. nem lenne érthető, hogy a tucatnyi többi képzőben (vö. MNyTK. LIV, 13—4), ahol az *e̋* köznyelvi *é*, de *í*-ző nyelvjárásbeli *í* helyén fordul elő, miért nem vált *í*-vé. Ezt a ma folyó köznyelvhez hasonulást természetesen nem tekinthetjük az *é > e̋* szerves folytatódásának.

9. A szamosháti *e̋*-zésnek az *í*-zés alá foglalását történeti oldalról támogatja Papp László a Pais-emlékkönyvben megjelent tanulmányában: „Az északkeleti nyelvjárásterület a XVI. században". Arra a meghökkentő megállapításra jut, hogy: „A Szamos melléke is a legteljesebb mértékben *í*-ző" volt (i. m. 471). Szerintem sem a „Szamos melléke", sem a „Szatmár megyei" nyelvjárás nem vonható egy kalap alá. A Szatmárnémetitől keletre és délre eső területeken ma is van *í*-zés. Fülep Imre pl. megkülönbözteti a „falvak" és a „városok" nyelvjárását, utóbbit *í*-zőnek jelölve meg (Nyr. IX, 263. Az *í*-ző adatokra l. Nyr. V, 570; VII, 229; IX, 184—5; 264; stb., stb.). A Szamos mellékének talán a jelenlegi országhatár körüli részén találkozott a Tisza felőli *é*-zés a keleti részek *í*-zésével. Ez azonban nem bizonyít a szamosháti *e̋* ~ *iẹ̋*-nek *í*-ből származása mellett. Az *e̋ < í* feltevésekor Papp L. csak Sylvester *í*-zését említi név szerint. Ez nyilvánvalóan a megye keleti részeinek *í*-ző nyelvjárásában gyökerezik, s nem vonatkoztatható a Szamoshátra. Nem ismerem viszont Papp Csengerből, Nábrádról vett levéltári *í*-ző adatait. De emlékeztetném arra, hogy éppen e XVI. századi háborús időkben a megye nemessége hol Nagykárolyban, hol Szatmáron, hol Nagybányán, hol meg éppen Csengerben vagy más, kisebb, de nyugalmasabb faluban gyűlésezett. Így az efféle „csengeri", „nábrádi" jegyzőkönyvek sokkal inkább az *í*-ző megyeszékhely jegyzőinek, mint e falvak nyelvjárásának tükrözői.

Csűrynek kétségtelenül hibája, hogy az *e̋*-zés történeti előzményeit nem a nyelvjárás saját nyelvemlékeiben vizsgálja (MNyTK. LIV, 8—14). Egyelőre mégsem tudom elhinni Papp László *e̋ < í* magyarázatát. Inkább az általa is *í*-zés előttinek tartott Ung megyei *ié*-s példák területéhez kapcsolnám Szatmár megye egész északnyugati harmadát, az ottani *e̋*-zést tehát, nem *í*-zésből alakultnak, hanem e hang XVI. századtól való megőrzésének tartanám.

10. Az *e̋* besorolásának gondját — mint látható — az okozza, hogy a nyelvjárás fonémaállományát a köznyelvi és rendszertani kombinációval létrehozott sémába akarjuk belegyömöszölni. Az *e̋*-nek mint fonémának önállóságához nem fér kétség. Így akár az *é*, akár az *í* realizációjának tekintjük, ott a köznyelvi fonémának a nyelvjárásban két különálló fonéma realizációja lesz: *í ~ e̋* vagy *é ~ e̋* (az utóbbira l. lentebb).

Véleményem szerint az *e̋* fiziológiai jellege még korántsincs tisztázva, ez még elvégzendő feladat. Akár az *é*-hez, akár az *í*-hez mérve nem olyan finom árnyalatnyi a hangzási eltérése, mint Csűry nyomán Laziczius jellemzi (NyK. XLVIII, 22), s nemcsak a helyi beszélők, de az első ízben hallók is könnyen meg tudják különböztetni. Az *é*-től és *í*-től független, önálló fonéma voltát világosan bizonyítják az efféle szembenállások: *ér* 'vena', *e̋r* 'tangit', *ír* 'scribit'; *fél* 'halb', *fe̋l* 'befürchtet', *fíl* 'Ohr'; *szél* 'Wind', *sze̋l* 'Rande', *szíl(fa)*; *szén* 'Kohle', *sze̋n* 'Schuppen', *szin* (< *szín*) 'Farbe' stb.

Fontosnak tartjuk azonban, hogy — bizonyára a köznyelv hatására — a szamosháti *e̋* (~ *iẹ̋* stb.) felbomlóban van, pusztuló fonéma. A nyelvjárási

beszélő által köznyelvinek érzett *é* ~ *éį* mindig előfordulhat az *ë* (~ *iệ*) helyén — és egyre gyakrabban elő is fordul, miáltal párhuzamos alakok keletkeznek —, megfordítva azonban nem. Legfeljebb regresszió vagy a változási (váltakozási) reciprocitás következtében. A *këk* ~ *kiệk*-félék helyett bármikor lehet *kék, kéik*, de a *kérd* ~ *kërd, pucér* ~ *pucër, füzér* ~ *füzër, gép* ~ *gëp* félék (Csűry, MNyTK. LIV, 13—4) ma ritka kivételek. Hasonlóan, a köznyelv hatására keletkezett bomlásterméke az *ë*-nek az *-it* képző rövid magánhangzója.

11. Az eddigiek alapján tehát úgy véljük, a szamosháti *ë* és diftongusos változatai az *é* fonéma realizációiként foghatók fel. Kérdés még, mi történjék a köznyelvi *é* helyén előforduló másik *é* hangunkkal? Ezt Csűry kizárólag monoftongusnak hallotta, a mai feljegyzők hajlandók kizárólag *éi* ~ *éį* stb. diftongusnak jegyezni. Meggyőződésem, hogy ez is előfordul mindkét változatban.

Meggondolkoztató, hogy Deme — inkább történeti alapon, mint a köznyelvhez hasonlítás elve szerint — a XVI. századi *é* (<*ē*) mai *éį* fejleményeit nem a köznyelvbeli *é*, hanem a rendszerbe fölvett *ē* fonéma alá sorolja (NyAF. 94). Ha ezt hozzávesszük az *ë*-ről mondottakhoz, kiderül, hogy a szamosháti nyelvjárás *ë* (~ *iệ* ; *é* ~) *éį*-féle, erősen megterhelt hangjai ellenére *í*-ző, és *é* fonémája nincsen. Félő, hogy a rendszertani, funkcionális felfogás így egy kissé elszakad a valóságtól.

12. Véleményünk szerint tehát mind az *ë* ~ *iệ*, mind az *é* ~ *éį* az *é* fonéma realizációja. Igaz, így egy köznyelvivel két nyelvjárási fonéma áll szemben. De ezen az sem segít, ha az *ë*-t a köznyelvi *í* alá soroljuk, minthogy a szembenállások bizonysága szerint a fonológiai különbség ott is megvan. Igaz, az *í* csak bizonyos fonetikai helyzetben van meg, de ahogyan nem „helyettesíthetjük" a hiányzó *ú, ű* fonémákat, ahhoz sincs jogunk, hogy az *í* üresen maradt helyére betelepítsünk egy fiziológiai jellegében, fonematikus értékében elütő másik hangot.

Végezetül egy megjegyzés. Az itt kifejtettek csak a szamosháti *ë*-re vonatkoznak. Más nyelvjárások hasonló hangjainak besorolása a nyelvjárás hangrendszerének leíró, történeti és rendszertani vizsgálata, az uralkodó tendenciák, a fejlődés iránya, a köznyelv hatása stb. alapján más is lehet.

Sebestyén Árpád

Zur phonologischen Wertung des *ë* in der Mundart von Szamoshát

Die Arbeit nimmt Stellung gegen die Auffassung, nach der dieses, zwischen *é* und *í* stehende, aber von beiden unabhängige Phonem, als Realisation des gemeinsprachlichen *í* zu betrachten sei. Verfasser weist die diesbezüglichen Argumente von L. Deme und die historischen Ausführungen von L. Papp (A magyar nyelvjárások néhány kérdése Bp. 1953. 108 ; bzw. : Pais-emlékkönyv Bp. 1956. 471) zurück. Des Verfassers Endergebnis ist, dass das *ë* die Realisation des gemeinsprachlichen *é* Phonems ist, und dass diesem gemeinsprachlichen *é* Phonem in den genannten Mundarten zwei selbstständige Phoneme entsprechen, nämlich *ë*(~ *iệ*) und *é*(~ *éį*).

Á. Sebestyén

Ismertetések és bírálatok

Orbis. Bulletin International de Documentation Linguistique. Louvain. Centre International de Dialectologie Générale. Tome I. 1952. 616 l., Tome II. 1953. 590 l.

Pop Szevér a louvaini egyetem tanára 1950-ben megjelent La Dialectologie c. kétkötetes nagy munkájában egy Centre International de Dialectologie Générale alapítását kezdeményezte. A központ Louvainben legyen, egy nagy folyóiratot, az *Orbist* adja ki évenként egy kb. 600 lapos kötettel, két részben. A louvaini egyetemi hatóságok pártfogása, valamint a belga kormány és a Fondation Universitaire de Belgique bőkezű támogatása lehetővé tette, hogy Pop 1952 elején már két köriratot küldjön széjjel a szaktársaknak és intézményeknek s ezekben részletesen ismertesse a vállalkozás célját. A két körirat teljes szövege az I. kötet 311—16. lapján olvasható. Az első körirat szól a főbb feladatokról, melyeket az *Orbis* elősegíteni kíván : a már működő nyelvjárástani központok szoros együttműködése, olyan nyelvészeti szekciók létesítése, melyek különösen az általános nyelvjárástan szempontjából fontos jelenségeket tárgyalják, azoknak a legfontosabb tudományos eredményeknek az ismertetése, amelyek megkönnyíthetik az emberi nyelv elemzését, szoros együttműködés azokkal a szakmákkal, melyek közelebbről érdeklik a nyelvjárástant (tehát fonetika, onomastika, ethnographia stb.), nyelvjárástani munkák krónikája, linguisták és dialektológusok munkájának elemzése és kritikája, egy nyelvészeti enciklopédiához szükséges anyag gyűjtése, nyelvészeti térképek számbavétele és ösztönzés új dialektológiai munkára különösen a kevésbé ismert nyelvek területén. A szerkesztőség nyelve a francia, de a beküldött cikkek angolul, németül, olaszul, spanyolul vagy portugál nyelven is írhatók. A második körirat már az *Orbis* rovatait ismerteti. Akkor még csak 8 rovatot terveztek, azonban a második kötet második részében már 15-re növekedett a számuk. Mindegyik rovat nagyon változatos és bő tartalommal bír, és a legkülönbözőbb nyelvcsaládokhoz tartozó nyelvek jelenségeit is részletesen tárgyalja. Ismertetésünkben persze csak egy néhány cikk tartalmát tárgyalhatjuk.

Az első rovatban — ez a leghosszabb — egy nyelvészeti kérdésnek világviszonylatban való tárgyalására a szerkesztő a nők beszédét tűzte ki *(Le langage des femmes. Enquête linguistique à l'échelle mondiale).* Az idevágó cikkek legtöbbje a román és germán nyelvekre vonatkozik, de vannak tanulmányok a balti, szláv, görög, finn, mongol, kínai, japán, arab és berber köré-

ből is. Bouda Károly (a debreceni egyetem volt német lektora a 30-as években, jelenleg erlangeni egyetemi tanár) a csukcs nők beszédére vonatkozó megfigyeléseit közli (II, 1. 33 kk.). Az egész tanulmánysorozatot a szerkesztőnek egy rövid tájékoztatója vezeti be, milyen elvek, milyen szempontok alapján kérte fel a munkatársakat tanulmányaik megírására (a jövendő munkatársak is ehhez igazodjanak), majd rövid bibliográfiát ad a legutolsó és legfontosabb irodalomról, mely a nők beszédével foglalkozik. — Általában a nők beszéde leginkább a szókincsben különbözik a férfiakétól (ezt a jelenlegi tanulmányokból is meg lehet állapítani), de több cikk a szóalaktan és a hangtan területén is állapít meg különbséget a nők beszédében, pl. Coetsem a grammonti flamand nyelvjárásban a vokálisok különböző ejtésére hívja fel a figyelmet (I, 358 kk.). A régi *ī*, *ū*-ból fejlődött és gyakran előforduló *ā̄(ā)* helyett a nők *ō̄ (ō̄⊣, ō̄⊣ ə, ō̄⊣ a)* hangot ejtenek. A két ejtés szívósan tartja magát, s a szerző, kinek ez a nyelvjárás az anyanyelve, megfigyelte, hogy atyjának fivére és húga, bár hatvan évnél idősebbek és évtizedek óta együtt laknak, a két ejtést változatlanul megtartották, a gyermekek pedig — a fiúk is — kb. 7—8 éves korukig az anya kiejtését utánozzák, mivel nyilván vele vannak együtt legtöbbet, de a fiúk 7—8 éves korban áttérnek a férfiak ejtésére. — *Mutten* svájci alemann nyelvjárásában Hotzenköcherle megállapítása szerint erősebb a zenei hangsúly a nők beszédében mint a férfiakéban (I, 38), a csukcsban pedig egyes präteritum-alakok másképp hangzanak a nőknél, mint a férfiaknál (Bouda I, 34 kk.). — Egy másik, szintén eléggé általánosan elterjedt felfogás szerint a nők beszéde konzervatívabb, egyes esetekben szinte archaikus a férfiakéhoz viszonyítva. Ennek oka a nőnek más szociális helyzete, házhoz kötöttsége, egyes vidékeken a nyilvánosságtól való elkülönítése, kevesebb iskoláztatás, kisebb műveltség és hasonlók. A legtöbb megfigyelő szintén erről értesít bennünket, de vannak más megfigyelések is. Straka (I, 335 kk.) a XVI—XVII. sz. francia grammatikusaiból vett idézetekkel kimutatja, milyen erős újítók voltak annak a kornak a női a francia kiejtésben, tehát a hangtanban. Már Erasmusnak is feltűnt (1528), hogy a párizsi nők intervok. *r* helyén *z* hangot ejtenek *(Maria > Mazia)*, újabb időkre nézve pedig pl. Gauchat 1905-ben megállapítja, hogy Charmeyben (Gruyère Orientale) a nők kiejtése több újítást tartalmaz mint a férfiaké. Straka nyitva hagyja a kérdést, miért konzervatívabbak a nők egyes esetekben s miért újítóbbak másokban (I, 338), a fent idézett Coetsem pedig pszichikai okokra gondol, a nők erősebben állanak az érzelem hatása alatt mint a férfiak, s ez okozná a változó magatartást. Ez a magyarázat persze esetenkénti bizonyítást kívánna, mert a többi, fent említett ok válthatta ki az érzelemnek nagyobb vagy kisebb szerepét a kiejtés megváltozásában.

A második kötetben a szerkesztőség részletes tárgyalásra: *Frontière linguistique, son aspect scientifique* (Nyelvhatár és annak tudományos megítélése) c. témát tűzte ki. A számos cikk közül itt csak egyre szorítkozom, Heinimann-éra, aki a mai középolasz nyelvjáráshatárokról és az ún. substratumhatásról értekezik (II, 302 kk.). Tételeit 5 nyelvi térképpel is szemlélteti. A mai olasz nyelvjárások egyes jellegzetes különbségeit Ascoli (1881) óta a rómaelőtti Itáliának etnikai sokféleségére szokták visszavezetni. Ez a felfogás egyrészt a kiejtés fiziológiai determináltságán alapszik, másrészt azon a véleményen, hogy a hangok autonóm képződmények, melyeket keresztezni lehet, mint pl. piros és fehér virágokat. Bár az agyvelő és a beszélő szervek szerkezeti különbségét az egyes fajoknál nem lehetett bebizonyítani, ez a

nézet lassacskán mégis elterjedt és a legújabb nyelvészeti irodalomban is még nagy szerepet játszik. Ha azonban a substratumhatást nem biológiai, hanem történeti (hozzátenném: különösen társadalomtörténeti) tüneménynek tekintik, amely két különböző nyelvközösség együttélését, tehát — egy ideig legalább — kétnyelvűséget is feltételez, akkor az ún. substratumhatás elvileg nem különbözik attól a folyamattól, mikor egy nemzeti nyelv vagy egy regionális koiné a helyi nyelvjárások rovására terjed el. A két idioma sokféle módon befolyásolja egymást, míg végül a legyőzött társadalom nyelve teljesen eltűnik. HEINIMANN főleg MERLOnak és másoknak a nézetét, akik vele egy véleményen voltak vagy vannak a középolasz nyelvjáráshatárok eredetéről, cáfolja sok, új és apró részletekbe is belenyúló adattal. A cikk különösen három jelenségről szól: az oszk-umberből ismert *nd* > *nn*, *mb* > *mm* változás bizonyos latin és középolasz nyelvterületen, etruszk aspirált explosivák és Toscanában az ún. gorgia (azaz intervok. explosivák aspirált ejtése), végül egyes morfológiai és lexikális típusok, amelyek vagy kizáróan, vagy majdnem kizáróan Toscanában fordulnak elő, s amelyeknek elterjedési határai nagyjából azonosak az aspirációs határral. Ez a cikk, eltekintve a sok adattól és adatcsoportosítástól, elvi szempontból is jelentős.

Az „*Enquêtes Linguistiques*" rovatban GOUGENHEIM (I, 113 kk.) beszámol egy elemi francia nyelv kidolgozásáról (*français élémentaire*), melyet a francia nemzetnevelési minisztérium indított meg, hogy az ún. *basic English* mintájára egy erősen egyszerűsített francia nyelvtant és szókincset teremtsen a gyarmati bennszülöttek számára, mellyel — mint az Unesco keretében működő nyelvészeti bizottság már 1947-ben hangsúlyozta — sok egészségügyi, mezőgazdasági és háztartási fogalommal lehetne megismertetni a bennszülött népeket s ezzel gazdasági és szellemi életük szintjét emelni. — GROOTAERS (I, 126 kk.) „Egy egyén nyelvi tevékenysége egy nap alatt" címen ismerteti a tokiói nemzeti nyelvkutató intézet kísérletét, melyet „Huszonnégyórás felvételnek" neveznek. Célja megállapítani, hogy az illető beszélő mennyire használja az irodalmi nyelvet, mennyi nyelvjárási elemet kever beszédébe és végül ez a felvétel mutatja a mindennapi társalgási beszéd való képét. Három személyt kértek fel, engedné meg egy napi beszédének a megfigyelését reggel 5 órától este 10-ig (a cím tehát egy kissé túloz). A beszéden kívül a mimikát és gesztikulációt is feljegyezték. A kezdet minden nehézsége ellenére is a mostani kísérlet egy ember nyelvi tevékenységének a keresztmetszetét adja meghatározott időben és helyen, adott szociális életkörülmények között. — SAARESTE észt nyelvjáráskutató, aki 1947-ben Upsalában telepedett le, a Svédországba átköltözött vagy átmenekült kb. 6000 főnyi észt között folytatta gyűjtő-tevékenységét. Fontos eredménye, hogy a tartui nyelvatlaszban található szókon kívül sok olyan ritka vagy elavult szót tudott gyűjteni, melyek létezéséről 1945 előtt nem tudtak.

A „*Problèmes linguistiques*" c. rovatban WEISS előzetes jelentést ad (I, l. 135) a svájci néprajzi atlasz eddigi térképei alapján arról, hogy a nyelvhatárok korántsem esnek össze a népi művelődési határokkal annyira, amint ezt sokan ma is várják. Sok vonatkozásban egy svájci keleti, német művelődésű és egy svájci nyugati, francia művelődésű területet lehet megkülönböztetni, de utóbbihoz tartozik a túlnyomóan német nyelvű berni kanton is. — CARNOY (I, 423 skk.) az „indoeurópai alapnyelv nyelvjárásai" közt az indoeurópai nyelvterület déli „peremnyelvei"-nél (ide számítja az etruszkot is!) egy palatalizációs hullámot akar megállapítani, mely azonban csak a lykot,

lydet és pelasgot lepte el, de a hettit és etruszk nyelvterületet már nem tudta elérni. Egy másik ilyen nyelvjárási sajátsága lenne ennek a nyelvterületnek a szókezdő laryngalis, melyre a lyk, hettit és etruszk nyelvből állít össze példákat. Mivel azonban az említett nyelvek közül csak a hettitet ismerjük behatóbban, a kombinációk értéke bizonytalan. Még inkább bizonytalan az, hogyan lehetne ezeket a szókat egészen az alapnyelvig visszavezetni. — PULGRAM (II, 67 kk.) „Családfaelmélet, hullámelmélet, nyelvjárásföldrajz" c. cikkében kimutatja, hogy mind a két elmélet — erősen képletes felfogása miatt — tulajdonképpen nem zárja ki egymást, hanem az egyik kiegészíti a másikat. A hullámelméletnek (1872) megvan azonban az érdeme, hogy megindította a nyelvjáráskutatást és térképezést (Wenker 1881, H. Fischer 1895, Gilliéron 1896). Megemlítjük, hogy PISANI a Lingua III. kötetében (1952) a nyelvrokonság sematikus szemléltetésére a folyamrendszert (forrásaival és mellékfolyóival) használja fel. — TAULI a birtokos személyragok és az esetragok sorrendjét vizsgálja az uráli nyelvekben (II, 394 kk.). Wiklund és követői szerint az esetrag + birt. szem. rag következés a régibb, míg a birt. + esetrag elhelyezkedés másodlagos fejlemény. GYÖRKE (MNy. XXXIX, 1943) viszont azon a véleményen volt, hogy a gen. *-n*, az acc. *-m* és esetleg a lat. *-k*-ragjánál az elhelyezkedés változott. TAULI szerint a részletes elemzés azt látszik mutatni, hogy a sorrend a megfelelő suffixumok viszonylagos korától függ. A korra nézve az általános szabály az, hogy ha egy morféma egy másik morféma *előtt* áll, tehát szóközépen, akkor az előbb álló a régibb, a szó végén következő a fiatalabb. Kivételek analogikus úton magyarázhatók. TAULI az összes uráli nyelveket megvizsgálva arra az eredményre jut, hogy a régebbi eseteknél az esetrag általában megelőzi a birt. személyragot, míg az újabbaknál az ellenkező sorrend járja. Utal még arra, hogy RAMSTEDT tanulmánya alapján (JSFOu. 53. 1946—47) az altaji nyelvek közül a törökben a birtszr. + esetr., a mongolban és tunguzban az esetr. + birtszemr. sorrend járja.

Az „*Atlas linguistiques*" rovat sok készülő nyelvatlaszról számol be. A német nyelvatlasz (I, 87 skk.) 1951-ben a 12. és 13. füzettel folytatódott s MITZKÁnak régóta hirdetett *Handbuch zum Deutschen Sprachatlas* c. könyve 1952-ben Marburgban megjelent. Tartalmazza a német nyelvatlasz történetét, technikáját, szókincsét és a vele kapcsolatban 80 év óta kialakult elveket. Sok más készülő nyelvatlaszról is referálnak a szerkesztők.

A „*Chroniques dialectologiques*" rovatban: az elzászi német nyelvjárások kutatásában egy eddig kevéssé felhasznált kérdezési módszer alakult ki, főleg BEYER-nél (I, 189 skk.). A kérdezőnek az illető nyelvjáráson kell kérdeznie, különben az elzászi nyelvjárást beszélő igen könnyen folyamodik az általánosan ismert német vagy francia köznyelv megfelelő szavához, a nyelvjárási szó pedig elsikkad. Tárgyak, képek mutatásával kérdezik a nyelvjárási szókat, vagy rövid történetek elbeszélésébe egy olyan mondatot fűznek, melyben a kérdezett szónak vagy szóalaknak elő kell fordulnia, de ezt a kérdezett személynek kell kiegészítenie. — DA SILVA NETO részletes képet ad arról a munkáról (II, 143 kk.), mely a Romania Portucalensisnak Brazíliában való fejlődését igyekszik felkutatni. Az a régebbi téves felfogás, hogy a brazil gyarmatosok főleg Portugália déli részéből jöttek volna, ennélfogva a brazil-portugál nyelvjárások főleg délportugál elemeket tartalmaznának, újabb adatolás által helytelennek bizonyult. A legkülönbözőbb portugál országrészekből származó nyelvjárások keveredéséből egy koiné alakult ki.

De az unité még nem égalité s a további kutatásnak éppen ezeket a kisebb különbségeket kell felkutatnia, hogy a brazil-portugál nyelvnek az elemeit, illetőleg azok eredetét megállapíthassa.

A „*Centres de Dialectologie et de Phonétique*" rovat néhány nagyobb nyelvtudományi (főleg nyelvjárástani) intézet megalakulásáról számol be (Bologna, Coimbra, Buenos Aires és másutt).

„*Portraits*" cím alatt a folyóirat régebben elhalt vagy élő nyelvészek munkáját méltatja, ha azok a nyelvjárástannak is kiváló művelői voltak (köztük van egy SETÄLÄ méltatás is RUOPPILA tollából: I, 273 kk.). Az „*In Memoriam*" rész nekrológokat hoz nemrégen elhalt nyelvészekről (JAKOB JUD, FRANC. RIBEZZO és másokról). A „*Les collaborateurs*" c. részben az ill. félkötet munkatársainak életrajzi és irodalmi működési adatai olvashatók, míg a félkötetek utolsó rovata a *Centre* adminisztrációját hozza, valamint más nyelvtudományi egyesületek üléseiről, kongresszusokról számol be.

Mindent összevéve a nyelvtudomány, de különösen a nyelvjárástan egy rendkívül értékes, az egész világ nyelveire, ill. nyelvjárásaira vonatkozó folyóirattal gazdagodott, melyet különösen a mostani nehéz könyvbeszerzési, közlekedési és egyéb a személyes érintkezést gátló körülmények miatt örömmel kell üdvözölnünk.*

BENIGNY GYULA

* Az első két kötetben a magyar nyelvjárástan nem jutott szóhoz. A következő köteteket még nem tudtam megkapni.

J. SOLTÉSZ KATALIN

Az ősi magyar igekötők

(Részletek egy kandidátusi értekezés bírálatából)

A vizsgálat alá vett hat igekötő mindegyikéről van már feldolgozásunk. A legfontosabbak köztük BUDENZnek idevágó dolgozatai. KUNOS IGNÁC és KOMÁROMI LAJOS Budenz nyomdokain haladnak igekötő-tanulmányaikban. Soltész Katalin támaszkodik ezekre a dolgozatokra. Egyben kiegészíti és újabb adatokkal szerzi meg eredményeiket. Kiigazítja Budenznek és követőinek egy módszertani hibáját. Más tekintetben is nagymértékben támaszkodik a szakirodalomra. A szórendi fejezethez önálló gyűjtőmunkát nem is végzett: MOLECZ BÉLA és SIMONYI ZSIGMOND szórendi tanulmányaiból, továbbá KLEMM ANTAL TörtMond-ából veszi át a törvényszerűségek megfogalmazásával együtt a példamondatokat is. El kell azonban ismerni, hogy még ebben a fejezetben is van némi önállóság a tények újszerű elrendezésében. A szerző általában hozzáértéssel elemzi a nyelvi alakzatok funkcióit. Világos, határozott funkciókategóriákat teremt — anélkül, hogy megfeledkeznék a fejlődéstani kapcsolatokról s az átmeneti alakzatokról.

A csoportosító készséghez és a világossági igényhez azonban nem mindig társul az elmélyedés képessége. Az a benyomásunk, hogy a „leíró" módszert a szerző kissé felületesen fogja meg. Azt gondolja, hogy „leíró tanulmányban" nem szükséges mélyebbre ereszkedni az okok kutatásában, hiszen a magyarázat és az okok felderítése a történeti nyelvtudomány feladata. Azt csak helyeselni tudjuk, hogy a „leíró tanulmány" „történeti háttérrel" készült, s hogy a szerző a szinkróniát nem szakítja el a diakróniától. Ellenkezőleg: a mai funkciók rendszerében történeti tájékozódással igyekszik rendet teremteni s a jelenségek közti belső kapcsolatokat felfedni. Azonban a leíró tanulmányban mégis csak másodlagossá süllyed a nyelvtörténeti magyarázat, s magában a szinkróniában, az egyidejűleg fennálló nyelvrendszerben kellene megkeresni a jelenségek magyarázatát. Ezért jó lett volna, ha a szerző tisztázta volna a leíró módszer elvi kérdéseit. Így világosabban álltak volna előtte a lehetőségek, s bizonyára rájött volna, hogy a mai igényeknek megfelelő szinkrónia új szempontokat és új meglátásokat is képes nyújtani, s nem kell az okok kiderítését és a magyarázatot teljesen átengednie a nyelvtörténetnek.

A szerző nem méltatta kellő figyelemre a szintaktikai összefüggéseket. Jellemző, hogy az igekötő használatával kapcsolatban nem vette észre a correlatio eléggé feltűnő jelenségét. Pedig saját példái is ösztönözhették volna erre. *Szalad a kertbe:* ebben a határozós szerkezetben a határozó *-be* ragja jelöli a hova-irányú belső helyviszonyt, illetőleg utal az igei tagra. A meghatá-

rozott : a *szalad* ige legfeljebb implicite, alapjelentésével utal a hova-irányra, illetőleg a szerkezet névszói tagjára, külön alaki exponenssel nem. Itt tehát a szintagmatikus viszonyítás — formailag legalábbis — egyirányú : *szalad a kert-be*. Ettől a szerkezettípustól nagyban különbözik szintaktikai megformáltságában a *be-szalad a kert-be* típusú szerkezet. A hova-irányt most már nemcsak a határozó *-be* ragja jelzi egyértelműen, hanem ugyanarra a viszonyra mutat a szerkezet igei tagja is a maga *be-* igekötőjével. Kölcsönös viszonyítással van dolgunk : a *be-szalad* . . . meghatározott a maga *be-* elemével, alaki exponensével (igekötő) egy olyan tárgyra mutat, amelynek belsejébe irányul az igei cselekvés ; a . . . *kert-be* határozó pedig a maga járulékelemével (rag) visszautal egy olyan cselekvésre, amely a névszói tárgyfogalom belsejébe irányul. Nyilvánvaló, hogy a *be-* igekötőnek itt ugyanaz a szerepe, mint a *-be* határozóragnak : egy bizonyos határozói viszony jelölése. A különbség csak annyi, hogy a határozórag a névszói tagról utal a határozós szerkezetben az igei tag felé, az igekötő pedig az igei tagról mutat a szerkezet névszói tagja felé. Az igekötőnek tehát viszonyjelölő, azaz ragszerű funkciója is van. Egyben van egyeztető szerepe is : egy határozóraggal együtt két szónak szintagmatikus összetartozását mutatja. A jelölt az igekötőnek sem egyik, sem másik szerepéről nem tesz említést : az egész jelenségcsomó kívülmaradt érdeklődési körén.

De nemcsak a szintaktikai összefüggések meglátása terén vannak hiányosságok, hanem — úgy látom — a tiszta formális szempontnak : a hangtani alkatnak sem tulajdonít a szerző kellő fontosságot. Az igekötőnek mindössze két kritériumát említi : a jelentésmódosító szerepét és a vele alkotható igék nagy számát. Véleményem szerint az igekötőnek lényeges kritériuma a hangalak nagyfokú redukciója is. Lényegesebb a perfektuáló funkciónál. Hiszen a közönséges határozónak — különösen a hova és a honnan irányt kifejezőnek — is megvan a perfektuáló hatása az igére. *Tükörbe néz* : itt, ebben a kapcsolatban a *néz* ige cselekvése befejezett, bár önmagában *néz* folyamatos cselekvést jelöl. Ugyanígy *támad* folyó cselekvést jelez, *lesből támad* befejezett cselekvést. Ezért nem látom indokoltnak, hogy a szerző a HB *mige zocoztia vola* adatát a *meg-* igekötő első előfordulásának veszi azon az alapon, hogy itt az „már teljesen kifejlődött perfektív funkciót mutat". A perfektív funkció fennáll akkor is, ha a *mige* még határozó. A hangalak eredeti teljessége s ennek következtében a világos morfológiai szerkezet (főnévi alapszó + *é* lativus-rag) még önálló határozói funkcióra utal. Legfeljebb arról van szó, hogy a *migé szokosztja volá* értelme eltávolodott az eredeti konkrét jelentéstől : képes vagy elvont határozóvá vált. A képes vagy elvont határozó azonban — szerkezeti felépítését tekintve — éppoly határozó, mint a konkrét helyhatározó. Én tehát úgy látom, hogy a HB *migé szokosztja volá* adata határozós szerkezet : *migé* a határozója, *szokosztja volá* az igéje. Ezzel szemben a mai *megszakasztja vala* kifejezés szintagmajellege feloldódott, egységes mondatrész (igei állítmány) funkcióját vette fel. Ugyanígy a KTSz-n található *ele menuen* és *ele mulhassa* adatokban én még nem látok igekötős alakulatot, hanem csupán határozós szerkezetet, ahol az *el-é* a maga világos morfológiai szerkezetével, teljes hangalakjával őrzi az eredeti határozói funkcióját.

A szerző legtöbbször megelégszik nyelvi típusok egyszerű megállapításával, s nem igyekszik az okok, összefüggések kutatásáig lehatolni. Az *el-kimegy* típusú szerkezet sűrítő jellegére és párhuzamos felépítésére például könnyen

rámutathatott volna. Az *el-kimegy* sűrített formája annak a párhuzamnak, hogy *elmegy, kimegy.* A sűrítés abban áll, hogy a párhuzamos tagok közös elemét csak egyszer tesszük ki: egy igét két igekötőre vonatkoztatunk. Fordítottja ennek az olyan sűrített párhuzam, amikor a közös igekötőt vonatkoztatjuk két külön igére, pl. *Bár megszépülne, jobbulna a világ* (Ady). Ez utóbbi szerkezetről más összefüggésben szól a szerző leíró módon, de tovább juthatott volna a puszta típusképzésen, ha észreveszi az *el-kimegy* típussal való rokonságot: a párhuzamsűrítés jelenségét. Sőt én még ennél is tovább mennék. Az *el-kimegy* és a *megszépülne-jobbulna* féle típusok vizsgálatát összekapcsolnám az olyan szerkesztésmódokkal, ahol a közös járulékelemet vonatkoztatjuk több névszóra, pl. *Hegy-völgyet benne lelsz* (Arany) vagy: *Török s tatártól mely titeket védett* (Petőfi). A sűrített szópárhuzamnak ez utóbbi formáival már Ernst Lewy foglalkozott (Zur finnisch-ugrischen Wort- und Satzverbindung. 5—10), s a magyar szerkezettípus megfelelőit kimutatta a rokon nyelvekben is.

Az igekötő elhagyásának, illetőleg az igekötőjét vesztett igének erős affektív értékét a szerző a szokatlan használatnak tulajdonítja a költői nyelvben: *Jaj, ki parancsom, élve, szegi* (e helyett: *megszegi).* Itt is közelebb járt volna a valósághoz, ha rámutat a nyelvrendszerben található rokon jelenségekre. Az elhagyás (már amennyiben csakugyan elhagyásról van szó) a jelentéstapadás eredménye. Az igekötő és ige kapcsolatában kétirányú tapadás s ennek következtében kétféle ellipszis történhetik: 1. az igekötő sűríti magába az ige jelentését, pl. *Megértetted? Meg* (ez az, amit a jelölt az igekötő önálló használatának címe alatt tárgyal); 2. az ige szívja magába az igekötő jelentését, pl. *Jaj, ki parancsom, élve, szegi* (ezt a jelenséget a szerző az igekötő hiánya című fejezetben tárgyalja). Pontosan olyan jelenséggel van itt dolgunk, mint a szintagmatikus tapadás eseteiben. A tárgyas szerkezetben például vagy a tárgy szívja magába az ige jelentését (pl. *Vizet!* 'vizet adjatok') vagy az ige a tárgyét (pl. *vet* 'magot vet'). A jelzős szerkezetben is megtalálható mindkét iránya a tapadásnak. Gyakoribb eset, hogy a jelző szívja magába a jelzett szó értelmét (pl. *hitves* 'hitves feleség'), de van példa arra is, hogy a jelzett szóhoz tapad a jelző jelentése (pl. a *viszonya van valakivel* kifejezésben a *viszony* annyi, mint 'szerelmi viszony'). A tapadásos kifejezések természetesen sűrített értékűek, tömörek: ez az oka affektív hatásuknak is.

Maga a típusformálás, illetőleg a típusok csoportosítása sem mondható mindig szerencsésnek az értekezésben. A magunk részéről például szívesebben láttuk volna, ha a szerző az összetett igekötő típusai közé felvette volna a *nagy lebocsátotta*-féle alakulatokat is. Ezt a jelenséget később az igekötő önálló határozói szerepével kapcsolatban említi. Kérdés azonban, hogy valóban elveszti-e a *le* a maga igekötői értékét, illetőleg megtartja-e eredeti határozói jelentését azzal, hogy bővítményt vesz maga mellé. Szerintünk az önállósodásnak semmivel sincs itt nagyobb foka, mint például a *felé* névutóval való egybeszerkesztés esetén, — amit pedig a szerző az összetett igekötő típusai közé sorol: *rohant lefelé a dombon.*

Az imperativusi értékű igekötőnek *-val/-vel* ragos határozóval való kapcsolata a jelölt szerint „német mintára keletkezett, meglevő formát szorít ki (a tárgyragosat)". Hozzáfűzi ugyan nyomban, hogy az ilyenféle szerkesztésmód klasszikus íróink nyelvében is megvan. Mégis úgy látszik a megfogalmazásból, hogy eredete szerint itt is németesnek tartja ezt a kifejezésmódot. Kíváncsiak volnánk, hogy mondaná helyesebben azt, hogy

ki vele! el vele! el veled! Tárggyal semmi esetre sem lehetne itt az igekötőt kapcsolni: *ki azt! el azt! el téged!* Már ez arra mutat, hogy a kérdéses szerkezetek önálló alakulatok lehetnek s egészen természetes módon fejlődhettek ki nyelvünkben. Az igekötő (illetőleg az igekötős ige) ugyanis nemcsak a tárggyal alkot a mondatban szoros szintaktikai kapcsolatot, hanem a határozóval is. Egy helyen a jelölt maga is megállapította, hogy az igekötő olykor oly szoros kapcsolatba lép a határozóval, hogy szinte névutóvá tolódik el, pl. *hegynek fel, völgynek le.* Ehhez mi hozzátennénk, hogy nemcsak névutóként, hanem elöljáróként is állhat olykor az igekötő egy határozóval kapcsolatban, pl. *fel a piacra, le a völgynek.* Nos, az *el vele* szerkezetben az *el* ugyanilyen elöljárói szerepet tölt be a *vele* szóalakkal kapcsolatban. Ha azonban ez tipikus szerkezet a magyarban, semmi okunk sincs az *el vele* típusú szerkezeteket az idegenszerűségek csoportjába sorolni: nyugodtan láthatunk bennük önálló, belső fejleményt. Hogy aztán ennek a nyelvi képletnek elterjedésére, bizonyos jelentéskörökben való megszilárdulására idegen nyelvi szerkezeteknek is lehetett hatása: az már más kérdés. Nem az eredet, hanem csupán az elterjedés kérdése.

Hogy a magyarázat, az okok keresése mennyire felszínen mozog olykor a dolgozatban, annak jellemző példáját találjuk ott, ahol a szerző ezt írja: „Nyelvünknek azon sajátossága folytán, hogy lativusi határozók locativusi értékűek is lehetnek (pl. *odahaza = otthon),* helyettesíthetik (ti. az igekötők) a megfelelő „hol?" kérdésre válaszoló határozószókat, pl. *Hej, te Julcsa, gyere ki! Vár már Péter ide ki!* Népk. (= *itt kint).*" A szerző nem veszi észre, hogy ez egyhelyben topogás, nem okfejtés. Nem mond semmivel sem többet, mint azt, hogy ez meg ez azért van így, mert ez így sajátsága nyelvünknek. Pedig itt is önmagától kínálkozott volna a magyarázat. A *vár* igét általában hol-irányú cselekvésnek fogjuk fel *(vár valahol),* de alkalmilag hova-irányt is jelezhet *(valahova vár).* Ez utóbbit a szokott locativusi vonzat hatása alatt sűrített szerkezetnek érezzük: *vár ide ki = vár itt kint + várja,* hogy gyere *ide ki.*

Az értekezés stílusa könnyed, világos, élénk, eleven. Itt-ott a képszerűségre törekvés kissé kiütközik az egyébként szakszerű előadásmódból. Egy alkalommal például a szerző a *meg*-et az igekötőcsalád nesztorának nevezi. Máskor túlságosan élénk képzelettel úgy látja, hogy „a HB-ben . . . a perfektív *meg* már úgyszólván teljes fegyverzetben ugrik elénk". Kiütközik másféle hangulatával az összefüggésből az ilyen mondat is: „E család benjáminja a sokat kárhoztatott *meghibásodás*". Zavaró asszociációkat támaszt bennünk, ha „a *be* és *le* konkurrenciájáról" olvasunk nyelvészeti szakmunkában. Nem akarom én a képes beszéd jogosultságát kétségbe vonni a nyelvészetben. Sőt azt tartom, hogy érdekesen, elevenen, szemléletesen kell és lehet is írni szakkérdésekről. Csak azt nem helyeselhetem, ha az alkalmilag előbukkanó képek zavarják az írásmű alaphangulatát. A stílustalanság mindig túllő a célon.

Papp István

Nyelvjárási adatok

Bazsó Lidi néni önéletrajza

(Martosi nyelvjárási szöveg)

Közzéteszi: *Sulán Béla*

Bazsó Lidi nénivel 1939 nyarán, első martosi nyelvjárásgyűjtő utam során ismerkedtem meg. Minthogy a helyi nyelvjárást[1] kitűnően beszélte, ő lett nyelvmesterem és fő adatközlőm 1942-ben bekövetkezett haláláig. Gyakori beszélgetéseink során hamar feltűnt nekem Lidi néni nagyszerű, színes előadókészsége, igazi íróhoz méltó meseszövése, 65 éves életének gazdagsága jó és rossz élményekben, emlékekben, amelyek közül nem egy a magyar néprajz, művészet- és irodalomtörténet művelőinek érdeklődésére is számot tarthat.

Lidi néni 1941 nyarán
(Szőke Béla felvétele)

1939-ben és 1940-ben csak a nyári hónapokat tudtam Martoson tölteni, csak 1941 őszén Érsekújvárra történt tanári kinevezésem óta vált lehetővé számomra, hogy a tanév közben is szinte hetente egy-egy napot Martoson töltsek nyelvjárási anyaggyűjtéssel, gyűjtött anyagom rendezésével és kiegészítésével. Ezt megelőzően az anyag rendezése során felmerült kérdésekről, illetve anyagom kiegészítése végett elég sűrű levelezést folytattam Lidi nénivel. Már első leveleiben feltűnt nekem, hogy — bár sokat olvasó asszony — a hangsajátságok közül a magánhangzók minőségét, az irodalmi nyelvi írásgyakorlaton túltéve magát, következetesen jelöli, és világossá vált számomra, hogy írásai eme sajátságos, lényegében nyelvjárási írásgyakorlatuknál fogva, az adott nyelvjárásnak nyelvésztől készített leírásának közbeiktatásával, teljes értékű nyelvjárási szövegekké válhatnak. E felismerés alapján elhatároztam, hogy felkérem, írja le saját, igazán lenyűgöző élettörténetét. Elsősorban azért, mert arra gondoltam, hogy mint a vizek (Nyitra, Zsitva) szabályozása (1896) előtti Martos környéki régi vízi világ ismerője

[1] A nyelvjárás rövid leírását l. Magyar Nyelvjárások I (1952), 9–25. l., „Szempontok az *i*-zés vizsgálatához" című tanulmányomban.

értékes leírásokat és adatokat szolgáltathat néprajztudományunk számára. Másodsorban azért, mert tudtam, hogy mint a Martos községgel határos Kinges-pusztán lakó Feszty Árpád körképe fejedelemasszonyának egykori modellje[2] — aki a körkép elkészülte után is bejáratos volt a Feszty-családhoz, ott megismerkedett Jókai Mórral és Jókai Mór Nagy Bellával kötött házasságának körülményeivel, valamint a Feszty-családnak erről való véleményével —, Lidi néni számos olyan magyar művészet- és irodalomtörténeti érdekű ismeret, illetve adat birtokába jutott, amelyek vele együtt elenyésznek a tudomány számára. Végül azért, mert Lidi nénit az élőbeszéd és az írásbeli előadás igazi művészének tartottam, noha az első világháború éveiben katona-fiaihoz és 1939—40-ben hozzám írt levelein kívül egész életében nem írt egyebet.

Lidi néni 1940 őszén fogott hozzá önéletírása elkészítéséhez. Ettől kezdve szorgalmasan írogatta a hosszú téli estéken, és folytatta 1941—1942 telén. Ekkor azonban sajnos megbetegedett, abbahagyta írását, és 1942 tavaszán meghalt.

Így született meg az alábbiakban közzétett életrajztöredék.

[2] L. erről dr. Manga János: „Martoson, ahol folyók találkoznak" című cikkét a Tolnai Világlapja 1939. évi kötetében.

Özv. György Andrásné. Születet. Barsó Lidia. 1874. okt. 28.
It irom az életem törtinetit. de hogy is irjam, pompát-
rangot nem irhatok csak aszt hogy szeginy családbul szárm-
oztam, Szülejim naggyon szeginyék votak nem vot egy darabka
födünk se, csak égy kis házunk vot itt Martoson. de aszt
a kis házot aszt a Kedves othont hogy még ilék soha nem
ugy szeretem
felejtem el mikor ot szülletem ot ringatot az idés szülém-
a bölcsőbe, ot tanitotak szülejim a rendre a szorgalomra
a tisztaságra és böcsületre, aszta kis házot az idés apám
csinálta az öreg apámol a Mostoha apjávol ~~[illegible]~~ takották
fűzfa és szivafa fülesékre két vigire hosszu szelemeny
ágot téték aki a ~~tetejet~~ nádos tetejet tartota Kisz vot-
a Kis ház, maji napig is ot áll a horvát tó partyán, nem
is csudálkozok rajta hogy a gójáik is ugy szereték, ot votak
mint én
a toba mindig ot halásztok, én is le irhatom mint Petőfi.
Sándor a nagy hirés Költő házunk tetejére rá szálot a gója
irta hogy
gyányörü notákot Kerepölle vila, de nem csak rá száltok
a kis házra
hanem mindég második e vagy harmadik esztendőbe hosztak
ajandékot égy kis babát de ugy örültünk mindakinek csak-
neki
égy van az idés apám mindig aszt monta hogy öneki az a gazdaság
idés szülém égy kicsint szomorkodot hogy mibül lesz ruha mibül
lesz kenyir de idés apám mindig vigasztalta idés szülémet
hogy nefélj anyuk ha a jó isten Báránt ád ádneki legelőt is.

vót is mindénünk mint szégényéknek ha sokan votunk
is azért vot mindenikünknek ennyi valója is és
ruhánk is vot ojan mint másnok Mert a szülejink
szorgalmassan dolgoztak és nékünk is kölöt
dolgozni aki mit birt azt kölöt nékünk csinálnyi amit
parancsolták a szülejink – Itt irom le hogyan keresték
még szülejink a minden napi kenyerünköt Idés Apám
Barsó Pál születét 1828-ba. Március. 6 dikán 20. éves korábo besorozták
katonának. 1848-49 ben a magyar forodulomba szolgát
mint Kosut Lajos katonájo mint magyar honvéd a
százogyjábo mint kis dobos, sokat szokot rúla beszilgetnyi
hogy az ácsi erdöben is volt nagy ütközet mikor Komáromot
fölaták a föverérék Klapka és Görgeji azután agyig
szoritota a magyart a muszka hogy Világosnál már
lérakták a fegyvert. azután a föjebvalokot akiket elfoktak
a muszkák a magyarokbul azokat még gyilkolták vagy be-
börtönözték, sokszor beszite idés apám hogy ö is nehezen
kerülte el a halált mert egy lovas kozák szivén akarta
szurnyi de jobra lipét és csak a balkarját találto át szurnyi
de ö is elvot mergedve mégkapta a lábát ugy lérántota a lorul
hogy lézuhant a födre és ö a saját szuronyával szurta agyon a
ugy muszkát azután 1848-vigen elsö Ferencz Joszefet megkoron-
ázták, azután fölét valamenyire a rend de még mindig dühöngöt
a nép

azután kitöltöte a katona idejit haza szabadult azután beszegödöt egy gazdáho szogányi és ot szogát még csak mégnem nösüt, 1858-ba nösült még 1859 ben még válosztot-ák a kössigbe harangozonak, azután a haranozáséir fizetét az egyház 12 vika buzát és egy hold rétet és hat fointot egy pár csizmáro, és ha még halt valaki aziris fizetek 10. krajzárt a kiharangozásér, ez vot az egy évi fizetis de még a tisztelendö urnak fát vágnyi azegisz templom udvart lelkisz udvart tisztán tartanyi és a templomot tisztán és rendben tartanyi azir a cseki fizetisir—
de azután votak a tisztelctes urnak tehenyji 6 darab fejös tehene vot azokot és az ides apám étete, novembér elsejitül május 1 söig aziris fizetét a tisztelendö ür, 6 hat vika buzát és igy még vot a kenyir, de az idés apám nagyon sokat dolgozot adig még mink kicsinyék vötunk. a hajnali négy óra nem irte az ágyjábo soha, télen ment étetnyi a tisztelendö ür tehenejit még munka közben az iskolás dijákokra, mer azir is adot a kössig két kocsi szolmát amivel othon fütötünk a keménczébe, és be fütöt.
nyáron pedig ment a határbo, mikor mások mentek aratáskor ö má akor az egisz napra való kötelet mégcsinád kapáláskor is elment mihánt csak virat mert tuta hogy a szülénk csak kijön méhet el neki segitenyi.—

et tiszteletés urnak votak föggyeji abul adot nékünk is
feles Kukoricza födet Kapálnyi 2 holdat igy vot kukorica is
idés ányánk még mikor elvite az ebidét párorájig segitét
Kapálnyi ides apámnok, minket mindég bezárt a házbo-
neer mindig azt monta hogy ot még vagyunk, votunk öten-
testvirék. mégis mindig atul fitét hogy a toba esünk bizony
nitunk élégét de más bajunk nem törtint ét julia testvirém
mikor dkora vot hogy ráhagyhatot a szüleim akor már
nem zártok be mikor már iskolábo jártunk a julia testvirém
1878. ba mént iskolábo én még. 1880 ba de akor ojan-
nagy víz vot a faluba hogy ladikon köllöt járnyi-
az iskolábo mindén háznál vot egy ladik vagy tutaj nékünk
vot egy Kis ladik a tiszteletés úr ata idés apámnok.
de mink azon nem járhotunk iskolábo mert idés apám
elmént még négy orakor ételnyi a tiszteletés ur teheneit
mink még akor alutunk azután szabotunk idés apámnok
hogy csinájon nékünk tutajt idés apám nem akart
hogy bele esünk orula a vizbe de nagyon montuk hogy
tudunk mink ladikázni no azután csinált 6 kive
nádot észe szoritot drotal aba szúrt egy ojan hoszszu-
fát amijen Kerésztül inte középet is esze szoritota-
oda a másik fát az orá[illegible]hoz a harmadik fát akor
ot jól esze szoritoták egy erős fát szurtak a nádbo-

közepre, a két szisö kivibe mégin egy egy fát szurt, a három fát a középsöhö esze huszta azt ot mégin jó erösen esze kötöte vagy szegete, ez vot egy méter magos akor a nádot megtörik és fölálityák a nád kive fölsö vigit a fákhoz hozá kötozik ugy nisz ki mint az abötü ez az óra a tutajnak ugy nisz ki mint a hajó a tutaj máp fél méter hoszu most a nád kivik tetejire két vastagab fát tésznek rákötik ara két vagy három darab deszkát szegenek akire rá lehet álnyi akor már kész a tutaj. ijenen jártunk iskolába. de azon öveszeni nem lehet csak nagy hoszszu fával tologányi de csak hátul mer anak csak a közepin lehet megálny mer más külomben elfordul ijen lélekventön jártunk iskolába bizony sokszor lébuktunk rula mikor hun jobra hun balra ment vagy a tolofa a sárbo nagyon liment hogy nem birtam hamarosan föbrántanyi akor vagy én estem a vizbe vagy a tolofa marat ot a vizbe akor a tutaj vagy is a csonik ment velünk amere akart – akor már nem mehetün csak ara amere a szél vite a tutajt még valaki ladikal nem hozot tolofát vagy aki elmarat oda nem hoszta mer az bizony ot át a vizbe még valaki kinem huszta a vizbül mer az ugy leszorut a nagy sárbo hogy ki is zödült vona ha kinem husztik vona –

azután mikor elapat a viz akor még marat ójan sár
hogy mégin aba nem birtunk járnyi az emberék ugy csináltok
trágyábul kórobul szomábul utakot égyik Kaputul a-
másikig ugy járhotot mindenki rajta, de mink azir
mindig elméntünk iskolábo bizony sokszor mezitláb
méntünk haza hun az egyik csizma marat el a sárbo-
máskor a csizma tap marat el mindéniestül hun
találtuk még hun nem, de töpször otmarat a sárbo hiszén
sokszor még a öklejink is sárosak votak de még a ruhánk-
is Idés Szülénk nem gyözte a ruhánkot mosnyi és
csizmájinkot csináltotnyi de azir iskolábo mindig
eljártun szorgalmasan tanultunk a tanitó úr is
naggyon szeretét mind a ketönköt mer mindén leczkét
gyorsan megtatunk tatunyi az osztájunkba mindig elsök
votunk én is még a julia testvirém is hat osztájt jártunk
méndénapit és 3. ismétlöt osztájt szerdán. szombaton dilután
és vasárnop dilig voltunk. az iskolábo, Már mikor negyedik
osztájos vótam mind tutam azt is amit az ötödik és hatodik
osztájosok tanutak a testvirém két osztájol elöb vot én mind
mégtanultam azt is amit az tanut ugy könyen leteltek az
iskolaji évek mind a ketönknek mert a julia testviremnek
mégy jóban mént a tanulás de nem is léhet rajta csudálkozunyi
mert a szülejink is naggyon istent filök votak azok midig imát-
kosztak

is minkét is mindig tanitotak inekönyi imátkozni még
nem jártom iskolaibo má akortutam minden imát és
sok inckékét a szoltáros könyvembül mer a szülejink
este mikor lefekütunk mindig tanitotak minyájunkot
de mikor már nyocz esztendős votam akor má a szülem
tanitot varnyis mind a Ketönköt. avut rostánok
a kirgit lévágto és ava szoritot vá szijal gyocs ruha-
darabot és aszt vartuk pamukal lukacsosva. czéruzával
kirajzolta a szülénk, tulipánt virgot és aszt kiköllöt
varnyi a kezünkbe szepkendönck mikor mentünk
a templomba; elöször bizony nem valami nagyszerü vot
a varrás de az idés szülém mindig aval biztatot hogy
aki szébet varr szébet. hordoz, már mánk a másik
keszkenyö szép vot és igy továt, mindig szébet vartunk.
mer én mindig ojat iparkotam csinányi mint a testvirém
ha az keszkenyöt varot én is aszt vartam ha kötinyojat-
varot én iszt aszt vartam mindén ruhánk egyforma vöt-
aki nem ösmert aszt hite hogy ikrék vagyunk ment-
a termetünk is egyforma vot, azután mikova kijártuk.
az iskolát mindén ruhánkot kitutuk varnyi. dobon-
ami fehir batisztbul vagy pérgájbul vot, eszt hijuk májig
is dobon varot ruhánok azután még tanultunk a dobra
huzot pérgájro vagy batisztra rajzolnyi, papira is rajzoltam

mintákot. és a testvirém még szében tudot rajzolnyi-
mint én. mindavalamenyi barátnönknek mink rajzoltunk-
a dobjáro- mintákot és tanitotuk öket varnyi, még nálunk sokal-
idösebeket is-. no azután, mikor eztmá jól még tanutuk-
akor gyüt a másik munka a kendér fonyás a ropkázás. ez
még katyáb munka vot etül bizony egy kicsint fiteme, mer
a ropkát jób lábol hajtany a guzsajrul a kendért balkézel
huszkálnyi, szip vikonyra és egyformán szip simáro kisimitanyi
a jób kézel, a ropkát jóblábol gyorsan hajtanyi hogy a fonalat
még sodorja de ha nagyon tul sodrot, az orsó akor még sömörgözte
ugy se vot jó. no hát ezt égy kicsint nehezeben tanultuk még-
mer a ropkán orsó is vot: az széte magáro a fonalat az orsót
még a ropka kerekit egy méteres hosszuságu spárgo zsinegét
kötötünk körül a kerékre és az orsora és igy mént a fonyás.
három nap tanitot az Édes Szülénk mikorra má jól mént
a fonyás. mindig azt monta a szülénk hogy ha nem fonyunk
jót és simát, és akije szakados lész, ha lész gombojitva annak
a körmire tekeri a fonalát és be gyujtya a körmivel együt-
éligeti- a testvirémnek csak jobban mént mer ö öregeb vot-
de az én orsóm nem akarta vényi vagy szényi magáro a
fonalat mer ha hajtotam a lábomal a ropka kereket
akor ara niztem ákor a kendért nem éresztétem vagy is a fonalat,
ha a fonalat húsztam a kendérbül azt igazitotam, a kerék mént-

jobra is bara is ësze visza. bizony nem valami kelemes-
munka vot az a fonyóis, de agyig kinlotam hogy mégtanutam
szijen fonyi, még moji napig is fonyok, hiszén én akor-
még csak 8 esztendős vótam mikor mégtanutam fonyi és-
varnyi, mer az Idés szülénk is aszt csinálta télén este 10óráig
fostunk regel 5 orakor föketünk akor ötöszkotünk fisökötünk
mosakotunk és tanutunk, mer este jártok hozzánk töben
is fonyoba akor nem kéhetét tanunyi mer szavartak-
mikor kiszen votunk a leczkével akor méntünk az-
iskolábo még foktuk égymás kezit hogy a legkiseb testvir-
is elné maryjon mert mikor esök votak a viz elapat votam
ojan sár hogy majd eldülögetünk bene idés szülénk a csizma-
szárát még kötöte maczagal vagyis kötövel a lábunkszáráhó
mégis sokszor elmarata csizmánk csak este szoktunk haza
ményi az iskolábul a roszut miat ugy vitük el az ebidét
regel, mer akor már hármon jártunk iskolábo, Julia (10 éves) Lidia (8 é).
és József (6 é), azutain Erzsébet (3 é) és Márja (1 éves). ötén votuk testvirek, vot is
szüléjinknek élig sok gondjuk velünk, de azir soha sé zugolotak,-
mikor már farsang utojáro még vot a kendér fonyva, akor
néki fogtunk a dobon való varrásnok husvitig vartunk,
azután mikor a munkaidö tavaszal be álot. az idés szülém
és apám méntek dolgoznyi. az Julia testvirém othon marat a
kis testvirékel. én még kácsákot és kislibákot öröztem;

minyájunkot fölhasználtok amire lehetet Idés szülém keltetet
40 darab kácsátis hiszen nem röstelt velük bajmolodni,
lehetet tartanyi eleget mer nem sok ényivalo kölöt nekik
csak este még végel étek mer mikor apat a viz mindén
laposab heleken anyi hal marat hogy sürü vot tüle a viz,
hogy ha nyáron má elapatak a vizek vótak ojan mileb fojások
oda szát mindén hal vot akácsáknok élig mit ényi, mikor
má az is kisziny vot akor idés apám kiárkota milebre vot-
azután benne (az árokba) még csik is élig ojan vastagok votak mint
a söprü nyél ugy szetik rostávol dizsábo a falusijak-
mink is fogtunk kézel is anyi halat hogy a kötinyünköt
este mindig tele vitük hallal, mikor árotak a vizek, a nyitra
még a vág mikor kiöntöt, gyüt a viz ki belüle három méter-
magosat-is ahun laposab vot a talaj, a viz amint terüt a
rétekre födekre úgy hozta a poczikot vagyis egereket bugarat
kákát nádot szinát gabonát mindént ami elöte vót még
döglöt nyúlakot is hozot, az eleven nyúlak ugy szalatak-
a viz elöt ara amére száraz födet látok, ha valamelik.
talát valami kis dombot és ot megát pihenyi hamarossan
a viz körül vete és a nyúl ot marat igy pusztult el a legtöb nyúl-
aki nem röstelte a ladikázást fokhatot nyulat is eleget
mer azon a kis száraz dombokon ot szorítak és ot pusztult
el éhen ha a vizbe ment ot is elpusztult, mindenünköt-

tönkre tét a viz bizony akor nem sok buza kenyeret étünk mer töbnyire csak kukoricza marat még a visztül de ha soká apat el a viz akor aszt is elpusztitotak az egerek mer a viz elül a kukoricza korokra másztak föl és hamár vot széme a kukoriczának mind elrágták, bizony legtöbször csak kukoriczás kenyeret étünk, még krumplisat, iskolábo mindig süt krumplit még kukoricza lisztbül sütöt idés szülém görhönt és málét vitünk ebidre még kokoricza lisztbül pogácsát is sütöt de nem zsirt tétám bele hanem kendér magolajt még a halat is olajon sütöte még idés szülém, kendért termesztétek sokat mer aszt május utoján is lehetét vetnyi mikor a vizek má elapatak mer afaul vot a ruhánk is az emberéknek vászony ing vászony gatya még télén is gatyát hordoztak az alsó vikonyab vászony vot a föső pedig vastagab melegeb vot aszt neveztik a régi öregék komiszgatyának, az aszonyok jányok pedig vászonybul hordozunk legalul pentöt vászonybul van a kötinyünk még maji napig is mer ez leg erőseb, alul a pentöt fehiren hordozuk a kötinek pedig még festetyük feketire Komáromba azután ugy varjuk még és ugy hordozuk munkáiro mer az soká eltarto Még visza térék a kis koromi emlikékre, ctra a kis nád födeles házro mer ahogy elkesztem irni mink a falu szilin laktunk két tó partyán. elötünk vót a horvát tó oldált meg a kédir tó máig is az a neve és maji napigis ot vanak ahun vótak, azir vot nékünk ojan nehéz a járás hogy mihánt árot a viz minyi-

a két tó ëre fojót igy azután nem mëhetünk csak tutajon vagy ladikon az iskolábo vagy a faluba még ugy is egy gazdának az udvarán jártunk-vigig, mer ugy jártunk egyik udvarul a másikra igy kerütük ki a vizet és a sárt igy jutotunt el az iskolábo a templomba és a botba. még akor az iskolánk is csak kicsiny vot csak egy iskola vot-anak vot egy kis konyhájo aba vót egy kis luk rakva téglábul-~~a~~ vot a keménceze szájo otvot a kémény is abul fölverzetve oda bujt be idés apám fütenyi, mer akor az iskolábo is nem kájho-vót hanem téglábul csinált keménceze. mindën diják mindën régel vagy dilbe szoma vagy káko tekercsét vit a hona alat mer aki nem vit aszt fölirta az elsö dijáik és az kikopot-mink is vitünk vona tekercsét csak lët vona mibül de szománk csak kevés vot az odahaza is nagyon kölöt fütenyi a kicsinékre-de mink abul vótunk szerëncsések hogy anak a jógazdánok sok fölgye vot akinek az udvarán vigig jártunk iskolábo- vot néki sok szomájo is és vot egy kis sándor nevü szogájo is és az mindig akor huszta régel a szómát mikor mink méntünk iskolábo osztán mindig montuk néki hogy sándor bácsi kössön nékünk is tekercsét hogy vihesünk az iskolábo, az mëgojan viczës vot-szeretët velünk tréfálnyi mindig aszt monta hogy anak-kötök tekercsét aki tud harmadfelet ugranyi anyira-ugráltunk majd bele szakatunk azután mikor má maga-is még sokalota akor kötöt mindënüküknek tekercsét.

még töpször is mégcsinát ojan viczékét velünk, ~~az~~ a
sándor bácsi, mégtörtínt velünkez is hogy Edés Szülém mákos~~tés~~
tésztát akart fözni aszt aszt monta a Juliska testvirémnek-
hogy ményjén el a botba hozon hát krajczárér ~~fel~~ égy vérdung
fehir czúkort a testvirém még aszt felelte hogy én magam nem mégyék
gyüjön velem a Lidi is mer mindig égyütt méntün mindén-
hova akoris mint mindig még foktuk egymás kezit méntünk
a jó gazda udvarán végig a kobortos Kis sándor bácsi ipend fát-
vágot az udvaron aszt kérdészte tülünk mikor elméntünk -.
melete köszöntünk neki hogy hát jányok hova méntek mink
még montuk néki hogy a bodba, mégin kérdészte tülünk hogy
mit akartok a botba vényi hát égy vérdug fehir czukort, mégin
aszt kérdészte hogy, hát viszitek a vérdungot mink nemviszük
hát akorcsak szalagyatok visza a kirjiték el anyátoktul a vérdungot
mink azután uzsdi visza szaladunk a szülénkhö mongyuk
néki hogy a vérdungot agyakéd oda az még kérdi hogy
micsoda vérdungot hát akibe a czúkort agyák hiszen aszt-
papirosba agyák, kimonta aszt néktek hogy vérdungba agyák-
hát a sándor bácsi, aszt gondotam, hogy az a üres fejü sándor
csapot be, no de most mia sijessetek mer soká kiszül el-
az ebéd, azután szalatunk a botba de bizony nem vérdungba-
aták a czúkort hanem papirba, de én bizony még vinittem
de bizony maji napig se tudom hogy hány déka vót az-

az egy vérdung fekir szukor merakor még hire se vot adék-
ánok, no azután mentünk haza vitük a czukort a kobortos-
sándor bácsi mégin csak szinát huzot a kazalbul a lovaknák
má messzirül nevetét minket kérdezte hogy hát jányok
kaptatok égy vérdung czukort mink még montuk neki
hogy bizony kaptunk de nem vérdungba mint Ked mónta
hanem papirosba, a sándor bácsi mégin rimonta, azám
de anyátok mot vot it nálunk azt monta hogy má nem
főz mákos tésztát, manggyam még néktek ha gyütök a botba-
hogy még éhetitek a czukort mer má nem köl, hát
bizony mink kaptunk rajta mégörütünk a czukornak
szépen kibalagtunk az udvarbul az utra má onan haza
látunk a mi kapunkba, azt mondja a juliska testvirem
hogy nem várr idés szülem csak nem köll a czukor gyereünk
üjünk lé ide a sövény mellé oszszuk el ugy is lét szépen még
osztotuk egymás kösz a czukort még is étük mikor kászolodunk
a czukor évisbül nem gyöztük egymásnok mondanyi hogy de-
jó jártun, még enyi czukort sohanem étün, hát ides szülém
csak szalad ám ki a kapun elkezdét kajdásznyi hogy Julcsa
lidi gyerték má hamaréb mink szaladunk még nem is értünk
hozzá közel má akor kérdezte hogy hát a czukor hun van
hát még étük hát minek étitek még, mer Ked azt monta
a sándor bácsinak hogy ma nem köll a czukor, nohát osztán-

Kaptunk mink a czokorér ojat hogymég ilék mindig de mindig eszémbe jut az a czukor évis, mer idés szülém még fogot hun engem hun a testvíremét még pufot ugy mind a kettönköt agyba föbe nyakont pofont még csak kin fárt bele: azután még a tefás sándor bácsit szita átkozta. mer az még a kapubul leste hogy mi törtinik velünk öt nevetél benünköt. node-mondhatom én is hogy ojan keserü keserü czukort az életembe nem étem de többet nem is kivántom ényi, az után mikor-má lécsilapodot idés szülém mirgye, aszt monta (montá) hogy mégájotok torkos kutyák megbüntetlek aval hogy nemvészek a fejetékre bécsi piros keszkenyőt. mink akor elkesztünk-rinya ijbul szipen szabonyi a szülénknek. hogy csak keszkenyőt vegyen többet soha nem eszük még a czukort, no azután mégin adot hat krajczárt az idés szülénk mégin szalatunk czukorér má akor várt a bolondos kis sándor má akor ava boszontot hogy no jányok jö vót a czukor de nagyon nevetét mink még montuk néki hogy jo csak önéki köllöt vona a hátát tartanyi, azután oda irünk a botba minyá kérdezi a bodos hogy tik mir vitatok (kis jányok) hogy ugy kivan riva a szemétek hát azir vitunk hogy amit először vitünk czukort hát megétük osztán azir vitunk hogy jól elvert a idés szülénk, no az nem ojan nagy baj kikaptatok, aszt szokják mondanyi hogy éb csont-behegyed, az igaz nap keleti bácsi! mer igy csufoták a zsidot-

no azután még a zsidó förmet ránk aszkérdi hogy kimonta
aszt nékték hogy én napkeleti vagyok s hát kimonta hát mindénik
úgy mongya magánok hogy napkeleti, vagy hát g hugyan mongyuk
magánok úgy hogy napnyugoti. s vagy úgy hogy kutya farok bácsi s
mink csak úgy mongyuk ahugyan mástu hojuk, azután a
zsidó is föl förmet ránk, azzmonta hogy bolondrót akitül hallo-
tátok hát akor az egész falu bolond s monta a testvírím hiszen
mindénik aszt mongya a faluba hogy egyik botos a nap keleti
a másik még a kutya farka a kocsmárost még körmösnek híják
azután a zsidó mirgesis vót még nevetét. is. aszt monta hogy no-
hát kisjányok tik bizony jól bemontátok a bodosok nevgit-
én osztán montam neki hogy mongya még hogy mi a neve már [illegible]
úgy mongyuk magánok azután aszt monta a zsidó, hogy ha-
még akarjátok tunyi hogy mi a nevem hát megmondom engem-
rót sámuelnek hínak, akor jó van ezután drót bácsinak híjuk, de
nem értétiték még mosé jól mer nem drót vagyok csak rót azután a Juliska
testvírím jól odaba bököt a könyökivel amint melete átom aszonta
k nékém hogy te még mossé érted hogy hugyan mongya a rót bácsi
de bizony má értém, de kedves rót bácsi ugyi nem haragszik
ránk s hogy csunyájú montuk a nevit ezután mindig szépen mongyuk-
magánok a nevit, csak agyon nékünk bácsi piros keszkenyőt-
adok bíz én, csak hozatok pénzt de menyi piszkölene két keszkenyőjér
kérdészte a Juliska testvírím a rót bácsitul, az még aszt monta nékünk

nem ojom drágo csak 25. krjczár égy keszkenyö kető 50 krjczár
no az élig drágo anyi pire idészülénknek nincsen. én montam
a testvíremnek no de gyerünk ám haza mer majd mégin kikapunk
hogy soká méggyünk, még jól kisé mondam csak be lipét a botba
idés szülénk égy vesszövel a mezztelen lábunk száráro sip sup
ugy vá vagdat hogy aszt sé tutuk mere szalagyunk, a szidó.
még szabodot idés szülémnek hogy nébáncson, hiszen alkudosztak a
bécsi piros keszkenyöre, no osztán idés szülém is haza ért. osztán
monta nekünk hogy no jö madarak a czikort is mégetiték
kétsorosan köllöt még venyi. nos kölene a bécsi piros keszkenyö
majd kaptok majd ha tutok dogoznyi majd akor veszek ha-
mégérdémliték, ere a Juliska testvírem aszt monta hogy hát ez-
nem dolog hogy elméntünk a botba idés szülém ara aszt monta
hogy isten mecs ijen dologtú amit csinátotok, no azután az ebidbül-
vacsora lét; este idés apám kérdészte hogy mir nem vót idés szülem-
ebidét ides szülém elmonta néki hogy hugyan becsapot az a bolondos-
kis sándor azután idés apám nem bántot mer az soha nem verét még-
csak aszt (maskor né hagassunk sénki szováro csak idés szüléték
monta)
amit parancsol aszt csinájátok még; akor majd lész bécsi piros
keszkenyö ha jók lészték. de lét is nem is sokáro, de ki gondota.
vona aszt még hogy mibül rendöte ki a jö Isten. it le irom!
vót egy hüséges poggyász nevü kutyánk, hogy vezes esztendök
jártok mindén féle álot a szározva bujt, hugyan törtint

aszt nem tutuk magunk se csak csak ijel nagyon ugatot a kutyánk má idés apám nem hagathata hogy mir ugatasz a kutya anyit talán valami baj van azután idés apám kimént hát mit látot mint a pitar ajtoba égy nagy fekete álotot mégdögöve a poggyász kuta még mindig öt ugatot körülöte, azután idés apám a sétitbe nem ösmerte föl hogy mifele álot még gyujtota a lámpit kivite aval niszte még hogy mifele álot hát bizony égy nagy géring vót a tyukokot akarta el huzzonyi de a jo kutya még mentéte iket, no azután begyüt idés apám. idés szülém kérdészte tüle hogy mit ugatot anyira a poggyász idés apám aszt-aszt monta rá hogy mégse mondom mer még ijeték tüle de minn is szabotunk néki hogy csak mongya még nem rizük még akor nem ijedünk még, ára idés apám aszt mongya hogy egy nagy gérint fogot a poggyász, bár csak fogot vona harmot vagy nigyet mer akor töb piszt kapnank a böriér. én is meg a juliska testvirém ecrére mind a keten fö kajátotunk, hogy hát a börit mégis veszi no hát annak az árábul csak kerül nékünk is bécsi piros keszkenyö régelig nem is tutunk alunyi de nem az ijedistül hanem az örömtül, elis vite még az nap idés apám az öreg ócsó ször bör kereskedö zsidonak még is véte, 2 forintér, a zsido. én még montam idés apámnok hogy anak né agya hiszen az kevés piszt ád érte mer még a neve is ocso, de aszt monta idés apám hogy más nem veszi meg a faluba. no azután elmént idés szülém a keleti bóggyibo, vét is a 2 for-

viktor nem csak bécsi piros keszkenyöt hanem még két réf kartont-nékem, két réf kartont a juliska testvéremnek. fodros kacziniak valót-no ezután örültünk naggyon a szép huhának, a poggász kutyát ugy szer-etük. hogy az iskolábo ezsze szetünk minden kenyir darabokat ami (és néki adunk-ért ö fogot nekunk szép bécsi keszkenyöre valot. de többet nem sikerült neki ojan álotot fognyi, már most elis veszét meg a gyárjo is a bécsi piros keszkenyönek, aba az idöbe még notát is kerekitelek rula a naggyob martosi jányok és menyecskék. It le is irom a dalt májig is danoják mikor járják az ugrot a menyecskék és a jányok a kurján még a pillikét még fogják egymás kezit és mének körbe és akor szokják danonyi, hogy bécsi piros a keszkenyöm barna leginy a szeretöm ha barna is de nem czigány szeret az engem igazán. és még töb ijen notákot danonak eszt monggyák kurjánok ez marto son régi ösi szokás. vana horvát lö melet egy kis domb eszt nev ezik kurja dombnak. farsang utójakor be ál a böt egész böt be minden este oda észe gyülekésznek a falulul kiseb naggyob jányok. menyecskék, gyerékék leginyek, és ot pilikéznek. a gyerékék labdáznak de vasarnop még ebéd után is délutáni harangozásig ot pillikéznek ez igy megy ha jö az idö minden este egész (9 orájig) kuvitig akor azutá aba haggyák-eszt má elhaggyom' vissza térek még a gyermek korra amikor még ojan boldog vot-am- mer én is eldanohatnam aszta régi notát. hogy: ha még egyszer gyermek tunék lényi, mindén bumot el tunám feledni szép gyermek-kor jöj vissza egy szora, öszi ruzsa fehér öszi ruzsa.

mer igazán boldog voltam mer gazdagok vagyonba nem votunk de azir nem cserétünk vona még sok jogazdával mer a mi szégény házunknál mindén vot, mer mind vala menyin dolgoztunk. ki mit bírt mint már az elejin írtam. mikor már a kacsó és a liba pásztorság auguszusba letelt akor oda atak a szülejink gyümöcsöt örözny nigy öt gazdának is örösztük a gyümöcsös kertyit, ösz(el) anyi gyümölcsöt kaptunk hogy vot olma körti aszat szíva egisz tele való mindig vot mit vinyi az iskolaba, azután má vot fejös tehenunk is még mikekét is szérzét az ides apám. vot mindén a házunkná vot tej vaj turó aniz gyümöcs lekvár eggyik évrül a másikig tartot mindig. mer az idés szülénk becsztot mindént rendesen és mink sokan votunk testvirek de mink hozzá nem nyutunk sémihö csak aszt étük még amit az idés szülenk adot, szép ruhánk is vot ojan mint a leggazdagab jányoknak, szinte irégyeltik a faluba a töbi jányok de nem is hevertük el az időt, mikor már én 10 esztendös votam a juliska testvirém még 12. akor má elméntünk napszámba mácsonyát irtanyi égy gimnáczija birtokba ugy nevezik hogy agyagosi puszta ot szoktak a martosijak aratnyi is maji napugis, az irtásir fizetek 15. krajczárt a jányoknak az aszonyoknak pedig 20 krajczárt fizetek egy, ketre kaptunk. 90. krajczárt. eszt a pízünköt még piros csizmára, szántuk mind a ketem, de hát nagyon soká gyüt össze egy pár piros csizmára való tizenöt krajczáronkint. mindig

számitgattuk este mikor léfeküdtünk hogy hány hétig köll eljár-
nyi napszámbo mikorra kikeressük a piros csizmáro valót de
nem köllöt mind napszámol kikeresnyi mer az idés szülenk már
akkorra szipen észsze szédet turót vajat és elvite az érsékujvári
pünkösdi vásárro ot vét mind a kettönknek piros csizmát
mikor este méghozta én is még a testvirem is ugy örültünk hogy nem
győztük a szülénkét csokolgatnyi mer gyalogmént oda is és
haza is gyalogolt hát nagyon elfárat a szégény mer az ésigtüllis
mer ugy emlikszék rá mint ha most lét vona hogy panaszolko-
dot hogy drágák votak a piros csizmák mer a legszéb két párt
ö véte még hát mindén krajczárját érte ata, mer csak egyfo
rmát akart vény hogy ide haza eszsze ne haraguggyunk rajta
hogy ne mongyuk égymásnok hogy a tijed széb inkáb ö koplatta
még, mer akor még nem léhetét ásn vonaton menyi érsékujvárbo
mint mot akor csak kocsin vagy gyalog pedig mortosho jó messze-
van, azután azt monta idés szülém hogy no kedves jányojim még
vétem a legszéb piros csizmákot de ugy még kimijitek hogy legal-
áb öt esztendejig eltarcson, mer tuggyátok hogy nem birunk venyi
hát mégis kimiltük bizony mink sárbo föl nem huztuk inkáb.
ha sár vot a fekete csizmákbo elméntünk az iskolájig ot a feketikét
levetétük ádés szülém hozta a piros csizmákot utánunk és
az iskola pitarba fölhuztuk a piros csizmát ugy méntünk be a templo-
mba ha jö fagy vót akor télen is hordoztuk, de bizony ëczér nagyon-

még jártunk a piros csizmával, no hát az is eszembe jut még ilék akor is ugy karácsony táján igen hideg vot akor is víz vöt de be vot fagyva mindenüt a víz, hát a két tón elötunk vagyis a házunk elöt ugy szombati napon halásztok a halászok körös körül ki leketik a tón a jegct, a Közepin még egy nagy leket vágtok, mikor körül kerítétik a nagy hállovval a jég alat a töt a nagy léken a közepin huzták ki a hálót mikor égy tanyát vetétek a halászok. ez ugy törtint vagyis ugy osztoták be a halászok a jégalati halászatot hogy azt három vagy négy tanyára osztoták az éggyik töt is vagyis a hovát töt is a kedér töt is azt mégin egyes vagy akora lekekel ki leketik mint egy jó nagy vemő kosár. és mikor az mind kivot tanyákra lekeve de ez még tartot a halászoknak szokszor két három napig, minden kis lék vot a másikhoz gyan három vagy négy méter távolságra mikor ez kisz vot akor még kezdödöt a halászat, de mindin kis lékbül a jeget ki köllöt a jégvágó fejszével huzni hogy az apacsu meg ne akagyon benne, no azután bele hánták az apacsut a vízbe, az apacsu hasszú kötelinek a legvigire kötötek. egy három méter hosszu toló fát is az mint elöbaz a jég alat az huzta a kötelet apacsut utána mint a nagy hálló (eggyik halász) a naggylékbül indult még a halászat, a toló fát éggyik halász a jég alat eggyik kis léglbül a másik kis lék be tolta a toló fát ot a másik halász tolta mégin elöbre

kis légből kis légbe a mezitelen kezükel igazitoták a tol-
ofait hogy elne akagyon a harmadik halász még az apacsut
igazitota utánuk. igy keritétek tanyát igy irtek ki a nagy
lékre, a másik végé is ot vot a hálonak a nagy léklee ot is
égy halász az apacsut tartota hogy a jégalá ne ményen.
égy pedig ot is a kötelet igy irtek össze a nagy léken akor
elkesztik a halászok mind a kétvégirül szényi föl a
hálot égyik végin is kető széte a másikon is mikor föl
vétik a jégre mind a két végin az apacsut utáno az égyik
kéthalász aparát a fölsö felit a másik két halász az ólmos
felit alurul széte igy irt ki eczére a háló a nagy lékre
ot huzták föl éczére a sok halat a jégre ugy nizét ki
mintha zsákbo létek vona, azután jo messzire elhuzták
a jégén a hálot ott osztán kiszétik a halat igy mégy a
jég alat való halászot, a fojó vizén is igy hálosznak télen,
mindig a viznek szémbe a fojásának, a versének még kivá-
gnok akora leket és aba álityák bele ha végere bele fagy
ugy lekelik ki a jeget körülöte és ugy veszik ki a versét,
(már most le irom hogy jártuk még a nagy lékel, ugy karács-
ony táján vot az idö jö fagyos vot sombaton halászták a
a tököt, mind szokás szérint vasárnap végel fölöltösztünk
templomba mind a keten a juliska testvirémel föl husztuk
a szép piros csizmánkot is mikor mentünk a templomba még

ides szülém utánunk kajátota aszt hogy vigyázunk a
ruhánkro még a piros csizmánkro hogy csunya né legyén
mink vá montuk hogy vigyázun is, hát jól vigyáztun,
mikor dilbe gyütünk kara a templombul má akora el-
felejtétük hogy idés szülém mit mondot néki a sima
jégnek csusztunk esze veszéten a jégen égy kis ho vót nem
látuk még a nagy leket néki iramotunk a csuszásnok
még foktuk égymás kezit égy barátnöm még a sarkunkba
csuszot mint a szélvész ugy csusztunk eszünkbe sé jutot
hogy lekek vannak hát a közepin bele csusztunk a nagy
lékbe éczczére keten a mint pájáztun a barátnömel a testv-
érém még utánunk nyomba az még akart álnyi de nem tudot
az is utánunk bele még jobban bele nyomot a vizbe no hát
lét ám kajdászás mer ki nem birtunk mászni föl
nem birtunk kaparzkonyi mer a jég nagyon sima vot a viz
is melig irt a ruhánk elázot a piros csizma szára tele
vot vizel de bizony nehezen tutak kihuzkányi benünköt
az embérek ot jajgatunk a vizbe zsákot terigetek a jégre
a lék szilire hogy ne csuszon ugy huzkát föl égy halász
embér majd ot fatunk bele a lékbe a gyerék is ki ak
artak huzni de nem birtak, ki huzni, azutáin idés szü
lém is oda gyüt majd észe esét ijetibe hogymost mit csinál-
a sok szip rulánkol bizony ritunk minkis sajnátuk a szip

ruhánkot, akor még fogatuk hogy ezután jobban viggyázunk a jégen, az után telt mult az idő mindig öregebek lëtünk joban még tutunk gondolnyi mindënt mikor kimaradtunk az isko-
lábul, akor má köllöt dogoznyi mëntünk az urasághoz ta vazzal irtanyi azután kapányi aratnyi igy sorba amint gyüte munka még az utolso rijját haza nem hortták a bërësek aggyig mindig mëntünk, napszámba, 20. krajczár vöt a nap szám az asszonyoknak még 25. öt fizetek. de akor abba az időbe 10. krajczár vot egy fejre való kenyér 20. krajczár vot egy ref gyocs, ócso vot a matérja kevés vot a napszám de azér ëgy forint husz krajczárt kerestem mindën héten igy kölöt a ruházatunkot kikeresnyi, idës apánkol ëggyüt aratunk a ~~Ta~~ a tisztelettës ur gabonáját igy vot eligségës kenyerünk is is vot rendës ruhánk is, vot, mer mingyájunkat fölhasználtok ki mit birt aki nem birt még a határba dogoznyi az kacs-
ákot még libákot örzöt még a másét is elvállaltuk három. négy fokát is özzel mikor elaták (a libákot) ëgyik gazdasszony kötinyt vët másik szoknyát vët igy vot rendës ruhánk mind vala-
mennyiünknek, még törtint velem az is hogy nagy vizek jártok hogy 1882 be is megárotak a vizek a falu körül körül is csak ojan kistót is tartotta azér (a vizet) vot a faluba is de nem mindenüt a lapossab udvarokba. minálunk is vot az udvarunkon majd a konyha ajtoba átunk ki a tutajal, csak vizet még fákot látunk,

ameggyig aszémünkel ellatunk a falu körül votak gyümölcs fák ~~nyár~~
nyár fák füz fák szil fa x töllgy fa minden féle vad gyümöcs fa-
bukrok bozot minden féle kányof(ukor) vérés gyürö varjú tüske
galagonya bukrok még töb más féle bukrok, ezékré a komló-
ráfojot ugy össze szöte hogy csak alata lehelt el bujkálnyi
mikor a viz megárot az egerek bugarak madarak mid
ezen maratak még, a viz a száraz fa ágot dákát nádot
csádét a mit föl vet rá habota ara a szövevinyre, mikor a
viz elment ugy marat ot mint a ház tetej ojan vastag vot
hogy még laknyi is elehetet vona alata, összel az embér
ugy össze nem tuta vona csinányi amint az erös szél és a viz
esze habóta összel mikor viz gyüt hozta a sok gyümöcsöt vadomát
vad körtit fekete körtit mer anyi vot ám ez a vadgyümcs fa
hogy más fajta alig vot, a szilva fák azok is csak ugy votak
egyiket fehir szivanok neveztük a másikot zödnek. a harma-
ikot, lószémünek negyediket szölö szivánok ötödikét tucsán szi-
vánok, hatodikoto vérés szivánok hetedikét duráncsojinak. 8 dik
bérszénceji vagyis hoszu szémü szivánok majd nagyig is,
de ezékét talán mind a noje ültete vagy ojtota mikor
az ararát héggyin kiszát a bárkábul, de a viz ~~még~~ még mást
is szokot hozanyi ~~nagy~~ nagy fenyö szálokat sok gubicsot parafa
gyugot, azt csak az isten tuggya hogy hogy kimén hozta mikor
ojan here kilelbö télen a szil ot bele fagyot a fenyö szál, a falusi

embérék mikor annyira befäggyot az árvíz télén elméntek fenyőköt keresnyi aki osztán talált elmént fejszével ehíta vagy testvért vagy komát vagy sogort azután ki leketik, az után vas kapcsot vertek az egyik vígibe ara vastag kötelet kötötek igy fölhusztták egyik vígit a jégre igy ki husztak az egisz hoszu szálfenyőt azután szíjen elhusztták haza a fenyőt othon mégosztoztak rajta. még ez a rosz asztal akin most is irom ezt a rígi törtinetét ez is a hetvenhati nagy árvízbe vot fogva ez a véres fenyő akibül osztosz asztalt csinátták a nagy öreg apánk nagy halász vot mer ijesmihöl is csak a halászok értétek leg-joban mer azok korán méntek hát azok talátok rá leg hamarébb, node sokan még az életükel is rá fizetek, egy fijatal embér igén bátor vot amint még láto a nagy szál fenyőt, a kerték melet az árnyikon nem vóta víz még erőssen be fagyva mesziről oda csuszot, de még közel se se írt a fenyőhö akor má lészakat a jégalá mint a töb ijek közel se méntek hozzá többet nem is láták csak akor mintek keresnyi mikor a jég erőssen befagyot valami egy hetire tuták kivenyi a jégalul mer a víz mégot vot leg mélebb ide haza még a szüleji még a felesige majd szörny üt hatak mikor még monták hogy mitörtént, amelöt kethonappal esküt még a felesige vissza is mént a szülejihö, az én

aposom is mi járt a fenyő huszkáliso amig az égyik széme-
vel fizetét rá azis bele szakat ajégbe mire haza irt mégfagyot
rajta a ruha mikora haza irt nagyon mégbetegedét a nagy
lász neki mint a fejinek valami kelis támot berme a
fejibe az orvos aszt monta hogy máskyp nem lehet még gyogyitanyi
csak ha a széminn kifakad és az egész széme gojoja mind
ki fojt, fenyőt huszkát de széme csak égy marat még ez
az asztal is abul van esinálotva amit hetven hatba a
(a fenyőbül) akin irok,
nagy árvizkor az aposom huszkát mer azis nagy halász,
vot, mot magamrul irok egy kalandot, mint kezteni is irnya
hogy a falu szilin laktunk mikánt árot a viz minyá
teli malat az udvarunk vizel hát elgyütek a kollégáj
aik, vasárnap dilután hozzánk kitaláltuk hogy gyerünk
el ladikázni az agyagosi sánczra a nagy jegénye fákon
sok a varju fiszék még a szarka még a vircse fiszek majd
szédünk sok tojást, én azután montam hogy szédünk ám
de ki mászik föl a fára a juliska testvérem csak rá mon-
ta hogy hát kimenne föl csak te mer te legjobban tudo fát
mászni én még montam hogy igaz hogy tudok fát mászni
de ha létalálok esnyi arul a nagy fákrul akormi lesz, de
de csak bisztatak hát szót fogatam nekik azután még
égyesztünk aba hogy én nem övezek, a testvérem lét a kor-
mányos, a barátnöm még a gurzos most az égyik mikor az,

mikor az elfárot akor még a másik övezét gust a ladik odalán.
bele ütünk niggyen a ladikba neki azon a nagy tengér
ívzén csak a fák hégyeji votak ki nagy nota szóval igeny
ést az agyagosi sánczhok de az bizony távol esik martoskö-
nö osztóin oda irtünk valami más fél ora molva csak
a nagy tötis teteje vot ki a vizbü még a nagy jegénye
fák tövcji is mind a vizbe votak de fiszék mindénikén
vot ketö is mer alacsonyab fáro nem fiszkehetét a viztül
no azután mékezdödot a fa mászás én kerütem a sora
coda állitotuk a ladikot a fa tövibe én rá átom a ladik
faráro onan kezdtem másznyi föl felé nem sokat kö
llöt másznyi mer föjebb má sürü ágos bugas vot a fa
csak az vot baj hogy nehéz vot köztük ményi föl fe-
lé- mer a fák nagyon magossak vötak mégis még másztom
jo sokat mer tojást szétem lé sokat a tojásokot mind a
keblembe raktam hogy ëzzse né törjem még lé irék a
fárul. má jó este vot én montam hogy gyerünk haza
de a töb csak biztatak hogy mászok rá még valahány
fáro, mer én má ki votam fáradva, de a testvérem
csak biztatot de én má nem akartam de még ot vot egy
fél száraz fa de nagyon magos vot ugy kihajlot a nagy
vizre de fiszék még nagyon sok vot rajt montak hogy
még ara ményjek föl no azután másztam föl de má akor is

meg montam is nekik hogy engem mos lévisz a szél de mikora
föl irtem a fiszékhö ijen szétem ki a tojásokot a fiszékbü
ojan nagy sugás támot a nagy fák ágoji közöt gyüt nagy
zivatar akor má kajdásztok föl hozzám hogy gyere sijes
léfele de én bizony nem méntem /elöször kiszetem a tojá
sokot aszt kajátotam nékik hogy, hát akor mirgyütem föl
ijen magosra a sémijér,' no azuta everzketem léfele má nem
is merzi votam a ladiktu de a szél má akor ugy fujt csak ugy
hajtogatu a fák hegyit hát má mégse gondotam vona hogy
valami baj törtinyen, aba a pilanatban az ág levéte a
fejemrül a keszkenyőt, amint hátro kaptam utánno
hogy a szél is el né vigye a másik kezemel elszalajtotam
ijetembe az ágot pof leestem a ladik melle a vizbe de a
vot a szerencse hogy nem a ladik ódalára estem hogy
nem törőt el sémim, a vizbe puhára estem, hamarosan
elkaptam a ladik ódalát azután bele huztak a ladikba
de még ököt is majd nem elforditotam a ladikal, még votuk
ijedve mind, az után én mondom nekik hogy lásátok most
enek tik vatok az oka hogy én a vizbe estem, milesz most
ha haza mégyünk, a testvirém aszt mongya milene má
mint idés szülém jól elvér bennünköt, azután kicsavar-
gatuk a ruhámot ahogyan tutuk má én jól fásztom iszaut
én bele kuporotam a ladik orrábo a szomáro nagy szomoruán

azután néki fgtak az övezcishö ladikázstunk haza felé
de most nem ojan vigan ám mint mikor mentünk mer
tutuk hogy most mi vár ránk, hogy, mit kerestünk mink
tojásokot szenyi majd mongya idés szülém, hát még jö
messzi mentünk a ladikal mikor má halottuk hogy
idés szülém kajdászot nevünkrül hogy julcsa lidi
gyertek haza. mer mindig fitek hogy a nagy vizbe
valahun bele esünk ontán majd még ijedünk nos
bele halunk, de mink nem ijetünk ám még a vizbe
mer mink azt még szoktuk én tudam jol uszni is
de a testvirem nem, no ontán haza irtünk idés szülém
má várt mer má jö ide vot esö szova is az vot hogy
hun ladikáztotok ijen estélig a testvirem mongya
hogy tojásokot szenyi votunk az aggyagosi sánczon
én még akoris csak ütem a ladik orábo a szomam, ram-
vám kajátot idés szülém hogy szájok ki má a ladik-
bu akor mongya a juliska testvirém hogy nem mér ki-
szányi mer locsos a ruhájo le ezét a fárul a vizbe
idésszülém még ijet jobban mint mink megvotunk, nem
is bántot bennünköt csak még pöröt mind valamenyinköt.
azt monta hogy töbet el ne menyünk ojan messzire
hát ha most elvesztünk vóna mindenéstül valami nagy
vihar elöntöte vona a ladikot az irás se tudot vona rul
ank.

Kiseb Korunkba sokat ladikáztunk sokat fürütünk sokat halásztunk tapogatunk verzsö kosarakal mikor elment a víz minden gödör teli motat hallal sütötük föztük még a kutya is kirázot tüle mer mégétük még még mégse vöt föve mint a fele gyerekek mer a szülejink nem votak othon, ~~Kök~~ sok vizet még Köllöt gázonyi csak mó azöte nem möte a tötisék vannak csinávo-azután minkis nagyobak létünk mentünk a hat árbo dogozny még napszámbo az uraságho arató sbo, azután a testvirem firhö ment 1890-be én marat am ~~a~~ én vótam utánno a legöregeb én is azutan firhö mentem 1894-be azután mó nem Köllöt nap számbo járny mer votak az aposomnak fögyeji nem monthatom jó sorom vót mer mindenkinek szó fogatom szorgalmassan dogoztam, örültem hogy nem Köl napszambo járnyi az uramnak Két testvirje vót égy nenye még égy bátyó annak is vót felesige, négy eszt endejig égyüt votunk azután elválokosztunk ocsin átunk nékik házot azután elmentek aba laknyi aposom a födeKet is át ata a Két fijának azután mag unk gazdálkotunk oszt valami jól mint mer égy esztendö malva még döglöt az égyik lovunk pínz mégnem vót mer a ház csinálásra is a bankbul véte föl az

aposom egy nagy önszegét, azontul is vót adoság hát két fele osztota a födeket két felé mént az adoság is a két öreg velünkmarodt mer én jó vótam hozzájuk iparkotam dogozny hát engém nagyon szeretek, mindén féle gazdaságy eszköz elosztot az aposom közötük a lovakot is de tehén nem vot mer az is még döglöt igy tehén nem jut ot sénkinek azután mikor magunk maratun nékém adot az idés apám égy két éves borjut az vot az öszes vagyonom az apámtul de mit is kirintom vona bár csak mindénikünknek anyit is dt haszon mikor föggyeink nem vótak, mégis az segitét ki a bajbul mer a borjut elatuk anak az árabul vét az uram egy csikot ahelét aki még döglöt igy lét két lovunk ez vot a kezdete a gazdálkodásunknak azután ez nem vot az nem vot sok féle gazdasági eszközt be kölöt szérezni hogy legyén valahugyan az uram is iparkodot télen sok nádot vágot azt elatla hogy legaláb a kamatot még égy kevés törlesztést birjunk fizetnyi még malaczokot is abu szoktunk (a nád árabul) vényi mer bizony lovat vagy tehenet nem tutunk elanyi amibül töb piszt kaptunk vona bizon nagyon sokat köllöt güszkönyi mikora kitutuk fizetnyi az adoságot mer mindig ragat hozzá lét sok százolik meg sok más

azután két esztendejig küzdötünk a bajokal akormég bet
egedét az aposom másfél esztendejig elme zavarba vót - nem
nem is tunám lé innya hogy mit szevetünk vele-azután
meghat azután má csak az anyosom marat még két kis
fijam vót az andrás születét 1898. be az Istvány. 1904 be
ezéknek a nagy mama gongyukot visete. méhetünk nyu
gotan dolgoznyi. mikor má az andrás segitét vona
1914 be ki ütöta világháború akor vót má 18. esztend-
ös besoroztaik Katonának. azután az uramot is
ithon maradtam a 78 esztendös öreg asszonyal még a 11-
esztendös pistával az uramot a munkás csoportba
hejoztik az andrást veszprémbe. a 31. honvedokho
vitik. 15. be azután dogoztun vona ha birtun vóna
azután az öreg mama is megbetegédét szél ütést-
Kapot a nagy agodalomtul. 3 esztendejig mindig
az az ágyot nyomta. & nem méhetem a határba dogoznyi
azután nem tutam mit gondonyi elméntem a jegy
zä ürkö hogy aggyon valami tanácsot mer így
nem lém sémink a lovaknak egyszál széna sé vót
a jegyzö ur aszt monta hogy irassak orvosi bizonyit-
ványt & az öregszülérül aszt küggyem el az uramn-
ak lékét hogy haza eresztik valahány napra
azután elhoztaik ogyalárul az orvost irt 60. koronájér

aratán elküttem az uramnak haza is gyüt 13 napra
lagalább lékaszáto a mezököt azután ugy hitam segi
tsigét a pistához a juliska testvirémel gyütögetik föl
mikor nem vot a lovaknak égy szál szinájuk se elmen
tem a tisztelétés urhó igén jó lelkü embér vót atul ki
rtem Kolcsombe az után az is irt égy kérvenyt mégin
haza eresztétik. 13 napra avatásra no azután az is
még lét de nem mind a zap lában marat no most
kit kijunk aki lé avassa a 11 esztendös fijam azt mo
nta hogy elméggyünk keten valamikor csak lé lész
majd a szél ütöt még engémis hogy hát az öreg-
mület hová téggyük vagy kire haggyuk a lovakot is
azután ugy segitétünk magunkon hogy a lovakot
be foktuk a kocsiba kocsin elméntünk az öreg mamát
még rábiztam a szomszéd asszonyra azután elméntü
nk avatnyi az nem is jutot az eszünkbe hogy a kasz-
át még is köll kalapányi, azután oda istünk a födre, kifok-
tuk a lovakot atunk eléjbéjuk zabot kaszmatot le a
pista. minyá mongya hogy ez a kasza nem fog én
még mondom hogy köszörüd még még köszörüte de biz
akor sé fogat én is probátom de bizony nékem sé fog-
ot mit csináljunk hát vele a pista mongya hogy még köll
ma kalapányi hát ha jobban fogna nészkélötüm min

dén mere ha látnánk valamere embért de aratnyi
nem látunk senkit hát ezszér a pista még látot egy
juhászt messze a talokon hogy a birkéket terigete
aszt mongya nékem hogy ~~itt~~ édes anyám én oda viszém
anak a bácsinak a kaszát ha mégkalapána én
én bizony nagy bánotosan aszt montam néki hogy
ugyis hijábo viszed anak ugy se kalapájo még nem
látod hogy ojjan öreg alig botlog de a gyerék csak el-
vite de bizony ugy vissza is hozta amint elvite aszt
monta néki hogy öbizony nem tugya mégkalapányi
még az öregapja se kalapát kaszát nem még ö
de még az öreg apja se mer ajis juhász vót azután én
mondom hogy gyere kezd aszt a kaszát ide majd még kalapá
lom én azután kiméntünk az agacsfák alá vátetem a kasza
nyelit égy bukora lévertük az üllö fát a födbe azután
montam gyere pista kalapáj nincs máskija majd segít
ék én is ha elfárod a kezed most mégtanit a nyomoruság
azután ütötük vertük kalapátuk mind a ketten de
bizony má maj di lét mikorra valahugyan kaszáhotunk
a kaszát
no azután jobban fogta a zabot azután örütünk hogy má
mégis tudunk valamit kaszányi eső nap csak két esfél
kérésztét birtunk másik nap má többet harmadik nap
má lélét de minden nap néczér is kalapátunk de mégis.

kéavatuk magunk még hozzá még mégis tatutunk koszányi is
lapányi is csak az vota leg nagyob baj hogy gyéngék votunk-biron
gyon sokát szenvetünk a másik háboru alodat is azután 17be
még hat az öreg szüle is akoris csak keten votunk a pistavol
othon, az uramnak ugy sürgönyöztetem hogy gyüjön haza porzo-
nybul, mé akor még is hat az idés anya, de én is mojd még
ärütem a sok bajba mer még csak rokony se vot ithon
sok bajt léköllot nékem is gyurnyi, amint mégvot a temetis az
andrás is sürgönyözöt veszprémbül hogy mények azonal
mer fölötöszkötek szünkébe mének Ki a frontra az vot
a szerénese hogy az uram 15 napi szabatságot Kapot de
még azt is irta a fijam hogy vigyek utra valot még szaz
Koronát majd ezzém nékü maratam azután eszze szétem
amit tutam még a száz Koronát is vitem magamal még
ürüt mikor oda irtem hozzá azután öt votam három nap
de nem tutam Kivárnyi hogy elmányenek at kölöt hanyi
mé akor másoczor ment Ki a frontra akor mé csak
romániájabo mentek elöször mégsebesüt az ijáro de rom
ánijábo nem irte semi baj, három nap után hazagyü
tem ez vot 1917be Márczius 15diken estéjébe votak val
ami két honopig oda küdöztem a sok csomogot mer
akor se votam mé ényi való utoja felé nagy Kinjere-
két Küdöztem még mindent amit csak tutam

Debrecen

Visszaemlékezés a régi Debrecenre

Városrészek, telepek, utcák

Akkōr kērtēl vóu̯t körűl Debrecẽ, semmiféle telep nẽ vette körűl. Csak az ērdeji útō vóu̯tak meg a nyaralóu̯g, de ott a kērtegbe nem lakot senki sehúse. Az árpáttēri templom akkor ípűlt, emezek megvóu̯tak — a kosútuccaji, a szécsényi-uccaji csonkatemplom, annak a tetejit lelökte a szél. A spitáj-templom[1] *is megvóu̯t. Emezek az ípűletek, mán templomok, nyilastelepi, homokkērti, meg ot kint a kērtegbe kísőu̯b lettek. A bēllegelőu̯ bẽ vóu̯t egíszen. Kilencvennyóu̯dzba csinálták a vagonygyárat. Aszt a ríszt úty hítták: Epreskērt, meg úty híjják ma is. A sorompóu̯ ot vóu̯t. Mindenücs csōrdalegelőu̯ vóu̯t arra ki. Māȷd, ahogy elíri az Ungvári-kērtet a létaji útfélen, emērre bējjep, Kosút-kērtnek nevesztík. Az mind Gerébinéjé vóu̯t az a főu̯d. Ahun a Kosút-kērt-szőu̯lőu̯ van, abba is egy rísze Gerébi-telep. A másik rísze amārra a sintérhász fele van, az izs Gerébi-telep. A Téglavetőu̯be, ērrőu̯l a mátaji-útfélẽ hét cigámputrik vóu̯t. Csak Balognak vóu̯t ety fennállóu̯ háza.*[2] *Odafent, a többinek mint főu̯tkunyhóu̯ja vóu̯t. Mos tessík megnízni, nẽ falu asz, ha*[3] *városrísz! A Homokkērdbe imitt-amot lakott eggy-egy vasútas. Mekfértek akkor a városon! Ojan kerek vóu̯t a város, mint eggy ālma. Most ot vam még a Téglavetőu̯nél a Szalaji-telep, a Cájzlingērtelep. Ot van a ki az isten doktor . . . Hatvan-uccá vóu̯t a háza . . . igẽ, Szotyori Naty Kálmán telep.*[3] *Az a Nyilas telep? A kosútuccaji templom hátameget lakott az öreg Nyilas István, a mindíg gatyaszárba járt, annak ot vóu̯t a főu̯ggye oszt arrúl nevesztík ēl. Nem jóu̯l van . . .*[4] *Halasi telep. Annak Sípos vóu̯t az ipa. Ottan, ērrül a Pírcsi úton ahogy megyüŋ bālkész felőu̯l, ot vóu̯t az az örek tanya, most is megvan. Emērrül esett a vasút meg a Pírcsi-út köszt a sóu̯gorának a főu̯ggye, a még most is úgy van. Vannak szőu̯lőu̯k izs benne, annak a Hērmannak, aki Tulogdijé vóu̯t, annak is vóu̯t egy darab benne. Am másik meg emērre, bējjep, közelebb a kathóulikus templō fele, am meg Emeriké vóu̯t egy darap főu̯d. Azír hítták Nagy József telepnek, amaszt meg Emerik-telepnek. Au̯t megyẽ lefele a vágóu̯hídnál a Bihari-telep. Biharijé vóu̯t a. A sorompóu̯n keresztűlmegyem, minygyán ot van ety kōrcsma. Abba a házba lakod Bihari. Naty hízlalóu̯ja vóu̯t annak. Az osztotta ēl. Amārra meg osztá jöm megint a Volofka-telep. Volofka püspöknek a rísze vóu̯t. Ot megyen el a Monostōrpájiútfélen. A Nyúlason nẽ vóu̯t ety hás se. Tavasszāl, mikor a mezőu̯k kibúttak, a fuharosoknak legēlt a lovok egíszen ki a Futtatóu̯*[5] *árkájig. Az meg ot mēllette a Futtatóu̯ vóu̯t. Am mek*[6] *csōrdalegelőu̯ vóu̯t egíszẽ, le a macsi fojóu̯jig,*[7] *ahum ment el a rígi ōrszágút.*

Nagyot ípűlt a város! Monygyuk, számōlhatunk ojan ötven évet, azóu̯ta változott el ennyire. A Csicsogóu̯nál, a Csapóu̯-uccánál ot vóu̯t ezelőu̯tt a zsig-

[1] Ispotályi templom.
[2] Rendes, a föld felett épített háza.
[3] Gondolkozik rajta, mert nehezen jut eszébe.
[4] Sorba, földrajzi sorrendbe akarja szedni az egyes várcsrészeket, azért igazítja ki magát.
[5] Régi lóversenytér.
[6] Ti. a Nyulas másik része.
[7] Zelemér-érig. (A Zelemér Józsa, ill. a Kismacs felől folyik a Nyulas felé és a kanálisba ömlik.)

vásár is. Ott is vam most két templom: a csicsogóụbeli,[8] *meg a görökkatóụlikus. Ot vóụt az embērvásár,*[9] *meg a barōvásár is. Még ot vóụt csak a kutya világ! Vóụt ot vagy níty kocsma akörűl. Ott osztám ment a pájinka, meg az ivás, akkor osztá járt a kasza, kapa! Megájjuŋ mán! Kutya banda vóụtak ezek a fuharosok, kivált a sámsomijak,*[10] *azok verekettek lektöbbet. A tajigások ot vóụtak, ahun a demke van. A dobozi temetőụ nē vóụt ott. Vóụt ott ety ki az istennek is hítták, ety féllábú embēr, Csonka nevű, annak vóụt oda ety főụtkunyhóụ építve, vóụt annag disztóụja mek tehene is. Azok a paloták nē vóụtak még meg. A pijac legelébb ot vóụt a főụtéren.*[11] *Mekkezdőụdött az ēlsőụ takarékpésztár előụt, oszt nyúlt lefele a Szentannára.*[12] *Ot vóụtak ijeny tyúk meg gyümőụcsfélik, a másik pijac meg a Simōfi-uccán. Még az a két naty sōr ház nē vóụd, gömböjű fák vóụtak ēlvagdālva, kihegyezve, osztán avval aszfāltoszták ki az uccát.*[13] *Ott árúlták megint a tejet, túróụt, ot vóụtak a mészárszékek. Az óụszer, úgy nevesztík, ot vóụt a Hatvan-ucca-vígen. Ot vóụt az a mázsaház is. Vóụt ot nagy asztal összepakōlva, lábakkal ēllátva, ezek a búrzsujok szalonnákat, húsokat, kōlbászt, kivált úgy aratás előụt vitték, oszt atták ēl. Akkor ojā jóụ világ vóụt. A Pírcsi sor ahun a demke van, a Koplalóụnál. A Rakofszki-ucca meg ott a Nyóụchászszílem megvóụt. Ezem belűl a Csillag-ucca, a Pacsírta-ucca az is megvóụt, a Kígyóụ ucca az is megvóụt. Amārrúl túlnen a templomon a Csapóụ-uccán túlnen ot vóụt a szílen az Apafi-ucca, āụtán ez a Homok, āụtán a Kút-ucca. Ezek mind megvannak ma is. Óụtā lējjeb vóụt a Hatvan-ucca.*

A falusiak és a Hatvan-utca

A Natytemplomnál vóụt két falusi ember, oszt kérte,[14] *valami nagyvásár hoty hum, mērre van.*

— Itt a Hatvan-uccám mennyenek vígig, elírik a Tizēhárō-várost, ot keresztűlmennek, ott a vásár. (Azon a soron, nem is tudom . . . igē, Szepességi-uccán kupleráj van ottan tizēhárom is, azír vóụt tizēhárē város.)

Azok meg monygyák:

— Hāllot komám,[15] *hatvan uccám mennyüŋ keresztül, mek tizēhárō városon? Mennyík af fene, egye meg af fene aszt a vásárt! Gyere, fōrdűjjunk, mennyünk vissza!*

Utcák, régiségek

A nagyvásár ot vóụt a Szécsényi-ucca vígin, meg itt a Hatvan-uccán; árúlták a szekereket, meg mindēfélit, meg amārrúl a Szécsényi-ucca vígin a téren a mestereknek vóụt a hējje: suszterek mek szíjgyártóụk, szűrszabóụk. A Tímár-ucca ma is megvan. A többi mesteremberekrőụl is vā valamejik ucca ēlnevezve. Az Ērzsébet-ucca is megvóụt mán.

[8] Árpád-téri.

[9] Másként: cselédpiac: ahol a gazdasági munkásokat fogadták meg napszámra.

[10] Hajdúsámsoniak.

[11] A Kálvin-tér Nagytemplom előtti részén.

[12] Szent Anna-utcára.

[13] Tréfás célzattal mondja így.

[14] Kérdezte.

[15] Férfiismerős barátságos megszólítása.

Na, a püspöki palota! Ot van az az emlíktábla, ahun az az iszalak kinőűtt, oszt fēl van kerítve. Nem tudom én, miféle püspök vitatkozott ety kathóulikus pappāl. A kathóulikus pap asz' monta:

— Mit kíló̆uttok? Úty se lessz ebbőül semmi, a ti vallásotogbúl!

Hát oszt asz monyggya (ot vóut eggy iszalag)

— Mikor ebbül ety fa lessz, akkōr lessz a ti vallásotogbúl valami.

Asz' tārtālmazza is az emlíkírat[16]*. Azír gondōlták úty, hogy azír nőűt meg, mer a refōrmátus vallás is ojan nagy led Debrecembe. Ot meg ety kis alacsō ház vóut csak. Eggy ablak vóut a vígin, amārrép fējjeb lakod benne a püspök. Āszt a říszt azír hitták fűvészkērtnek, mer ot vóut a kolégijomi fűvészkert. Ottam még nád is tērmett. Mék tán a Natytemplom háta megett is megvan az a bokōr nád, nem tudom, mék szobōrnak a háta megett.*

Debrecen város nevének eredete

Rígen a neve tán nem izs Debrecē let vóuna. Döbrögi nevű juhásznak a nyája ot vóut valahun a Pétērfiján, ērrűl nevesztík ēl. Előüb vóud Döbröcen, na oszt óutá led Debrecen. Csupa lápos, rítes vóut. A mostani Hatvan-ucca hējjin a Natytemplom mēllett a rucák mek szárcsák kőütöttek.

A zeleméri tengerszem

Ot van a Bāltazár főüggyibe[17] *a Csonkatoronnál*[18] *ety fōrrás. Mēllette vóut a Kiráj Miháj bácsi főüggye. Lējjeb lapos vóut a, kaszálóu. Vasfazikra kötelet kötöttünk, kettőüt is összekötöttünk, összetóuttunk, mékse írte el a fenekit. A mindíg dúrta, vērte kifele a vized, de ha a Nap kisütöt min most, hoty süt huszadmagával,*[19] *abba mindík kristájtiszta víz vóut ojā, hogy nem állotta mek kacagás nékűl, ojā hideg vóut. Ot vā lefōjva a tenger, aki Debrecend borította.*

Debreceni kútfúrások, mélyfúrások

Hāllottam, hogy ott a Natytemplom előüt két és fél évik kíló̆uttak a kútfúrássāl. Nem tudom pontosō, hoty kétezēr hā száz métērre vóut mā lent az a méjsíg, oszt valami kűsziklába beleszakatt a fúrúja. A mérnök kílóudot véle ety fél esztendejig, nemhogy lement vóuna írte! A mérnök mekhibáddzot, megzavarodott. Jött abbúl ki mindēféle színű főüd, veres, kík, mek fejír, vóut ojā, hogy mājd ojā zőüd vóut, mint ez a krumpli. (Mutatja a közeli krumplitövet.) *Még ojam moszat is jutot fēl, mintha a hásztetőürül amékē vín nád van, arróuj jō le a moha.*

— Na, — monták — mán átālfúrja a főüdet, mēr hozza a másik világi náttetőürül a mohát!

A Kosút-ucca vígin, ahun a templō van, ott is próubálgatták két esztendejig. Az is valami kűsziklába akatt.

Azom beszílt a kupaktanács, hogy ot fúrjanak a Dépóutnál, a Csonkatoronnál, ahú van a Bāltazárnak a tanyája. Az a víz bisztoson ēlláttya Deb-

[16] A nevezetes líceumbokron levő emléktábla.
[17] Baltazár Dezső református püspök.
[18] A zeleméri templomromnál.
[19] Utalás az akkori igen nagy forróságra.

recent. Az a! Még a torony izs benne úszot vóu̯na a vízbe![20] *Így osztán nē vóu̯t kurázsi.*[21] *Annak is jóu̯ juknak kēlletet lenni, hogy annyi víz beletért!*

A se vóu̯d bolon csizsmadíja inas, aki rá tudod bukkanni a hőü̯fōrrásra! Mirűl tapasztālta asz, hogy egyenesen odafúrt, ahun az a hőü̯fōrrásvísz fējjön? Hát az izs bisztoson ety kétkrājcáros iskolaírkába nem tutta vóu̯na beleírni a tudományát![22]

Lóvasút

Ém mikōr bejöttem kilencvennyóu̯dzba, ērre a Hatvan-uccán, a Barō-vásártérik szalatt a lúvasút, a színaevőü̯ mozdonnyāl.[23] *Āu̯tán emērre a Kosút-uccá lefele a Vágóu̯hídig. Mer ez a híd*[24] *nē vóu̯t még akkōr meg. Ot vóu̯t nekik az istálóu̯jok, errőü̯l a híd ahoty fekszik a vasúton. Ot vóu̯t a „mozdonyoknak" az istálóu̯jok, ott abrakōltak. Amārra túlnen a vasúton is vóu̯d, de a sínnye a vasúton nem ment keresztűl. Ot vóu̯t túlnen egy lú, aki megvárta a másikat míg jön, osztán onnen ű vitte tovább. Mán a Nagyērdőü̯re megvóu̯t az a kizs gép, aki megvam ma is. A hōrta a Nagyērdőü̯re az embereket. Eggyik jött, a másik ment. Csak eggy óu̯dālba járt. Most is, ahogy a villany mekhibált,*[25] *a húzogatta kifele a vendígeket, a kis cérnatekerőü̯ mozdony.*[26] *A lúvasútnál dudáltak, ennél mek csengettek. Mán én akkōr lovasrendőü̯r vóu̯tam. Mentüŋ kifele a barōvásártérre. Vóu̯t ety Szalaji nevű, meg ecs Csapóu̯ nevű. Időü̯sek vóu̯tak mind a ketten, ezek vóu̯tak a kocsisok. Mentüŋ kifele a barōvásárba. Fēlszóu̯lottam ec cifrát hozzá, mán akkōr minygyán káronkodott az öreg:*

— Mír nē fér meg, mír baszogad bennünket?

Montuk osztám:

— Be vā fűtve jóu̯l, láccik, hogy maga a fűtőü̯!

Röhöktík oszt. Sok lovat ēlnyűtt az, egye meg a fene! Nehéznek nem nehéz, de mindík trabba kēlletet nekik menni azon a sínen.

A villanyos és a villanyvilágítás

Kilencszászhadba gyalúlták az ēlsőü̯ oszlopát a villamosnak. Két évik kiszült. Körűlbelűl kilencszászhédbe indúlt meg a villamos. Csak úgy bámúlta mindenki! Ott a natyhídon az állomásnál fekszik a hídō fēlfele beton kanálizsba ijē három micsoda, ni, hászoros kábēldróu̯t, aki jöm be a városzba. Onnan kapja osztá szana-szíjjel az áramot. Azóu̯ta vā villanyvilágítás. Azelőü̯cs csag gázvilágítás vóu̯t, aki most is megvā, ha vam mán.[27]

Amikōr mám be let vezetve, hács csináltak egy nagy bált a Bika[28] *dísztērmibe. Oda bevezettík. Gál Eleknek odajött ety tüzezs gépje,*[29] *osztám beálították a dinamóu̯t, asz hājtotta a dinamóu̯t. A naty terembe fēl vóu̯t állítva nyóu̯c ívlámpa, mek szásztíz ezek a kis kőrtilámpák. Körűl vóu̯t húzva a sinóu̯r, mindē fēl vóu̯t szerēlve, akkor azoknak az uraknak meg búrzsujoknak a csalággyok*

[20] Lásd a zeleméri tengerszemről mondottakat.
[21] Bátorság.
[22] Tréfás jellemzés a nagytudású emberről.
[23] Tréfás célzás a lóvasutat húzó lovakra.
[24] A jelenlegi bercsényiutcai közúti híd.
[25] Meghibázott, tönkrement (a második világháborúban).
[26] Kis vicinális vonat mozdonya.
[27] A debreceni gázvezetékek háborús sérüléseit ekkor még nem javították ki.
[28] Arany Bika szálló.
[29] Gőzgép, lokomobil.

azok űlteg be, nem mentek oda kis valamik. Csakhogy amikor osztán ējjött az este, Magyari vóu̯t még itt a cigány, az ēlsőü̯ bandás, am mán ot várta. Vóu̯d Gancéktul egy Lábēl nevű mérnök.[30] *Annak az intísire Magyari rázendített, ű meg mekcsavārta a kapcsolóu̯t, vakítóu̯ fíny lett a terembe, az a sok isten apróu̯ lámpa meg az a nyóu̯c ívlámpa! Nem mērtek mék fēl se nízni rá. Hőü̯, az a naty taps, ami ot vóu̯t!*

A debreceniek beszédmódja

A mostani tájszóu̯láshoz, ezelőü̯tt ötven évvēl ha emlíkeznek rá ezek a mostani cívis parasztok, maga, mek kendnek szóu̯líttya az ēmbert, mekszóu̯líttya vaty tudom is ém miféle beszídet kezd, annyira jár most hozzá, mint az ég a főü̯thöz. Az a tulājdonkíppeni valóu̯ságos sűlt paraszt, az igen!

— Hát, hājja póu̯gármester — asz monygya — én nem nízem asztat jóu̯nak, hogy evvel az ērdőü̯vel asz csinájják!

— Hát mi' csinájjunk véle Jánozs gazda?

— Hát én asztat mondom mán — asz monygya — őü̯sszēl, mikōr beszorúl a jóu̯szág a Hortobágyrúl, hát had mennyík oda, hagy járja ott az ērdőü̯t, ne at tél egye meg!

— Jóu̯ vam, mājd ēlmegyek a tanácsát megbeszílni. Meg ēlmegyek Jánozs gazdánál, osztán csapunk egy jóu̯ vacsorát, oszt mājd ot lebeszíjjük.

Ijen társālgásokacs csináltak. Ijen oszt lektöb rísze benne vóu̯t a Dongóu̯ba, ennek a Szélnek a fija belevette.

Viselet

Nyárba kint a mezőü̯m mind gatyaszárba jártak. Ot Jóu̯nának, Jámbōrnak, Kövezsdinek száz mek szásztíz embēr kapál' tengerit. De nem ekekapávāl kapáltak. Ot minneg[31] *gatyáson, gatyaszárason kēllet lenni. Nē̱ fogatta meg ijē̱ rossz istem putinába*[32] *csag gatyaszárba. Minnek enni adott. Öccȫr főü̯zetett azoknak húst ety héten. Ijen darap húst adott.* (Majdnem tenyérnyit mutat.) *Csak píntekē̱ vóu̯t tíszta. Nem bírta megenni fele se, ēltette. Ha az a kövír vóu̯t, nem bánta, a kutyának ēlhajította. Ha jóu̯ vóu̯t, tette zsacskóu̯ba, vitte haza a calággyának. Meg ijen kenyerek* (ölnyit mutat) *az a búzakenyír, hogy mék kés kēllet hozzá, hogy átvágja. Meg vóu̯tak azok a rígi szíp szűrök, mindē̱féle szűrök. Mentűl virágosab vóu̯t, annár ronygyosab let, mer a cérnákkal ērrákták. Vóu̯t nekem egy negyvennyóu̯cforintos fakóu̯ szűröm. Mikor ēlkezdet nyűnyi, lehetet vóu̯na bátra̱ rostálni véle.*

A gazdáknak a csizsmájogba csizsmanadrág vóu̯t, meg az a hosszú, mint van nekik most is, az a hosszú kabáttyok. A bē̱lévőü̯ cívisek nem jártak szűrbe. Ha ment a tanyára kifelé, odakintre vóu̯t neki ojan naty, hogy elíg let vóu̯na nekē̱ fele. Fēllökte a szekérderekába, ha nē̱ vóu̯t rá szüksíg, de vitte magávāl. A hosszúszárú tājtíkpipa meg a szájába lóu̯got, mék ha a póu̯gármester úrhoz bement is. Ijenek vóu̯tak azok a zsíros parasztok, a zsírosfülűjek.

A kík kötínt a fijúk hōrták. Az azír vóu̯t, hogy a gatya ne piszkolóu̯ggyík így előü̯l. A fijatāj jányoknak vóu̯t idájig íróü̯ ruhájok. (Bokáig mutatja.) *Vóu̯t nekik ojam buk' fēl szoknya, az is ojan kōrcos ruha vóu̯t. Vóu̯t nekik ünneplőü̯,*

[30] L. mérnök a Ganz gyárból.
[31] Mindnek.
[32] Hosszú nadrág.

vasárnapi ruhájok, ojā hat-hét fodōr vóu̯t körűl, ijen arasz szílesek, hogy most a fodōrjajíbúl mekcsinálnának nígy vagy öt ruhát. Most ippen ēlnísztem eszt a Sz. jánt, bizony Isten, eddig írt a ruhája. (Térden felül mutatja.) *Montam neki: eggy araszt nē vágatōl le belőu̯le?*[33] *(Mikōr tengerit hántottunk, akkōr vóu̯t.) Asz monyggya:*

— Hőu̯, hogy a fene egye meg, Gellém bácsi!

Háziipar

Nyárba, mikōr nyomtattunk, akkōr húzgálták a búzábóu̯l kifele aszt a szíp fehír búzaszālmákat, mikōr ki vóu̯t húzgálva csomóu̯, ēlcsípēltík kézzel, akkor odatettek valami könnyű széket, aho vērtík, kidörzsōltík, a húlladíkot kirászták, összefonták, összekötöttík, fēltettík a padra szárasz hējre. Vóu̯t negyven-negyvenöt kíve fēltíve. Mikōr beállott a tél, akkōr levittík a házba, a sudba két-három kívit. Nem kēllett annak még világbeli[34] *se. Szegín nagyanyám mekkeszte, osz csak akatt a kezibe. Ebbőu̯l szālmakalapot kötöttek. A jányok, ha este mentünk a fijatalok tanyázni,*[35] *hat-hét já vóu̯t valahun, egy ruhába minneg be vóu̯t tekērve ecs csomóu̯ szālma beásztatva, oszt űk fonták a szālmát. A fijúk mek kártyásztak, vagy valamics csinā̆ltak. Útyhogy vóu̯t nekem egy vín ígetnivalóu̯ mostohaanyám, nem is sokat csinált a más egyebet, mer a jányát ugrasztotta*[36] *ide is meg oda is. Én nem tanyásztam ot vélek, nagyanyámnál vóu̯tam. Egy víget egy nap mekfont. Egy méter hosszúra vóu̯t véve, huszonöttēl mekfont egy nap. Útyhogy mikōr kitavaszodott az időu̯, hát szekérrēl vittem a nagyvásárra. Jöttek a szālmakalap-vārróu̯k, azok vettík meg. Tuggya, ojā szíp sárga bundát ved belő le magának eggyik esztendőu̯be, mikōr neki megvóu̯t, akkōr meg a jányának vett. Nem attak a pízbűl, csak tērvesztík: mājd így lesz, mājd úgy lessz. Akkōr csak nem kűtteg belőu̯le.*

Most? Mennek a fijatalok a kabarét tanúlni. Ot nem ette potyára[37] *a kenyeret! A másik mek fonta aszt a fonālnakvalóu̯t. Az én asszonyomnak most is van egy nacs csomóu̯ fonala, mājd a húgának odaaggya, osztám mekszövi, mer annak vā szövőu̯széke, mekszövi zsáknak. Eggyik is jöm, meg a másik is: aggyík mán ety kicsit. Bányajinak is van kerekes rokka, meg ōrsóu̯, de még nem szűttík meg a sok fonalat. Azok a falusi nípek, vaty kisseb városi nípek nem ereszti a mek tílbe se kōrhēlsígre a disztóu̯húst, meg a kōlbászt, meg óu̯dalast, mindíg dóugoznak azok valamivēl.*

Elmondta Gellén András 75 éves földműves 1946 nyarán. Följegyezte
Kovács László

Szöveggyűjtemény a kabai juhászok nyelvéből

Ez a szöveg egy később feldolgozandó nagyobb anyag egy-két részlete. Meggyőz arról, hogy a pásztorszókincs még sok érdekes dolgot nyújthat a nyelvtudomány számára. Szövegemet hallás után kézírással jegyeztem a Hajdú megyei Kaba községben 1956 nyarán. Kaba szülőfalum, a nyelvjárás anyanyelvjárásom.

[33] Gúnyos célzatú kifejezés.
[34] Világító anyag.
[35] Szórakozni.
[36] Hajszolta, szalajtotta.
[37] Hiába, haszon nélkül.

A juh gondozása, ápolása

Kèrgebìrka, kábabìrka; ëggyëéves tokjóuk. Màj mikòr nyárba naty szárasság van, a vím bìrkák ëszik mëg a kutyaganëés mezőüt. Ezelőüt këézën hágattuk a bìrkát. Külö külöm mindëm bìrkát, kutricát[1] *csináltak mindëm bìrkának, oszt beeresztëttek hozzá ëty kost. Mikòr az a kos mëgűszte a bìrkát, kieresztëttík, ahány számú vàut az a kos, az anyát is mëgbìjogoszták* (ti. azzal a számmal). *Akkòr tutták, mejik bìrka mejik kostúl űzőüdött. Annak a kosnak a szaporúlata is mind ije kába lëtt. A valóudi kába sërëk-forog, othaggya a többit is, mëgyën szëélnek. A kergesígët,*[2] *aszt a viszhóujagot ki lëhet vënni a koponyán kërësztűl. Ott, ahun a kerge van, ot puha a koponya vagy jobrúl vagy balrúl. Èlnyàja az a nyavaja a koponyáját, azír puha. A szarva tövim belűl mëglèlni.*[3] *Fëélkòrbe fèlvágni a bűrt körülötte, ahum puha a koponya, akkòr osztán addig dörzsöli kíkkűvèl, míg elál a vírzíse. Akkor oszt . . . girincire fordíttya, akkòr az óurát befogja; magátúl kifùja aszt a víszhóujagot. Szípë kijön az a hóujag. Akkòr ëty kis szúrkot a koponyajukra rátësz, a bűrt ráfordíttya, ráőüti ëty-këét hèjt. Akkòr fëjűl ëty kis rongyot ráőütöget a gyapjúho vagy a szarváho, hogy mëg ne ütőüggyík. A szurok alatt a koponyacsont befòrad, a fèlvágot bűr èlszárad. Új bűr nőü hèjëtte oszt beszőürösödik, akkor lë lëhet vënni a rongyot is a fejirűl. Csak a jóulsíkerëdëtnek nincs sëmmi baja.*

Rühkór

A bìrkát mëglepi a rü, a rühösség. Lëëszi magárúl a bűrt. Mëgrágja a gyapjúját, mëëg a bűrt is. Mëëg ha ëty szëm (ti. rüh) *van rajta, mëëg akkòr is megláttyuk. Vakrü; nem tuggya së mëgrugni, së mëgrágni, ojan hèjt van — hátám vagy az ülepin. A rëndës juhász az ijet mëgláttya, mer a bìrka felëé* (= feléje) *csap.*[4] *Hàjnàlba a hàrmat mëgnyomja a szőürit.*[5] *Akkòr oszt jobban viszket neki, oszt intëget hozzá.*[4] *A rü alábúvik a bűrnek, oszt szìja a vírit. Ezelőüt rüzsírral rüheltík.* (Miből van a rühzsír?) *Víko terpentin vastak terpentin mëk faggyú. A juhászok magug gyártották. Annyira összekevertük, hoty kíkkëé vált.* (Hogy csinálták?) *Ëty kilá higany, ëty fëélkila víko terpentin, ëty kila vastak terpentin, këét kila faggyú. Erőüssen összetörtük, e száz darabra rá is mënt. Tëélbe, nyárba ëtyformán ·lëhet rühes a bìrka. Most fürüsztik kreolinaudadba. A ladányi föüdön ëty fëélitèr tanatont*[6] *nem rüheltem fèl. Ha higab vaut a tanaton, akkòr keveseb vizet kívánt, ha öreg vaut, akkòr többet. Főüzögettünk ezelőüt magyar dohámbúl is lúgot.*[7] *Ëty kilábúl nígy-öt litèrt, ëty kanál láty sóut bele. A tehëén szarvábúl vaut a rüzsíros tülök vagy rüzsíros kupa. Ki vaut cifrázva.*

Tüdőüfíreg, tüdőüszőürfíreg.

Ijen esőüs nyárba mëkkapja eszt a locsogóu fűvet. Köhögöt, mint a heptikás cselëéd. Mint az a bunda szőüre, ojam vaut a tüdejibe, abba kőütözik bele. Mennëél töb vaut a tüdejibe (ti. tüdőféreg), *annál gyëngëéb vaut a kòhentíse. Èl kèlèt hàjtani tarlóura, vizet nem itatni vele, akkòr kihevèrte.*

[1] Deszkából vagy lécből készült rekesz.
[2] A kába birka fejében levő féreg.
[3] Megtalálható.
[4] Fejével arra csapdos.
[5] Megnedvesedik a gyapjúja.
[6] Dohánykivonat rüh ellen.
[7] Dohánylé.

Egyéb betegségek

Májmitèj, sármitèj. Homokos, mocsaras vidëékën kerül mëg.[8] *A bìrka sorvad összefele, sëmmi beteksígët nem mutat. A vírit fëlíli, ëccèr oszt mëgdög-lik bele.*

Májdaganat. Mëkkövesëdik a mája (a birkának). *Nyövik lëfelëé, mëg nincs ëétvágya. Leginkáb vín, mustraöregëknëél,*[9] *de csak ritkám fordúl az is előü.*

Fírges bìrka. Nyáron mëktörtínik, hogy a bìrka fírges, a lëégy mëkköpi, kosoknak a szarvatöve l.ipálik, a juhász fírëgvájóu fával[10] *kitakaríttya, kreolinnal bekeni.*

Elmondta: Erdelyi Károly 78 éves juhász.

A juh nyírása

A bìrkát bìrkanyíróuollóuvàl mëgnyírják. A juhász a lábaközzëé fogja (a birkát) *oszt a fejin kezdi el* (a nyírást). *Tiszta hèjre, a főüdre nyírják a gyapjúját. Mikòr mëgnyírják, a koloncokat külön tëszik, ez a hasláb, mer a hasárúl mëg a lábárúl van. A gyapjút belenyomják a gyapjúzságba. A haslábot külö zságba tëszik. Nem tëszik a tiszta gyapjúho. Mikor a bìrkát mëgnyírták, megbìjogozzák, oszt eleresztik.*

Juhtejtermékek

Juhtúrókészítés: *A jutejet mikòr kifejik elszűrjük, ëgy vájlingba beleszűrjük oszt beauttyuk*[11] *autóuvàl,*[12] *vagy ojannal, amijet maguŋ csinálunk vaty patikaszèrrèl.*[13] (Hogy készül az oltószer?) *Az autóut úty csinájuk, hogy mikòr malacot ölünk, akkòr a malacnak a gyomrát mëgvësszük,*[14] *lëhúzzuk a fèlsejit, teletësszük sóuvàl, összevàrjuk, fëlakasztyuk ëty szëgre. Áprilisik szárad. Áprilizsbe csinájuk az autóut. Áprilizsbe összevagdàjjuk a gyomrot karikára. A tehëénsavóut fèlfòràjuk këéccèr. Mikòr a tehëénsavóu lëhűl, akkòr beleöntyük ëty üvegbe. Akkor tëszünk hozzá csöves paprikát,*[15] *szëmës bòrsot, beletësszük a gyomrot is. Lëszoríttyuk az üvegët, hogy ne tëérjën hozzá levëgőü. Akkòr haggyuk ëty hóunapig disztolóudni, írni. Mikòr mëgírik, akkòr beauttyuk vele a tejet. Ha jóu az autóu, akkòr tíz litèrhë ëty kávëéskanállal kèl. Mikòr mëgalszik a bìrkatëé, akkòr fèltòrjük*[16] *kanállal, hogy a savóuját fëlaggya. Akkòr a sajtruhába*[17] *lëöntyük aszt a fèltört tejet. Akkor kinyomkoggyuk jóul. Mikòr beleöntyük a ruhába az aluttejet, akkòr a sajtnyomóuba*[18] *tësszük a ruhát oszt ot nyomkoggyuk ki. Mikòr mán nincs benne savóu, fëlakasztyuk csurogni. Másnap ki kèl vënni a ruhábúl oszt a szárítóuba*[19] *szárad, ebbűl lësz a gomoja.*

[8] Előfordul.
[9] Kiselejtezni való öreg birka.
[10] Erre a célra készült vékony fapálcika.
[11] Az oltóanyagot beleteszik.
[12] Oltószer.
[13] Gyógyszertárban készített oltóanyag.
[14] Eltesszük.
[15] Megszárított paprikacső.
[16] Felkavarjuk.
[17] Erre a célra készült ritka szövésű vászon.
[18] Asztalszerű alkotmány, ezen nyomják ki a savót.
[19] Lécből készült rostély, a ház elé szokták akasztani.

Mikòr mëkszárad a gomoja, a gëépën[20] *lëdëráюuk. Akkòr vájlingba vaty sütőüteknőübe besóuzzuk, lëgyúrjuk és kísz a túróu. Ezelőütt a túróut túróuzsbodomba tëttík vaty túróuskádba.* (A sajtot hogy készítik?) *Mikòr kinyomjuk a gomoját, akkor a ruhába besóuzzuk, szikkad ëty pár napot oszt fèltëszik a füstre három-nígy napig.*

Elmondta: özv. Hevesi Mártonné 79 éves, juhász felesége.

Szabó Géza

Trunk (Moldva)

Mánole mester

Indittak ëccër ëggy|éppülętet. | Aszt az éppülętët mëgindítták, | wótak | tizënkëttën. | Dòlgosztak, | dòlgosztag, | dòlgosztak. | Mi csinállyanak, min csinállyák ë zéppülętët, | mënyit nappal csinálnak, | éjjëm min lęromlik. | Számisszák ők magikba: | mi csinállyunk. | Annyid dòlgozunk, annyi — |no it fęlèjtëttęm èl, hogy — | annyi várt èlrontunk, | annyi mátëriįált, | kërëmidát odarakunk, | s asz mük min hijába rakjuk. | Okkor asz számisszák magigba: | mit tuggyunk csínálni? | Monygyák azok a szàlàriįátok ës: | Mid dòlgosztattak münköt hijába? | — asz onygya. | Ha az, | mük mënyęt nappal dòlgozunk, | ęz éjjëm min lęhull — asz onya. | Imá lásszuk, | még mi csínállyunk — asz onya. | Mék csërkállyuk męk hónap — asz monygya. | Akkor az ë hįët, | kik vótak a nagyobb, | nagyabbak azakann a zęgésszęn, | akkor asz monta ëty bęlöllik: | Számisszuk męg ugy, asz onygya, | valamit mérjüng bęlé. | Uty hàltuk ă, . . . itt úty hàltuk a zöręgëktül, | hogy mikor | valami nagy éppülętët | csinának, | mig valamid bęlé nęm mírnęk, | aggyig ë zéppülęt nęm mënën elé. | Asz onygya akkor Mánolyę: | Még ma rakjuk ęlé. |

Ràkták akkor nap, | rakták, | mikor régvęl mënnęk oda, | még lę van rombòlval, | füődig lę vód zugva. | Okkor még monygyák azok a szàlàriįátok: | Többęt vęlętëk nęm dògozunk, | ha tük min kárba mënën ë dòlgotok, | nęm . . . | nęm csínáltok valamit. | Okkòr monygya egy bęlöllik: | Mérjüng biё valami ęlęvęmfįélët; | ëmbërt, | valakit. | — Hà ëmbërt kit akàrz bįëmérni? — asz onygya. | Mirę a zëmbërd bįëméréd, | ë zëmbër mękhal — asz onya. | Mírjüng bįé okkor ëty | kutyát. | Ęlimënt ott ëty kutya. | Asz onygya Mánolyę — asz onygya —: | Állizs męg ë kutyát, | aggy ë kutyának ëgy darap kënyęręt — asz monygya —, | hogy a kutya állyom męg lábonn, hogy | įen mérjęm ęl ëz árnyékját — asz onygya —, | hogy ö nę ës vëgyę számát, | męt näm ál męg — asz onya. |

Ut tët Mánolyę; męgmértę kutyának a zárnyékját. | Bįeràkják | nagy örömvel; | na | immá tuggyátok, asz onygya, | hogy mënën ęlé ë bàj — asz onya. | Bįémįérték ë kutyát, | aszt az árnyëkod bįétëtték ë zit közi. | Ràkják, | rakják, | mikor régvęl odamënnęk, | hát még lę van zugva. | Nō ugyam fèlharatak akkor azoka szàlàrijátok, | s ők ész hętęnn, | kik vótak nagyak, | nagyabbak azakonn ă mászikokonn! | Akkor monygya ëggy, | asz onygya: Mírjüng bįé tę még valamit — asz onygya. | — Hà kit akàrz bįémérni? | — Tëgyüng bé ëty tękęnyőzsbékát. |

Ęlment ëggy, | ëty tōlbol | s kihozott ën naty tękęnőzsbékát. | Odavitték, | s abba zidba bįëtëtték; | bęka ęlęvęm vót. | Sz akkor monta Mánolyę — asz onygya: | Ëgy békát szàjnálok — asz onya. | Hà mikor — asz anygya — | ärra jut lęhęt ki — asz onygya —, | hogy itt ęlęvęn ëmbër kęll — asz onygya — | valakit idę bįëtëgyünk. |

[20] Húsdaráló.

Akkor monták a mászikak: | Nëm, | immá — asz onygya — igy jól van; | igy birung dolgozni; | mënën ëlé munkánk — asz onya. | Rakták, | rakták, | tëpëlőttëk; | mikor régvël | odamëntëk, | nāgy örömvel mënnëk, | — monta Mánolyë, asz onygya: | Dë még job régvël föl kël kelni — asz onygya —, | hoty ha lë nëm talált lëz zugni. | Mi zistën, asz onygya, | hogy annyit rakjuk, | s am min zug! |

Mikor odamëntëk régvël, | még mësszünët monta Mánolyë: | Még nagyobb lëzugott, | mind a tënnap ëjjënn, asz onygya. | — Akkor asz monygya egy bëlöllik: | Tuggyátok-ë, mi vam vëlünk? — asz onya. | Asz kël mëkszámitódni, asz onygya, | vogyunk tizënkëttën. | Mik vogyunk hëtën nagyobbak | azakonn; | mük këzünköm vam mindem mátëriiál, asz onygya. | Në roncsunk többët! | Ëgynëk ë zasszonyát | idë bië këll | ëlëvënën | tënni. |

Asz onygya Mánolyë: | Näm lëhët ësz mëkcsinállyuk, asz onya. | Há, asz onygya, | ziën asszanyam talál jöni hamarább! | Akkor monta ëty közüllik: | Igy vann ë torviny, asz onygya, | mënniké hamaráb jő, | oz idë bië lësz tiëvë. | Okkor asz onygya Mánolyë: | Min tart a zasszanyam nëkëm, asz onygya; | sz millyën jó régvël nëkëm örökkë ënnëm ad, asz onygya. | Aszt a drága gyërmeket aszt, asz onygya, | bár ëlvënné vëlë, asz onygya, | mët lëhët aszt visszaëngëdik ë többik, asz onygya, | mët wót ëgy gyërmëkik. |

Mikor ëccër, | monygya Mánolyë: | Immá virjad mëg, asz onygya. | Áldott istënëm, mikor | bár, asz onya, | nyóckorra vaty | kilenckorra, asz onya, | ullyan szëlët hozz, | s ullyan villámlást, | s ullyan dörgëtëgët, osz onya, | sz okkora vizët, | hogy mëg ëz us së tëccëggyëk, | hogy ü idë birjon jönni — asz onya. |

Okkor monygya ëggy: | Há, të szërëtnéd, | tëjëd në jöjjön, | há ha idëjö zënyim! |

Tudom | ë zënyim lëhët idëjö, asz onygya; | a tijëjitëk, asz onygya, | mëk töp kölkik van, asz onya, | de nëkëm vann ëj jó mámám, asz onygya, | elfogaggya gyërmëkëmët, asz onygya, | s okkor, asz onygya, | idë jö ziëm fëlësségëm. | Dë naty, | széb | gyönyörü asszonya vót Mánolyënëk, | naty, | szép asszany vot. |

Mikor ëccër, | régvël fëlé, | há villámolni fogik, | ësseni fog, | dörrögni fog, | asz onygya Mánolyë: | No, | jo istënëm mëkhālgatta a kérésemet, asz onygya. | Imá nëm jö ël. |

Mikor ëccër leginkább villámlott, | dörrögött az ë nagy víz, | okkoro vizbe mënt ë zasszany — monta mámóka nëkünk —, | hogy a gunyáját félgyüttë, | tárgyig mënt ë viz | ë zutan sz ü igyëkszik. | Ëggyik kerán vót az étël | sz mászigba ëggy, . . . mi lësz lët, vit; | vit lëssz ételt az urának.

Mikor Mánolye meglátta, | okkor asz monygya mászikaknak: | Tuggyátok mëg, asz onygya, | hogy moszt, asz anygya, | ëli mënën ë zidunk, | dë | itt — asz onygya | — nagy bu lëssz az iëm fëjëmën. | — Há mét? — asz onya |. — Në, asz onygya, | oda állak, | mikar nagyat villámlik, asz onya, | s abb' a vízbë | látam jö az asszanyam — asz onya. | Okkor a mászikak elkësztëk: | Jāj, | bár az ővë jönë, | jönë imá! | Mászik még, | mászik még. | Dë Mánolyët | ullyam bëtëkszëk fokta lë | sz ullyam bū, | hogy | — ugy monygya vala mámóka | — hogy még esz szényë sëm vót az. |

Drága asszanyam jö, asz onygya, | mosz töllë nëkül kël maraggyak, asz onya. |

Oda ér ë zasszanya abba a nagy vízbë. | Elkëzdi Mánolyë: | Minëk jössz, | arannyas tëszvérëm — asz onya —, | társom? — asz onygya. | — Há honne jöjjek — asz monygya. | Azét, hogy ullyan nagy villámlász van — asz monya — | sz ullyan nagy ëssző? — asz monya. | Nëkëd ënnët këllët hozzak — asz onygya. | — Job në jöttiël lënnë — asz onygya — | job lët lënnë — asz onya. | — Há miët?

— asz onygya. | Lehet | nem szeretëd ebbe a zesszöbe millyen étèlt hosztam — asz onygya. | — Tūdom, — asz onygya — | lèlkëm, | ëlëg jo étèlt hossz — asz onygya. De | nem këllët lënne ēljöjj! — asz onygya. | Hoty hattat te aszt a drága gyèrmëkünköt el? — asz onygya. | — Elhattam ànyádra — asz onya; | dor ö jól vigyáz riwája. | — Bár ha gyèrmëkët èlvëszëd vala — asz onygya —, | lehet vissza mëntél lënne hàmàrább — az onya; | de immà uty szímittuk — asz onygya —, | hogy eszt ë . . . | Okkor asz monya Mánolyënek ë zasszonya: | Mi zisten — asz onya, | most ës romlik ez a zid!? — asz onya; | hà mikor lëssz ennek vége? — asz onya. | Immà — asz monygya Mánolyë — | lehet megál, näm zug — asz onya. | De akkor monygya Mánolyënek ë zasszonya: | Hà miét vátosztàl ugy èl, Mánoly e? — asz onya. | Há ullyan nagy essö van, | ullyan nagy . . . nagy villámlás — asz onygya —, | pàrë kă félek, | te ide jöttël — asz onygya. | — iÉn nem féltem, hë attul, | gyët ide jöttem, | ënnët hosztam — asz onya. | Háj, | ëgyiél! — asz onya. | — Näm käl näkëm — asz onya. | Eggyig mënnyit ëttem — asz onya —, | immà többet nem kell ëgyem! — asz onya. | — Okkor min csak nem szeretëd, mit hosztam — asz onya. | No, lehet | megvizült mig jöttem — asz onya. | — Nëm — asz onya —, | nem kel nekem — asz onya. | — De akkor monygyák a mászikak: | Mind odaërt Mánolyënak ë zasszanya, | szépen fèlvilágosźodott, | szép üdő vót. | No, ők asz monták, hogy imà fognak munkálni. | De Mánolye mind ugy járt, hoty | készeb lët lënne mekhallyan, mincseb még zidat fogjanak rakni.

Okkor asz monygya a zasszanyának: | Në csak te, társom — asz monygya: | ugy van közöttünk ëty kicsi törviny — asz onygya —, | hogy ëgy b lóllünk ë zéjjënn aszt álmatta — asz onygya —, | hoty kinek ë zasszanya ma hàmàrább idejö — asz onygya —, | aszt ëty kicsitt ada zidba biëtësszük — asz onya —; fèrakjuk a darakájig — asz onygya —, föl féllyebb — asz onygya. | De ha minthoty te jöttél ide — asz onygya —, a zidat irántad iën rakam — asz onygya. |

No, | asz onygya a zasszany, | iëm bië — asz onygya —, csak | szüvesszen — asz mongya —, | csak mënnyën elë dòlgotok — asz onygya: | iën . . . iën odamenek — asz monya. |

De okkor asz monygya Mánolye: | Ide jöj, huol iën rakam! — asznya [azt mondja]. — Há miét? — asz onya. | iÉn akárhòl megállunk [!] — asz onygya. | — Ne máj — asz onygya — | ugy ësz irántam jöj! — asz onya. |

Valamit pacìltál te — asz onya. | Ullyan sze nem ëszël, ullyam | buśült vagy. | — Nëm — asz monygya —, de | tudod-ë szokam monygyák, hogy | mit ë zëmbër álmod, lát, | valami képére biévalóśodik. | — Ō, asz monygya Mánolye, | ō az a zasszanya Mánolyënek: | Alom | s essőss üdő! — asz monya. | — Okkor monygya Mánolyë: | Ò, az ugy — asz onygya. | Në, ëppe ugy álmattad vót te — asz onya —, hogy | így | . . .igy mérjétëg bië — ësz szür [?]; në nem nagy esszö lë sz ugy ësz ide jöttem — asz onya. | D'ër felállot Mánolyënek ë zasszonya, | sz ràkják ë zidat | ràkják . . . De ugy bőgöt Mánolye! | — Hà mineg bőksz? — asz onya. | — Bőgök — asz onygya —, met | úgy jö nekëm — asz onya. | Töt nyik, hogy itt ùlsz estig — asz onygya —, | met it kell ülly, | ugy van a fogaccságunk. |

De akkor èlkeszték ë többijek, asz anygya: | Mük lásszuk, | te zidat rakad — asz onya. | De at mét hagyat künnebb — asz onya — | mind ëgyebütt? |

Okkor a . . . | ëgynek megmonta alattamba, asz onygya: | Szájnálom — asz onygya —, hogy | mostontol szoriccśon ëssze a zid valakit. | Akkor ën èlmënëk innet — asz monygya — | s jönek ide máśak — asz onya. |

— Akkor monta a zasszonnya: Hà mi van veled? — asz onya. | Fèlraktál a darakamig — asz onya —, | fèlraktál — asz onygya — | a csëcsejimig, | —

ën igy mondom, | met no, hą uty hàltam. | Tę látǫd jól — asz onygya — hogy | csëcs jim męgdagattak — asz onya. | El kęl mënnyęk hązą, | gyèrmëkët mększoptasśam — asz onya. |

— Nęm innęt lèlkëm — asz onygya —, | nęm lęhęt — asz onya. |

— Okkor mëny hǫzd, | hǫzd idę gyèrmëkët — asz onya. | Há hogy — ąz onya —, | csupa szájąmig bįérakjatak!? — asz onya. | — Nęm — asz onygya —, męt cśak mérjük — asz onya. | Asztám még odamenek, | kięręsztëm — asz onygya — | ë zidat — asz onya. |

Dę okkor, mikor mász mënt oda, | azak ud ràkták, | s ut tępęlőttęk! | Mikǫr immà az asszan láttą, | hogy ë zurát többęt nęm lásszą, | ąkkor aszt rikótotta: | Mánolyę, Mánolyę — asz onya —, | ha nęm szàjnálsz ingëmët — asz onygya. | Látam — asz onygya —, | hogy élętëmnęk, élő napąmnak, élőnapamnak v'git akarat csinálni — ąsz ǫnygya. | Bár aszt a zaranyazs gyèrmëkët nęm szàjnáląd! |

Ąkkor asz monta Mánolyę — asz ongya: | Nincś micś cśánnyąk, | arannyaś társǫm, | męt közöttünk ęz a naty fęgaccság így vót — asz onya. |

— Ha így vót ęz a naty fęgaccsąg, | miét nęm kùltél valakit haza, | hod nę jöjęk įén ęl. | Nem szàjnálǫd, | ha ingëmët nęm szàjnálsz, | nęm szàjnálǫd a gyèrmëkët? — asz onya. |

— Nincś micś cśinállyak — asz onya. |

Fèrràkták ë zasszont vęgig. | Sz ęgéssz éjjënn ǫd bőgött ë zasszany. | Fòlvitték ë fęjim fëlül, | fëlül aszt ë zidat | s fëlmëntęk. | Bőgöt Mánolyę. | Mǫnták a mászikak — asz onya: | — Hàdd ęl — asz onya —, | męt lęhęt, nęm hàl męg — asz onygya — | régvęlig — asz onya. |

— Ąm mäkhal — asz onya. |

Uty hàltàk az ęgéssz éjjënn, | hǫgy a zasszany cśak mind aszt rikótotta: | Ezét ràktál bé, | ęzét hittál ingëmët idę, Mánolyę. | Az gǫndòltam tréfálkodol. | Hoty szàjnáltalak įén tįégëdët. | Sz tę ingëmët nęm szàjnálsz, | hogy idę a zidba bįérakj — asz onyą. |

Akkor asz onta Mánolyę: Hàdd el társam — asz onya | —, męt tę it mękhótál, | męk kel hàlly; | de mikǫr ęz az éppülęt bįēfogy, | ąkkor nękëm ës életëmnęk végę lëssz.

Ąkkor, mikǫr az az éppülęt a legmągossap toronnyot, mikǫr fëlcsinąlták, | ąkkor Mánolyę fëlmënt, a v'git ű vęgëszte bįé | ąt fënn. | Fëlkért oda mágának két zëndëly szálat, | sz azǫgból a zëndëly szálagból szárnyakot cśinált, | s ǫnnat ęlęręszkëdëtt. | Aszt rikótotta a tœbbiknęk: | Tuggyátok męg, mind itt az asszanyam mękhót, | ha élvę ęsëm lę, | élëk, hą hàlva ęsëm lę, | męk kęl hàllyak — asz onya. |

*Szárnyakat tët Mánolyę | ś annak a nagy éppületnek ë lęgmągassap tǫrǫnnyárol ęlęręszkëdett; | s hova lęszëtt, | hova ęszët lëssz abba ott elé įë, | ǫda csinálódott ëty fòrlász. | Ullyam fòrlás csinálódott, | ki a világon attųl jop forlász nęm volt. | Sz ullyan tiszta viz wùlt, | hogy ugy mënt ahoz ë világ | vizét; | s asz mǫnták — asz onygya: — | Ęz a kut | maraggyan — aszǫnygya — | Mánolyę kuttya. | S ęz mąjig ugy mǫnták mámókájëk, | hǫgy az a kut | ugy vam maradva, | Mánolyę kuttya.**

Trunki mese. Elmondta Dogár Mártonné 65 éves. Lejegyezte a kolozsvári Folklor Intézet magnetofon felvételéről

Kolozsvár GÁLFFY MÓZES

* A szöveg a közismert Kőmíves Kelemenné ballada egy prózai változata (Szerk.).

Somogyhatvan

L ó k ö t é s*

Ezelőtt | ojan huszonöt-hàrminc | évvel | hallottam ëggy öreg | bácsitol, somogyviszlói lakozs volt, Radics Jánosnak híftják, | de fijatalembër korába ez a Radics bácsi | somogyapáti lakozs volt itt a szomszët kösségbe | s az emlegette énnekëm, a Radics bácsi, | hogy volt neki ëty pár nagyon szép három éves | csikó lovaji. | Ëccër osztán | így | hajnalba | ű korán fölkelt, hogy elhajtya ü az istállóbu a lovajit legeltetni | s asztá addig, | jó röggelig beötet | és azután pedig | árpát fognyak a szérűbe nyomtatni. | A családgyát, | no szót is röggel korán, hotyhát | ők is kējenek föl | és ágyazzanak be, | majd osztá amikor ü hazajön, akkor elkezd ű | nyomtatni.* |*

Hát kimönnek az istállóba, | de bizony a lovaknak csak a hült heje volt. | Tehát | nëm sikerült | së legeltetni, së nyomtatni, mert a lovakat elhajtották. | Abba az időbe | Pata-Poklosi | kösségbe | voltak ijen | lókötőféle | bandák, | úty hogy | ējártak messzebre is, így vidékökre, | másik embërëknek ēlopták a | lovajit, mök cigányokkà | cimboráskottak, mök | satöbbi. |

Hát osztán | ü akkor minygyár elmënt | többed magával, | falubeli embörökkel keresni ezöket a fijatal lovakat. | Möntek ők | Patán is, | Poklosiba is, | mindönfelé a világo, | de a lovakot sëhul nëm találták. | Hád bizony | végin | tējessen nyoma veszëtt ezöknek a fijatal | lovoknak. „Igën sajnáltam őket — monta az öreg — | de mid vót tönnöm, | bizony köllöt másik lovakat szöröznöm. | Utánna rá két év múlva, | akkor mökhallottam, hogy | a pataji kocsmának az istálójaba voltak | ëgy nap és ëggy éccaka lovag bezárva. | Sajnos, | oda nëm nyitottung be. |

Hát ìgy | elvesztek a lovajim, | de — meséte az örek, hogy — | ëggy igön érdeközs dolok történt azután. | Már | tíz év múlvà | a szomszédom | vött ëggy | lovat, | ëgy vèrt szürke lovat, mert ezök az én lovajim az ëggyik | szürke volt, a másik pedik sárga. | Hát kieresztötte a szomszédom a vöt lovát itatnyi | az udvāra a vájura | és mikòr | mönd be az itatásrol, ivásrol a ló, | há nëm az ő istálojába mönt, | hanëm beszalatt | a szomszédba, átjött az én istálómba | és odaált a ló āra a hējre, ahōl abba ja fijatal korábo ált, mikor még az én lovam volt. | Utánna rá tíz év múlva. | Szënt ég — mondom a szomszédomnak — gyűjön csak átal! | E, e bisztos ez az én lovam vót. | Nézzük mëg! | Hát | nézzük alaposan. | Mondom a szomszédnak, | — nekünk má az öreg eszt mesélte,* | nekëm, — hogy | mögnézzük neki belűrű a combját, | me én emlékszök rájo, | mikor még az enyim volt, | szántázsba kireszētëttem a combját; az istrángbó kilépött | és a szőrt annyirá lehòrzsolta, | hogy | többet azon a kis hejen | szőr sosë nyűtt, | hanëm ott ëty | kicsit kopaz vót, szóval aszt mög lëhetëtt ismërni. Hát nézzük. | Hát csakugyan | az a ló volt. Nëm volt neki szőr ott a combján, ahol istráng lëreszēte. |*

Azután — meséte az örek, hogy — | mijen érdekēzs dolog esz, | hogy a ló mijen okos állat, | hogy még utánna tíz év múlva is mëgismerte a régi hejét. | De hát osztán én | — monta az öreg — | montam a szomszédnak, hogy | csak lëgyën az övé" — | mer már agyon vót hàjdva és vèrvë. Ez má ëgy ócska, virslibe való | ló vót abba az időbe. De mégis hazatalát! |

Elmondta F. N a g y S á n d o r 47 éves földműves Somogyhatvan községben (Somogy m.) 1951. ápr. 9-én.

* A csillaggal jelzett szavakban az utolsó szótag hangsúlyos.

Kenyérsütés

Ity szoktunk mast a kënyeret sütni. Szóval hozzákészűni előtte nap. | Mëkszitájuk a lisztet, | mer bizon szog ben lënni ëgy-ëty kis mojkukac, mëg nëm tom ém mi, egéz buzaszëm. Hát hogy ezëk në lëgyeneg ben, hoty szóval tiszta lëgyën, mëkszitájuk elétte nap a lisztet | és osztá akkor | lëtakàrjuk és behozzuk a kászfát[1] *| és oan kizs gömböjű kis szitát és a kászkeverő | lapátot. | Asztá akkor lëtakarjuk ugyë és úty haggyuk. Akkor úgy délután, estefelé, akkor kiskovászt ásztatunk, | mer mindik szokjung belöle kivönni előtte mindön sütésön a kiskovázbú ëty kis marékravalót, | asztán akkor lisztè összekevèrjük és èlzsurmójuk,*[2] *akkor | kiteríccsük és az ot mökszárad. | Ugyë rëgëbben nëm isz szoktak. A nagynéném | az emlëgeti, vagyis hát láttam is hoty csinyáta, akkor még én csak figyëtem. | Az úty szokott | visszahagyni a | kënyérbű, mikor lëdagasztotta, ëty kënyeret mindig visszahagyott, aszt nëm rakta be kemëncibe. Akkor hozot lë a padlásrú | komlót, árpát, aszt összefőszte. | Akkor mög ojan pillangós*[3] *korpát hozod be, asztá aszt is | avval, aval az egész kënyérrē lëdagasztotta. | Asztá akkor széjèszaggatta még jó mëg nëm szárot. Mikor jó mëkszáratt, akko szóval úgy elzsurmúta, akkor osztá ētëtte acskóba. Akkor mindig abbú szokott ásztatni ki, kis élesztőt nëm is szokod belëtënni, | me mindík szépön mökkēt és nagyom magos kënyér vót tüle. |*

De | mink mos má csak íty szokjuk, hogy minygyá a kënyérbü, mikor, mielőtt el akarnám dagasztani, akkor kivëszëg belülö, osztán akkor úgy. | Úsz szoktyuk. | Szóval úsz szokom. | Akkor osztán mikor | este a kiskovászt möktöszöm be, | krumplit is szokjung belefőzni. | Asztat mökpucolom, átnyomom, akkor osztán | beleöntöm oda a kiskovász hejire | és akkor oszt högyibe öntöm a kiskovászt, mög az ëty kocka élesztőt elzsúrmolom högyibe. | Akkor osztá szépön ùjbú rátëszëm a kászfát, | mög a kis szitát, mög aszt a kászkeverőd benhagyom, akkor szépön lëtakarom | abrosszal, vánkost töszök hëgyibe. | Akkor osztán | még a fejér kötényemet is akkor szépön högyibe szokom oda teriteni, akkor szépön röggelig az ùgy van. |

De má akkor a vizet is fëtëgyük este | neki, ami köll a könyérhö. | Asztán akkor csak röggè mikor főkelök ugyë az az első minygyár, | hoty tüzet rakok, | alágyújtok és ugyë korábban természetös, mint máskor, mer ugyë dologra kő iparkonni, | hogy akkor amire mënni këll, akkor legaláb ben lögyön a kemöncébe. Maj má kiszëdni kiszëdi ithun ugyë, aki ithun van, a nagynéném az öregebb asszo. | Akkor osztá èldagasztom, abba kis sót tëszëk. Szóvā hát | kanálla méröm mög, mer úgy nëm tudom marokszám, kalánnal. | Hat kënyeret sütök, | hat kanállà beletëszëg, de jó bőve mögmérëm. | Akkor osztá | akkor osztá mög úty hagyom. Mikor szóval eldagasztottam, úty hagyom. Lëtakarom mëgen szintén az abrossza, de akkor má ugyë kászfa nëm köl, félre töszöm, | mög a szita së, mer a szitát azér tartom ott, | hogy avval a vizet, amit mëgmelegitök a kënyérhöz, abba beleöntöm, abba a kis szitábo és még avva mökszűröm a vizet is ugyë, hogy valami | piszog vagy mi në kerűjön bele és osztá így akkor tudom, hoty tiszta. | De akkor az má nëm köll ugyë. Akkor lëtakarom abrosszā, | vánkust töszök rá, akkor az úgy van. Akkor ugyë tëhetëm a másig dógomat közbe. |

Akkor osztán mikor mög-mögnézëm dolok közbe, hotyha mökkel, mikor úgy végigér a teknyčbe, mikor látom, hogy végigér, akkor | efütöm a kemëncét,

[1] Kovászfa.
[2] Elmorzsoljuk.
[3] Öreg korpa.

kiszödöm a kemöncébű a fát, | *mer hát* | *beraktyuk ugyë többet, minthoty szároz lëgyën, mindig od van, bę van előre, mindön sütésné bęrakom a másik sütésre a fát.* | *Kiszędęm, legalább ojan, ojan nyódz darabot hagyog benne, akkor az alá alágyujtok.* |

Akkor aszt mikor ez elégött, akkor a szęvinyóvā | *ēnyomom, āra hátrább ētolom.* | *Akkor oda hátu dobog be három darabot, akkor osztán ez mëgen mög'-gyullad ottan. Mikor ottan elég,* | *akkor mëg ēhuzom, mögę elkotrom idább a szęvinyóval úgy a szája felé.* | *Akkor mëgen rádobok három darabot.* | *Akkor úty hagyom mán akkor, mikor az is lëëg,* | *akkor ēteritöm az egézbe, akkor osztá mikor elfütöm a kemëncét, akkor minygyár ki is* | *szakasztom a kënyeret ugyë, hogy ëccëre akkor mire az mökfül, akkor a szakasztógba mëg mękkel a kënyér.* |

Akkor osztán mikor mëkkēt, szóval má a kemincébe is lëëgëtt, akkor ugyë berakom. | *Berakom a kënyeret,* | *két órájig benthagyom,* | *mëk sokszó nëm is nézęm, nëm érëk rá, hogy vagy az óra nëm mëgy, vagy valami,* | *gondulomformán kivöszęk ëty kënyeret, odatàrtom az óromho. Az órom elája,*[1] | *hogy nëm éget,* | *akkor męksüt a kënyér.* |

H.: Hát lángost szoktak-e itt sütni? | *Lángost is szoktam sütni.*

H.: Hogy monygyák itt: langos vagy lángos? | *Lángos.*

N. D.: Langalló. |

Langallónak monygya a sógorom. Az annak szoktya mondani: „langalló”. | *Hogy lögyęn ám ëty kis „langalli” vagy „langalló”.* | *Ëccër így, máskor úgy.* |

N. D.: Ami a kemönce főggyin sül, az „langalli”. |

Akkor osztán | H.: Aszt hoty csinájják? | *ētulom a tüzet árább, asztán akkor vëszëk ki a kënyérbü annyit,* | *akkor osztá mëk kiviszëm oda ja, āra ja* | *lapátra* | *rá,* | *szóvā* | *kisodrom* | *rajta, — azon a lapáton — akkor osztán a parazsat ēnyomom hátrább.* | *Akkor bedugjuk oda, oszt otta męksű. Kicsit, ha van tèjföl, ëty kicsit möktejfölözni, zsirozni, möksózni,* | *osztá akkor möksű szépęn a langalli.* | *Jó, jó dolog ám az is!* |

Elmondta: F. N a g y S á n d o r n é 44 éves földművesasszony Somogyhatvan községben (Somogy m.) 1951. április hó 9-én. A hangfelvételt „Dimafon” mágneses hangfelvevő készülékkel készítette, átírta és közzéteszi

HEGEDŰS LAJOS

Egeraracsa, Zala m.

A r a t á s

Tizenhat évezs vótam, mikor elmëntem aratnyi | *uraságí tarruòra,* | *Bárándra.* | *Hát ugyë papi birodalom*[2] *vuot,* | *ott arattunk. Hát* | *mëkkesztük az aratáast.* | *Első nap mëkkęsztük az áarpa aratáast* | *és lëarattuk az árpát. Aszt rëndre váaktáak.* | *Utánna másik hàrmadnapra fökötösztük, kötelęt raktunk alá* | *és az embërëg bekötösztëk.* | H: Na most a kötelet mikor vetették? *A kötelet aszt kivetëttük.* | H: Mikor? Mijen időbe? | *regge* | *mék hàrmad vót.* | *Mék hàrmad vót,* | *addig kivetëttük a kötelęt, utánna bęlęraktuk sarruova,* | *az embërëk*

[1] Kibírja.
[2] Uradalom.

mëg utánnunk kötösztek. | *Kötözés után* | *összehòrtuk,* | *az emberëk mëk kepiëbe raktáak.* | *Kepélés után* | *a tarruòt* | *lòval grábló́ták mëG.* | *Másik rëggel mék hàrmad vót, nem tuttunk kimënni aratni,* | *hàrmattyával összekötöttük a kuszmáat.* | H: Mit híftak kuszmának? | *Ami emarat szàal,* | *mikor szëggyük a màrkot.* | *Gereblézö gép összeszëdi.* | *Akkor* | *másik nap nyóc órára* | *összevàaktuk, összehòrtuk a kuszmáat és mëgëttük a rëggelit.* | *Rëggelit ëttünk* | *paprikáat,* | *krumplit,* | *húst,* | *kinek mi vuòt.* | *Utánna asztá mëkkesztük az aratást.* | *Közbe* | *olan tisz-tizënëggy óra felë ëggyet nyugottunk is, mer az emberëk is elmëntek ëggyet* | *cigarëttáazni, mëg ëggyed bòrt is ittunk.* | *Efárottak,* | *asztán* | *ujbu csak arattunk.* | *Közbe dé lëtt,* | *a szakácsné* | *kihoszta ja zebiëdet a* | *tarruora.* |

H: Mijen ebédeket szoktak? | *Krumpi leves, bòrsuò leves* | *vot.* | B. J.: *Gujásleves.* |

Gulásleves, | *pörküöt,* | *granatérmàrs,* | *darástiészta,* | *pogáacso,* | *kőt pogáacso.* | *Eszt szoktunk ebédëni.* |

Az emberëk a kaszát mëkkalapáták ebiëd után, | *asztán ùjra kimëntünk aratnyi.* | *De akkor mëgen dëlûtân olla három-négy vora felé mëgen pihentek az emberëk, ëggyet* | *ráagyùjtottak a cigarëttáara* | *és utánna mëgen mëkkesztük az aratáast.* | *Öt órájig,* | *uzsonnakorig arattunk.* | *Akkor mëgëttük az uzsonáat.* | *Amit àrattunk egiész nap, aszt a marokszëdő lányok összehortáak,* | *az emberëk pedig össze*|*kepiëték.* | *Kep sort raktak.* | *Mëktàrtot tisz-tizënëgy órájig, utánna bemëntünk — ahul aluttunk — az akuòba,* | *ot mëgmosakottunk ézs vacsoráasztunk. Vacsora után lëfeküttünk.* |

H: Mit attak úgy vacsorára? *Vacsoráara? Káasáat,* | *paprikáas krumpit.* | *Lektöpször csak ez vuot a vacsora.* | *Másik nap rëgge korán mëgen niëgy vorakor fölkeltünk, kimëntünk kuszmáat váagni,* | *és utánna ujból csak kesztük az aratáast.* |

Aratáas után mëkkezgyük a gabonahordáast. | *A gazda hí* | *öt-hat szekered gabonád behòrdanyi.* | *A gazdaasszony pedik füöz* | *a kepehòrdouknak.* | *Reggelit csinál, közbe ebiëdet füöz,* | *vacsoráat* | *ës* | *rëggeli után kimënnek a* | *szekerëk a mezzüöre.* | *Mindën szekér melled van ëgy rakuodó, aki mëkraja a szekerëket, föladogassa a kiëvéket.* | *Mikor befogy a gabona, behòrgyák a mezzüőről,* | *akkor mëkkezdik a masinyáláast.* | *A masinyá*|*hoz legaláp köll* | *tizënöt,* | *tizënhat embër.* | *Mindënkinek mëgvan a maga dòlga.* | *Kettüö van a* | *kiëviës kazalon, kettüö az asztalon* | *iës ëgy ëtetüö,* | *a törekligba izs van kettüö,* | *a tòrkába izs van kettüö,* | *utánna mëgen kettüö, a többi pedig a szalmakazalon, rakják a szalmakazalt,* | *kettüö pedig zsáakol. Uty hogy a tizënhat embërnek állandójan mindig van munkája.* | *Pláne a zsáakolóknak erős munkájug van, mer a padlásra hòrják fël a gabonát. Udvarba elfogy a masinyálás, akkor átalhuzattyák a gépet a másik udvarba* | *és ott ujra kezdi a cséepliëst.* |

Szerencsétlenség istállóbontáskor

Ezërkilencáznegyvenhédbe törtiënt. | *Mi fënt laktunk a faluvégën, az uramnak a* | *tesvérbáttya mëg it lënt lakott Aracsáan,* | *és én hortam lë ebiëdet Egerből.* | *Ëty tizënkët ëvës kislányom az vele vuot, mëg nem tudott ebiëdet főzni.*

Közbe | az én uram elmënt a Berëgbe sziënát hordani, | a | báttyo mëg elkeszte az istállyod bontani és közbe | a nagy vigyázat mellett is mëktörtiënt a szërëncsétlensiëg. | Ráďűt a fàl | és | azonnal mentőt köllöt hozatni és elvittëk a kòrházba. Kilenc nab vót a kòrházba, eszmiëtlen lëtt, | és mëg nëm gyógyùlt. | És mikor haza hosztáak, | ëggy éjjel | élt. | Reggel | mëkhàlt. |

Közben | idefurakodott a sok niëp | a halálesedbe, | nekëm mëg vót ëgy | másfiël-évës kis fijam, | kis Pityunak hiftuk. | Az mëg nagyon mëgijedëtt a sok niëptől | és ëty hét mulva ő is mëkhàlt utánna. | Mëgijedëtt | és èlvittük az orvosə,[1] két-három òrvosho is elvittük és segitenyi nëm tódott, | mer a szivén volt a bàj. |

Hád bizon nagy vuot a báanatunk. | A sok | fizetnivaluo, mindën rajtung vuot. | Nëm tuttunk eladnyi semmit se, mer a legrosszabb esedbe vuot. | A naty szomoruság is mëgvuot, az az ëty kis fijam volt és ő is mëkhàlt. |

Az elveszett gyermek

Ezërkilencásztizenhëdbe tòrtiënt, mikor az én iëdësanyám mëkhàlt. | Az édësapám mëg a háboruba vót és kettën marattunk tesvérëk. | Az öcsém volt hat hónapos, | ém mëg vuotam hat iëvës. | Hát hova kerütünk mind az apám tesvérgyéhò. | És asztán az nevèld bennünket. Mikor az én apám hazajött a háboruból, | asztán akkor monta ja nénémnek, | hogy: | „Nézd néném, én nem nősülök mëg, | hanem várom még a láanyom mëgnüö, | asztán az maj valamit csak tut főzni." De az én sógorom mëg aszt monta, | őneki má elig vót a gyerëkrijás, | ő má nem halgattya a gyerëkrijáast, | mëk kő nősünyi. | Hát asztán mëgnősüť | az én apáam. | Hát asztán tizënnyódzba nősüt mëG. | Akkor lëkerüt, | lëhozod bennünket Pogányváarru a nénémtü. | Hát osztán a | kis tesvérëm, az öcsiëm | hat hónapozs vót, | asztá | akkor ëggy éves lëtt. | Hát asztá botorkálò kizs gyerëg vót, | mënt az uccán, ëccërcsak èlveszëtt. | Jáccadosztunk, ejácottunk, hát am mëg èltünt. Kerestük az egész faluba | mindënfelé. | Mindënkitü kérdesztük, hon nem láttáak ëk kis szoknyázs gyerëkët? | Hát sënki nem láatott.

Sírtunk én is, mëg a mustohám is, hotyhát mast hòl van a gyerëk? Hòl van? Ha mëg'gyün apám, kikapunk. | Hát hol taláatuk mëg, mind a hid alatt. | Mikor onnand elévëttük a hid alu, | oan naty hid alu, | asztán akkor hazavittük, akkor ùgy örűtünk neki, | hom mégis mëktaláatuk.

Lucanapi kotyolás

Hát faluhejën a zasszonyok | még mindig szoknag babonáaskonnyi. | A régi világru maratt a Luca-napja. | Hát ez | ezér tàrtyág babonasáagnak, | akkor nëm szokás a szomszédba sëhová emënnyi, | mëk sëmmit a hásztu kiannyi, mer asz monygyák, hogy | akkor elviszik a tyukoknak a hasznáat, | asztá nem tojnak a tyukok, mëg nëm kotyúnak. | Hát azér | szoknag babonáskonnyi: forgácsot szënnek össze, | kèrtëket[2] kitòrdelik, | hogy vàrnyi nëm szabad. | Mëg a gyerëkëk szoknag gyünyi kotyúni, regge hajnalba má mëkkezdik a kotyoláast.

H: Asz hoty történik? | A gyerekek mi csinálnak? |

Hát a gyerëkëk egyönnek kotyúnyi és kiátozzák ablakon: „Szabad-ë kotyúnyi?" Hát osztá | kiszól a gazda: „Szabad." | Hát a gyerëkëk elkezdik a kotyoláast. Monygyák, hogy:

[1] Szó végén bizonytalan hangszínű redukált hangot képez a beszélő.
[2] Kerítéseket, H = Hegedüs Lajos.

Luca, Luca kity-koty,
Gelegenye háárom,
A pálinkád‿váárom.
Tijetëk tyuktyá‿tòjjék,
A másé csatáázzék.
Luca, Luca,‿kity-koty,
Gelegenye háárom,
A pálinkád‿váárom.
Ha nëm annak‿szalonnát,
Lëvágom a gërëndáát. |

És igy befejeződik a kotyuláás. | *Közbe begyünek a gyerëkëk,* | *kinyissuk az ajtót, hát mit is? A* | *kotyoló gyerëkëknek csak aszód gyümöcsöt szoktak annyi: àlmáát, kòrtiët,* | *ëty pár filliért, és avva elmënnek a gyerëkëk.* |

H: A gyerekek le is ülnek ijenkor? | *Lë is ünek a gyerëkëk a fáára.* | *Lëtëszik a fáát,* | *hozzák a fát s lëtëszik a gyerëkëk a* | *konyhába ja fáát, vagy ahul kotyùnâk,* | *és ráünek és ot szoktyák hannyi.* | *Aszt a fát aszt mëk fötëszik a tyukok aláá.* | H: Uty hogy minden házba visznek egy | *Mindę házba visznek ëk kis‿fát, osztá aszt fötëszik a tyukok aláá, a tyukok hogy arra fölünek, hoj jobban tojnak, mëg jobban kotyuònak.* | H: Ez a szokás még most is megvan? | *Még mast is mëgva, falun még mindig mëgvan e, mëgmarati ez a szokáás.* |

Gyermekcsíny

Hat ïëvës kislán vòltam, mikor hazuru èküttek a hęgyre, | *hogy vigyęg bòrt a kapáásoknak.* | *Hát elvittem a bort, s közbe ejáccadosztam az uton, nęm talátam ott a kapáásokat.* | *Hát mics csinyállak?* | *Sëmmi máást nęm tuttam csinyáni, kiöntöttem a bòrt a gáátòrba.* | *Asztá hazaértem, kérdęszték: „No mëgitták a kapáások a bòrt?” „Hát meg, mëg.”* | *Én asz montam, hogy am mëgitták a kapáások a bort, pejig dehogy ittáák mëg, kiöntöttem a* | *szöllőbe oda* | *gáátòrba.* | H: Véletlenül? | *Készakàrva,* | *készakàrva. Ezé mer ugyë* | *nehogy az gondolláák, hogy* | *visszaviszem a bort. Akkor mëg az gondòlták volna, nęm mëntem ęl a hęgyre.* | *Osztá ithu mëg mëgvert* | *szęgien apám,* | — *mer áárva láán vótam, anyám* | *hát* | *mëkhalt, hat ïëvëzs vótam, mikor mëkhàlt.* | H: Asztán csak rájöttek, nem? | *Csak rájöttek, mer ugyë mëk*|*tutták, hogy a kapások mëk hazaérkesztek máá.* |

Elmondta: Bősze Istvánné Dudás Gizella 40 éves földművesasszony Egeraracsán (Zala m.). A beszélgetés anyagát a Magyar Nyelvatlaszgyűjtéssel kapcsolatosan magnetofonszalagra vettem, majd onnan hanglemezre vittem át.

Fű helyett kű

Mi hatan voltunk testvérëk. Én akkoriba | *tizęnëggy évęzs vòltam.* | *Elküldött az édësapám* | *napszámbal.* | *Kötő gyermëk vòltam,* | *szőlőt kötösztem.* | *Akkor aszt monta a vincëllér* | *a másik társommal összit,*[1] *hogy mënnyünk lë* | *az ájbal,* | *hozzunk föl* | *füvęt.* | *Mi mëg ugy értęttünk, hoty követ.* | *Na adott is mind a kettőnknek* | *ëggy-ëty kötęlęt, hogy avval hozzunk füvęt.* | *De mink nëm jól értët-*

[1] Együtt.

tük, hanem | „követ" értëttünk. Lëmëgyünk a társommal, | hogy | belekötözzük a köved, de bizon nëm tuttuk | belekötözni, | hanem ëggy-ëgy darabot fölvittünk a | vállunkon. | Miko fölérünk, a vincëllér asz monygya: | „Hát az anyátok istenit, hát | „füvet"-montam, hoty hozzatok! | Ujbul mënnyetëk lë! |

És lëfutottunk, akkor vittük föl a füvet. |

A patkányirtó ember

Tiz ëvën | ottan laktam, | a lakásomban nagyon sok patkány volt. | És | odajött ëggy | idëgën ëmbër, asz monta, hogy ü el tuggya asztat irtani, hotyha jól mëkfizëtëk nekìjje. | Hát én asz montam neki: „Ém bizon Isten, hogy mëkfizëtëk, | csak ircsa è a patkányt. | Hád bizon az ëmbër | akkoriba kért | husz pengőt tőlem, | mëg ëk kis itókát, ënnivalyót. | Hád bizon az ëmbër fölmënt a pallásro, | tüzes parazsakad vit fö, ém mëk féltem, hoty tán mëg gyújtya a házomot, | hogy elég | és akkor ém bàjba kerülök. |

Hát | ez ity történt. Asz monta az ëmbër, hotyhát | természetëzs dolog ez ugy vót, péntekën csinálto mëk, hob babonáskodott, | hogy | három nap múlva elmënnek a patkányok. | Elmënt, elmúlt három nap, | de bizon a patkányok nëm mëntek e. | Mëgjött az ëmbër, | monja, hotyhát: „No | emëntek a patkányok?" | „De bizon nëm mëntek el bácsi." | Hanem — aszonygya — akkor nem jó csináltom mëg, most ujbù mëkcsinyálom, mozsd bizon Isten elmënnek. Mëgënt kért tűlem húsz pengőt | és itókát, | ënnivalót, | hogy maj elmënnek. | Háromszor mëgismételte, | de bizon az ëmbër | azután már nem jöd vissza, a patkányok ot marattak. | Mék talán maig is élnek, ha mëg nem döglöttek. |

Karácsonyi regölés

Kej fël gazda, kej fël,
Száll az Isten házára, házára—
Seregéve, sereg anygyalávo,
Tele poharávo,
Vetëtt asztalávo,
Haj regü ràjta,
Aszt is mëgathattya
A nagy Úr Isten.

Itten vagyon ëty szép lëján,
Kinek neve Ilonka.
Amod vagyon ëty szép legén,
Kinek neve Làci.
Isten mëk së mencsë,
Kebelébe ējcsë,
Összepöndöröggyenek,
Mint a cica fàrka,
Még annál is jobba,
Mind a kis nyul fàrka,
Haj regü rajta,
Aszt is mëgathattya,
A nagy Úr Isten.

Aggyon az Úr Isten
Ennek a házigazdának
Szász kërëzd búzát,
Szász kërëszt rozsot,
Jól mëgaggya mi regűt,
Haj regü rajta,
Aszt is mëgathattya
A nagy Úr Iste.
Aggyon az Úr Isten
Ennek a házigazdánok
Két szép tehenet,
Tejed, vajat elëgët,
Hat süssenek rétëst
A regölő gyerëknek,
Haj regü rajta,
Aszt is mëgathattya,
A nagy Úr Isten.

Amot keletkëzik
Ëty fekete félhő,
Abba legelészik
Csoda fiju szàrvas,
Csoda fiju szarvasnak;

Ezër ága-bòga,
Ezër ága-bogának
Száz misegyertya
Gyújtatlan gyullaggyëk,
Ojtatlan alugyëk,
Haj regö ràjta,
Aszt is mëgathatya
A nagy Úr Isten.

Ez a regülés | csakis uty történik, | hogy öten-hatan összjálnak fijatal legènyëk vagy emberëk | és kolompal, csëngővel, | hosszu láncal, rövid láncon csirinkölnek, csörönkölnek. | az udvarogban. | Uty fogják eszt a regölést | elvégeznyi. | No most | ugy is van | a kösségüngben, | hogy a pásztor | illedve a csòrdás, aki | a marhát, marhafókát és a disznófókát őrzi, | az összüvergődik huszonöt-harminc | gyèrmëkkel. | Az uccákon durroktat, | csörinköl, | bölinköl, | ahol van | màrha vagy disznókijárás, | oda be fog mënni, | a gazda | mëkkinájja őked borral. | Mikor már nëm tunnak inni, | akkor | van nálok ëgy | edény, abba beleönt ëgy litër vagy másfèl litër bort. | Akkor az a | pásztor hazaviszi és ott a csalággyávo | elfogyassza | idővel. |

Elmondta: B ő s z e I s t v á n 52 éves földműves Egeraracsán (Zala m.). A hangfelvételt magnetofonnal készítette, átírta és közzéteszi

HEGEDÜS LAJOS

A szlovákiai nyelvatlaszgyűjtés tájszóanyaga

A Magyar Nyelv 1954-i évfolyamában (L. 212—21 ; 501—6) közöltük 1952. őszén Szlovákia hét magyar nyelvű községében végzett nyelvatlaszgyűjtésünk tájszóanyagát. 1954 tavaszán, illetőleg őszén újabb tíz községben végeztünk gyűjtést. Ennek az útunknak nyelvészeti tanulságait a folyóirat 1955. évfolyamában (LI, 503—11) ismertettük. Következő közleményünk ennek a gyűjtésnek a tájszóanyagából való.

A szavak után zárójelbe tett rövidítések a következő községeket jelzik: M. = Magyarhegymeg ; Cs. = Csucsom ; J. = Jánok ; Sz. = Nagyszalánc ; D. = Deregnyő ; Csü. = Csütörtök ; L. = Barslédec ; Ba = Bajka ; Csá. = Csáb. ; Mb. = Magyarbőd. A községnevek rövidítése vagy az egyes szavak mellett található r. betűvel a már elavulóban levő, régies alakokat jelezzük. A közölt anyag kiválogatása egyébként ugyanolyan szempontok szerint történt, mint az előző közléskor (vö. MNy. L, 212).

abajdoc (Sz.), *abajdos* (Csü.), *àbàjdos* (L.): kétszéres (búza és rozs keverékvetése).
àbārolt szàlonnà (L.), *àbārót szàlonnà* (Ba.), *àbārt szàlonnà* (Csá.), *obārolt szàlonà* (Mb.), *abát toka, ābát toka* (Csü.): abált szalonna.
abla, ablavas (Csü.): zabla.
àbroszt (Cs.): abrosz; *àbrosz* (Csá.): a tehén lebernyege.
acskó (D.), *àcskó* (L.): zacskó; vö. *bacskó, zsàcskó.*
àgācskà (M.), *ākāc* (Cs.), *agács* (Sz.), *ákác* (D.), *àgáci* (Csü.), *àgács* (L., Ba.), *àgācs* (Csá.), *ākāc* (Mb.): akác.
ágyacska (D., Sz.), *āgyàcskà* (Cs.), *āgyecskà* (Mb.): 1. veteményes ágy, 2. priccs (Mb.); vö. *āgyikà ātykà.*
āgyàzās (Mb.): alom.
àgyig (Ba.): agyag.
āgyikà (L.): priccs; vö. *ágyacska.*
aja, szekeraja (Sz.): az ökrösszekér rúdja.

àjàk (M., Cs., Mb.), *àjjàk* (J.), *ajak* (Sz., Csü.), *ajk* (Csü.), *àjk* (Ba., Csá.) : az áll hegye.
àjàrud (Mb.) : szekérrúd.
ajda (Sz.), *àjdà* (Mb.) : batyú (teher abroszba kötve).
ajjalás (D.) : alomszalma.
ajtófél (D.) : ajtófélfa.
àjtófutrà (L.) : ajtófélfa.
àjtókötís (Ba.) : ajtófélfa.
àjtómellék (Csá.) : ajtófélfa.
àkàdoz (L.) : dadog.
akal (Csü.), *àkó* (L., Csá.) : juhakol.
àkolszājà (Cs.) : padlásajtó.
àlàdólyāny (M.) : eladó lány.
ālàllyà (Csá.) : disznótoka.
alam, alamot (Csü.) : alomszalma.
ālāskà (Cs.) : nyitott szín.
ālkàpcà (M.), *ālkàptà* (L.) : állkapocs.
àlló (L., Ba.) : olló.
àlsóhàj (Ba.) : párnatok.
àllyàzó (M.), *àlyàzó* (Cs.), *àjjàzó* (J.) : alomszalma.
āmàcupkà (L.) : ádámcsutka.
ampér (D.) : nyári női blúz.
ànslógozsgyojtó (Csá.), *āslogozsgyufà* (Ba.), *hànslógozsgyufà* (L.) : kénesgyufa
ànyà (J.) : anyarozs ; vö. *ànyàgàbonà.*
ànyàgàbonà (J.), *anyagabona* (Sz., D.) : anyarozs ; vö. *ànyà.*
àngyàlbögyörő (J.), *angyalbögyörő* (Sz.), *angyalbügyörő* (D.) : krumplisnudli.
annyokom (D.), *ànyokom* (Mb.) : anyósom.
apjokom (D.), *àpjokom* (Mb.) : apósom.
àpókà (M.) : nagyapa.
àprólék (M.), *àprólék* (Cs., J.), *aprólék* (Sz., D.), *àprójék, àprólyék* (r.) (Mb.) : baromfi ; vö. *aprómarha.*
aprómarha (D.) : baromfi ; vö. *àprólék.*
àprószúnyog (L.) : szúnyog.
àpus (Mb.) : nagyapa.
aramfanal (Sz.), *àràmfànàl* (Mb.) : herefojtó aranka.
aranyuj (D.) : gyűrűsujj.
àrcà, àrcājà (Mb.) : arc.
arpa (Sz.) : árpa.
àrsó (Cs., J.), *arsó* (D.), *àssó* (M.) : orsó.
ārtogàt (J., Mb.) : útjában van, zavar.
arzsaG (Csü.) : piszkafa.
asztaG (Csü.), *àsztàg* (Mb.) : 1. gabonaasztag, 2. szalmakazal.
àsztyënkà (Cs.) : nyitott tornác.
aszú (Sz.) : aszalt (szilva, körte).
ātykà (J.) : veteményes ágy ; vö. *ágyacska.*
àtyus (Ba.), *àtyuskà* (Cs., J.): nagyapa.

bàbà (L.) : nagyanya.
bàbà, bàbāk (L.) : csimasz.
bābàgebecs (J.) : gébics.
bàbàsütő (L.) : tepsi.
bábaszarka (D.) : gébics.
babocskás (D.) : pettyes.
babrál (Sz.), *bàbrāl* (Mb.) : szitál (az eső).
bābu (Cs.), *bābu* (J.), *bábó* (D.) : szembogár, pupilla ; vö. *bābukà.*
babuka (Csü.) : búbosbanka.
bābukà (Cs.) : szembogár, pupilla ; vö. *bābu.*
bàcsi (Csá.) : bácsi.
bacskó (Csü.) : zacskó ; vö. *acskó, zsàcskó.*
bàcso (Cs.) : sajtkészítő juhász ; *bacso* (D.), *bàcso* (Mb.) : juhász.
bādok (M., J.), *bádog* (Sz.), *bātok* (Ba., Csá.) : zománcos bögre.
bagla (Csü.) : szénaboglya.
bàglyàs (M., Ba.), *boglyos* (r.), *bogjos* (Mb.) : kócos.
bāgyàt (Mb.) : sápadt.
bàjtà, bātà (Csá.) : fejsze.
bàkà (L.) : boka.
bakajja (D.) : a gombolyító lába ; vö. *bakfa, bàklāb.*
bakfa (Sz.) : a gombolyító lába ; vö. *bakajja, bàklāb.*
bàkk (J.) : kecskebak.
bàkkàncs (J.), *bokoncs* (L.), *bokkancs* (Sz., D.) : bakancs.
bàklāb (J.) : a gombolyító lába ; vö. *bakajja, bakfa.*

bàklevel (J.), *baklevel* (Sz., D.) : a gombolyító kereke.
bàkó (Cs.) : 1. amivel a malomban törik a kendert, 2. kaszakalapács.
bàklós (Cs.) : csökönyös (ló).
bàkog (M.) : dadog.
bakszakál (Sz.) : lila mezei virág.
bāld (M.) : bál.
bàllà (L.), *bàllókà* (Ba.) : kaszakocs.
bàltyikà (L.), *bátyikà* (Csá.) : balta.
bandurka (D. r.) : burgonya.
bandzsa (Csü.), *bàndzsàl* (L., Ba., Csá.) : kancsal.
bapka (Sz.) : a kereszt legalsó kévéje ; *bàpkà* (L.) : vaskampó ; (Mb.) : kaszaüllő.
baracka (D.) : sárgabarack.
bārátfüle (Csü.) : derelye.
bàrāzdās (Cs., J.), *barázdás* (Sz., D.) : a jobboldali ökör.
bàrbulà (Csá.) : nagybőgő.
bàriskà (Cs.) : kisbárány.
bárko (Csü.), *bàrkó* (L.) : barka
bàronà (L., Ba., Mb.), *bàrnà* (Mb.), *barona* (L.), *bërënà* (Cs.), *berena* (D.) : borona ; vö. *boronya*.
bārsombot (Mb.) : kákabuzogány.
bàtār (L.) : szecskahordó szekér.
bàtú (M.) : batyu.
baúgat (Csü.) : vonít.
bé (Csü. r.) : bő.
beböġ (Cs.) : dadog.
bécsitök (D.) : sütőtök.
befőzöt (Mb.) : befőtt.
begöröG (Csü.) : búg, párzik (a nősténydisznó).
bejódul (Cs.) : begyógyul (seb).
bekëg (M.) : béget.
bekékül (Csü.) : levegő után kapkod.
bërblos (Cs.) : dadogós.
bërcë (Cs.), *bërce* (L., Ba.) : hámfa.
bërënà, berena l. *bàronà*.
bérfa (Sz., D.) : oldalfa a szekéren ; *bérfà* (Mb.) : szekéroldal.
besöpröm (Sz.) : kiseprem ; *Besöpröm a konyhát.*
bëtykő (Cs., J.) : bütyök a lábon ; vö. *bücök, bükő, bütykő, buckó.*
bickő (Csá.) : bóbiskol, szundikál.
bicsak (Csü.), *bicság* (L., Ba.) : bugylibicska.
bikfà (Cs.) : bükkfa.
biksz (Mb.) : kerékpuska.
bilicka (Csü.) : bige (egy gyermekjáték) ; vö. *picke, pige.*
billentyű (J.) : 1. fülcimpa, 2. a tehén lebernyege.
binnà (L.) : béna.
bitó (M.) : lábbal hajtott kendertörő.
bizsàlmà (Cs., J., Mb.), *bizsalma* (Sz., D.) : birsalma.
blàcsuhà (Cs.) : ekeló ; vö. *vlàcsuhà.*
blënyà (L.) : bőrlebernyeg a tehén nyakán.
bóbitás (Sz.) : búbos pacsirta.
bocfà (M., J., Ba., Mb.), *bocfa* (Sz., D.) ; *bócfa* (L.), *boszfà* (Csá.) : bodzafa.
bocskà (L.) : boka.
bocskor (Cs., J.) : eketalp.
bodàg, bodàk (M.) : kis cipó.
bódvāny (J.), *bódvány* (Sz.) : mosóteknő (deszkából van összeszegezve, nem egy darabból kivájva) ; *bódvāny* (Mb.) : 1. mosódézsa, 2. füles fürösztő dézsa.
boddza (Csü. r.) : orgona.
bóG (Csü.) : hámfa.
bogādzsgóré (M.) : bogáncs.
bogoj (Sz., D., Mb.), *bogoly* (Mb. r.) : bagoly.
boj (D.) : vakondtúrás.
bojtorváng (D.) : bojtorján.
bojzà (Cs.) : bodza.
bonc (M., Cs., Csá.) : comb.
boronya (Csü.) : borona ; vö. *bàronà.*
borovnyicà (Cs.) : fekete áfonya.
borozdàbillencs (M.) : barázdabillegető.
borulat (D.) : felhő.
borsó (Csü.) : bab ; *bossó* (M.) : borsó.
borsós (Csü.) : libabőrös.
borzatt (Csü.) : kócos.
boszāk (L.) : cséphadaró.
botos (Cs.) : posztócsizma.
böcke l. *buckó.*
bögyörő (Cs.), *bëgyërőü* (M.): krumplisnudli.
böntörke (Csü.) : ballankóró.

bőreger (M.), *bőregér* (L.) : denevér.
bőrmădār (Ba., Csá.) : denevér.
bránka (D.) : tető nélküli juhakol.
brëblyog (Csá.) : dadog.
breblyos, *brublos* (Ba.) : dadogó.
brótvány (D.) : tepsi.
brúgó, *brűgő* (M.) : tarlógereblye.
brúgózik (M.), *brúgol* (Cs., J.), *brúgól* (Mb.) : dorombol.
brusjik (Sz., Mb.) : báránybőrmellény ; vö. *pruszlik*.
brusnyică (Cs.) : vörösáfonya.
buborka (Csü.) : uborka.
bubus (Cs.) : mumus.
buckă (J.) : vakondtúrás.
buckó (Csü.), *böcke* (Mb.) : bütyök (a lábon) ; vö. *bëtykő*, *bükő*, *bütykő*, *bücök*.
buckó (Csü.) : nudli.
budabącsi (Csü.) : katicabogár.
budārnyă (L.) : árnyékszék.
bugyogó (Csü., Ba.) : hosszú nadrág, pantalló.
buhor (Csá.) : disznógyomor.
bujaó (D.) : tyúkültető kosár.
bukôddzi (M.), *bujkálózsdi* (Csü.), *bujkă* (L.), *bujdoskă* (Csá.) : bujócska.
buksză (Cs.), *buksza* (Sz.) : puska (a tengelyen).
buktat (Csü.) : bóbiskolás közben elelejti a fejét.
buktátó (J.) : a kereszt legalsó kévéje.
bungyikāssipkă (Cs.) : kucsma.
bunkó (Cs.) : ebihal ; (L.) : kákabuzogány ; (Mb.) : kútkolonc.
burgondijă (Cs.), *burgongyijă* (M., Cs. r.), *burbungyijă* (L.), *borgongyijă* (Cs.) : marharépa.
burikă (L.) : nagyobbacska libák hívogatója.
burkóc (Mb.) : kavics.
burnyă (M.) : szúrós gazok összefoglaló neve.
buró (Sz.) : felhő.
butykaó (D.) : kákabuzogány.
bücök (Sz.) : bütyök (a lábon) ; vö. *bëtykő*, *bükő*, *bütykő*, *buckó*.
büdözs bănkă (M., Cs., J.), *büdözs banka* (Sz., D.) : búbos banka.
büdöskövezś gyufa (Sz.) : kénes gyufa.
bükő (D.) : bütyök a lábon ; vö. *bëtykő*, *bücök*, *bütykő*, *buckó*.
büszke (M.): egres; *büszkë* (Cs.): egres (a termése síma) ; vö. *koszmácskă*.
bütykő (M., Ba., Csá.) : bütyök a lábon ; vö. *bëtykő*, *bücök*, *bükő*, *buckó*.

căk (M., Cs., J.) : toka.
căp (L.) : kecskebak.
cejG (Csü. r.) : élesztő.
cément (D.) : malter.
cëpāk (L.) : boroskancsó.
cëtrămădār (Cs.) : fajd.
cëttër (M.) : szvetter ; vö. *szëttër*.
cibăk (Cs.) : meztelen.
cibe (M., Csá.), *cibȩ̂* (J.), *ciba* (Sz.) : kiscsibe.
cibere (Sz.) : főzelék ; *cibȩ̂rȩ̂* (Mb.) : habart leves.
cicinkă (Ba.) : nudli.
cigāmbolhă (J.), *cigánybolha* (Sz.) : koldustetű (egy növény apró, ragadós termése).
cigāmfász (Ba.) : kákabuzogány.
cigānyhăl (J., Mb.) : ebihal.
cigányné (Sz.) : cigányasszony.
cilindër (Csü., L., Ba.) : lámpaüveg.
cimóca (Sz.), *cimócă* (Mb.), *comócă* (L.) : erdei eper.
cipkă (Csá.) : szőlőszár.
cirköles (J.) : cirok.
cirseprő (D.) : cirokseprű.
citronkă (L.) : kankalin.
colostok (D.) : mérőléc, colstok ; vö. *csolosztok*.
cop (Cs.) : hajfonat.
cubli, *cugli* (L.) : zabla.
culák (D.) : cölöp.
cukkor, *cukrot* (J., Csü.) : cukor.
cukorunkjă (Mb.) : cukorrépa.
cup (Mb.) : krumplileves.
cvek (Cs.) : kaszaék.
cvéklă, *cvȩ̂klă* (Cs.), *cviklă* (L., Mb.) : cékla.

csăcsog (Cs.), *csacsog* (Sz., D.) : fecseg ; *csăcsog* (Csá.) : csörög (a szarka).
csăcsogó (L.) : gébics ; (Ba.) : a gébicshez hasonló, de annál kisebb madár.

csāgátó (M.), *csą̄gátó* (Cs.): csikoltó (amihez szántáskor a tézslát erősítik).
csàmcsog (M., Cs., J., Mb.), *csamcsog* (Sz.): csámcsog; vö. *csencsëg.*
csànāl (M., J.), *csànā̦* (M.), *csànā̦l* (Cs.): csalán; vö. *csęnál, csinált, csohāny.*
csàp (Mb.): dob.
csāpkà (L.): sapka.
csàpó (M.): tiló.
csàpos (Mb.): köcsög.
csātė (Cs.): kákabuzogány.
csàtló, csàtlórúd (Csá.): nyomtatórúd (a szénásszekéren).
csàvkà (L.): csóka.
csek (L., Csá.): csak.
csekëllő (L.): csökönyös.
csëmbǫ̋k (M.): rojt az ostor végén.
csëme (M.): darázs; vö. *csǫ̈mény.*
csëmër (Csá.): gyomorgörcs.
csęnál (Sz.), *csënāl* (Mb.): csalán; vö. *csànāl, csinált, csohāny.*
csencsëg (Csá.): csámcsog; vö. *csàmcsog.*
csëngër (L., Ba.), *csingér* (Csá.): lőre, csiger.
csëpëgés (M.): eresz.
csëpő (Ba.): sonkoly.
csërbókà (Cs., Csá.), *csęrbókà* (J.): gyermekláncfű.
cserebó (Csü.): cserebogár.
cserepfàzëkcsa (Cs.): csésze.
csërëszlà (Cs.): csoroszlya.
cseribogār (M.): cserebogár; vö. *csiribugár.*
cserje (Sz.): avar, száraz falevél.
csërnyicà (Cs., Csá.): földi szeder.
csészli l. *tésznyi.*
csettögető (Csü.): gébics.
csévlǫ̋ (Cs.): fonalgombolyító.
csicsî (Cs.): csecs.
csicsígat (Csü.): elringat, eldajkál.
csicsǫ́ (M.): kénesgyufa.
csigàliga (Csü.), *csigàligà* (Ba.), *csigàbigà* (Csá.): csiga.
csík (M., L., Ba.), *csikmák* (Csü.): metélt tészta.
csikàr (M.): karmol (a macska).
csimidàrāzs l. *csömény.*
csímít (Cs.): takarít.
csinā (M.): gerebenel.
csinált (D.): csalán; vö. *csànāl, csęnál, csohāny.*
csíny̑ (M.): a szekérágas és tengely közös neve.
csíp, csípe (Ba., Csá.): csípő (testrész).
csipàr (J.): csíp.
csipeszködik (Csü.): csimpaszkodik.
csiport (Csü.): göröngy.
csiribugár (D.): cserebogár; vö. *cseribogār.*
csirketyúk (D.): jérce.
csív (L., Ba., Csá.): kukoricacső; (Csá.): kályhacső; vö. *csőv.*
csizsmà (M., Cs., J., L., Ba., Csá., Mb.), *csizsma* (Csü., Sz., D.): csizma.
csohāny (Csá.), *csóvány, csóvą́* (Csü.), *csovāny* (L.): csalán; vö. *csànāl, csęnál, csinált.*
csolosztok (M.): mérőléc, colstok; vö. *colostok.*
csombókol (D.): fal (ige).
csomó (M.): gabonakereszt; (D.): kisebb asztag.
csorgās (J., Mb.), *csorgás* (Sz.): eresz.
csóvány l. *csohāny.*
csöcsfoG (Csü.): tejfog.
csök (Csü.): fatuskó.
csömény (Csü.), *csimidàrāzs* (Csá.): darázs; vö. *csëme.*
csömőcsinG (Csü.): szemölcs.
csörög (M., D.): fecseg.
csőröge (J., D.), *csőrögę* (Sz.): forgácsfánk.
csőv (Ba.): kályhacső.
csúhol (Cs.), *csuhol* (D.): súrol.
csukik (L., Ba.): csuklik.
csukó[u] (D.): retesz, tolózár.
csúnyàny̑àvàlà, csúny̑àny̑àvàjà, csúnyàsāg (Cs.): nyavalyatörés.
csupà, csupācskà (Mb.): meztelen.
csupà lāb, csupà lābon (Mb.): mezítláb.
csupà vereb (Mb.): a veréb tollatlan kicsinye.
csupor (D.): zománcos bögre.

csuporka (Sz.) : zománcos bögre.
csurgó (L.) : eresz.
csúrîk (Csá.) : szöcske.
csúszó (Sz. r., D.) : kígyó.
csuszpàjz (L.) : főzelék.
csutàk (J.) : istállóseprű ; *csutàk* (Cs.), *csutak* (Sz.) : pemet.
csutkà (M.) : kukoricacsádé (szárvágás után a földben maradó rész).
csuvîk (Csü.) : kuvik (bagoly).
csuzgorál (Csü.) : csúszkál (a gyerek a jégen).
csülök, csürök (Cs., J., Sz.), *csürki* (M., J., D.), *csűk* (Ba.) : csüd.
csümpë (Cs.) : fitos, pisze (orr.)
csüngő (M.) : a tehén lebernyege.
csűnött (Csü.) : növésben elmaradt.
csüpű (Sz.) : kóc, csepű.
csürök l. *csülök.*

dàndār (Cs.) : bögöly.
dànol (M.) : dalol.
dàrà (Cs.) : hántolt árpa (gersli).
darabos (Csü.) : kövér, megtermett (ember).
dàràtvà (Cs., L.) : szurkos fonal.
dárdája (D.) : a gabona kalászából kiálló szúrós szálka.
dëbëny l. *döböny.*
dëdëlle (Csá.) : derelye.
dërëkàlly (M.), *dërëkàl* (Csá.) : lepedő alatti párna.
dërëllye (M.), *deregle* (Csü.), *derejécske, derelyécske* (r.) (Mb.) : barátfüle, derelye.
dërok (Csü.) : derék 'testrész'.
dìkóᵘ (M., D.), *dìkó* (Cs., J.) : heverő.
disznóölet (Ba.) : disznóölés.
dízsikà (L.) : kis dézsa.
dodo (L.) : nagyapa.
dohámbacskó (Csü.) : dohányzacskó.
dokány (Csü.) : kiskabát.
dolka (Csü.), *dolkà* (L.) : kisebb, fánk alakú tészta ; vö. *tàlknyi.*
domó (M.) : a kenyér kidudorodása.
dongó (M., J., Sz., D., L., Ba., Mb.), *dungó* (Csá.) : bögöly.
donyha (Csü.), *dugnà* (Ba.), *dunnà* (Csá.), *dunà* (Mb.) : dunyha.
dorozsbà (L., Ba., Mb.), *druzsbà* (Csá.) : vőfély.
döböny (D.) : kútkáva ; (Csü., L.) : zsírosbödön, *dëbëny* (Ba.) : méhkas ; (Ba., Csá.) : zsírosbödön.
dődike (D.) : búzavirág.
döfél (Csá.) : lökdös.
döfölkőz (Mb.) : lökdös.
dömök (J., Sz., Mb.) : zömök.
dörömböl, drömböl (L.) : dorombol.
döröngöl (L.) : mángorol.
drémāl (Cs.), *drímāl* (L.) : szundikál.
dubkà (Ba.) : búbosbanka.
dudál (Csü.), *dudāl* (L., Csá.), *dudā* (Ba.) : dorombol.
dudlà, dudlās (Cs.) : pufók.
dúdok (L.) : búbosbanka.
dug (J., Mb.) : töm, hízlal (libát).
duhnà (Cs.) : dunyha.
dunācskà (Mb.) : pólya.
dunnikà (L.) : pólya.
duszíkogyik (L.) : sír, pislákol (a tűz).
duzmatkozik (Csü.) : duzzog.
dzsàmà (Mb.) : burgonyapüré.
dzsombik (Cs.): vakondtúrás.
dzsöböròg (Cs.) : szitál (az eső).

ēboloG (Csü.), *ēbolog* (L.) : eltéved.
ecsel (Cs.), *ecsel* (J.,) *öcsel* (L.), *öcsöl* (Sz., Mb.) : gerebenez.
ecset, ecselő (Cs.), *ecset* (J.), *öcset* (L.), *öcsöt* (Sz., Mb.) : gereben.
ēfàkàjtyà l. *mëkfàkàsztyà*
egörfa (Csü.), *egérfà* (L.), *egërfà* (Csá.), *jégőrfà* (Mb.) : égerfa.
egris (Csá.): a be nem ért, kései szőlő.
ëggyátullán (Csü.) : egyáltalában.
ëggyìk (Csá.) : egy (számnév).
ekeláb (Sz.), *ekelāb* (Mb.) : ekeló.
ekëszàrvà (M.), *ekëszàru* (Cs.) : ekeszarv.
eketàlicskó (L.) : eketaliga.
elàlszik (Cs.), *elalszik* (D.): elzsibbad.
elàpàd (L.) : lelohad (daganat) ; vö. *lëàpàd, mëgàpàd, lelappaD, lëlànkād.*
eldzsàmāl (Mb.) : tönkretesz.
élet (J., Sz.) : gabona.
elevengāt (L.) : élősövény.
elig (Csá.) : alig.

elindól (M.) : üzekedik (a tehén) ; vö. *mëgindól*.
elmázgolód (Sz.) : elmázolódik.
elotol (Mb.) : elkever ; *elotolvȧ fizujȧ* (Mb.) : babfőzelék.
élőlészȧ (Csá.) : élősövény.
előruhȧ, erőruhȧ (L.) : félkötény.
elserenyöl (Mb.) : elzsibbad.
elsőcsíny (M.) : rúdszárny.
elsőhāz (Mb.); *ēsőhāz* (Csá.): utcai szoba.
eme (M.) : nősténykutya.
említ (Sz., Mb.) : emlékszik.
ény l. ín.
enyű (M.), *emnyű* (L.) : mézga (cseresznyefa, szilvafa törzsén kiforrt barnás színű, ragadós anyag) ; vö. *kóduscsipȧ, fȧmíz, mȧcskȧméz, kukucskȧszȧr, szurok*.
epling (Cs.) : taligavánkos.
épség (J., Sz.) : épület.
érce (L., Csá.) : jérce.
eresz (D.) : félszer.
ereszet (M.), *ereszt* (J.), *eresztėk* (Sz.) : eresz.
erőruha l. *előruhȧ*.
erőss (L.) : pálinka.
estrang (J.), *ëstrȧng* (Cs.) : istráng.
ész (M., Cs., J.) : agyvelő.
ësztërhȧ (M.), *eszterha* (D.), *ësztrihȧ* (Csá.), *sztréha* (Cs.), *sztrív* (L.), *isztri* (Ba.): eresz (zsúpos házakon).
ēvádul (Csü.) : elvállal.

fȧjlik (M.) : farol (szán, szekér).
fȧkȧdás (Csa.), *fȧkȧdās* (Csá.,): Mb. rügy.
fākjȧ (Mb.) : mécses.
fȧkopācs (Ba.) : harkály ; vö. *fȧkopoktȧtó, favágó*.
fȧkopoktȧtó (Cs.) : harkály ; vö. *fȧkopācs, favágó*.
fȧktor (Mb.) : közvetítő.
fȧlȧljȧ (Cs.), *fȧlȧl, fȧlȧjja* (J.), *fȧlȧllȧ* (L.), *fȧlȧjjȧ, fȧlȧllyȧ* (Ba.), *fȧlȧllyȧ* (Csá.) : tornác.
fȧlos (J.) : falánk.
fȧmíz (Ba.) : mézga (cseresznyefa, szilvafa törzsén kiforrt, barnás színű ragadós anyag) ; vö. *enyű, kóduscsipȧ, szurok, kukucskȧszȧr, mȧcskȧméz*.

fanal (Sz., D.) : fonal.
fánk (Csü.), *fȧhānk* (L.) : csőröge, forgácsfánk.
fāntās (J.), *fantás* (Sz.), *fȧntās* (Mb.) : csökönyös (ló).
fapinna (Csü.) : vetélő (szövésnél).
fȧrȧgó (Cs., J., L., Mb.), *faragó* (Sz., D.) : bárd.
fȧrȧgókés (Csá.) : vonókés.
farlik (Sz.), *fȧrlik* (Mb.): farol (a szán, szekér).
fȧrtȧt (L.) : firtat.
fȧssȧng (L., Csá.) : farsang ; (Ba.) : forgácsfánk.
favágó (Csü.) : harkály ; vö. *fȧkopācs, fȧkopoktātó*.
fȧzëkcsȧ (Cs.) : bögre.
fehérpondró (Mb.) : csimasz.
fejë (Csá.), *feji* (M.) : szála kender.
fejel (M., Cs.) : vánkos.
fejfȧ (M.) : sírkereszt (katolikusoknál is).
fejsű (Sz.), *fejsű* (Mb.) : fésű.
fejt (Csá.) : morzsol (kukoricát) ; (Ba.) : foszt (kukoricát).
fekéj, fekély (r.) (Mb.) : epe.
fékető (M.) : fejkötő.
fëlhȧnyȧt (Cs.), *felhanyott* (D.), *fëlhȧnyȧtt, féhȧnyȧtt* (L.), *fölhȧnyȧt* (Mb.) : hanyatt.
felleg (D.) : felhő.
fëlsődunnȧ (L.) : dunyhahuzat.
fén (M., Mb.) : kaszakő.
fenem, fensz (D.) : ken (kenyérre vajat).
férëkfȧ (Ba.) : égerfa.
férész (D. r.) : fűrész.
fërgentyű (Cs., Csá.), *fërgetyű* (M.): *fergetyű* (J., Sz.), *fürgettyű* (D.): fürgető (a szekéren).
ferhéc (J., Sz.), *ferhinc* (D.), *fërhënc* (L.) : a kocsi fölhágója ; vö. *fürhénc*.
fertáj (D.) : negyed
feszëstej (Csá.) : fecstej, előtej ; vö. *frecstej*.
ficfa (D.) : fűzfa.
fijȧz (Cs.), *fijaz* (Sz.) : ellik (tehén, kanca, koca, szuka).
fìlkȧs (Ba., Csá.) : kétfülű vesszőkosár.

fincsorgàt (J.) ; fintorgat ; *fincsorgati* (D.) : fintorgatja (az orrát).
findzsà (M., J., Mb.) ; *findzsa* (Sz., D.) : csésze.
finkő (L.) : kaszakő.
finyoktàt (Cs.) : fintorog.
firhanG (Csü.), *firhàng* (L., Ba., Csá., Mb.) : függöny.
firittem, firinnyi, firinné (Csü.) : fürödtem, fürödni, fürödnél.
firstok (Cs., J., Mb.) ; *firstokfa* (Sz.) : ajtófélfa.
fiskāris (J. r.), *fiskáris* (D. r. Cs. r.), *fiskārius* (Mb. r.) : ügyvéd.
fitong (Sz.) : fintorog.
fitos (M.) : pisze.
fitymākogyik (M.) : finnyáskodik.
fityögő, fütyögő (Sz.) : a tehén lebernyege.
fizujà, fizulyà (r.) (Mb.) : bab.
foglà (Cs.) : kaszakacs.
fojathatna (Sz., D.) : üzekedik (a tehén) ; vö. *fojhàtnà, futoshatna, folyàtyik.*
fojàtó (Cs.) : bikakorlát.
fojhàtnà (Cs., J.) : üzekedik (a tehén) ; vö. *fojathatna, futoshatna, folyàtyik.*
fojó (J.) : koszorúgerenda ; vö. *sārfojó.*
folló, follik (L.) : folyó, folyik.
folyàtyik (Ba.), *folyàt* (Csá., Mb.), *fojàtnà* (Mb.) : üzekedik (a tehén) ; vö. *fojhàtnà, fojathatna, futoshatna.*
folyó (M.) : keréktalp.
folyosó (Csá.), *foloső* (Csü., L.) : tornác kerítés nélkül.
foncsik (M.) : hajfonat.
fontos (Cs.) : ferhéc.
fonyás (Csü.) : hajfonat.
forcimër (Cs.) : előtér.
forgója (Sz., D.), *forgójà* (Mb.) : a kukorica címere.
forik (Cs.) : kiszárad (a búza).
fosztyinkà (Csá.) : a kukoricacső borítólevele.
fődikovács (Sz.) : bodobács.
főfàkittyà l. *mëkfàkàsztyà.*
frëcsog (Csá.) : fecseg.
frecstej (J.), *frecstej* (Sz.) : föcstej ; vö. *feszës tej.*
fricskáz, fricskázik (D.) : csettint (az ujjával).
früstök (M., Cs., J., Sz., D.), *fristik* (D.) : reggeli.
fukárcs (Cs.) : fukar.
funtus (Sz.) : házhely.
fúrik (M., Cs., Csá.), *furik* (J., Sz., D., Mb.) : talicska, targonca.
futos (J.) : futkos.
futoshatna (D.) : üzekedik (a tehén) ; vö. *fojathatna, fojhàtnà, folyàtyik.*
fűgő (Cs.) : a tehén lebernyege ; vö. *fütyögő.*
füj, füly (r.) (Mb.) : fül.
në *fűll*, në *fűllé* (L.) : ne félj.
fűmog (D.) : fűmag.
fürgettyű l. *fërgentyű.*
fürhénc (M.), *fürhéc* (Cs., J.), *fürhenc* (Csá.) : a kocsi fölhágója ; vö. *ferhéc.*
fürisztő hetfő (L.) : húsvéthétfő.
fürje (J.) : fürj.
fürüszt (Mb.) : fürdet.
fütyögő (Mb.) : a tehén lebernyege ; vö. *fűgő.*

gagóu (D.) : szénvonó ; *gāgó* (Mb.) : szalmahúzó.
gāgor (L., Mb.) : gége ; vö. *géga.*
gàjz (L., Ba.) : gaz.
gàlācség (Cs.) : genny.
galáris (Sz.) : kaláris (üveggyöngysor).
gàlír (Cs.), *gajér* (Sz.) : gallér.
gàllérkà (L.) : kézelő.
gàmbà (Cs., Csá.) : ajak (pejoratív értelmű) ; (L.) : száj.
gàng (Mb.) : tornác.
gàrād (Csá.) : az út széle.
gàrāgyics (M., L.), *gàrādics* (Cs., J., Ba., Mb.), *garádics* (Sz., D.) : lépcső ; *gàrádics, gàrádics* (Cs.) : padlásföljáró.
gàrālis (Csá.) : gyöngy-nyakék.
garmada (Sz.) : gabonarakás a szórás előtt.
gàszsöprő (Cs.) : vesszőseprű.
gāt, illőgāt (Ba.) : élősövény.
gàtyëlinkà (L.) : katicabogár.
gatyóu (D.) : keselylábú ló.

gāz (J. r., Mb.); *gáz* (Sz.): petróleum.
gāzlās (M.): kusza (összegereblyélt gabonaszálak).
gebecs (J.), *gebecs* (Sz.): gébics.
gëbre (Ba.): bögre.
gëdó (M., Cs.): kecskegida; *gedó* (Mb.): kisbárány.
géga (Sz., D.), *gégȧ* (Mb.), *gégȧ* (Cs.), *gígȧ* (M., Cs., J.), *gégű* (Cs.): gége; vö. *gāgor*.
gegő (M.): kis tarka énekesmadár.
gëjvȧ, gëlyvȧ (Ba.): golyva.
gëlëtȧ (Cs.): juhfejő edény.
gengetej (D.): föcstej.
gënnyeccség (M.), *gënnyecség* (Cs.), *gennyeccsíg* (L.), *genyecség* (Sz., D., Mb.): genny.
gerebjélés (D.), *gereblélés* (Ba., Csá.), *gereblézís* (L.): kusza (gereblyével összehúzott gabonaszálak).
gërëzd (Csá.): szőlőfürt.
gerhës (M.): köhögős.
gërhiny (Cs.), *girhiny* (J.): görény; vö. *girind*.
gerind l. *girind*.
gerjesztőü (D.): gyújtós, aprófa.
gernács (D.): rőzse.
gérok (Sz., Mb.): téli kiskabát.
gëző (Csá.): egér; vö. *göző̈pocik*.
gíbic (Csü., Csá.): bíbic.
gíga l. *géga*.
girhiny l. *gërhiny*.
girind (M., Mb.), *görind, gerind* (Sz.): görény; vö. *gërhiny*.
gójahagyma (D.): kígyóhagyma.
gomfa (Sz., Ba., Mb.): fejfa.
gongyolȧ (M., J.), *gongyola* (D.): kendercsomó a guzsalyon.
góré (Mb.): mindenféle szúrós gaz (bogáncs, bojtorján, macskatövis stb.).
górécsatak (D.): kukoricacsádé (szárvágás után a földben maradó rész).
góró (L.): kukoricaszár (száradt állapotban, levágás után).
gothos (L.): köhögős.
gölöngy (Csü.): fatuskó.
gömböröq (J.): hempereg.
görcs (Csá.): daganat.
görind l. *girind*.
gözőpocik (Ba.): mezei egérfajta; vö. *gëző*.
gràbicȧ (L.): kétfülű vesszőkosár.
gras (Sz.): szalamandra.
grujȧ (Cs., J.), *grulȧ* (Cs.): burgonya.
gubās (Cs.), *gúbās* (Csá.): kócos.
gubics (Cs.): a bojtorján termése; (Ba): fenyőtoboz; *gubács* (Csá.): bojtorján.
gugȧ (M., Cs., J., Mb.), *guga* (Sz., D.): golyva.
gúgyëlȧ (L., Ba., Csá.): kendercsomó a guzsalyon.
gujësztrȧ l. *kurászla*.
gujó, gulyó (r.) (Mb.): golyó.
gulipkȧ (Csá.): kis zöld oltár az úrnapi körmenet alatt.
gunārkȧcsȧ (J.): gácsér; vö. *kȧcsȧgunār*.
guzsoj (J., Sz., D., Mb.), *guzsoly* (Mb. r.), *guzsā* (Csá.): guzsaly.
guzsojka, guzsjocska (Sz.): pátyosz vagy csepű csomó a guzsalyon.
gyȧllās (M., Cs.): gyaluforgács.
gyȧlló (Ba.): gyalu.
gyȧló (Cs.): gyarló, gyenge.
gyam (Csü.): gyom.
gyāmlāl, gyȧmlāl (Csü.): gyomlál.
gyārtvāmfȧ (L.), *gyārtyānyfȧ* (Csá.), *gyortyāmfȧ* (Mb.), *gyurtyāny* (M.): gyertyánfa.
gyéplő (Sz., Mb.), *gyiplő* (Csá.): gyeplő.
gyerëcske (L.): kisgyerek.
gyerökfoG (Csü.): tejfog.
gyërtȧ (L.): gyertya.
gyivó (L.): dió.
gyovonik (M.), *gyovon* (D., Csá.), *gyohon* (D. r.); *gyuvon* (Cs.), *gyuhon* (J.), *gyún* (Ba., L.): gyónik.
gyöker (Sz.): kukoricacsádé (szárvágás után a földben maradó rész).
gyuhon, gyuvon, gyún l. *gyovonik*.
gyujtókȧ (Ba.): gyujtós, aprófa.
gyurtyān l. *gyārtvāmfȧ*.
gyük (L., Csá.): 1. gyökér; 2. kukoricacsádé (szárvágás után a földben maradó rész).
gyükör (D.): gyökér.
gyükör (Cs. r.): tükör.

gyükröz (D.) : gyökerezik.
gyűttej (Csü.) : fecstej, előtej.

hȧbānykert (L.) : vesszőkerítés.
hādgirincs (J.), *hádgirindz* (D.), *hādgërincs* (Ba.) : hátgerinc.
hȧjkāsz (Csá.) : keres.
hȧjlās (L.) : izület.
hajtás (Sz., D., Mb.) : gatyakorc.
hȧjtókȧ (L.) : gatyakorc.
hȧjzli (L.) : árnyékszék.
hȧlālepe (Csá.) : molylepke.
hȧmbit (M., L., Ba.) : oszlopos, ill. kerítéses tornác.
hāmkötél (L.) : istráng.
hāmpācȧ (Csá.) : hámfa.
hȧmuskȧ (L.) : abrosz.
hȧmzsāl (L.), *hȧmzsol* (Csá.) : habzsol, fal.
hȧndëlók (Cs.) : fékfa (a szekéren).
hāngāl (Mb.) : dobál.
hāngyál (Csü.) : hangya.
hankalék (Csü.) : kútsudár ; *hankarík* (L.), *hȧnkȧlík* (Ba.) : kútgém.
hanslógozsgyufȧ l. *hȧnslógozsgyojtó.*
harakáj (Sz., D.) : harkály.
harmadebéD (Csü.) : uzsonna.
hárodék (Csü.) : kusza (gereblyével összehúzott gabonaszálak).
hārsofȧ (M.) : hársfa.
hȧrtyog (Mb.) : horkol.
hāz (L., Ba., Mb.) : szoba.
hëcsëdli (Csü.) : csipkebogyó.
hedegő (Mb.) : bál, mulatság.
hégnyiz (L.) : hátratol (a befogott ökör).
héhelëz (Csá.), *héhő* (Ba.) : gerebenez.
héhëly (M.), *héhel* (Csá.), *héhő* (Ba.) : gereben.
hejtő (L.) : hajtű.
hembölgő (Csü.) : henger.
hendërgő (M.) : henger.
hëngërlő (Cs.) : henger.
hentës (M.), *höntös* (Sz., Mb.) : böllér.
hërbitéz (Cs.) : ciceréi (a kakas).
heréll (Csü.), *heríl* (L.), *herél* (Mb.) : ciceréi (a kakas).
hérész (Csá.) : mulatság a lagzi után.
hërgël (M., Cs.), *hergé* (Csá.), *hirgol* (M.) : ciceréi (a kakas).
hericské (Ba.) : párzik (a gácsér).
hërkāl (L.) : harkály.
herőce (M., J.), *herőcë* (Cs.), *herőke* (Csá.) : forgácsfánk.
hësszú (Csü.) : hosszú.
hever (Ba.) : kotlik.
híbál (Csü.) : öblöget.
hideglév (L.), *hidegétkë* (Csá. r.) : kocsonya.
hidek fogjȧ (M.), *hidek töri* (Cs., Sz.), *hidek fogi* (D.) : hideg leli.
hidróvas (Csü.) : piszkavas.
hijāba (Csá.) : ingyen.
hintó (L.), *hintókȧ* (Csá.) : rúdra függesztett bölcső, amelyben mezei munkák idején a csecsemőt tartják.
hirgol l. *hërgël.*
hirtel (L.) : hirtelen.
hivogató (D.) : vőfély.
hlȧvācs (Cs.) : ebihal ; vö. *lȧvācs.*
hócásztat (Sz.) : himbál (gyereket a karján).
hodāly (M.) : nyitott szín.
hódas (Csü.) : hóka (ló).
hodrony, hodrọ (Csü.) : cséphadaró.
hollyȧn (Csá.) : milyen.
honcsik (Sz.) : vakondtúrás.
hont (Sz.) : szántáskor összeragadt nagyobb földdarab.
hordȧt (L.) : gabonahordás.
hordoszkodās (Csá.) : gabonahordás.
hornyāszkodās (Cs.) : gabonahordás.
hornyú (L.) : hernyó.
horog (Mb.) : kútsudár ; (Ba.) : ollófa.
horot (Cs., L.), *hurut* (Mb.) : köhög.
horsog (L., B.) : horkol.
hótetem (Sz.) : kinövés (pl. fejen).
hőkül (Csü.), *hűgöl* (Ba.), *hőköl* (Mb.) : hátrál (a befogott ökör).
hőle (Csü.) : kukoricapolyva.
höndörgőzik (D.) : hentereg (a disznó a sárban).
höntös l. *hentës.*
hörög (Sz., Mb.) : fakilincs.
hövēkúj (Ba.) : hüvelykujj.
hrāpog (Cs.) : hortyog.
hugám (Csü.), *hugām* (L., Ba.) : húgom
hugy (Csá.) : hogyan.
húló (Cs.) : kusza (összegereblyélt gabonaszálak).

hunkāl, hunkā (Csá.) : pislog.
húnyȧ (Cs.) : húnyó (a bujócskában).
húnyȧ (Cs.), *húnyȧ ȧllȧ* (Ba.): hóna alja.
húnyocskȧ (Mb.) : bújócska.
hurcollȧ (L.), *hurcojjȧ* (Ba.): húzogatja.
hurít (Csá.) : ordít.
hurkȧ (J., L.) : bél (emberé is).
huszkȧ (M., Csá.) : tojóliba.
huzȧkogyik (M., Csá.) : nyújtózkodik.
hüvők (Csü.) : 1. kukoricacső, 2. bab, borsó zöld hüvelye.

iborkȧ (M., Cs., J.) : uborka.
icsȧr (J.) : vicsorgat.
iddzȧd (M., J.), *idzȧd* (Cs.) : izzad.
ihȧrfȧ (Ba.) : juharfa.
íhetetlen (L.) : falánk, telhetetlen.
illȧnkāzik (Csá.) : csúszkál (a gyerek a jégen.
íllőgāt l. *gāt*.
impör (Csü.) : málna.
ín (M., Cs., J.), *ény* (D.) : íny.
in (L.), *in* (Ba.): comb.
ina kạ̊sạ̊jọ (Csü.): lábikra.
inȧs (Cs., J., Mb.), *inas* (Sz.) : fiú (15—16 éves koráig).
inȧskȧ (J.) : kisfiú.
íneköl (L.) : dalol.
ingȧt (Ba.) : ringat.
ingrehúzó (Ba. r.) : kiskabát.
ingvāl (Csá.) : rövid női ing.
iŋpánt (Sz., D.) : kézelő.
iromba (D.) : kendermagos.
irtóka (D.) : keskeny kapa.
istembocikája (D.) : katicabogár.
istembogārkȧ (Cs.), *istembogárka*, *istenkebogárka* (Sz.), *istembugirkājȧ* (Csá.), *istenkebogārkȧ*, *istenkebogār*, *istembogār* (Mb.) : katicabogár ; *istenkebugȧrkȧ* (Ba.) : bodobács.
istembülléje (Csü.) : nudli.
isztike (D.) : ösztöke.
isztri l. *ësztërhȧ*.

jȧbdos l. *jȧpog*.
jāborfa (Cs.) : juharfa.
jȧccod (Sz.) : játszik.
jánybarát (Sz.), *jámbarát* (D.) : koszorúslány.
jȧncsibicskȧ (M.) : bugylibicska.
jȧpog, lyȧpog, jȧbdos, lyȧbdāl, lyabdos (Mb.) : hazudozik, pletykál, fecseg.
jāromfej (Cs.) : a járom vállfája.
jégërfȧ (M.), *jégẹrfȧ* (J.), *jégerfa* (Sz.) : égerfa.
jekvār l. *lyekvār*.
jibȧ l. *lyibȧ*.
jobbāgy (Csá.) : nagy gazda, kulák.
jovȧkócȧ (Csá.) : harmadrendű kender.
juhorfa (D.) : juharfa.
jupkȧ (L.) : női blúz.
jus (Sz.) : örökség.
jusol (Cs., D., Mb.), *jussol* (J., L.), *jussul* (Csü.), *jussó* (Ba.) : örököl.
jutérgyő (Csá.) : csámpás.

kȧbȧ (M.) : sólyomféle ragadozó madár.
kȧbȧlkȧ (Mb.) : búboskemence.
kȧbȧrkozik (Csá.) : vakaródzik.
kabát (Sz.) : szoknya ; (D.) : nyári szoknya ; *kȧbāt* (L.) : téli női blúz.
kȧblȧfȧ (L.) : ekeló.
kȧbócȧ (M., Cs., J., Csá.), *kabaóca* (D.) : szöcske.
kabóna, *kabó^u^na* (D.) : ekeló.
kabola (Sz.), *kobula* (D.) : a búbos kemencével összeépített tűzhely, amelyen főzni is szoktak.
kȧcȧg (Csá.) : nevet.
kȧcȧj (Ba.) : női blúz.
kȧc ki! (Mb.) : sicc ki! (macskának).
kạ̊csọ (Csü.), *kācsȧ* (L., Ba.) : kacsa.
kȧcsȧgunār (M., Cs., J.) : gácsér ; vö. *gunārkȧcsȧ*.
kácsér (Sz., D.), *kācsër* (Ba., Csá.), *kȧcsúr* (Mb.) : gácsér.
kȧcsicskȧ (Csá.) : a fergetyű pecke kétoldalt.
kacska l. *kocska*.
kȧcsúr l. *kȧcsér*.
kȧhȧnc (Cs.) : mécses.
kahog (Sz.) : köhög.
kahul (Csü.) : liheg (kutya).
kȧjsztrony, *kȧjszrony* (J.), *kajsztron* (Sz.) : lábas ; *kajsztrony* (D.)*kȧjsztron* (Mb.), *kasztrol* (Csü.), *kásztrol* (L.) : lábas öntött vasból.
kākȧbunkó (J.) : kákabuzogány.

kàkàsàlmà (Cs.) : galagonya.
kàlàbinà (M.) : ekeló.
kàlàpkà (Cs.), *kàlàp* (Mb.) : tengelyborítás (stészli).
kàlāsz (L.) : kukoricacső ; *kàlāszà* (Csá.), *kàlāsszà* (Ba.) : a kukorica címere.
kàlāszoz (Cs.), *kalászol* (D.) : tallóz.
kàlincs l. *kelincs.*
kálomista varnyú (Sz.) : szürkevarjú.
kālyhà (M.) : konyhai tűzhely.
kàmfà (Csá.) : ütőfa a bigéhez.
kànà (Csá.) : kanál.
kanamosó (Sz.) : zsurló (equisetum arvense).
kàncsúr (Csá.) : kancsó.
kàndzsàl (M.) : kancsal.
kànkó (Csá.) : gyapjúkabát.
kànkószűr (Cs.) : durva posztóból készült szűr.
kànkuszà (Csá.) : kelés.
kànnikà (L.) : zománcos bögre.
kàntà (Cs.) : vizeskanna.
kàntlì (L.) : kiskabát.
kànzik (M.) : koslat (a kutya).
kàpàr (Cs., J., Ba., Csá.) : karmol (a macska).
kàpàrék (J.) : összegereblyélt gabonaszálak.
kàrām (J., Mb.), *karány* (Sz.), *karán* (D.) : 1. bikakorlát, 2. a disznó kifutója.
kàràmzsó (L.) : karmol.
kāré (Csü.), *kāré* (L., Ba.) : kétkerekű talyiga.
kàréc (L.) : karéj.
kàrfà (M., Sz., J., L., Ba., Csá.), *karfa* (Sz., D.) : oldalzáp a szekéren.
kàri (Mb.) : karéj.
karikka (Csü.) : karika.
kàrmàl, kārmàl (Csü.) : karmol.
kásavirág (Sz.) : kankalin.
kàs (Cs.) : kosár.
kasi (Sz.) : kassai.
kàszàfén (Csá.) : kaszakő ; vö. *finkő.*
kàszàkorcs (J.), *kàszàkocà* (Csá.) : kaszakocs ; vö. *korcs, kocs, kocska.*
kàszàverő (Cs.), *kaszaverő* (Sz.) : az a szerszám, amivel a kaszát kalapálják ; vö. *verő.*
kasztrol l. *kàjsztrony.*
kàtàlinkà (M., Ba.) : katicabogár.
kàtëlikus (Cs.), *kàtëlikos* (Ba.) : katolikus.
kàtókàbogārka (Cs.), *kàtìkàbogār* (J.) : katicabogár.
kātyú (Csü.) : tokmány, féntok.
kavacs (Sz., D.) : kavics.
kàzàlkà (Mb.) : krumplikupac.
kecse (Sz., D.) : csipkelekvár.
kecskeláb (Sz.) : fűrészbak.
kedöd (Cs.) : kedd.
kédzelő (D.) : kézelő.
kelincs (D.), *kàlincs* (M., Ba.) : kilincs.
kemémmàg (M.), *kemémmàg* (J.), *kemémmog* (Sz., D.) : köménymag.
kendő (Csá.) : a tehén lebernyege.
kendőlàkās (M., Csá.) : eljegyzés.
kéntet (Sz.) : szorgalmaz.
kercse (Sz., D.) : kiskert ; (Mb.) : léckerítés.
kerekcsë (Cs.), *kerekcse* (Sz.): kis kerék.
kerekezsguzsàly (M.), *kerekezsguzsoj* (D., Mb.) : rokka.
kerékfej (L., Ba.), *kerekfej* (Mb.) : kerékagy.
kerékpohār l. *pohār.*
keresztnyútó (D.) : a szekér juha.
kescsű (Sz., Mb.), *kescsü* (D.) : kesztyű.
kese (Csü.) : simaszőrű, angol fajtájú disznó.
késlik (Csá.) : késik (az óra).
készfogās (Mb.) : eljegyzés.
keszkenke (Mb.) : fejkendő.
keszkenő (D.), *keszkenyű* (Sz.), *keszkenyő* (Csü.) : fejkendő.
késztős (Csá.) : baloldali ökör.
kétajjaka van (Sz.), *kétàjàkà vàn* (Mb.) : tokája van.
kétála van (D.), *kétāllà vàn* (Csá.), *kétāllà csűg* (L.) : tokája van.
keté (Csü.) : kötény ; (a község nyelve ö-ző!).
kétkézvonó l. *kézvonyó.*
kétnyelűkés (M., Cs., J.), *kétnyelő kés* (Sz., Mb.), *kétnyelü kés* (D.): vonókés.
këtrëc (M.) : csirkeborító.
kétestvérgyerök (Cs.), *kéttestvérgyerek* (J.), *kéttestvércseléd* (D.), *kétestvérgyermök* (Mb.) : unokatestvér.

keveség (L.) : kevéssé.
kévő (Sz. r.) : küllő.
kezdộ (M.), *kezdő* (L.), *kezdệs* (Mb.) : a kenyér megszegésekor levágott darab.
kezes (M., Cs., D., D.), *kẹzẹs* (J.) : baloldali ökör.
kézgàllér (Csá.), *kizsgàjér, kizsgàlyér* (r.) (Mb.) : kézelő.
kézvonyó (Csü., L.), *kétkézvonó* (Ba.) : vonókés.
kibli (Csü.), *kíbli* (L.) : vödör.
kicibaklik (Csü.) : kificamodik.
kicsinkëcske (L.) : gida.
kicsinkó (Csü.) : kicsi.
kicsinyúj (L.) : kisujj.
kicsiszàmlot (Cs.) : kificamodott.
kicsuklàd (L.), *kicsukik* (Ba.) : kificamodik.
kidob (Csá.) : kivet (adót).
kidöf (Mb.) : kilök, kidob (pl. a szobából).
kifàkàszti, kifàkàszà (Cs.) : felszúrja (a hólyagot).
kígyólepkë (Cs.), *kíjólepe* (Csá.) : szitakötő.
kigyộszolgà (M.) : szitakötő.
kíjó (L., Ba.) : kígyó.
kikec (Sz.) : csonka, görbe (ujj).
kikelet (L.) : tavasz.
kikirikól (M.), *kikirikël* (Cs.) : kukorékol.
kikísírtëm (M., Cs.), *kikísírtöm* (Cs. r.) : kikísérem.
kingyërtyậzsgyujtó (Csü.) : kénes gyufa.
kinyộ (Csá.) : kinyúlik (ruha).
kirāli hāz (L.) : kibérelt helyiség, ahol lagzikor táncolnak.
kislàjbi (J.) : mellény.
kíszke (Sz.) : az a kis szalmakéve, amellyel a zsúpfedeles házakat fedik.
kitàj (Cs.) : bojt az ostor végén.
kitirhít (J.) : kipusztít (pl. patkányt).
kitli (Sz.) : nyári kiskabát vászonból.
kizàjlik (Cs.) : a folyó széttolja a partra a jeget.
kivídul (J.), *kivídól* (Sz., Mb.), *kivídul* (D.) : kiderül (az ég).
kivső (L.) : külső.
klānét (Csá.) : klarinét.
klokà (Cs. r.) : kotlós.
klonkà (Csá.) : csirkeborító kas.
kóc (L.) : kusza (gereblyével összehúzott gabonaszálak).
kocik (M.), *kócík* (Cs.), *kucik* (D., Csá.), *kucikcsa* (D.) : sut (a kemence mellett) ; vö. *kuckó.*
kockà (Cs. r.) : töpörtyű.
kóconcà (L.) : faretesz.
kocs (M.) : kaszakocs ; vö. *kaszakorcs, korcs, kocska.*
kocsërhà (Mb.) : kemencesut.
kocska (Sz.), *kacska* (D.), *kàcskà* (Mb.) : kaszakocs ; vö. *kàszàkorcs, korcs, kocs.*
kóduscsipa (J.) : mézga ; vö. *enyű, szurok, fàmíz, macskaméz, kukucskàszár.*
kódusmàgyàró (M.) : koldustetű (apró, ragadós, szúrós termésű gaz).
kokóskà (Mb.) : nudli.
kolà (Cs.) : kétkerekű talyiga.
kolāt (Cs.) : korlát.
kolëmāz (M.), *kolimàz, kolyimàz* (Cs.), *kojimāz* (J.), *kolimáz* (Sz.), *kolyịmāz* (Mb. r.) : szekérkenőcs.
kollonc (D.) : kútkölönc.
komāné (J.), *komané* (Sz.), *kománé* (D), *komàné* (Mb.) : komaasszony.
komàsāg (J.), *komaság* (Sz., D.) : keresztelő.
komàsszon (M.) : komaasszony.
komócsó (D.) : erdei eper.
kompérà (J., r. Mb.), *komper* (Sz.), *kompèr* (Mb.) : burgonya.
kontyocskà (L.) : konty.
kontyospacsirta (D.) : búbos pacsirta.
kopóz (Cs.) : leforráz (disznót).
korbācs (L.) : szíjostor.
korcs (J.) : kaszakocs ; vö. *kàszàkorcs, kocs, kocska.*
korëblàt, kolëbrāt (L.) : gombolyító (a kenderfonalhoz).
kortyog (Csá.) : korog (vkinek a gyomra).
kosār (Cs., Mb.), *kosár* (Sz.) : tető nélküli juhakol.
kosolló (Csá.) : gébics.

kossó (M.) : korsó.
koszmácskȧ (Cs., Mb.) : egres (a termésén apró szőrszerű kinövések vannak); vö. *büszkë*.
koszmó (Csá.) : moha a szalmás háztetőn.
kotró (Mb.) : szénvonó.
kotyëc, kotyënc (Csá.) : a kuszából kötött kéve.
kotyog (M., Cs.), *kotyoG* (J.), *kotyol* (Sz.) : kotlik (a tyúk).
ködmön (Cs., Sz.), *kögymöny* (L.) : báránybőrbekecs.
köjű (Sz.) : az a szerszám, amivel a malomban megtörik a kendert.
köldök (Cs.), *kődök* (J., Sz., L., Mb.), *kőüdök* (D.) : ekefej.
könyű (M., Cs., J., Mb.), *könnyű* (Sz.), *könnyü* (D.), *könyv* (L.) : könny.
köpű (Cs., J., Mb.), *köpü* (D.), *küpű* (M., Sz.), *köpő* (Csá.) : méhkas.
körfę, körfét, körfék (Mb.) : körte.
körme (L.) : a rozs java.
köröpöl (D.) : szitál (az eső).
körösztös (Csü.) : gabonakereszt (17 kéve).
körtyű -t, -k (L.) : körte ; vö. *körfe*.
kőszén (M.), *kőszény* (Cs.) : szén.
köszméte (Sz., D.) : egres.
köszmétke (Sz.) : egres.
köszög (Cs.) : rúdszeg, tézslaszeg.
kötés (Mb.) : kakasülő (tetőgerenda).
kötődő (Ba.), *kötőddő* (Csá.) : csökönyös (ló).
kötőrúd (D.) : nyomtatórúd.
kövecs (L., Ba.) : kavics.
krāpoz (L.) : a torkát köszörüli.
krepli (Sz., D.), *krępji, kręplyi* (r.) (Mb.), *kröpli* (J.) : fánk.
krompé (D.) : burgonya.
krosztos (Csá.) : kócos.
kubli (Csü.) : szelelőnyílás az istállóban.
kucik l. *kocik*.
kuckó (Csü.) : kemencesut ; vö. *kocik*.
kúcsārvirāg, kulcsārvirāg (Cs.) : kankalin.
kucsër (L.) : mangalica.
kúdgëlëtȧ (L.) : kútkáva.
kukac (Csü.) : csimasz.
kukas (Csü.) : kakas.
kukasszöG (Csü.) : kakasszeg, gerendelyszeg.
kukucskȧ (L.) : herefojtó aranka.
kukucskȧszār (Csá.) : mézga ; vö. *enyű, fȧmíz, kóduscsipȧ, mȧcskȧméz, szurok*.
kukoricȧnād (Mb.) : kukoricaszár.
kulicskȧ (L.) : kilincs.
kunȧ (Mb.) : nyest.
kunkorík (Csá.) : kútgém ; vö. *hankalék*.
kunkumáriska (D.) : gyermekláncfű.
kunkus (M.) : egy békafajta.
kupȧ (M., J.), *kupa* (Sz., D.) : kanna.
kurászla (D.), *kuresztrȧ, kulesztrȧ, gujësztrȧ* (Mb.) : a megfőzött, túrós föcstej.
kuriny (L.) : tyúkól.
kurmāny (Csá.) : ekekormány.
kurog (Cs.) : korog (a has).
kurupkȧ (Cs.) : egy erdei futómadár.
kuszkȧ (J.) : füstölt szalonnából sütött töpörtyű ; (Mb.) : sült szalonna.
kutācs (M., L., Ba.), *kútȧcs* (Cs., J., Mb.), *kutacs* (Sz., D.) : piszkavas.
kútfa (Sz.) : kútkáva.
kútrȧvās (M.) : kútkáva.
kúttető (Mb.) : kútkáva.
kutyȧhȧl (M., L., B., Csá.), *kutyahal* (D.) : ebihal.
kutyȧmāk (Csá.) : pipacs.
kutyatéj (Csü.) ; *kutyȧtéj* (L.) : pitypang.
kutyȧvirāg (Csá.) : pipacs.
kútyika (L., Csá.) : forrás.
kutyó (L.) : csizmalehúzó.
külkezik (Csá.) : kölykezik.
külű (Csü.), *kívlő* (L., Csá.), *kíllő* (Ba.), *külő* (Mb.) : küllő.
kümöl (Cs.) : köménymag.
küpű l. *köpű*.
küpűl (Sz.) : köpül.
kürtő (Sz., D., Mb.) : kályhacső ; (L., Ba., Csá.) : kémény.
kvȧcskālό (Cs.) : kendertörő.

lābrȧvȧló (M.) : alsónadrág.
lȧdiciȧ (J.) : gledicsia.
lȧdos (Cs.) : gyorsan evő.

lafatyul (Csü.) : eszik (a kutya).
lägzi (M., Cs.) : lakodalom.
lāgyìggërëndä (Ba.) : kakasülő (tetőgerenda).
läjbi (M., Cs., Ba., Csá., Mb.), *lejbi* (L.), *lajbi* (Sz., D.) : mellény ; *läjbi* (J.) : kiskabát.
läjbicskä (Cs.) : női mellény.
lajtra (Sz.) : szekéroldal ; *lajtërja* (Csü.) : létra.
läksä (J.) : egy töltetlen édestészta.
lāncsík (L.) : serdülő lány.
lāngoslepíny (L.) : lángos.
lānygyík (L.) : gyík.
länyhā (Ba.), *länyhāl* (Mb.) : szitál (az eső).
lāpä (L.) : gödröcske (az arcon).
läpänyä (L.) : ütőfa (a bigéhez).
lapicka (Csü.), *läpeckä* (Mb.) : lapocka ; (Mb.) : jármbélfa.
läpis (Cs., J., Mb.), *lapis* (Sz.): lapos.
laptika (Csü.) : homokfutó (kétkerekű jármű).
lāptó (J., Mb.), *láptó* (Sz., D.), *láptóu* (D.) : létra.
laska (D.) : metélt.
lävācs (Cs.) : ebihal ; vö. *hlävācs*.
lävënkä (Cs.) : félig égett, lángoló fadarab.
lé (Csá., Mb.) : leves.
lëäpäd (L., Ba.) : lelohad (daganat) ; vö. *eläpäd, mëgäpäd, lelappaD, lëlänkäd*.
lëbbentyű (Ba.): bőrlebernyeg a marha nyakán.
lecske (Sz., D.), *lecske* (Mb.), *lecske* (J.), *lecskë* (lCs.) : kockatészta.
lednek (Sz.), *lednek* (Mb.), *lennëk* (L., Csá.), *lënnek* (Ba.), *lendök* (Csü.) : bükköny.
lëeresztő (Ba.) : félszer.
legìnyefa (Sz.) : jegenyefa.
lejbi l. *läjbi*.
lekötő (J.) : téli női blúz.
lëkukorkā (Csá.) : luguggol.
lëlänkäd (Csá.) : lelohad (daganat) ; vö. *lëäpäd, eläpäd, mëgäpäd, lelappaD*.
lelappaD (Csü.) : lelohad (daganat) ; vö. *lëäpäd, lëlänkäd, eläpäd, mëgäpäd*.
lemény (Csü.) : bőrlebernyeg a tehén nyakán.
lemës (Csa.) : ekevas.
lendök, lennëk, lënnek l. *lednek*.
lenivāszony (Cs.) : lenvászon.
lepe (Csá.), *lepencs* (Csü.), *lependík* (L.), *lipís* (Mb.) : lepke.
lepiny (Ba.) : lángos.
lepiző kendő (Sz.): gyerekhordó ruha.
lesi (D.) : kóstoló (a disznótorból).
lészä (Csá.) : sövénykerítés.
leväj (Csü.) : levakar (vart).
lëvét (Ba.), *lövét* (Csá.) : szokott lenni.
libä (Mb.) : marok (aratáskor).
libó (D.) : kisliba.
líhog (L.) : liheg (a kutya).
límëc (Ba.) : kézelő.
lipís l. *lepe*.
lipityanka (Sz.) : nyári női blúz.
lisä (L.) : egy bőrbetegség.
liszi (Mb.) : hóka (ló).
litya (D.), *lityä* (Mb.) : nyári női blúz.
lócä (M., Cs., J.), *lóka* (Sz., D.), *lókä* (Mb.) : pad.
locskókogyik (L.), *locskó, locskìtó* (Ba.) : lubickol (kisgyerek a vízben).
loksä (L.), *läksä* (Csá., Mb.) : lapos krumplislepény ; vö. *läksä*.
lonyhál (Sz.) : szitál (az eső).
lotács (D.) : egy sárga vadvirág (? kankalin).
lovacska (Sz.) : szöcske.
lőrinclepkë (Cs.) : szitakötő.
lúdbőrös (L., Ba.), *lúthusos* (Csá.) : libabőrös.
lugzó (Csá.) : szapulókád.
lukäsz szëdër (L.) : málna.
lútfij (Csü.) : kisliba.
lüj (lüjtem, lüjsz, lüjnél) (D.) : lő.
lyäbdāl l. *jäpog*.
lyäbdos l. *jäpog*.
lyānyädó (M.) : mulatság a menyasszony házánál lagzi után.
lyäpog l. *jäpog*.
lyekvār (r.), *jekvār* (Mb.) : lekvár.
lyibä (r.), *jibä* (Mb.) : kisliba.
lyukäsmānnä (M.) : málna.

mācsík (Csá.) : metélttészta.
mäcskä (L.) : a járom rúdszege.

macskaméz (Csü.) : mézga ; vö. *enyű, fámíz, kóduscsipá, kukucskászár, szurok.*
mácskátövis (L., Csá.) : iglice.
mācsonkà (Mb.) : fokhagymás mártás.
mádárká (Cs.), *mádërká* (Csá.) : kismadár.
máglëná (Csá. r.) : málna.
mágyárné (Mb.) : magyar asszony.
májiná (Mb.) : málna.
mákog (Csá.) : nyávog.
mākvirāg (Csá.) : pipacs.
málácká (J.), *malacka* (D.) : karizom.
máltá (L., Ba.) : malter.
mámá (M.) : nagyanya.
mámiká (Cs., J.) : nagyanya.
mámusz (M., Ba., Csá.) : meleg papucs.
máucsog l. *nyáukol.*
mángá (M., Cs.) : mangalica.
mangul (Csü.), *mángó* (Ba.), *mángol* (Csá.), *mángorol, mongorol* (Mb.) : mángorol.
mānná (M.) : málna.
mānyi (Csá.) : dédanya.
már (Mb.) : karmol (a macska).
márék (J.), *marok* (Sz.) : kenderesomó (a szálából), amit a guzsalyra kötnek, *morék* (Sz.), *morok* (D.) : marok.
martó (Csü.) : főzelék.
masina (Csü.) : cséplőgép, (Sz., D.) : takaréktűzhely, *másiná* (L.): cséplőgép, (J., Cs.) : takaréktűzhely, (M., Cs., L., Csá.) : kénes gyufa.
matiszlábu (D.) : csámpás.
mātyās (Cs.), *mátyás* (Sz.) : szajkó.
máukol, mávog, l. *nyáukol.*
mázná (Csá.) : finnyás.
māzsār (L.) : mozsár.
më (L.) : mi (személynévm.).
mëccsëmëllyik (M.) : megcsömörlik.
mëffákájtyá (M.) : felszúrja (a vízhólyagot).
mëgápád (L.) : lelohad (daganat) ; vö. *elápád, lëápád, lelappaD, lëlánkád.*
mëgávásod (Cs.), *megovasod* (Sz.) : megavasodik.
megdohol (Mg.) : megdohosodik.
megéled (Mb.) : megkel (a kenyér).
méget (M.) : béget.
mëgétetyik (M., Csá.), *mëgítetyik* (L.), *mëgëtetyik* (Ba.), *mögötetik* (Csü.): megmérgezik.
mëgindól (M.) : üzekedik (a tehén) ; vö. *elindól.*
mëginten (Mb.) : megint, ismét.
megovasod l. *megávásod.*
mëgőllyi (M.), *megőri* (D.) : megőröli.
mërrāzzá (M.), *megrázi* (D.) : öblögeti.
mëk (L., Csá.) : megyek.
mëkcsömöröd, mëkcsömörűl (Cs.), *mëkcsemellik* (J.), *mekcsömöről* (Sz.) : megcsömörlik.
mëkfákásztyá (L., Csá.), *mëkfákájtyá* (Csá.), *mekfákászti* (Mb.), *főfákíttyá* (Ba.), *ëfákájtyá* (Csá.) : fölszúrja (a vízhólyagot).
mëkfujálkogyik (L.) : fölfúvódik (ló, tehén).
mekhij (hijtad, hijni, hijnak, hijsz) (D.) : meghív.
mëkkáp (L.) : megtalál.
mëkkotlósogyik (Csá.) : megkotlik.
mekkől (D.) : megkel (a kenyér).
mëkkülyközik (M.) : megkölykezik (a kutya).
mekög (Mb.), *mököG* (Csü.) : dadog.
mekpālik (J.) : megdohosodik (a gabona).
mëkszákád (Cs.), *mekszákád* (J.), *mekszakad* (Sz., D.) : sérvet kap.
mellyessurc (M.) : munkakötény.
mëmmëg (M., Csá.), *mëmëg* (Csá.) : ismét.
mënetke (M.), *mënetkë* (Cs.), *menetke* (J.), *menetke* (Sz., D.) : menyét.
mënyecske (Csá.) : meny.
merva (Mb.) : kusza (gereblyével összehúzott gabonaszálak).
meszet, meszetvel (Csá.): mész, mésszel.
meszöj, meszöly (r.) (Mb.) : zománcos bögre.
metélkë (Cs.), *metélke* (J.), *metélke* (Sz.), *metélke* (Mb.) : metélttészta.
métytek (D.) : (ti) mentek.
mezejtel, mezejtē (L.) : meztelen.
mici (Csü., L.), *smicisápká* (M.) : ellenzős sapka.

mïszcsëpű (L.) : méhviasz.
mógor (L.) : disznógyomor.
mogos (Sz., D.) : magas.
mogyoróseger (Cs.) : pele.
mojāz (Cs.) : símogat.
mokvȧ (Cs.) : ködös eső.
mondāl (L., Ba.) : mondogat.
monyor (Csá.) : nudli.
mor (Cs.) : sárgarépa.
mor (D.) : kukoricát morzsol.
mór (Csü.) : vályog.
morcȧn (Mb.) : moccan.
morék, morok ; vö. *mȧrék*.
mórpȧng (M. r.) : koszorúgerenda.
morva (Sz.) : kusza (gereblyével összehúzott gabonaszálak).
morzsótt (L.) : száraz kovász.
mosod (Sz., Mb.), *mosȧkod* (Cs.), *mosokogyik* (L.) : mosdik.
mosófȧ (Ba., L.) : sulyok.
mostha (Csü.), *mostȧ* (L.), *mustohȧ* (Csá.) : mostoha.
motȧ, motȧfȧ (M.) : fonalgombolyító.
mozgȧ (Cs., r., Mb.) ; agyvelő.
mökhïdor (Csü.) : megkotor (tüzet).
mökpilisznyödïk, mökpilisznyösödïk (Csü.) : megpenészesedik.
mőné (Csá.) : minél.
mönyegző (Csü.) : lakodalom.
mőre (M., L., Ba., Csá.) : merre.
mőte (L., Ba.) : mióta.
mövet (L.) : nevet.
mrȧncsog, mrȧvcsog l. *nyȧukol*.
mujár (D. r.), *mulār* (L.) : kőműves.
mund (mungya, munnak 'mondanak', *mundȧnnák, mundú* 'mondasz') (Csü.) : mond.
muskȧ (Csá.) : zsizsik.
mustkȧ gurdony (J.) : szerbtövis.
musza (Csü.) : kusza (gereblyével összehúzott gabonaszálak).
muzsika (Sz.) : bál.
muzsikāl (M., Cs.), *muzsikál* (D.), *muzsikā* (Ba.): dorombol (a macska).

nȧdȧ (M.) : pióca.
nȧdrākcsȧ (J.), *nadrákcsa* (Sz.) : kis nadrág.
nafta (D.) : petróleum.
nagyȧpo (J.), *nagyapo* (Sz.) : nagyapa.
nȧgymȧmȧ (M.) : dédanya.
nȧgyúj (L., Cs., Mb.) : hüvelykujj.
nȧnyȧkȧ (Cs.), *nȧnyȧ, nȧnus, nȧnyuskȧ* (J.), *nanya* (Sz.), *nȧnyï* (Mb.) : nagyanya.
nāszné (J., Mb.), *nászné* (Sz., D.) : anyatárs.
nehéznyavala (Csü.) : nyavalyatörés.
nëmëstök (Csá.) : sütőtök.
némötnadrág (Sz.) : pantalló.
nevendék uj (D.), *nevetlen új* (Ba.) : gyűrűs ujj.
nevet rólȧ (Mb.) : nevet rajta.
nímöl (L.) : némely.

nyāj (M.) : disznócsorda.
nyȧkló (Cs., J.) : ostortelek.
nyȧlābombȧ vëszëm (M.) : ölbe veszem.
nyārofȧ (Cs.) : nyárfa.
nyȧukol, nyȧvúkol, nyív, mȧukol (Cs.), *mȧvog* (M.), *nyërvoG* (Csü.), *nyȧvcsog, mȧncsog, mrȧncsog* (L.), *mrȧvcsog, nyȧvikó* (Ba.) : *nyivákol, nyí* (Sz.) : nyávog.
nyelet (Mb.) : harapás, falat.
nyerstíglȧ l. *sārtíglȧ*.
nyërvoG l. *nyȧukol*.
nyes (M.) : nyers.
nyëskulȧ (L.) : naspolya.
nyestís (Csá.) : ritkítás.
nyezsd (Cs.) : nyest.
nyí, nyív, nyivákol l. *nyȧukol*.
nyíhȧ (L.) : néha.
nyilȧmlïk (D.), *nyilȧmlyik* (M.) : nyilallik, szúr az oldala.
nyirákseprő (D.), *nyirfȧsöprő* (J.) : vesszőseprű.
nyív l. *nyűv*.
nyírkoz (Mb.) : nyiratkozik.
nyomfȧ (L., Ba., Csá.) : a kocsi juha.
nyoszorúlëány (Csü.), *nyoszolólāny* (L.), *nyoszolyólyāny* (Csá), *nyoszolyó* (Mb.) : koszorús lány.
nyuszȧllȧg (Csá.) : iszalag.
nyűv (Csü.) : giliszta, hernyó, kukac, *nyív* (Ba.) : kukac.

ócsik (L.) : disznóól.
odolkȧ (L.) : kikeményített alsószoknya.

okādoz (Cs.) : hány.
okollárium (Csü., r.), *okulār* (L.), *okullār* (Ba.), *ókulȧ* (Csá.) : szemüveg.
ól (Cs., D.) : istálló.
olȧsztök (M.) : sütőtök.
ólka (D.), *ólkȧ* (Cs., Mb.), *ókȧ* (Csá.) : ól.
omācskȧ (Ba.) : főzelék.
ómȧmȧ (Cs.) : dédanya.
ondrȧ (M.), *ontrȧ* (Cs., J.) : gatyakorc.
oplëtkȧ (L.) : a rozs alja, szemete.
orszāgút (Csá.) : tejút.
ortās (M., J., Cs., Csá., Mb.) : irtás.
orvóság (Sz.), *orvasság* (D.) : orvosság.
oszlop (Cs.) : kútágas.
oszotka (D.) : tüskés mácsonya.
osztȧngȧt (L.), *osztin*, *osztingȧt* (Ba.) : azután.
osztozás (Csü.) : veszekedés.
osztozik (Csü.) : veszekedik.
osztró (Mb.) : boglyafa.
osztrongȧ (Cs.) : juhfejő hely.
othunka (Csü.) : testhezálló női blúz.
otlód (Cs.) : sír (a tűzhely).
ovas (Sz., Mb.) : avas.
öbjös (Sz.) : gabonarozsdás ; vö. *öböj*.
öblingető (Mb.) : fatál, kerek teknő.
öblítyi (M.), *öblinti* (Sz.) : öblögeti.
öböj (Sz.) : gabonarozsda (vöröses foltok a gabona szárán, levelén).
öcsöl, *öcsel* l. *ecsel*.
öcsöt, *öcset* l. *ecset*.
öklel (L.) : nyilallik, szúr az oldala.
ököj, *ökje* (D.) : ököl.
ölő̂ (Csá.) : böllér, disznóölő.
ördögbugār (L.) : bodobács.
ördökszeker (J.) : ballankóró.
örẹgȧpus (Mb.) : dédapa.
öregnanya (Sz.), *öregnȧnyi* (Mb.) : dédanya.
öregúj (Csü.) : hüvelykujj.
örekfejsze (Csü.) : nagyfejsze.
örű (Cs., J., D.) : ürü.
öszegyűr (Cs.) : összegyúr (tésztát).
ösztönkéjệ (Mb.) : a gabona bajúsza.
öveddzík (L.) : csípő.

pȧcsȧt, *pȧcsȧtkȧ* (Cs.) : gólyahír (sárga virágú növény).

pȧd (M., Cs., J., Mb.), *pad* (Sz., D.) : padlás, *pȧd* (Csá.): veteményes ágy.
pāhȧ (M.) : ékalakú betoldás ingen, gatyán.
pȧjod (M., Cs.) : csimasz.
pākȧ (M.) : kákabuzogány.
pȧlȧcinkȧ (L., Ba., Csá.), *pȧlȧcsinkȧ* (Mb.) : palacsinta.
pȧlậnk, *pậlậng* (Csü.), *pȧlāng* (L., Ba.), *pȧlānk* (Mb.) : deszkakerítés.
palást (Sz.), *pȧlāst* (L.) : lép (a kasban).
pậlmộfa (Csü.), *pālmȧfȧ* (Ba.) : jegenyefa.
palozsna l. *polozs*.
palsák (Sz.) : a kézzel kicsépelt gabona.
pȧmpuskȧ (M., Csá.) : fánk.
pȧndȧl (Csá.) : árok széle.
pȧntofli (L.) : bőrpapucs.
pȧp (M., Cs., J.), *pap* (Sz., D.) : 1. pap, 2. a kereszt legfelső kévéje.
pȧpȧtykȧ (L.) : kislibák hívogatója.
pȧpcsik (Ba.) : pipacs.
pápista varnyú (Sz.) : fekete varjú.
pȧpmȧcskȧ (Ba.) : szőrös hernyó.
pȧprȧcskȧ (L.) : babra (munka).
pȧprëcskȧ (L.) : disznócsülök.
pȧprikāshús (M., L.) : pörkölt.
pār (Cs., J., Ba.) : korpás kovász.
pȧrȧdicskȧ (Csá.) : paradicsom.
paráhol (D.) : szitál (az eső).
parástűz (Sz.) : parázs.
parazgyufa (D.) : pirosfejű gyufa.
pȧrāzs (Cs.) : kialudt üszök (amelyen hamuréteg is van).
paroja (Sz.) : parola (gyereknek mondják: *aty paroját!*).
pậrtậzot (Csü.), *pārtāzȧt* (Ba.) : gatyakorc.
pārzsȧ (L.) : parázs.
pāszmȧ (M.) : 60 szál fonál.
pāst (J.) : legelő.
paszuja, *paszujka* (Sz.) : bab.
pȧtȧ (Ba.) : csimasz.
patacs (Csü.) : pipacs.
pȧtȧkcsó (Cs.), *pȧtȧkcsȧ* (J.), *patakcsa* (Sz.) : kis patak.
pȧtȧkhomok (Csá.) : fövény.
pȧtȧki kộ (Cs.), *pȧtȧkkő* (Csá.) : kavics.

patélló (Csü.) : sulyok.
pȁtikȁ (Mb.) : orvosság.
pȁttȁnyās (L.) : pattanás.
pȁtying (L.) : az a kapocs, amivel a gerendelyt a talyigához erősítették.
patyolat (Sz.), *pȁtyolȁt* (J., Mb.) : bolti vászon.
pátyosz (Sz.), *pātyosz* (Ba., Mb.) : középfinom kenderszál.
pátyoszoló (Sz.) : sűrű gereben.
pécȁ (Cs.) : az üst helye (a régi konyhában).
pecök, pecuk (Sz.), *pëckó* (Cs.) : sut (a kemence mellett).
pecëk (Csá.) : ékalakú betoldás a gatya fenekében.
pëctej (M., Cs., Ba.), *pëctéj* (L.) : előtej, fecstej.
pëctúrò (M.) : a pectej megfőzve.
pëcsér (Cs.) : meztelen.
pecsérkegombȁ (L.) : csiperkegomba.
perenye (Sz.) : gyaluforgács.
pemetë (M., Cs.), *pemete* (J.), *pemetël* (L.), *pemető* (Ba.), *pemetölő* (Csá.), *pömetölő* (Mb.) : pemet.
penecilus (Mb.) : zsebkés.
perhács (Sz., D.) : denevér.
përkȁ (L.), *përki* (Ba.) : derelye.
pétërkócsikȁ (Csá.) : kankalin.
pëtroliny (L.) : petróleum.
petrözséj (Sz. r.), *petrezse* (Csü.), *petrëzslény* (L.), *pötrözséj* (Mb.) : petrezselyem.
picke (L.), *picëk* (Ba.) : bige (egy gyermekjáték) ; vö. *bilicka, pige.*
pigȁpācȁ (Mb.) : bigeütő bot.
pige, pige (Csá.), *pigȁ* (Mb.), *pike* (M.), *pigë* (Cs.) : bige (egy gyermekjáték) ; vö. *bilicka, picke.*
pijāk (Mb.) : sokat ivó, részeges ember.
pijóka (D.) : pióca.
pikk (M.) : velő (csak a csontokban található, a fejben levő : *velő*).
pilë (Cs.) : a tej bőre, föle.
pilincs (L.) : pajtarekesz.
pilisz (Csü.) : penész.
pilisznyös (Csü.) : penészes.
pillȁncs (M., Ba.), *pisli* (Csá.) : mécses.
pillengő (D.) : 1. fülcimpa, 2. a tehén lebernyege.
pillog (Ba.) : pislog.
pimpimpāvȁ (Ba.) : pitypang.
pimpó (M., Cs., Sz., D.), *pimpaó* (D.) : gyermekláncfű.
pípāzik (M., J.), *pípāz* (Cs.), *pípáz* (Sz.) : pipázik, pipál.
pipís (J.) : az oldal tartója a szekéren.
pipíske (M., Csá., Mb.), *pipískë* (Cs.), *pipíske* (J.), *pipískȁ* (L., Ba.) : búbos pacsirta.
pipis núdli (Csá.) : nudli.
piscsog (L.) : csipog.
pisli l. *pillȁncs.*
piszi (Cs., Sz.) : pisze.
piszkȁ (L.) : 1. ajak, 2. csőr.
piszke (M.) : egres.
piszle (M.) : ajak.
pisszöG (Csü.) : sziszeg (a gunár).
pisztra (M.) : az orra hegyén fehér ló.
pitȁr (Cs., Ba.), *pitvar* (Sz., D.), *pitvȁr* (Mb.) : konyha ; *pitvȁr* (L.) : a konyha előtere.
plënkācs (M.), *plenkács* (Sz.) : ácsfejsze.
pochal (D.) : ebihal.
pocik (L., Ba) : egér.
pócik (Csü.) : kemencesut.
pocitȁ (L.) : keresztelő.
pocsér (M.) : tócsa.
pocsutkȁ (Cs.) : ocsú.
pofók (M., J., D.), *pofás* (Csü.), *pofās* (Mb.), *pufo* (Ba.) : pufók.
pofon sújt (Csü.) : pofon üt.
pofon tesz (Mb.) : pofon üt.
pofos (Mb.) : pofon.
pohānkȁ (M.) : hajdina.
pohār, kerékpohār (L.) : steszli (a tengelyvég borítása).
poják (Sz.) : símaszőrű (angol) disznó.
póka (Csü.) : pulyka.
polozs (M.), *polos, pojos, polyos, podlos* (Cs.), *pojhos* (J.), *polos, polozs* (Sz.), *polos* (D.), *palozsna* (Csü.), *polozsnyík* (L., Ba.), *polozsȁ* (Csá.) : szoktató tojás (amit a fészekbe tesznek, hogy a tyúk odatojjék).

pondré (M.) : kukac, *pondró* (Sz., D.) : 1. kukac, 2. csimasz ; (Csá.) : csimasz ; (Mb.) : kukac.
ponnozs (M., L.): a szövőszék pedálja.
ponyinkȧ (L.) : batyuzóruha.
poplik (L.) : csibeborító.
porgolát (Csü.) : vesszőkerítés.
porkol (M.), *porzsol* (L.), *përkő* (Csá.) : (disznót) perzsel.
posajtom (Sz.) : savanyítom.
poshȧtej (Mb.) : aludt tej.
poszrik (M., L.), *puszrik* (Csá.), *posztrik* (Cs.) : keresztelő.
potkāny (M.) : patkány.
pótyik (Ba.) : bagoly.
pózmȧrúd, póznȧrúd (Cs.) : nyomtatórúd.
pök, pöközik (Csü.) : köp, köpköd.
pörge (Csü.) : csámpás.
pörgöltlé (Mb.) : rántott leves.
pörmed (Mb.) : pörkölődik.
pörmeszt (Mb.) : kiéget (pl. vasaló a ruhát).
pős (Csü.) : vesszőnyaláb.
prȧzsāk (Cs.) : gyorsforraló edény.
prëfëntāl (L.) : fecseg.
préshurka (Csü.), *prëzburst, prëzborst, prëzsburst* (L.) : disznósajt.
priscs (Mb.) : pattanás.
prosëcijó (Cs.), *proszecijó* (J., Sz.), *prosecijó* (D., Csü.), *prococijó* (L.), *proszëcijó, prosësziјó* (Ba.), *proszeszijó* (Csá.) : búcsúsmenet.
pruszlik (Ba.), *puszri* (Csá.) : női mellény ; *pruszlik* (Csü.) : mellény ; vö. *brusjik*.
prücsök, prücskök (M., J.) : tücsök.
prüszkő (Ba., Csá.) *prüszköl, prüszent* (Mb.), *prüsszöG* (Csü) : *tüsszög*.
puckȧ (Cs.) : vasék (amivel a tuskót szétverik).
puckivacki, puckivajcki (D.) : krumplisnudli.
pujāz, puvāz (Cs.) : símogat.
puklis (Cs., J., Sz., D., Mb.), *pukjis, puklyis* (r.) (Mb.) : púpos.
púp (M., Cs., J., Sz., Csá., Mb.), *pup* (D.) : 1. köldök, 2. (Cs.) a kenyér kiforrása.
pupȧvȧ (Mb.) : pitypang.
pupëk (L.) : köldök.
pupënc (Cs.) : szemölcs.
puttọ (Csü.) : egyfülű dézsa ; *puttony* (L.) : vasvödör.
pútyëc (L.) : hajválaszték.
puvāz l. *pujāz*.
püfög (L.) : kuncog.
püsszöG l. *prüszkő*.

rȧbȧnyicȧ (L.) : kusza (összegereblyélt gabonaszálak).
rāf (M., J., L., Ba., Csá., Mb.), *rāf* (Cs.), *ráf* (Sz., D.) : keréksín.
ragasztó (Csü.) : ajtófélfa.
rȧgyās (Ba.) : szeplős.
rȧhog (L.) : röhög.
rȧjból (Cs., J., Mb.), *rajbol* (Sz.), *rajbál* (D.) : kézzel dörgölve ruhát mos.
rȧjcsúr (M., Cs., L., Ba., Csá.) : 1. bikakorlát, 2. a disznó kifutója.
rakás (Sz.) : gabonakereszt.
rȧkȧtyȧ (Cs.) : rekettyebokor.
rȧkodó (M.) : szérű.
rȧkvāny (Ba.) : krumplikupac.
rāmȧ (Cs.) : kútkáva.
rȧpos (Cs.), *rȧpāntos* (L.), *ripȧncsos* (Ba.) : ragyás, himlőhelyes.
rāskȧ (Mb.) : köménymag.
ráspu (Csü.), *rāspor* (L.), *rāspó* (Ba.), *rāspoló* (Csá.) : ráspoly.
rātó (Cs.) : kis lábas.
rātottȧ (M., J., L., Ba.), *rātotȧ* (Cs., Mb.), *rátota* (Sz., D.), *rātottyȧ* (Csá.): rántotta.
rāzógyik (Csá.) : reszket.
rāzsgyȧ l. *rőzsgye*.
receft (Csü.), *rẹcẹt* (Csá), *rece* (Mb.) : recept.
recet (D.): retesz, tolózár; vö. *rekeszt*.
réf (Cs.) : rőf.
rëjtyȧ l. *rëtlyȧ*.
rékas (Csü.) : piszkos edény.
rekeszt (J., Sz.), *rẹkẹszt* (Mb.) : retesz, tolózár ; vö. *recet*.
rëkli (Csü.) : nyári női blúz.
rengeti (D.) : ringatja.
rengő (D.), *ringő* (Sz.) : egy felfüggesztett, a levegőben ringatható, bölcsőféle szerkezet.

renkló (D.) : ringló.
repcsë (Cs.) : repce.
rẹszkẹd (Mb.), *riszket* (L.), *röszkeD* (Csü.) : reszket.
rétlyȧ (M.), *rëjtyȧ* (Csá.) : létra.
retves (Csá.) : korhadt (fa).
retyetül (Csü.) : hápog (a kacsa).
rétyi ȧszȧt (Csá.) : bogáncs.
ri (Cs.) : herefojtó aranka.
ribiznyẹ (Csá.) : ribizli.
riddzik (D.) : búg (a disznó).
rigāzzȧ (Csá.) : húzogatja.
riglyi (M.) : faretesz.
ringāzzȧ (M.) : ringatja.
ringlódi (Mb.) : ringló.
ripȧṇcsos l. *rapos.*
ripög (Mb.) : reszel (a torok).
riszket l. *rẹszkẹd.*
rocskȧ (Cs., Csá.) : vödör ; (Ba.) : favödör.
rofkȧ (M.), *ropkȧ* (M., L., Ba., Csá.) : rokka.
róhere, róhẹrẹ (Csá.) : lóhere.
rokk (J.) : téli kiskabát ; *rok* (Mb.) : kiskabát.
rosszȧkóc (Csá.) : kóc, csepű.
rosztyȧ (L.) : köménymag.
rozbaj (Sz.), *rozbetekség* (Cs., D.), *rozbeteksíg* (L., Ba., Csá.), *rozbẹtẹkség* (Mb.), *rosznyavala* (Csü.) : nyavalyatörés.
rovās (Ba., Csá.), *rovātėk* (J.) : kútkáva.
röszkeD l. *rẹszkẹd.*
rőzsgye (M., Ba.), *rāzsgyȧ* (L.) : rőzse.
rúccsạG (Csü. r.), *rúccsāg* (Ba., Csá.) : genny.
rucskȧ (Cs.) : kaszakocs.
rudȧlló (M.) : nyomórúd.
rudȧs (J.), *rudas* (D.) : kisebb boglya.
rugdȧl (L.) : lökdös.
rukāl (L.) : ingujj.
runkjȧ (Mb.) : marharépa.
rüggyez (Sz.), *rügyöl* (D.) : rügyezik.

sạf (Csü) : dézsa.
sȧjt (M.) : disznósajt.
sȧjtȧlȧn (M., J., Mb.), *sajtalan* (Sz., D.), *sȧjtȧl* (L.) : sótalan.
sālkȧ (L.) : csésze.
sāmlyi (M.), *sȧmërli* (Cs., Mb.), *sȧmëdli* (J.), *sȧmerli* (Sz.), *sȧmeli* (D.), *sạmli* (Csü.), *sȧmli* (L.), *sāmli* (Ba., Csá.) : zsámoly.
sānc (J.) : ásott vizesárok.
sȧndȧl (Cs., L.), *sȧndȧ* (Csü.) : kancsal.
sāpog (M., J.), *sȧpoG* (Sz.), *sȧpog* (D.) : hápog (a kacsa).
sȧrȧmpó (L.) : léc- vagy vaskerítés, (Csá.) : léckerítés.
sārfojó (J.) : koszorúgerenda; vö. *fojó.*
sārivirāg (M.) : gyermekláncfű.
sārmānkȧ (J.) : sármány.
sārtíglȧ, nyerstíglȧ (L.) : vályog.
sȧruglyȧ (M.), *sẹrẹgjȧ, sẹrẹglyȧ* (r.) (Mb.), *saragla* (Csü.), *sȧrȧglȧ* (Cs., L.), *sȧrȧglyȧ* (Cs., Ba., Csá.), *sȧrȧgjȧ* (Cs., J., Ba.), *saragja* (L.), *sorogja* (D.) : saroglya.
sȧsnyúl (Cs.) : növésben elmarad (pl. a malac).
sȧvirkȧ (Csá. r.) : töpörtyü.
scsëpkȧ (Mb.) : aprófa, gyújtós.
sebösesŐ (Csü.) : záporeső.
secölẹs (Cs.) : rúgófa a lovak között.
sëcskȧ (Cs.) : szecska.
sejpa (Sz.), *sejpe* (D.) : selyp.
sejt (Ba.), *sẹjt* (Mb.) : lép (a kasban).
sëmërëg (M.) : piros kiütés a bőrön.
semjedėk (J.) : mocsaras hely.
sēpös (Csü.), *slëptȧ* (L.), *slëpëtkās, slyëpëtkȧ* (r.) (Mb.) : selyp.
sẹrẹgja l. *sȧrȧgjȧ.*
sereng (L., Ba.) : sarjú.
sërpenyő (M.) : lábas ; *sërpenyő, sërpenyű* (Cs., Ba.), *serpenyő* (Csü.), *sërpẹnyő* (Csá.) : háromlábú edény öntött vasból.
sërpitém, sërputām, sëplém beszél (Cs.) : selypít.
sërtyëg (Csá.) : sír (a tűz).
sifli (Csü., L.), *siflyi* ~ *sifli* (Csá.) : kockatészta.
sihet (Csá.) : siet.
síkārkóz (Sz.), *síkārkoz* (Mb.), *sikárkóddzik* (D.) : csúszkál (a gyerek a jégen).
síkāll, (M., Mb.), *síkāl* (J.), *síkārol* (M., Sz., Mb.), *sikárol* (D.) : mángorol ; *síkā* (Ba.) : súrol.

síkárló (Sz.), *síkārló* (Mb.) : tiló.
sikítāzik (Csá.) : sikoltozik.
sillőgyik (M., Ba.), *sílőd* (Cs.), *sillődik* (J.), *sillik* (D.), *silāmlik* (Mb.) : rosszul ég a tűz (nem lángol, csak üszkösödik).
simító (Cs., J.), *simitó* (D.) : tiló.
simojt (L.) : fehér földdel bemázol (kemencét, földes padlót).
simulkāz (Cs.), *simúkāz*, *simúkāzik* (J.) : csúszkál (a gyerek a jégen).
sindisznó (Ba.) : sűndisznó.
sing (L.) : kínlódik.
sinkózik (M.) : csúszkál (a gyerek a jégen).
sipog (Mb.) : suttog.
sír (L.) : krumplisverem.
sirāny (Csá.) : köcsög.
sirik (D.) : sír (ige).
sisāl (Ba.) : ciceról, hergel (a kakas).
siska (Csü.), *siskȧ* (L., Ba.) : fánk.
siskó (L.), *siskȧ* (Ba.) : kemence.
sitét (Csá.), *sütét* (Mb.) : sötét.
sivȧtȧg (Cs.) : elhagyatott, ember nem járta hegyvidék.
sivít l. *sühöjt*.
sjȧpkāl, *slyȧpkāl* (r.), *slyȧpog* (r.) (Mb.) : lubickol.
skop (Sz., L.) : ürü.
skuli (Cs.) : kancsal.
skuvȧrkȧ (L. r.) : töpörtyü.
slégȧn (M.) : ferdén.
slëpta, *slëpëtkās* l. *sēpös*.
slipisz (J.) : tornacipő.
smicisȧpkȧ l. *mici*.
smitnya (Sz.) : kovácsműhely.
sódȧr (Cs., J., Mb.), *sódar* (Sz., D.) : sonka.
sókő (D.) : gömbölyű, vízmosta kő.
sóla (Csü.) : cipő.
sop (J., Sz., Mb.), *sopkȧ* (J., Mb.), *sopka* (Sz.): *sopȧ* (L., Ba.), *supa* (Csü.) : félszer.
sorogja l. *sȧrȧgjȧ*.
spik (L.) : velő (csontban).
spirhȧnc (Mb.) : denevér.
sрót (L.) : árpadara.
stáblon (Mb.) : a tornác fölött levő deszkák.
stȧhétkȧ (Mb.) : léc ; *staféta* (D.) : léckerítés.
stȧjërkȧ (L.) : lóhere.
stȧngȧ (Mb.) : a járgány rúdja.
stészli, *stëszli* l. *tésznyi*.
stipȧg (L.), *stipȧk* (Mb.) : szálka.
súbër (Csü.) : a deszkaoldalú szekerek első és hátsó betolható fala.
suhatag (D.) : vékony, egyenes hajtás a fákon vagy a fa tövén.
suhol (Csá.) : súrol, sikál.
súk (M., Csá.) : sulyok, mosófa.
súlyȧnkȧ (Csá.) : nudli.
sunkȧ (M., Csü., L., Ba., Csá.): sonka.
supa l. *sop*.
súpȧ, *supȧ* (L.) : 1. a kukoricacső borító levele, 2. bab, borsó száraz héja.
súpāl (L.) : (kukoricát) foszt.
supëtli (Cs.) : alacsony tolóágy.
surc (M., Cs., J., Sz., D., Mb.) : síma kékkötény.
sústyȧ (Ba., Csá) : a kukorica borítólevele.
sutër (Csü.) : folyami kavics.
sühöjt (L.), *süvít* (Csá.), *süvőt* (M., Mb.), *sivít* (Cs.) : fütyül.
süjedék (Cs.) : mocsaras hely.
sül (Csü.) : egy nyakbetegség, *sülę*, *süléje* (Csá.) : golyva.
sülőtök (J.) : sütőtök.
sűrűkóró (Csü.) : csalamádé.
sütét l. *sitét*.
sütnyivȧló (Csá.) : morzsolt kovász.
süvőt l. *sühöjt*.
sverboritkȧ (Mb.) : csipkebogyó.
svingȧ (Mb.) : oldalzáp (a szekéren).
svirdȧ (Mb.) : serdülő lány.

szȧbȧtkȧ (Csá.) : nyári női blúz.
szādos (M.) : repdes.
szȧggȧt (L.) : kendert nyű.
szȧgítȧnȧ (Csá.) : szagos lenne.
szȧkācskȧ (Csá.) : kötény.
szākványos (Csü.) : marokszedő.
szālókȧ (Cs., J.) : nyári női blúz.
szȧmócȧ (M., J.) : az erdei eper hosszúkás alakú fajtája.
szántóaja (Sz.) : az eketaligát a járommal összekötő rúd.

szāntóvás (M., Cs.): ekevas.
szaporodás (D.): hőkiütés (a bőrön jelentkezik izzadás következtében).
szapulló (Csü.): nagy dézsa.
szārajt (Mb.): szárít.
szārázállyá (Csá.): nyitott félszer.
szārító (M., L., Csá., Ba.), *szāríttó* (Csü.): kukoricagóré.
szárrāgó (Cs.): fukar.
szárvájo (Csü.): (eke) szarva.
szárvó (L.): ollófa.
szātvá (M., J., Ba., Csá., Mb.), *szātyfá* (Cs.), *szátva* (Sz., D.), *szovātá* (L.): szövőszék.
szatyor (Csü.): az első saroglya a szekéren.
szávânyó (L.), *szëmvonó* (Ba.), *szívonó* (Csá.): szénvonó.
szëcsku (Csü.), *szëcskő* (L.): szöcske.
szëdërìná (Ba.), *szëdërìncë* (Csá.), *szëdërnye* (L.), *szödörnye* (Sz., Mb.), *szedernye* (J.): szeder.
szegöttye (Csü.), *szegő* (Csá.): a kenyér megszegésekor levágott kisebb darab.
székcsë (Cs.), *székcse* (Sz.), *székicskó* (L.), *székcse* (Mb.): kisszék.
szekerdërék (M., Cs.), *szekerderék* (J.): szekéroldal
széki (M.): (tojás) sárgája.
szëmebābjá (L.), *szëme bábājá* (Ba.), *szëmbābu* (Csá.), *szömbáB* (Csü.): pupilla.
szëmërëg (L.): szitál (az eső).
szëmës (L.): ügyes.
szemetlenkënnyi (M.): szemtelenkedni.
szëmőcső (M.), *szimőcs* (D.), *szömőcs* (L.), *szömölcs* (Mb.): barna szemölcs
szëmvonó l. *szávânyó*.
szény, szenyet (L.): szén.
szepe (Mb.): gomba.
szerdék (Csü.): aludttej.
szërha (Csü.): eresz.
szërkó (M.): nyitott szín.
szerviánka (Sz., D.): bélelt ujjas blúz.
szészikra (Csü.): parázs.
szëttër (M.), *szvëtër, szöveter* (Cs.): *szveder* (Mb.): szvetter.
szévető (M.): a ház elejét támasztó ferde oszlop; vö. *tāmátó*.
szífszorítās (M.), *szifszorítās* (J.): nyavalyatörés.
szígyënős (L.), *szégyënős* (Csá.): szégyenlős.
szij (szijnék, szijnánk, szijni) (D.): szív.
szíkāz (Csá.): megrázza a kályharostélyt.
szikra (Csü.): parázs.
szikrahúzó (Csü.): szénvonó.
szillács (D.): gyaluforgács.
szinkë (Cs.), *színke* (Csá.): félszer.
színyál (L.): nyitott félszer.
színyhető, színhető (L.), *szíhető* (L., Ba.): ácsfejsze.
szirkó (D.): kialudt üszök (amelyen hamuréteg is van).
szírő l. *szűrő*.
szíszog (L., Csá.): sziszeg (a gunár).
szitálód (Sz.), *szitākogyik* (L., Ba.): szitál (az eső).
szitapita (D.): szitakötő.
szivács (Sz.): vékony, hajlós aprófa.
szívonó l. *szávânyó*.
szivvá (Csá.): szilva.
szlik, szlíká (L.): halánték.
szlimāk (Cs., L., Csá.), *slimāk* (Mb.): meztelen csiga.
szobá (L.): padlás.
szóbogār (M.): szú.
szóettés (D.): szuvas.
szoknyágállír (Csá.): szoknyakorc.
szólító, szaólító (D.): halánték.
szorító (Mb.): téli női blúz.
szószóló (M., Cs.): násznagy.
szovātá l. *szātvá*.
szödörnye l. *szëdërìná*.
szömet (Mb.): szemét.
szömőcs l. *szëmőcső*.
szöplős (Sz.): szeplős.
szőrdisznó (J.): sündisznó.
szöveter l. *szëttër*.
sztréhá, sztrív l. *ësztërhá*.
sztrozsok l. *trózsāk*.
szúnyog (L.): szitakötő.
szurgyik (Ba.): kemencesut.
szurógyik (M.): nyilallik, szúr az oldala.

szurok (Cs.) : mézga (cseresznyefa, szilvafa törzsén kiforrt, barnaszínű, ragadós anyag) ; vö. *enyű, kóduscsipȧ, fȧmíz, kukucskȧszȧr, mȧcskȧméz ;* (Csá.) : fokhagymagerezd.
szúrózsbógācs (L.) : szamártövis.
szurózsdisztaộ (D.) ; *szúrózsdisznó* (Sz., Mb.) : sündisznó.
szűj (Cs.), *szüj* (D.), *szűl* (Csü.), *szől* (L.) : sző.
szüle (Ba. r.) : nagyanya.
szűrő (L.), *szírő* (Ba.) : szérű.
szvȧto (L.) : nász, apatárs.
szvȧtoȧsszony (L.) : nászasszony.

tācsi (Cs.) : gyerekhordó kendő.
tagosztậl (Csü.) : tagosítás.
tȧkȧr (M., Cs., J., Mb.), *takar* (Sz., D.) : szénát gyűjt.
tȧkȧrókȧrikȧ (L.) : sípkarika (a kerékagyon).
tȧlānd (L.) : talán.
tȧlknyi (Csá.) : kisebb, fánk alakú tészta ; vö. *dolka.*
tȧllóló (L.) : szöcske.
tȧlpȧs (Mb.) : lúdtalpú.
tāmȧdās (M.): föltámadás (húsvétkor).
tāmȧtó (M.) : a ház elejét támasztó ferde oszlop ; vö. *szévető.*
tȧnāl (M.) : talál.
tanító, tanitaộ (D.) : 1. tanító, 2. a legalsó kéve a keresztben.
tányérbévirág (Csü.) : napraforgó.
tānyérózsȧ (M.), *tānyírrộzsa* (Csá.), *tanyírrúzsȧ* (Ba.) : napraforgó.
tānyírvirāg napraforgó
tȧrisnyȧ (Mb.) : tarisznya.
tȧrjágos (J.) : kékfoltos (a fázástól a bőr).
tasni l. *tésznyi.*
tȧtȧkȧ (Cs.) : nagyapa.
teheny (L.) : tehén.
tejök (Cs.), *tejke* (Csá.) : ostortelek.
tekencsộ (Cs.) : kis, kerek teknő.
tekerőfȧ (L.) : gombolyító (a kenderfonalhoz).
teknyőzsbéka (Csü.), *teknyőzsbékȧ* (Csá.) : kagyló.
telyitȧlpó (M.), *telëtȧlpú* (Cs.), *teletȧlpó* (J., L., Ba.), *telitalpó* (Sz.), *telitalpu* (D.), *tệlệtậpó* (Csá.) : lúdtalpú.
tengëri boddza, tengöri boddza (Csü.) : orgona.
tengerikas (D.) : kukoricaszárító.
tereny (M., Cs., J., Sz., Csá., Mb.) : tenyér.
térgyepël (M., Cs.), *térgyepöl* (Cs., Sz., Mb.), *térgyệpệl* (J.), *térgyepel* (D.), *térbekül* (Csü.), *térbeköl* (Csá.), *térbityöl* (L.) : térdel.
terítő (J., Sz.) : ravatal.
termik (Cs.) : terem (ige).
tértypohār, térgyepohȧrȧ (L.) : térdkalácz.
tésznyi (M.), *csészli* (J.), *tészni* (Sz., D.), *tasni* (D.), *tëcli* (Csü.), *tëszli, stëszli* (Ba.), *tészli, stészli* (Csá.) : stészli.
tẹtẹjső (Mb.) : legfelső.
tézslyȧ (M.) : tézsla.
tidő (L.) : tüdő.
tík (Csü.) : tyúk.
tinó (M., Cs., J., Sz., D.), *tinaộ* (D.) : üsző.
tinós (M.) : meddő (tehén).
tócska (Sz.) : tócsa.
taộfészek (D.) : vizenyős hely.
tojóz (J., Sz., D.) : ciceréI (a kakas, a gúnár).
tokmacsorú (Csü.): pisze.
tól (L., Csá.) : tó.
tolaộ (D.), *tolófȧ* (Mb.) : vállfa (a jármon).
tolócskȧ (L.) : talicska.
tolószög (J.) : rúdszeg (a jármon).
tolyú (M.) : toll.
tolyvȧs (M.) : tollas.
tomvȧd, tombȧd (M.) : elhamvad.
tonȧ (Cs.) : szapuló dézsa.
topāny (L.) : cipő.
topló (L.) : tapló.
toplyó (Csá.) : az iszalag termése.
topolyȧ (M., Cs.), *topojȧ* (Cs., J.), *topolȧ* (Cs.), *topoja* (Sz.), *topolfȧ* (L.), *topolyfȧ* (Ba.), *topófa, topolyfȧ* (Csá.), *topojȧ, topolyȧ* (r.) (Mb.) : jegenyefa.

topor (Mb.) : rövidnyelű fejsze.
torkållyå (M.) : (a disznó) tokája.
torzsik (Ba.) : a kukoricacsutka.
tőcik, tőcvény l. tőtvény.
tőgy, tőGy (Csü.) : ostortelek.
törökfűszfå (L.) : jegenyefa.
törölöm (L., Ba.) : kenem (vajat a kenyérre).
törőszék (Ba.), *törő̂* (Csá.) : kendertörő.
tösle (L.) : csámpás.
tőtḗs (M.) : tornác kerítés nélkül.
tőtötke (D.) : töltött káposzta.
tőtvény (J., Mb.), *tőcik* (J.), *tőcvény* (Sz.) : gerenda a tornác szélén ; (Mb.) : kerítés nélküli tornác.
töviskęzsbógācs, töviskëslåpu (Ba.) : bogáncs.
töviskëzsdisznó (M.), *tövisezsdisznó* (Cs., Csü., Csá.) : sündisznó.
tövisrúzsa (Csü.) : szamárkóró.
tråpåcinkå (L.) : ostortelek.
trāvnyicå (Mb.) : fűruha.
trejfusz (Cs.), *tråjfusz* (J.), *trajfusz* (D.) : háromlábú főzőállvány.
trozsāk (M., Csá.), *trózsą̂k* (Cs.), *truzsják* (Sz.), *truzzsák* (D.), *trózsok* (Csü.), *sztrozsok* (L.), *trozsåk* (Ba.), *sztruzsjāk, sztruzslyāk* (r.) (Mb.) : szalmazsák.
trúbå (L.) : sütő.
tucsmutt (Csü.) : pisze.
turbuk (M.) : vánkoshéj.
turpisz (J.), *turcsi* (D.) : pisze.
tutmå (Ba.) : beszédhibás.
tutus (L.) : pisze.
türet (D.) : egy vég vászon.
türöt (D.) : pisze.
tűzés (Csü.) : konty.
tyilló (L.), *tyiló* (Csá.) : tiló.
tyíny (L.) : tölgyfakerítés kettéhasított vékony, földbeásott tölgyfából.
tyiszpål, tyiszpąlkå (L.) : kemencepadka.
tyúkmony (L.) : tojás.
tyúkocskå (Cs.) : jérce.
tyúkseg (Cs., Mb.), *tyúksegg* (J., L., Csá.), *tyukseg* (Sz., D.), *tyuksegg* (Ba.) : szemölcs.

tyúszkāl (L.) : csúszkál (a gyerek a jégen).

udó, udó̂ (Csá.) : odú.
ugros (Mb.) : ugrál.
uhorkå (L., Csá., Mb.) : uborka.
ujas (D.) : 1. téli női blúz, 2. kiskabát.
ujongåt (Cs.) : vonít (a kutya).
ujukāl (Cs.) : huhog.
untercik (Mb.) : kötött magas mellény.
úrbérös (Sz.) : nagygazda.
urvëckå (Mb.) : ostortelek.
ustår (L.) : ostor.
uvikó (Ba.), *uvít* (Ba., Csá.), *ujít* (Mb.) : vonít.
uzsërāk (L.) : zsugori.
uzsok (D.) : zsizsik.

ügyvégy (Cs., J., D.), *ügyvęgy* (Csá.) : ügyvéd.
ülcsik (Cs.), *ülkő* (Sz.) : zárt ülőszék a kisgyereknek.
üllőtyúk (L.) : kotlós.
üre, ürő (Ba.) : ürü.
üszök (M., Cs., Sz., D.) : parázs.
ütköző (Cs.): az ajtót keresztben elzáró vas.
űződ (Cs., Sz., Mb.), *űződik* (J.) : párosodik (a kutya).

vackos (Sz.) : zömök.
våcsårgåttyå (Cs.) : csikorgatja (a fogát).
vadlú (D.) : sáska.
vådmāk (Cs., J., L., Mb.), *vadmák* (Sz., D.) : pipacs.
våhån (Cs.), *våhånkå, våhány* (L.) : fatál.
vą̊jlókosár (Csü.) : szakajtó.
vājok (Cs., J., Mb.), *vālok* (Cs.), *vájok* (D., Sz.), *vālyok* (M., Cs., Mb. r.), *vālyåg, vājåg* (Ba.): vályog.
våkårās (Mb.) : vakarcs (a teknőben összekapart tésztából sütött kenyér).
vakarcs (Csü.), *våkårcs* (Ba., Csá.) : 1. a teknőben összekapart tésztából sütött kenyér, 2. (Csü.) : a legfiatalabb testvér.

vàkàrkóz (Cs.), *vakarkóz* (Sz.), *vàkàrkódìk* (J.), *vakarkódzik* (D.), *vàkàrkogyìk* (L.), *vàkàrkóz* (Mb.) : vakaródzik.
vakjuk (Sz., D.) : falbavájt fülke.
vàkondàk (M., Cs., Mb.), *vàkkundà* (J.), *vakondak* (Sz.), *vakkondok* (D.), *vàkhàndà* (L.), *vàkànd* (Ba., Csá.) : vakondok.
vàkszëm (M., Cs., Csá.), *vàkszöm* (Cs., Mb.), *vàkszęm* (J.), *vakszöm* (Sz.) : halánték.
váló, válók, válója (Sz., D.) : jászol.
vānkus (M.) : talyigavánkos ; (L., Ba., Csá.) : vánkos.
vanna (D.) : zsírosbödön.
vàràzsbékà (M., Cs.), *vàràngyékozsbékà* (J., Mb.), *varangyékozsbéka* (Sz.), *varangyék* (D.), *vakarcsozsbéka*(Csü.), *vàràncsozsbíkà* (L., Ba., Csá.) : varangyosbéka.
vàrjà, vàrjāk (L.) : varjú.
vàrkocs (Mb.), *vrëkocs* (L., Csá.), *vrikocs* (Ba.) : hajfonat.
vàsnyās (M.) : egyenes piszkavas.
vàstàglāpszār (Mb.) : comb.
vàstàkhús (Cs., J., L., Ba., Csá., Mb.), *vastakhús* (Sz.), *vastakhus* (D.) : lábikra.
vatalé (Csü.) : fahordócska, amiben aratáskor az ivóvizet tartják.
vàtszilvà (M.) : kökény.
vedör, vedröt (Sz.) : vödör.
vék, veket (D.) : lék.
vëlàny l. *vilàny*.
vëllicskà (L.) : evővilla.
verécе (L.) : léces kiskapu.
vërënda (Csü.) : tornác kerítéssel.
vërdung (L.) : fél kiló.
verépfí (Csü.) : a veréb kicsinye.
verépkölök (Csü.) : a veréb kicsinye.
vërhenyős (L.) : vörheny.
verő (J., D.) : az a szerszám, amivel a kaszát kalapálják ; vö. *kaszaverő*.
verőkőtőbogār (M.) : bodobács.
vertőke (M.), *vertőke* (Csá.) : fonalgombolyító.
vertőke levelyi (M.) : a fonalgombolyító ágai.

vicigli (Csá.) : kerékpár.
vidlà (J., Mb.), *vidla* (Sz., D.) : 1. villa, 2. (Sz.) : kétágú piszkafa.
vilàny (J.), *vëlàny* (Cs.) : villany, villám.
vilija (Mb.) : vigilia, előeste (pl. karácsonyé, pünkösdé).
villàngzik (L.) : villámlik.
viluska (Csá.) : a főkötő alatt a homlokon átkötött fejdísz.
visālmà (Csá.) : birsalma.
visnye (L., Csá.) : meggy.
visszăccsík (L.) : nudli.
vitkà (Mb.) : gúzs (amivel a tehén farkát a lábához kötik).
vízilepkë (Cs.) : szitakötő.
vizìtke (M., Sz.), *vizìtkë* (Cs.), *vizìtkà* (L.), *vizìtkę* (Csá.) : női blúz.
vlàcsuhà (Cs.) : ekeló ; vö. *blàcsuhà*.
vóg (J.) : kútkölönc.
vőfér (M.), *vőfél* (Cs.) : vőfély.
vőgy (M.) : az a mélyedés a vetélőn, ahova a csévét teszik.
vöröseger (Mb.) : güzü.
vörsönyöz (Csü.) : versenyez.
vrëkocs, vrikocs l. *vàrkocs*.

zàbjà (M., J.) : a kukorica címere.
zāpor (Cs.) : fakilincs ; *zāvorkà* (L.) : retesz, tolózár.
zàvàzāl (Csá.) : zavar, alkalmatlankodik.
zellér (Sz.) : zeller.
zigàrzóbogār (M.) : kis tarka légyfajta.
zizorog (L.) : didereg.
zomborál (D.) : dorombol.
zong (M.) : döng (a méh).
ződlovacska (Sz.), *ződló* (Ba.) : szöcske.
zörgő (Csá.) : zörget.
zöröG (Csü.) : dörög, zeng (az ég).
zubbon (Csü.) : gyerekkabát.
zúgik (L., Ba.) : búg, párzik (a nősténydisznó).
zurbol (D.) : köpül.
zúz (Cs., J., Csá., Mb.) : zúzmara.

zsàcskó (M., Cs., J., Csá., Mb.), *zsacskó* (Sz.), *zsëcskó* (Ba.) : zacskó ; vö. *acskó, bacskó*.

zsejér (Sz.) : zsellér, földnélküli paraszt ; *zsöllér* (Csü.), *zsëllír* (L., Csá.), *zsëllér* (Ba.), *zsejér, zselér* (Mb.) : kisgazda, törpebirtokos.
zsëlyéb (M.) : ajtófélfa ; *zsijéb* (Sz.) : oszlop.
zsétār (M., L.), *zsojtār* (Cs., J., Ba., Mb.), *zsojtár* (Sz., D.), *zsëjtār* (Csá.) : fejősajtár.
zsgolkā (L.) : kukoricacsutka.
zsgrípog, zsgrípol (Cs., Mb.) : csikorgat a fogával.
zsibókő (Sz.) : gömbölyű, vízmosta kő.
zsilā (Csá.) : karizom.
zsindzicā (Csá.) : a fecstejből készült túró.
zsiroskana (Sz.) : zsírosbödön.
zsit (Mb.) : csitt! maradj nyugton!
zsivājog (J.) : zajong.
zsizsëg (M.) : döng (a méh).
zsojtār l. *zsétār*.
zsombik (L.) : hangyafészek, vakondtúrás ; (Ba.) : vakondtúrás.
zsondor (Csü.) : mangalica.
zsufāny (L.) : merőkanál.

IMRE SAMU és KÁLMÁN BÉLA

Tájszavak

Bogdánd (Szilágy m.). (Katona Imre mesegyűjteményéből)

Akkoront 'akkor'. *Akkoront* feltette a lány a kezit a tőkére (KFL.* 11).

akna . L. *kopácsol* a.

Asszufiu (jelentését a mesélő nem tudta megfejteni, csak így hallotta). Āra szalatt egy nyúl, a hátán űlt ëggy *asszufiju* (NAAné 3 : 3). Mekházasodott. A sas fēmentette az *aszufijut* fogadása alól (uo. 6).

babonál 'varázsol'. Eszibe jutott, hogy az öreg asszonyok tudnának még *babonálni*, varázsolni.

bádok 'bádog'. Onnet ved *bádokot*, csak fazéknak valót; *bádokos* 'bádogos' (NKM. 9 : 1). A MTsz.-ban *bâdok* Palócföldről, *bátok* Kiskunhalasról, Arad m., Majlátfalváról, *bádig* Székelyföldről.

bajicca (NL. 4 : 14). A MTsz.-ban *bajucc* Csallóközben, SzamSz.

bátorság 'barátság, szövetség'. Az oroszlány a vaddisznóvā meg a fārkassā nagy erőzs *bátorságot* kötött (NKM. 5 : 1).

megbetegedik 'lebetegszik, gyermekágyba esik'. A feleségem ott ál, minden perdzbe várom, hogy *megbetegedik*, akkó mi lesz véle? (KLM. 4 : 1). Megszaporodott az asszony, *megbetegedett* (3—4). A két vándor mos mi csinál, hogy a felesége *megbetekszik?* (2).

bitojog 'tántorog'. Elik tudott álani, ojan részeg vót, od *bitójgott* ēre s āra (KLM. 3 : 8). A MTsz.-ban Zilahról 'inog' jelentésben. Vö. még : *bitolyodik* 'félredül, félrehajlik' (Szilágysomlyó, Háromszék m., *félrebitolyít* 'félrebillent, félrehajlít' uo.).

bízalmas 'megbízható'. A kiráj ki akārta próbálni, hogy mijen *bízalmas* a fiju (NL. 5 : 2).

* Az adatközlők rövidítése : DB = Dúl Bálint, DL = Daba László, DM = = Dúl Menyhért, DSzF = Dúl Sz. Ferenc, DSzJ = Dúl Sz. József, HJA = Hajdú J. Andrásné, HJá = Hajdú János, HJó = Hajdú József, HL = Hajdú Lidi, KFL = = Kürti F. László, KF = Kürti Ferenc, KGF = Kürti G. Ferenc, KGM = Kürti G. Miklós, KLK = Kürti L. Kati, KLM = Kürti L. Mihály, KZs = Kürti Zsuzsi, NAA = = Nagy A. András, NAAné = Nagy A. Andrásné, NF = Nagy Ferenc, NGyA = = Nagy Gy. András, NGyB = Nagy Gy. Bálint, NKM = Nagy K. Mihály, NL = = Nagypál László, NMGy = Nagy M. György, SzJ = Szekeres János, SzM = Szilágyi Miklós.

boskór 'bocskor' (SzJ. 1). A MTsz.-ban *boskor* a Szilágyságból.

Bórszem Jankó 'Borsszem Jankó' (DL. 2 : 2), *Bórszemü Jankó* (uo. 1).

bótya 'bolond'. Ëccé vót Kövezsden ëgy *mutuj* ember, ëggy ojan *bótya* ember (DSzF. 2 : 1). Vö. *kótya* 'féleszű, félbolond' (Cegléd, Szatmár m., Kapnik vid.) MTsz.

bükfapéterke 'zuzmó, famoha'. Az gondóta, hogy szed *bükfapéterkét:* A fának a moha, ami béfuttya a fát. Aszt elaggya gyapju hējjett (NKM. 16: 1).

cap 'kecskebak'. *Keskecap* (DL. 2 : 2). Zilah vid. A Székelyföldön *cáp*, Kiskunhalason (Nyr. XXVIII, 235.) *cap* 'vén korában kiherélt és járomba fogott bika' (MTsz.).

cefetül 'nagyon'. Rákezdett asztán a fiju furujászni *cefetü* (NAA. 4 : 5). Vö. *cafat, cefet* MTsz.

cicó, maskacicó 'cica' (NAAné 2 : 2).

cirógál 'cirógat'. Kezdi asztán az asszont *cirógálni* (NMGy. 1 : 5).

condra 'ringy-rongy ruha'. Hetvenhét ringyes-rongyos *condra* (KLM. 1 : 1). A MTsz.-ban e jelentéssel csak a Balaton mellől és Gömör m. Sajó völgyéből.

cuhol 'lohol'. *Cuhojj*, Burkos, a koncā! (NMGy. 3 : 14).

csanáj 'csalán' (KLM. 4 : 32). A MTsz. e változatot nem közli.

csápsza 'pofon'. Adot neki jó *poffot*, jó *csápszát* az inasnak (KLM. 1 : 26). Megin kap két *csápszát* (uo. 30).

csatlókötél. A kötél akkora vót, hoty három *csatlókötél*nek elég let vóna. (A szénász szekéren van, NKM. 12 : 1).

csín 'a hordódongák bevágása a fenék számára'. A hordó *csinnyá*ba szokták tenni a lisztet (KLM. 4 ; 8). MTsz.

csürög. *Csürög-csattog* (NAA. 4 : 3). A Szamosháton is *csürög* (Csűry), a MTsz.-ban Szatmár m., Patóházán *csűrög*, Szatmár m. Krassóban *csűrűg-csattog*.

daraboska 'darabocska'. Kapát ëd *daraboskát* (NKM. 8 : 2).

dehogy 'alighogy'. Na *dehogy* bément a kirájfi, minygyá belészeretett a kirájkisasszony a kirájfiba (KLM. 1 : 13).

délebéd 'ebéd'. *Délebéggye* vót (KFL. 13). Leűlt *délebédēlni* (uo. 18). L. MTsz.

megderekaz(t) 'elpáhol'. A méteressē is jó *megderekaszták* (NF. 2 : 5). Jó *megderekasztotta* az is a villávā (uo. 4).

diribrú-darabra vákhatná (KLM. 2 : 24). *Diribrú-darabra* vagdalta (uo. 26).

döföl 'bökdös, döfköd'. Nem jó jársz véllem, ha mindig *döfőlsz* (KLM. 4 : 26). A MTsz. Háromszékből és Nagybecskerekről, Csűry Szamoshátról közli.

dögösködik 'lustálkodik'. Ne *dögösköggy* az árogba! (NL. 1 : 4). Rákiját a kisasszonra : Kej fel há, ne *dögösköggy* ott! (6). MTsz.

eldőt. Az egerek má mājdnem *ēdőtötték* a házat, úgy összetúrkálták (ML. 3 : 1). A MTsz.-ban *dőt* Heves és Háromszék megyéből.

dünnyög 'dörmög magában'. (A medvék meg a vaddisznók) éhessek vótak, keszteg *dünnyögni* (KLM. 3 : 30). MTsz., SzamSz.

felébred 'feltámad', *felébreszt* 'feltámaszt'. A kirájkisasszony *felébrett* (NL. 1 : 7). Aki *fē* tudja *ébreszteni*, ëggy uradalmat nyer (uo. 5). Jelentkezett a kiráj lányának *felébresztésire* (uo.). Mennyijé adod nékem eszt az *ébresztőt?* (uo.).

ëgy 'körülbelül'. A lán nagy vót, mán körübelü vót *ëggy* ojan tizenhétéves, tizennyócéves (KFL. 1). Akkorosztán vett *ëggy* ojan vékást az ördög (uo. 4). MTsz.

megelégszik 'jóllakik'. Még *megelégedett* az ennivalójává (KLM. 4 : 31). A medvének vet három porcijó pájinkát, a vaddisznónak meg négyet, a medvének három kiló húst, a vaddisznónak négyet. Na, *megelégettek* ezek is, de azok is megittasottak (3 : 30). A MTsz.-ban csak Tolna m. Báttáról.

elig 'alig, kissé'. Mekkarcólta *elig* a kārgyávā a szép Maruzina bal csöcse alatt (KJM. 2 : 25).

eperfa 'Maulbeerbaum' (DSzJ. 4 : 2). MTsz., SzamSz.

megerőtet 'futuo'. Az úrfi az asszont *meg* akārta ám *erőtetni* (NMGy. 1 : 5).

esik. Naty *fāraccságba esett* (a fa) kivágása (NL).

étet 'etet'. Az Isten a kutyávā *étesse meg* eszt a tehenet (HJ. 3 : 2). Azokat is mind *étette-itatta* (KLM. 3 : 9). SzamSz. A MTsz.-ban csak 'megmérgez' jelentéssel.

fiszkó 'fickó' (NL. 1 : 5).

fog 'fok'. A létra *fogán* (NAA. 4 : 6). Amikor a lekfelső *fogon* vót a létrán (uo.). Vö. Nyr. LXIV, 52.

felfog: Nézze meg, hoty *fēfokta* ma a kenyeret a tűz (KLM. 4 : 11).

fogat 'faggat'. Csak *fogatta* a feleségit (KLM. 4 : 23). A MTsz.-ban Háromszékben, SzamSz.-ban *foggat.*

fonokál 'fonogat'. A felesége *fonokát* (NMGy. 2 : 3). SzamSz. *fonogál.*

frigyláda. Csak a legénkori frigyládáját kérjed! Ëcs csorda mārha jött ki a ládábú (NAAné 3 : 2).

fúvó 'fújtató'. Elővett ëty keskebőr-*fúvót* a tarisnyábú, asztán csinálta a kārdot (NGyB. 2). SzamSz.

fűtő 'szobai fűtőkemence'. A *fűtőn* vót fóró víz (HL. 1). MTsz., SzamSz.

gazol 'cacare'. A cigám megijett és a nadrágjába *gazolt* (NKM. 2 : 1). MTsz., SzamSz.

gölice 'gerlice' (DL. 1 : 2). Ebben az alakban a MTsz. szerint csak a Székelyföldön.

gombojék 'gombolyag' (NMGy. 1 : 5). Mikó megvót a kender, ēcsináta tizenkét kis *gombojégba* de azon a *gombojékom* mind ëggyiken csak ëggy-ëty pászma vót (uo. 1). *Gombojég* (Szatmár m., Krassó), *gombajig* (Szatmár) MTsz., *gombajég* SzamSz.

gurdé 'gyom' (KLM. 4 : 32). MTsz., SzamSz. *gurdaj* a.

odahagy 'otthagy'. A többit *odahatta* Gyurkának (NMGy. 1 : 9).

hammu 'hamu'. *Hammut* tārtunk a hórdóba (KLM. 4 : 11). Csak *hammupogácsával* élek (uo. 2). *Hammus* hórdó (uo. 2). A MTsz.-ban Szatmárból és a Székelyföldről.

Hammupipike 'Hamupipőke' : mē am mindik hammuba űlt (NKM. 14 : 2). Zemplén m. Szürnyegen *hamupepejke* MTsz.

hány. Kikötött a hajó, vasmaskát *hánytak:* kivetették a vasmacskát, horgonyt (KLM. 2 : 18). Vasmaskát *hántak*, s asztán a hajó megállott, kikötött (11).

harang 'kolomp'. Ëggy bérbécsnek a nyakára arany-*harangot* (KGF. 4 : 2). Vö. Luby Margit : Fogyó legelőkön 113.

hasadás 'hasadék'. Ëccer odaértek ëty *sziklahasadás*-hoz, s a *sziklahasadázsba* ment be az ördög (KFL. 3).

hát. A hász *hátán* vót ety favágó szén: 'a ház háta mögött volt egy favágó szín' (NKM. 6 : 1). L. Az Orsz. Néptan. Egy. évkönyve, 1943 : 58.

héj 'padlás'. Ki hun hál? Én ott a *héjba* (DSzJ. 1 : 2—3). A MTsz.-ban csak *házhéj* összetételben.

hídtalp 'hídláb, hídoszlop'. Leakasztotta a kantárt a *híttalprú*, ahogy fē vót akasztva (KLM. 1 : 15).

hijába 'pedig, noha'. De az asszon nem vót beteg, *hijába* a gyērmeke akkor éccaka született (KLM. 4 : 7). Még most is lehet a lányom az övé, *hijába* má jegybe van (uo. 16—7). SzamSz.

hívő 'baptista'. Vót ëty *hívő* leján kösztök (NMGy. 4 : 1). A SzamSz. szerint 'nazarénus'.

humlok 'homlok'. Véres *humlokkā* bút ki (NKM. 1 : 2).

meghorgol 'futuo'. Én eszt azé adom, amé *mekhórgóltá* (NKM. 8 : 3).

húllóház 'hullaház'. Mit láttá a *húllóházba?* (DSzJ. 3 : 2).

hússatészta 'húsleves' (NKM. 12 : 1). *Hússatészta* hús nékű (uo.)

elhúz 'elnyom'. A cigánt *el* is *húzta* az álom (MKM. 6 : 3).

Incidátú-boncidájig 'Hencidától Boncidáig'. *Incidátú-boncidájig* ért a vége a lakadalomnak (NAAné 3: 6, 2: 9). L. SzamSz. *Hencida* a. *Bonchida* kolozsmegyei helység. *Hencida* is valószínűleg *Henchida* volt eredetileg

incsēlkedik 'törekszik, iparkodik vmire'. De nem abba *incsēlkedett*, hogy jó legyen dóga, hanem hoty pusztissa el (KLM. 4 : 14). Miklós osztán mekszeppent, hijába hogy jóba *incsēlkedet*, hot tuggya megmenteni az ő életeket, ő bukott asztán a szerencsétlenségben (uo. 2 : 26—7).

innet 'innen'. Szedegette fē a bélest *innet* is, *onnet* is (NKM. 7 : 4) MTsz., SzamSz.

irílte 'irigyelte' (KLM. 1 : 3). Pest m. Monor: *irélli* (MTsz.)

irsomba-bársomba. L. *pirsony-bársony*.

irza-borza. Evērte vele a grófot, hoty szárt *irzát-borzát* (NKM. 15 : 4).

isment 'ismét'. Ement *isment* az asszonhoz (NMGy. 2 : 4). MTsz.

esmerszik 'különbözik'. De nem *esmerszett* a két fiju ëgymástú (KLM. 2 : 4).

jár 'folyik'. Nádazsdon *jár* ëty patak lefelé, az Ó-patak. A Mázsapatakot úty híjják, hogy Ó-patak (NL. 2 : 1).

jószág 'lábas jószág, barom'. A hátán hórta a fát az ērdőrű, mē neki *jószága* nem vót (KL. 1).

kajáz 'eszik'. A bélest *kajázzuk*, esszük az embērrē (NMGy. 1 : 8).

kokas 'kakas, pattogatott kukorica'. A két málészeme kipattant, led belőlle két szem *kokas* (KLM. 4 : 34). MTsz., SzamSz.

kanyarint 'kanyarít'. *Lekanyarintotta* az ëggyik lábát (NF. 3 : 2). Jó lenne ennek az eggyik combját *lekanyarintani* (uo.). A MTsz.-ban Szatmár m. Patóháza.

kapja magát 'fogja magát'. *Kapta magát* meg a kriptának a kóccsát, ēment ki a kriptába (KLM. 2 : 37).

kapufél 'kapufélfa'. Nekivákta magát a *kapufélnek* (KLM. 1 : 8). A MTsz.-ban a Hegyaljáról.

karingódzás 'gurulás, hengeredés'. A róka hun felül, hun a hórdó alat vót a *karingódzásba* addig, amík kiszenvedett (NL. 4 : 15).

karszék 'karosszék'. Bennül ëggy *arankārszégbe* (KLM. 2 : 13). A *karszégbe* űsz (uo. 16). SzamSz.

keske 'kecske' (HJá. 7 : 1). MTsz.

kelepcél 'tengődik'. Alig tudott naprú-napra *kelepcélni* (KLM. 4 : 32).

kenteficsél 'keneget'. Amit levágott a kardod őrdögöt, ëggy asszony mint *kenteficséli* fel ëcs cserébbű (KLM. 3 : 27). Vö. *kenceficél, kentefitél, kentyefityél, kengyefityél* MTsz.

keresztülölel 'átölel'. Nézegeti a fát : na *ölejje* esz *keresztű*, hogy al legyen a mérték! Hát ő tutta, hogy mijen fát kē *keresztű ölēlni*. *Keresztű öleli* a gróf (NKM. 15 : 3).

megkettődzik 'ketté válik'. Az út *mekkettődzött* előttük (KLM. 1 : 8). Az út *mekketődzött* (!) előttök. Av vót írva az útfére, ki a bitófára, hogy esz szerencsés út, em mek szerencsétlen út.

külűl 'kívül' (NL. 1 : 1). A körön *külűl* állott (KLM. 3 : 4). Mos jön a *külűl* szőrözs, belűl nedves (NMGy. 3 : 13). MTsz.

kocint 'üt'. Kettőt *kocint* a fejire az isztökévē (NKM. 7 : 4). *Kocincson* kettőt az ekéjin (az isztökéjivē), mē nem jól jár. Akko faeke vót (uo.). Csak kettőt *koccintok* (uo.).

kokó. Még azonn is túll . . . ëty *kokó*billentéssē, vót ëty száraz jegenye-nyárfa (KLM. 1 : 1).

kom 'koma'. Az őrdögnek á *komja* (KLM. 3 : 6). A MTsz.-ban a Székelyföldről és Szolnok-Doboka m. Domokosról.

kontra 'másod hegedű'. L. *muzsika*.

kopácsol 'vág, váj'. Rárepűlt a lúra, kezdi *kopácsólni* a szemit (NKM. 1 : 2). Akkorosztán nekikezdett, hoty *kopácsojja* ki a hórdónak az aknát (uo. 3).

kórsma 'korcsma' (KLM. 3 : 25, HJó. 1 : 1).

kottyanó 'zökkenő'. Az eggyik *kottyanónál* a deres ëggyet fingott (NL. 1 : 3). Következett a hārmadik *kottyanó* (uo. 4). Az út nagyon *kottyanós* vót, nehéz vót a lovaknak a fa (uo. 3). A MTsz.-ban Turkevéről, Békés megyéből, Tiszadobról ; Szamoshát Csűrynél.

kőrtéjfa 'körtefa' (KGF. 1 : 2). MTsz., SzamSz.

összekötődik 'összeáll, szövetkezik'. Azzal *összekötődtek*, s ēmentek a várazsba (NKM. 16 : 3).

közzéjegbe 'közéjük'. Miklós mek *közzéjegbe* álott (KLM. 2 : 21). Ő is a fórgatagba odakeveredik *közéjegbe*, a sórt álók közé (SzM. 5 : 2).

lekucorodik 'leguggol'. *Lekucorodott* a sánta őrdög (NAAné 2 : 6). MTsz., SzamSz.

békukucsál 'bekukucskál'. *Békukucsát* az ablakon (DSzJ. 3 : 2).

kukukk, kukukkól 'kakukk, kakukkol' (NAAné 4 : 7). MTsz., SzamSz.

kuncog 'kér, kunyorál'. Megéhesztek, kesztek *kuncogni* (KLM. 3 : 26). Kezdet *kuncogni* megint, hogy aggyon kenyeret neki (KFL. 14).

lang 'láng'. A tündérkirájné jön utánnok kék *lang* képibe (KLM. 2 : 20).

legényszer 'legénysor'. Fēnyőtt a gyērmek annyira, hogy má *legényszērbe* vót (KLM. 4 : 16, 2 : 7). Hunyad m. Lozsád, MTsz.

lihel 'lehel, lélegzik'. Az őrdög mindig *lihēlt* . . . Mikó *lihēlt*, akkó a cigánfiju mājnem az órára esett, mikó szítt, akkó meg visszarántotta (NKM. 12 : 6).

maska 'macska' (HJó. 1 : 1, NMGy. 1 : 8), *maskagumi* 'macskaszar' (NKM. 16 : 9). MTsz.

málé 'kukorica'. Odaaggya két véka *máléjé* a kis fijut (KLM. 4 : 15). MTsz., SzamSz.

más 'másik'. *Más* este asztán hasonlóképpen kikötött a hajó (KLM. 2 : 19). A hajó asztán megindúlt *más* reggē, jött egésszen *más* estig (uo. 22). MTsz.

mászkól 'mászkál'. Ugy *mászkóltunk* nétykézláb (KLM. bev.).

matarász 'fogdos, markolász'. A legény ott asztán keszte *matarászni*, mintha a felesége volna (DL. 2 : 2). A MTsz.-ban e jelentésben Fülekről. Vö. *motyorász*.

mátka 'vőlegény'. A maskacicó aszonta a kirájfiunak : Édes kicsi *mátkám* (NAAné 2 : 2). L. NySz.

menyasszony. Reggel annyi tojást tegyél az asztālra, ahányszor leszel *menyasszony* az éjjel : ahányszor elvégzed a dolgodat a feleségeddel (DM. 1 : 1).

mennydörgő. A *mendergőjit*, hamar fuss te, a cserepet vedd el tőlle (KLM. 3 : 28).

menyeske 'menyecske' (HJA. 2). MTsz.

mér 'merít, mer'. *Mér* vizet (DL. 1 : 1). SzamSz.

mér 'mer'. Nem *mérték* mondani (KLM. 3 : 14). Hogy *méred* nekem aszondani (HJó. 1 : 1). *Mértem* (NMGy. 1 : 4). A MTsz. szerint Szilágysomlyóban, Bánffyhunyadon, Szatmáron, Debrecenben. SzamSz.

méterfa 'köbméter fa'. A cigán hārmad magávā járt *méterfa* vágni (NKM. 12 : 1).

morzsál, morzsol 'őröl'. Vitték a malomba (a csontot), hogy *őrjék meg*. Hát vótak a malomba ezek a kis őrdögök, *mórzsáták*, asztán nem akarták *mórzsóni*. Asztán Kilenc aszonta : *mórzsójjátok*, mē beléduglak a garadba! *Megmórzsóták* (KGM. 4 : 3).

moslék 'hitvány, ocsmány'. Egy rongyos, sánta, *moslék*-csikó (KLM. 1 : 6). MTsz., SzamSz.

motyorász 'fogdos, markolász'. Keszte az ember *motyorászni* a menyasszont (DL. 2 : 1). L. *matarász*.

munkádzik 'dolgozik'. Isten álgya meg a munkáját! (Amit *munkádzott)* (NF. 2 : 1).

murok 'sárgarépa'. A kutyákat úty hítták, az ëggyiket *Murok*, a másikat Petrezsejem, a hārmadikat Zeller (NAAné 4 : 1). MTsz., SzamSz.

mutuj 'bolond'. L. *bótya*. MTsz.

múzsika 'hegedű'. (A cigány) zálogba hagyot mindig ëgy *múzsikát* (NKM. 9 : 1). Belényútak a fődbe, kihúzott ëggy *kontrát*, azután kihúzott ëggy ēső *muzsikát*, azután kihúzott ëgy bőgőt (NGyB. 8). MTsz., SzamSz.

nenyúljhozzám 'tréfás tésztanév'. Süti a bélest, a túrós bélest, lekváros *nenyújhozzámot* (NMGy. 1 : 6). SzamSz.

nyaka csigája 'csigolya'. Etőrte a *nyaka csigáját* (NF. 1 : 3). SzamSz.

nyeg 'nyög': *nyegett* (NKM. 11: 2), *nyegés* (uo. 1) A MTsz. szerint *nyeg* Szolnok-Doboka megyében és a Székelyföldön, a Szamosháton *nyég (nyegek, nyegés)* Csűry.

nyekeg 'akadozva beszél'. Akkorosztán reádőlt ëgy zsiványra a kapu. Csak *nyekegett* az a ëgy zsivány, akit odaütött (KGF. 1 : 3). MTsz., SzamSz.

nyér 'nyer'. Mosmá tiéd a *nyért* pér (NGyB. 9). MTsz., SzamSz.

megnyomoz 'bejár'. A sűrü erdőt ők *megnyomoszták* ëggyütt. Mindaddig mentek, még a sűrü erdőnek elérték a közepit (NMGy. 3 : 2).

kiocsúdik 'magához tér, fölocsudik'. Asztán *kiocsúdott* (KLM. 3 : 31).

odvos (NAAné 2 : 4), *odvas* (uo. 6). *Odvos* Temesköz (Kálmány : Hagyományok 2 : 1).

onnet 'onnan' (KLM. 3 : 22). A MTsz.-ban Kolozsvárról.

országút. Ëggyidős vót az *órszágúttā* (HA. 2). L. Nyr. LXVII, 77.

osztozódik 'vitatkozik, veszekszik'. Csak ott *osztozóttak*, hogy a libának csak ëgy lába van (NF. 3 : 3). Addig *osztozóttak* ott, eccé aszonygya az asszony : Na űj fē hát a gájára! (KLM. 4 : 27). A MTsz.-ban a Székelyföldről.

ölelgőzik 'ölelkezik'. *Ölelgőzve* jöttek a bórnyuvā hazafelé (NF. 2 : 8). A két fijatal ott ált a tōrnácon *összeölelgőzve* (KLM. 4 : 19).

őr 'őröl' : *őrjön* (KLM. 4 : 16), *megőrt* (uo. 19), *meg* is *őrte* (NL. 5 : 6), *megőri* (uo.), *megőrni* (uo. 5). MTsz., SzamSz.

padláda. Válasszá ojan *padládát*, amijen neket teccik (KLK. 1 : 2). Akko fēbontották az ēlső *padládát*, abba vótak sog bársonyruhák, ezüstök (uo. 1 : 3). MTsz.

parázsa 'parázs' : *parázsát, parázzsát* (KM. 1 : 7). SzamSz. A MTsz. csak a Székelyföldről közli.

elpártol 'eltávozik'. Neked *ē* kē *pártólni* az órszágbú (KLM. 3 : 13, 12). Akkó odament a házigazda, hoty kērgesse el őket, *el kellett pártojjanak* (KGF. 1 : 2).

pasmagol 'ütlegel'. Csunyán *pasmagólta* ëgymást (NF. 2 : 1). MTsz.

paszúr 'bab, paszuly' : *paszúrkaró* (KLM. 1 : 1). MTsz.

megpendelyez 'futuo'. Tisszer *pendejeszte meg* (a feleségét). (DM. 1 : 1).

pér 'per'. Mosmá tiéd a nyért *pér* (NGyB. 9).

percintés. Még azonn is túl . . . ety pina*percintéssē* (KLM. 1 : 1). Vö. *percent* 'az orsóval fonás közben percegtet ; percegő hangot ad (a falióra bizonyos időközökben)' SzamSz.

*megpe*ʳ*dint*. *Mekpērdintette* a kisujjává és tizenkéd darabra tőrt a kard (NGyB. 2).

pertónátosan 'méltósággal'. Jön a medve naty *pertónátosan* (KZs. 4). Vö. *pers(z)ónátus* tekintélyt tartó, nagyképű (Kiskunhalas, Miskolc, Szabolcs m. Besenyőd) MTsz.

pesel 'vizel' : *pesēlni, pesēlte, belépesēlt* (NKM. 14 : 1), de *pësēlt, pësej, pësēlhetném* (KGF. 1 : 3). MTsz., SzamSz.

pírsomba-bársomba. Jön a te mustoha-lányod *pírsomba-bársomba*, gyöngyös koszorúba (KLK. 1 : 2). L. *írsomba-bársomba*.

poff 'pofon'. Adot neki jó *poff*ot (KLM. 1 : 26).

pöfőkel 'pöfékel'. *Pöfőkeltem*, mint ët törög basa (NKM. 16 : 4).

prócák 'kenyérzsák (Brotsack)' (KLM. 3 : 14).

pujubivaj 'növendékbivaly' (NL. 3 : 1). Vö. *pulya* 'gyermek' MTsz., SzamSz.

pupuza 'madár' (NL. 5 : 1). László Géza szerint Zilah vidékén 'büdösbanka' (Nyr. XXVIII, 235). Vö. *pupuca* ua. (Szilágy m. MTsz.).

putyperege 'denevér' (NL. 5 : 1). Vö. *pupperege* (SzamSz.), *pupperegi* (Bihar m. Miske MTsz.) ua.

rajtoja 'létra' (KFS : 1). MTsz.

rak. Na a fijunak asztán tarisznyát *raktak:* megrakták a tarisznyáját (KLM. 4 : 20, 21).

rend. *Szép rendbe* osztán monygya a katonának (KLM. 3 : 10). *Szép rendbe* osztán a kapitány ēment a katonákkā haza (uo. 11). *Szép rendbe* osztán megvirratt (uo. 25). *Szép rendbe* asztán lefeküttek (4 : 2). *Szép rendbe* a mónár kifokta a kis kopórsót, vitte bé (4 : 15).

renget 'ringat'. Mindig *rengetni* kellett (HJA. 1). Hijába *rengettyük* (uo). A katona *rengeti, rengeti* a gyermeket (2). MTsz. SzamSz.

rönköj 'fatörzsdarab'. Ot vót egy *rönköj,* tórhatt régi örekfa (KGM. 5 : 2). A MTsz.-ban *rönkő* Szatmár m. Nagybánya, *rünkő* Bereg m.; Szamosháton *rönköü* Csűry.

röttön 'rögtön' (KFL. 34, NGyA. 6). MTsz.

ruca 'kacsa' (KLM. 3 : 27). MTsz., SzamSz.

rúdas 'petrence'. Ëgy *rúdasz* széna (KLM. 3 : 21). Lucerna hējjet hozzá ëgy rúdas pozdórját (1 : 7). MTsz.

segisség 'segítség' (KLM. 3 : 24); vö. *segis meg!* 'segíts meg' (HJ. 6 : 3); *pusztissa ki:* pusztítsa ki (KLM. 4 : 14).

sikóbálás 'sikoltozás'. Nagy sivālkodást hall, nas *sikóbálás* vót (KMZs. 1). A MTsz.-ban *sikobál* Szilágy megyéből.

suharc 'vessző'. Vágot *suharcot* (NKM. 15 : 3). MTsz., SzamSz.

sűrűs 'sűrű'. Tőrtek keresztű a *sűrűzsben* (NKM. 5 : 2). A MTsz.-ban *sűrős* 'ua.' Pozsony m. Deákiból.

szaggat. Ne *szaggassa le* még a tésztát : ne szaggassa ki! (KIM. 4 : 10). *Szaggassa ē* hatfelé a kis tésztát! (uo.) V. ö. A szegény asszony *ēszakasztotta* a kis tésztát hatfelé (uo.).

szakásné 'szakácsné' (NMGy. 3 : 14).

szarka-krisztus 'szarka'. Kezëmbe van mán a *szārka-krisztus* (KGF. 5 : 1). Vö. *tarkajézus* (Udvarhely m. Oláhfalu MNy. III, 332, Moldva Nyr. XXX, 172, Wichmann) ua.

széd 'szed' (MKM. 7 : 1). MTsz., SzamSz.

szén 'szín'. Húsz esztendeje, mijóta nem láttam lisztnek *szénét* se (KLM. 4 : 8). MTsz.

szolgál 'szolgálatával keres'. *Szógáltak* ëzs zsák aranyat (KGF. 6 : 2). Ha *szógász* ët tőt, az dugd a kalapodba (NF. 2 : 6). MTsz., SzamSz.

szomjos 'szomjas' (KFL. 24).

megszomjozik 'megszomjazik'. *Mekszomjosztak* (KM. 1 : 20).

tajkolás 'javítás'. Hozzáfogott a *tājkoláshoz* (NMGy. 2 : 1). Vö. *tákol, tajkol* MTsz., SzamSz.

eltakar 'betakar'. A gyermeket nem tutták vóna *ētakarni,* nem vót annyi ruhájok (KLM. 4 : 6).

tanákozik. Tanákosztak ëty házzā, abba vótak sok tólvajok : találtak egy házat (DSzJ. 1 : 2). *Tanálkozott* ëty kis asszonka, vezet ëty kis kutyát láncon (DM. 2 : 1).

tehesség: Emlékezőtehességit (NKM. 15 : 3).

tengeri 'kukorica' (KLM. 4 : 14).

tere 'teher'. Hozzanak ët *tere* fát az ërdőbű! (KFL. 11). A fijatal kirájné *terébe esett,* állapotos lett (uo. 16). MTsz., SzamSz.

terem. Ëccer ëty fényes úri ember kardossan *elibe termett* (NMGy. 3 : 3).

tereny 'tenyér' (KFL. 10), *terenyét* (NMGy. 2 : 3), *terenyembe* (NGyB. 3).

tesz 'útravalót tesz'. Kēj fē, *tegyünk* kenyeret és mennyünk! (NMGy. 3: 2). Megént *tett* annyit neki, amennyit akkó *tett* (DB. 1: 1). V. ö. Szamosháton 'ennivalót vet, ad (állatnak)' jelentéssel (Csűry).

tírpe-tőrpe 'törpe'. Én vagyok a *tírpe-tőrpe* Gyúrka (DSzJ. 2 : 2).

tórhadt 'korhadt'. Ot vót egy rönköj, *tórhatt,* régi, örekfa (KGM. 5 : 2). A MTsz. csak Székelyföldről közli.

betöviskel. Az ablakja a házáná *bé vót töviskēlve* (KLM. 4 : 32).

túl. Minek nem montad meg *túl*, akkó sose hosztalak vóna át? (KLM. 4 : 27). Fētették ëgy medvének a hátára, asztán úty hoszták ájultan, ëggyik ērű, másik fokta *túl* (ua. 3 : 31).

tő 'tű' (KGM. 3 : 3). MTsz.

tűrköl 'tülköl' : *tűrkölök* (KGM. 2 : 1), *tűrkőlt* (KZs. 4). MTsz.

újjogat 'ujjong'. Danóltak, *újjogattak* (MF. 2 : 2).

ület. Rángatom én is osztán a bélest id belé az *üledbe*, id belé a kelebbe (NMGy. 1 : 9). A mesélő szerint 'lyuk' a nadrágon. Ēm meg lekötöttem így a nadrágom, mind a kettőt, kesztem az *ületemen* béönteni (8). Ēpakóltam a pulickát *az üledbe* (uo.).

ülő 'üllő'. Verte az *ülőt* a mihējbe (KLM. 1 : 27).

ütleg 'ütőeszköz'. Keritett tehát ëggy *ütleget*, s keszte kalapálni a *küvőket* (küllőket) kifelé (NL. 4 : 11). A Szamosháton *ütlek* 'pálca, vessző' (Csűry). A MTsz.-ban *ütlek* Kecskeméten, *ütleg* Veszprémben 'ütőeszköz'.

valamennyi 'ahány, amennyi'. Asz hitték a kaszárnyába, hogy *valamennyi* katona menyen, mosmá mind ēviszi az ördög, ëty se mēn haza (KLM. 3 : 9). MTsz., SzamSz.

felvállal 'felfogad'. Vót ëggy árva gyērmek, asztán *fēválālta* a jú mellé (DL. 1 : 1).

várda 'várta'. Nem kaptak (találtak) ëggyet se a *várdaszobába* (KLM. 3 : 8).

váras 'város' (KLM. 1 : 9). MTsz.

vájz 'váz'. *Csontvájzat* (NGyA. 1).

vér 'ver'. Jól *megvéri* (DSzF. 2 : 2). A bot nem *vérte meg* a kutyát (NKM. 10 : 1). Nem tudom *levérni* a szándékokról : lebeszélni (KLM. 2 : 12). MTsz., SzamSz.

elveszlik 'elvész'. *Ēveszlett* a kirájnak a lejánya (KGF. 3 : 3). Hum van a három bárány? Asszonygya : *ēveszlett* (DB. 1 : 2). MTsz., SzamSz.

viszkándoz 'fickándoz'. (A ló) *viszkándozott* alattok (KLM. 1 : 8).

vőfény 'vőfély' (NMGy. 3 : 13). MTsz.

zaskó 'zacskó' (KGM. 3 : 4), *askó* (DM. 1 : 2), *tökaskó* (KLM. 9 : 10).

elzavar 'elkerget, elűz'. Így osztán a kiráj a kéd báttyát még a házátú is *ēzavārta* (KLM. 1 : 35). MTsz., SzamSz.

zivār 'zivatar'. Elérte ëgy nagy *zivār* (NKM. 9 : 1). MTsz., SzamSz.

zörgés 'dörgés'. *Zőrgés*, villámlás, csattogás (NKM. 9 : 1). MTsz.

zsök 'lök'. Ódalba *zsökte* a kirájt (KLM. 4 : 24). Nekimegyen a medve, hot törje le a vasajtót, de nem tudott semmire menni, nem tutta *lezsökni*. Mekharagudott a vaddisznó, *ēzsökte* onnan a medvét (uo. 3 : 30). *Belézsöklek* az az éccaka a tóba (DB. 1 : 3). *Belézsökte* Kilenc a kirájt meg a kirájnét (uo.)

Beke Ödön

Tartalom

Cikkek

Ismertetések, bírálatok

Nyelvjárási adatok

Résumés

A kiadásért felelős a Tankönyvkiadó Vállalat igazgatója. — 1957. — Kiadásra előkészítette: Török Sándor. Műszaki vezető: Horváth János. — Műszaki szerkesztő: Orlai Márton. — A kézirat nyomdába érkezett: 1957 május. — Megjelenés: 1957 szeptember. — Példányszám: 600. — Terjedelem: 18,5 (A/5) ív. — Készült: monó szedéssel, íves magasnyomással az MSz 5601—54 és az 5602—55 szabványok szerint. 42261 — Akadémiai Nyomda Budapest V. Gerlóczy utca 2. Felelős vezető: Bernáth György